

ISSN 2311-8040

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 1

Львів
2014

УДК 34(05)

ББК 67я5

НЗ4

НЗ4 **Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична** / головний редактор В.В. Серета. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 1. – 464 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Включено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук (постанова президії ВАК України № 1-05/4 від 14 жовтня 2009 р.).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

В.В. Серета, кандидат юридичних наук, доцент (*головний редактор*); **В.К. Гришук**, доктор юридичних наук, професор (*заступник головного редактора*); **О.М. Балинська**, доктор юридичних наук, доцент (*відповідальний секретар*).

Члени редколегії: **Т.З. Гарасимів**, доктор юридичних наук, професор; **З.Р. Кісіль**, доктор юридичних наук, професор; **В.О. Навроцький**, доктор юридичних наук, професор; **А.С. Токарська**, доктор юридичних наук, професор; **М.П. Гетьманчук**, доктор історичних наук, професор; **Я.А. Гончарук**, доктор економічних наук, професор; **М.С. Кельман**, доктор юридичних наук, професор; **О.В. Авраменко**, кандидат юридичних наук, доцент; **А.В. Баб'як**, кандидат юридичних наук, доцент; **Р.І. Благута**, кандидат юридичних наук, доцент; **В.С. Бліхар**, кандидат філософських наук, доцент; **С.В. Богданов**, кандидат юридичних наук (за згодою); **С.С. Гнатюк**, кандидат юридичних наук; **Д.Є. Забзалюк**, кандидат історичних наук, доцент; **М.В. Ковалів**, кандидат юридичних наук, професор; **В.О. Кучер**, кандидат юридичних наук, доцент; **А.Р. Лещух**, кандидат юридичних наук; **Н.В. Медвідь**; **Ю.С. Назар**, кандидат юридичних наук, доцент; **В.В. Сенік**, кандидат технічних наук, доцент; **І.Ю. Сковронська**, кандидат філологічних наук, доцент; **Г.В. Смолин**, кандидат юридичних наук, доцент; **Т.І. Созанський**, кандидат юридичних наук, доцент; **П. Станіш (Stanisz Piotr)**, доктор права габлітований (за згодою); **Г.Б. Яновицька**, кандидат юридичних наук, доцент.

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ (протокол № 6 від 29 січня 2014 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 11429-302Р від 4 липня 2006 р.

Адреса редакції: Україна, 79007 м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Тел.: (032) 233-61-95.

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна колегія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів та рецензентів.

При передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове. Рукописи не повертаються.

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Відкликано та вилучено статтю
на підставі заяви співавторів
за рішенням Вченої ради ЛьвДУВС
(*протокол № 8 від 31 січня 2024 року*)

Відкликано та вилучено статтю
на підставі заяви співавторів
за рішенням Вченої ради ЛьвДУВС
(протокол № 8 від 31 січня 2024 року)

Відкликано та вилучено статтю
на підставі заяви співавторів
за рішенням Вченої ради ЛьвДУВС
(протокол № 8 від 31 січня 2024 року)

Відкликано та вилучено статтю
на підставі заяви співавторів
за рішенням Вченої ради ЛьвДУВС
(протокол № 8 від 31 січня 2024 року)

Відкликано та вилучено статтю
на підставі заяви співавторів
за рішенням Вченої ради ЛьвДУВС
(протокол № 8 від 31 січня 2024 року)

Відкликано та вилучено статтю
на підставі заяви співавторів
за рішенням Вченої ради ЛьвДУВС
(протокол № 8 від 31 січня 2024 року)

Відкликано та вилучено статтю
на підставі заяви співавторів
за рішенням Вченої ради ЛьвДУВС
(протокол № 8 від 31 січня 2024 року)

Відкликано та вилучено статтю
на підставі заяви співавторів
за рішенням Вченої ради ЛьвДУВС
(протокол № 8 від 31 січня 2024 року)

Відкликано та вилучено статтю
на підставі заяви співавторів
за рішенням Вченої ради ЛьвДУВС
(протокол № 8 від 31 січня 2024 року)

Відкликано та вилучено статтю
на підставі заяви співавторів
за рішенням Вченої ради ЛьвДУВС
(протокол № 8 від 31 січня 2024 року)

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Проаналізовано правові засади організації та діяльності громадських організацій як базового інституту громадянського суспільства. Зосереджено увагу на правовому статусі профспілок, релігійних і правозахисних організацій, які є найбільш дієвими інститутами впливу на діяльність органів публічної влади. Профспілки, правозахисні і професійні організації визначено найбільш дієвими інститутами громадянського суспільства в процесі взаємодії з державною владою, оскільки вони забезпечують обов'язкову взаємодію з державою для врегулювання можливих конфліктів між інтересами суспільства та державною владою, сприяють постійному та всебічному захисту інтересів кожної особи, її невідчужуваних прав і свобод та створенню дієвої системи реалізації зазначених прав.

Ключові слова: *громадські організації, публічна влада, професійні спілки, правозахисні організації, релігійні організації, громадянський контроль.*

Постановка проблеми. Процес становлення громадянського суспільства в Україні об'єктивно пов'язаний із певними труднощами, серед яких – недостатнє правове регулювання одного із основних інститутів громадянського суспільства – громадських організацій. В контексті прийняття нового Закону «Про громадські об'єднання», який за значущістю варто розглядати важливим кроком до розбудови громадянського суспільства, потребують вирішення низки правових колізій у чинному законодавстві стосовно реалізації права на об'єднання громадян.

Стан дослідження. Проблематика дослідження достатньо широко висвітлена у юридичній літературі, зокрема у роботах О. Петришина, О. Скрипнюка, А. Колодія, І. Коваль, В. Федоренка, В. Кравчука та ін. Однак, у зв'язку із динамічним розвитком відносин і всередині громадянського суспільства, і у взаєминах такого суспільства з органами державної влади необхідність дослідження правових проблем становлення та розвитку громадянського суспільства не втрачає актуальність.

Метою статті є аналіз правових засад організації та діяльності громадських організацій, зокрема професійних спілок, правозахисних і релігійних організацій, визначення легітимних меж нормативно-правового втручання органів державної влади у їхню діяльність.

Виклад основних положень. Основним інститутом і ознакою громадянського суспільства можна вважати добровільні громадські організації (об'єднання). Відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання», громадські об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів. Головними ознаками таких об'єднань є їх недержавний, неприбутковий, добровільний та самоврядний характер. Право на об'єднання є одним із невід'ємних прав людини, що закріплено в багатьох міжнародно-правових документах.

Конституція України (стаття 36), відповідно до міжнародних стандартів, гарантує та захищає це право. Право на свободу об'єднання забезпечує проголошену ст. 15 Конституції економічну, політичну та ідеологічну багатоманітність у суспільному житті та свободу політичної діяльності. Свобода об'єднань означає правову і фактичну можливість добровільно, без примусу чи попереднього дозволу, утворювати об'єднання громадян або вступати до них [1]. Держава повинна сприяти розвитку політичної та громадської активності, творчої ініціативи громадян, створювати рівні умови для діяльності їх об'єднань.

Основою громадських об'єднань є конкретний громадянин, який усвідомлює свої суспільні інтереси та готовий їх обстоювати. Правосвідомий громадянин повинен бути зацікавлений у членстві в цих об'єднаннях, які покликані забезпечувати існування окремого індивіда, насамперед через приєднання його особистого суспільного інтересу до інтересів групових і забезпечення можливостей для його обстоювання. Отож, метою утворення громадських організацій є захист прав і свобод, задоволення економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Європейський суд з прав людини неодноразово підкреслював, що діяльність асоціацій є також колективною реалізацією свободи вираження поглядів.

Завдяки діяльності громадських організацій громадяни мають можливість ефективно взаємодіяти з органами державної влади та впливати на їх рішення, а відтак визначати їх легітимний характер. І хоча громадські об'єднання не обирають безпосередньо політичні

цілі, вони так чи інакше впливають на політичний процес у державі. Найбільш повно такі організації реалізують свою політичну функцію під час виборчого процесу. Як зазначає І. Попов, причини активності громадських організацій у виборчому процесі обумовлені насамперед більшою можливістю недержавних організацій впливати на суспільні процеси, оскільки всі суб'єкти виборів зацікавлені в позитивному іміджі серед громадськості, зростанні громадської активності у суспільстві, зумовленій реальною (а не декларативною) можливістю вплинути на ситуацію в державі, залученні значної кількості і донорських, і внутрішніх коштів до різних проектів, що реалізуються під час виборчих кампаній [2, с. 41–44].

Національне законодавство закріплює за громадськими організаціями право здійснювати контроль за процедурою проведення виборів. Зокрема, в Законі України «Про вибори народних депутатів України» (статті 12, 78) за громадськими організаціями закріплений статус суб'єктів виборчого процесу, що дає їм право спостерігати за перебігом виборчого процесу, зокрема за голосуванням, підрахунком голосів і встановлення підсумків голосування на будь-якій виборчій дільниці та в територіальному виборчому окрузі, а також, що особливо важливо, звертатися до відповідної виборчої комісії чи до суду щодо усунення порушень у разі їх виявлення. Законом встановлено певні організаційні вимоги, яким повинні відповідати громадські організації, що мають намір зареєструвати власних офіційних спостерігачів. Однак, слід звернути увагу на те, що такий статус за громадськими організаціями не закріплений в Законах України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» та «Про вибори Президента України». Зазначені закони не відносять офіційних спостерігачів від громадських організацій до складу суб'єктів виборчого процесу, наділяючи їх виключно правами щодо спостереження за ходом голосування у день виборів, правом бути присутніми на засіданнях дільничних та окружних виборчих комісій, а також правом отримувати копії протоколів про передачу виборчих бюлетенів, про підрахунок голосів і встановлення результатів голосування, інших документів у випадках, передбачених законом.

Міра свободи діяльності громадських об'єднань визначається характером їх відносин з державою, її органами і службовими особами. Обмеження щодо утворення та діяльності громадських об'єднань закріплені нормами статті 4 Закону України «Про громадські

об'єднання». Вони, зокрема, стосуються питань державного суверенітету, конституційного ладу, національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, запобігання заворушенням і злочинам, захисту прав і свобод людини, охорони та захисту здоров'я та добробуту населення. Держава забезпечує додержання прав і законних інтересів об'єднань громадян, легалізованих у встановленому законом порядку.

Важливо, щоб нормативно-правове регулювання діяльності громадських організацій з боку держави не суперечило базовим засадам демократії. Межі правового впливу в конституційній державі визначаються свободою, справедливістю, невідчужуваними правами людини, самоврядністю, реалізацією загальнодозвільних принципів [3, с. 14].

Межі правового регулювання права на свободу об'єднання визначено Конституційним Судом України у пункті 2 мотивувальної частині Рішення від 13 грудня 2001 року № 18-рп/2001 так: Конституція України встановила межі втручання держави в реалізацію права громадян на свободу об'єднання. Пункт 11 частини першої статті 92 Конституції України передбачає, що виключно законами визначаються «засади утворення і діяльності... об'єднань громадян». Інші (що не є найбільш загальними) питання реалізації права на свободу об'єднання в громадянському суспільстві не підлягають державному регулюванню і мають вирішуватися на вільний розсуд його членів» [1].

В Україні система громадських організацій є достатньо складною, оскільки передбачає наявність кількох спеціальних законів, що встановлюють різні типи таких об'єднань. Різноманітність прав та інтересів громадян, з метою реалізації яких створюються ці організації, зумовлює значну кількість базових характеристик, які виступають критерієм їх класифікації на певні типи. Так, одна з таких типологій громадських організацій запропонована О. Ващук.

Відповідно до визначених критеріїв автор розрізняє такі типи громадських організацій: 1) за суб'єктом діяльності: молодіжні, дитячі, жіночі організації, об'єднання ветеранів, спілки роботодавців, підприємців; 2) за сферою суспільного життя, в якій діє відповідна організація: культурні, просвітницькі, спортивні, екологічні, творчі та ін.; 3) за типом та напрямом діяльності організації: професійні спілки, благодійні організації, правозахисні, організації національних меншин, громадсько-політичні рухи та ін.; 4) за визначенням організаційно-

правової форми та її найменуванням: громадський рух, спілка, товариство, громадський (благодійний) фонд, асоціація, конгрес, громадська (благодійна) установа, благодійна організація [4].

З огляду на мету статті, громадські організації доцільно класифікувати за значенням у процесі формування громадянського суспільства та конституційної держави: 1) організації, створені для захисту професійних та інших прав громадян: профспілкові, правозахисні та професійні громадські організації; 2) організації, що діють у загальних, суспільно корисних цілях: релігійні, просвітницькі, етнічні та екологічні; 3) організації для задоволення соціальних потреб: благодійні організації та фонди; 4) організації для здійснення переважно особистих інтересів: жіночі, молодіжні, інші громадські організації – спортивні, творчі та ін. [3, с. 9].

Основу у взаємовідносинах громадянського суспільства та органів державної влади становлять громадські організації, які створені для захисту професійних та інших прав громадян. Профспілки, правозахисні і професійні організації, на нашу думку, є найбільш дієвими інститутами громадянського суспільства в процесі взаємодії з державною владою, оскільки найповніше забезпечують вільний розвиток особистості в економічній сфері, а також можливості для кожної особи самостійно обирати сферу своєї практичної діяльності, дозволяють урегулювати відносини приватних осіб, груп, інститутів та інших складових громадянського суспільства, що дає змогу уникнути конфліктів і виробити загальну політику інтеграції в інтересах усього суспільства. Вони забезпечують обов'язкову взаємодію з державою для врегулювання можливих конфліктів між інтересами суспільства та державною владою, сприяють постійному та всебічному захисту інтересів кожної особи, її невідчужуваних прав і свобод та створенню дієвої системи реалізації зазначених прав.

Крім цього, вони створюють передумови для здійснення принципів і завдань самоврядування у всіх сферах та на всіх рівнях суспільного життя.

Право всіх, хто працює, – за своїм вибором створювати організації, а також вступати до них з метою захисту своїх професійних інтересів. Що й передбачено Конвенцією про свободу асоціації і захист права на організацію (1948 року). Воно відображено і в частині 3 статті 36 Конституції України: «Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів». Окремий акцент на профспілках

в Основному Законі свідчить про особливу роль і значення таких організацій у житті українського суспільства.

В Україні профспілкові організації – це добровільні незалежні громадські організації, що об'єднують працівників, пов'язаних спільними інтересами за видом їх діяльності і у виробничій, і в соціальній сфері. Своєю головною ціллю профспілки України передбачають захист прав і законних інтересів працюючих, установлення соціальної справедливості, ефективної і гуманної економіки. Профспілки розглядаються як специфічні суб'єкти правової діяльності. Їх правовий статус визначений законодавством, яке встановлює загальну правоздатність і дієздатність профспілок, основні (статутні) права і обов'язки, а також гарантії їх здійснення. Законодавство про діяльність профспілок складається з: норм Конституції України, Глави XVI Кодексу законів про працю України, Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 року, Закону України «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 року, Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 року, норм інших правових актів.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» професійна спілка (профспілка) – це добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за видом їхньої професійної (трудової) діяльності (навчання). Основні завдання профспілок пов'язані зі здійсненням їх головної функції – представництва, здійснення та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки. Саме з цією метою профспілки виникають, для цього в них об'єднувалися і об'єднуються працюючі. Потреба захисту прав та інтересів працюючих особливо актуальна в сучасний період, що посилив соціально-економічні протиріччя [5, с. 106–107].

У науковій літературі виокремлюють три основні напрями участі профспілок у функціонуванні громадянського суспільства. По-перше, це наділення і розширення прав і свобод людини та громадянина, які є фундаментальною основою становлення і розвитку громадянського суспільства.

По-друге, участь профспілок в утвердженні і вдосконаленні системи соціального партнерства, яке допомагає стабілізувати і зміцнити громадянське суспільство. По-третє, активна участь профспілок у процесах самоврядування, що слугують передумовою подальшого динамічного розвитку громадянського суспільства [6].

Держава забезпечує реалізацію права громадян на об'єднання у професійні спілки і додержання прав та інтересів профспілок, визнає профспілки повноважними представниками працівників і захисниками їх трудових, соціально-економічних прав та інтересів, співпрацює з профспілками в їх реалізації, сприяє профспілкам у встановленні ділових партнерських взаємовідносин із роботодавцями та їх об'єднаннями [7, с. 272–273]. В одному зі своїх рішень Європейський суд з прав людини зазначив, що внутрішнє законодавство повинно надавати профспілкам можливість обстоювати інтереси своїх членів, але водночас держава має свободу вибору засобів досягнення цієї мети [8].

Особливістю профспілок порівняно з іншими громадськими об'єднаннями є наявність специфічних прав, закріплених законодавством, завдяки яким вони можуть більш ефективно захищати трудові та соціально-економічні права працівників. Одне із таких – це право профспілок, їх об'єднань на організацію страйків та проведення інших масових заходів (стаття 27 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»). Відповідно до чинного законодавства, страйк – це тимчасове колективне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту) (стаття 17 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)).

Право на страйк – один із найбільш поширених методів боротьби працівників за свої трудові та соціально-економічні права, це загальноєвропейська юридична норма, що закріплена в конституціях Франції, Швеції, Німеччини, Португалії та інших європейських держав. Право на страйк є якісно новим для нашої країни правом, тісно пов'язаним із правом на працю. Це право вперше закріплено Конституцією України 1996 року. Так, відповідно до статті 44 Конституції «ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних та соціальних інтересів. Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав та інтересів інших людей». Участь у страйку завжди є добровільною і ніхто не може бути примушений до участі, або неучасті у страйку, страйк можна заборонити лише на підставі закону. Наведена конституційна норма імплементує положення у статті 8 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966 року), в якому зазначається, що: «Держава

зобов'язується забезпечити право на страйк за умови його здійснення у відповідності до законів кожної країни».

У сучасних умовах розвитку України, коли соціально-економічні протиріччя і всередині суспільства, і в стосунках між громадянським суспільством та державою стають дедалі інтенсивніші, проведення масових страйків за участю профспілок може стати поширеною практикою вирішення конфліктних ситуацій. У цих умовах певний оптимізм вселяє те, що створений дієвий механізм реалізації права на страйк. Але, як зазначають дослідники цього питання, найкращий спосіб вирішення страйків – це встановлення відносин соціального партнерства між роботодавцями та профспілками чи працівниками ще до початку трудової боротьби [9, с. 68–73].

Ще одним дієвим інститутом у взаємовідносинах громадянсько-го суспільства та державної влади є правозахисні організації, тому коротко проаналізуємо їхню роль у процесі демократичної легітимізації. Правозахисний рух в Україні має свою історію, яка започаткована ще з 50-их років минулого століття, він безпосередньо впливав і на формування громадянського суспільства, і на процеси національного державотворення. Такий рух поширений і сьогодні (так, найбільш відома в Україні Харківська правозахисна група на чолі з Є. Захаровим), як і термін «правозахисна організація» часто застосовується у правовому лексиконі. Однак спеціального законодавства, яке регулює діяльність правозахисних організацій, немає, їх відносять до звичайних громадських організацій, що діють на основі статуту та Закону України «Про громадські об'єднання», однак мають особливі види статутної діяльності.

Роль правозахисних організацій в процесі демократичної легітимізації важко переоцінити. Вони працюють у багатьох напрямках, з-поміж яких можна виокремити декілька основних: по-перше, захист прав людини в конкретних справах (у разі звернення заявника про надання безкоштовної правової допомоги), складання необхідних документів, представництво інтересів громадян у судових і правоохоронних органах, надання правових консультацій; по-друге, громадські розслідування фактів порушень прав людини державними органами; по-третє, поширення інформації серед населення про права людини та ступінь їх захищеності в державі, правове виховання; по-четверте, проведення громадської експертизи в органах виконавчої влади (цей інститут дієвий під час порушення прав людини органами внутрішніх справ і у кримінально-виконавчих установах); по-п'яте, участь органі-

зацій у нормотворчості, зокрема локальній (внесення змін до проектів регуляторних актів, громадське обговорення); по-шосте, членство організацій в громадських радах при виконавчих органах влади.

На часі прийняття спеціального закону про правовий статус правозахисних організацій (Закон України «Про громадські правозахисні організації»), який би розширив коло їх повноважень і не давав можливості органам державної влади чинити адміністративний тиск на правозахисні організації. Суть спеціального статусу правозахисних громадських організацій полягає у необхідності закріплення додаткових повноважень і гарантій діяльності таких об'єднань з метою належного захисту прав і свобод людини. Є пропозиції представників правозахисних організацій щодо прав, якими повинні володіти організації і які повинні бути передбачені спеціальним законом [10, с. 193]. Наприклад, серед таких пропонується право одержувати письмові або усні роз'яснення від усіх осіб (зокрема державних посадових осіб і службовців), що можуть мати інформацію про порушення прав людини або в інший спосіб надати допомогу у розслідуванні; проводити розслідування заяви на місці, включаючи камери попереднього затримання, місця попереднього ув'язнення, установи виконання покарань, військові частини, психіатричні лікарні, інтернати та інші місця тимчасового обмеження свободи людини; право на вільний доступ до законотворчої роботи, право одержувати проекти законів від Комітетів парламенту, право брати участь в обговоренні законопроектів на засіданнях Комітетів, право звертатися до суб'єктів законодавчої ініціативи та ін.

Окрім громадських організацій, які створені для захисту професійних та інших прав громадян, на розвиток громадянського суспільства та конституційної держави впливають організації, що діють у загальних, суспільно корисних цілях, зокрема релігійні.

Свобода совісті та правовий статус релігійних організацій регламентується найперше Конституцією України. У преамбулі Конституції України зазначено: «Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, ... усвідомлюючи відповідальність перед Богом, ... приймає цю Конституцію – Основний Закон України». У такий спосіб в Основному Законі країни закріплено важливий принцип щодо права людини на свободу світогляду та віросповідання, яким у своїй діяльності повинен керуватися законодавець. У статті 35 Конституції вказано, що кожен має право на свободу світогляду та віросповідання. Це право охоплює свободу

сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодну, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Концептуально свобода совісті є однією з найцінніших свобод людини, з якою пов'язані світоглядні питання і на якій іноді ґрунтуються інші права і свободи людини [11].

Церква та релігійні організації в Україні відокремлені від держави. Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії. Релігійні організації не мають права брати участь у діяльності політичних партій, надавати політичним партіям фінансову підтримку, висувати кандидатів до органів державної влади, здійснювати агітацію або фінансувати виборчі кампанії кандидатів до цих органів, хоча кожний окремих священнослужитель як громадянин України має рівне з усіма іншими громадянами право на участь у політичному житті. Релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації.

У цьому питанні необхідно підтримати ідею, що правове забезпечення державної політики в релігійній сфері у громадянському суспільстві повинно забезпечити оптимальний варіант політичного рішення, де не припускається прямих адміністративний тиск на релігійні спільноти з боку державних органів, а загалом держава повинна сприяти забезпеченню толерантних відносин між традиційними релігійними спільнотами, визнанню ними права на існування в країні інших конфесій, релігійних утворень і включення їх у різні види спільної соціальної діяльності, значущої і для національного, і духовного відродження країни [12, с. 132].

Однак спеціальний Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» був прийнятий Верховною Радою УРСР ще 23 квітня 1991 року, тому низка принципових положень цього Закону застаріла. Крім цього, до його головних недоліків можна віднести те, що він містить забагато декларативних норм і недостатньо регулює конкретні види відносин між релігійними організаціями та державою, між релігійними організаціями та їх членами, а також між релігійними організаціями. Варто погодитися, що наслідком такої декларативності спеціального акту національного законодавства у сфері релігійної свободи

є те, що чимало правовідносин у релігійній сфері регулюються на адміністративному рівні, що узалежнює релігійні організації від державних чиновників різного рівня [13, с. 5–6].

У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує необхідність розробки і втілення в національному законодавстві нових концептуальних підходів у сфері реалізації права людини на свободу віросповідання, що ґрунтувалися б на акомодційному підході держави (врахуванні особливостей різних релігійних чи нерелігійних спільнот) до віросповідної (світоглядної) свободи людини.

Реалізація такої концепції пов'язується з більш тісною співпрацею релігійних інституцій різних спрямувань з державою із використанням спеціальної угоди. Цьому має сприяти законодавчо закріплена можливість укладання спеціальних угод між державними органами та релігійними спільнотами.

Крім того, потребує законодавчого забезпечення можливість, згідно з якою органи державної влади та місцевого самоврядування під час розгляду питань, які стосуються діяльності релігійних організацій в суспільстві, будуть урахувати територіальну сферу діяльності останніх і надаватимуть їм можливість брати участь через своїх законних представників у розгляді питань, які їх стосуються.

Висновки. Одним із зобов'язань держави стосовно громадських організацій є нормативно-правове забезпечення їх діяльності та взаємодії з органами публічної влади, зокрема прийняття спеціальних законів, які визначають їх правовий статус (Закону «Про громадські правозахисні організації» та нових редакцій Законів «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про свободу совісті та релігійні організації»).

Нормативно-правове регулювання діяльності громадських організацій з боку держави не повинно суперечити базовим засадам демократії. Межі правового впливу в демократичній правовій державі повинні визначатися свободою, справедливістю, невідчужуваними правами людини, самоврядністю, реалізацією загальнодозвільних принципів.

1. Рішення Конституційного Суду України від 13 грудня 2001 року № 18-рп/2001 (справа про молодіжні організації) // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – Ст. 2310.

2. Попов І. Недержавні організації як запорука демократичних виборів / І. Попов // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2005. – № 2. – С. 41–44.

3. Кравчук В. М. Взаємовідносини громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / В. М. Кравчук. – К., 2008. – 21 с.

4. Ващук О. М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / О. М. Ващук. – К., 2004. – 18 с.

5. Прокопенко В. І. Правове становище професійних спілок: сьогодення і перспективи / В. І. Прокопенко // Право України. – 1999. – № 6. – С. 106–109.

6. Третяк С. Профспілки як інститути громадянського суспільства / С. Третяк // Юридичний журнал. – 2006. – № 8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2366>.

7. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.

8. Рішення Європейського суду з прав людини від 27 жовтня 1975 року у справі «Національна профспілка поліції Бельгії проти Бельгії». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_087.

9. Пазенок А. Сутність та способи реалізації права на страйк: вітчизняний та світовий досвід / А. Пазенок // Право України. – 2009. – № 2. – С. 68–73.

10. Свобода мирних зібрань та свобода об'єднань в Україні // Харківська правозахисна група. – Х.: Фоліо, 2002. – 200 с.

11. Малишко В. М. Конституційне право на свободу світогляду і віросповідання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / В. М. Малишко. – К., 2005. – 18 с.

12. Калініченко О. Політичні гарантії права людини на свободу світогляду і віросповідання та їх правове забезпечення за законодавством України / О. Калініченко // Право України. – 2009. – № 10. – С. 132 – 138.

13. Кочкадан А. Право на свободу світогляду і віросповідання в Україні і проблеми законодавчого забезпечення його реалізації / А. Кочкадан // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2008. – Вип. 47. – С. 3–10.

Ковальчук В. Б. Правовые принципы функционирования общественных организаций в процессе становления гражданского общества в Украине.

В исследовании анализируются правовые принципы организации и деятельности общественных организаций как базового института гражданского общества. В частности, сосредоточено внимание на правовом статусе профсоюзных, религиозных и правозащитных организаций, которые являются наиболее действенными институтами влияния на деятельность органов публичной власти.

Профсоюзи, правозащитные и профессиональные организации являются наиболее действенными институтами гражданского общества в процессе взаимодействия с государственной властью, поскольку они обеспечивают обязательное взаимодействие с государством для урегулирования возможных конфликтов между интересами общества и государственной властью, способствуют постоянной и всесторонней защите интересов каждого лица, ее неотчуждаемых прав и свобод и созданию действенной системы реализации указанных прав.

Ключевые слова: общественные организации, публичная власть, профессиональные союзы, правозащитные организации, религиозные организации, гражданский контроль.

Kovalchuk V. B. Legal principles of public organizations in the making of civil society in Ukraine.

In research legal principles of organization and activity of public organizations are analysed as a base institute of civil society. In particular, attention is concentrated on legal status of trade unions, religious and human rights organizations that are the most effective institutes of influence on activity of public government bodies.

Trade unions, religious and human rights organizations are the most effective institutes of civil society in the process of co-operating with state power, as they provide the obligatory co-operating with the state for the settlement of possible conflicts between interests of society and state power, assist permanent and all-round defence of interests of every person, inalienable rights and freedoms and to creation of the effective system of realization of the marked rights.

Key words: public organizations, public power, trade unions, human rights organizations, religious organizations, civil control.

Стаття надійшла 8 листопада 2013 р.

УДК [94(477.8):342.5]:303.44

О. В. Кондратюк

ЩОДО МОВНОГО ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА НА ТЕРИТОРІЇ ГАЛИЧИНИ У СКЛАДІ АВСТРО-УГОРЩИНИ

Проаналізовано мовне питання здійснення судочинства на території Галичини у складі Австро-Угорщини. Відмінною рисою функціонування австро-угорської судової системи і судочинства в Галичині були фактична правова нерівність та абсолютна незахищеність українців у судових органах Австро-

Угорської імперії. Великодержавна політика була спрямована на ствердження панування «верховної» нації та на поступову денационалізацію і колонізацію усіх меншин, зокрема українців. Прийнято низку законів, які значно обмежували застосування української мови в судочинстві у Східній Галичині, де українці становили більшість населення, а також сприяли усуненню суддів-українців із суддівських посад, численним порушенням їхніх прав під час судового процесу. Це позбавляло українське населення належного захисту прав у всіх напрямках соціального та суспільного життя, які підлягали правовому врегулюванню.

Ключові слова: Галичина, Австро-Угорська імперія, українська мова, суд, судочинство.

Постановка проблеми. У Галичині в період австро-угорського панування гостро постало питання використання української мови в державних установах, зокрема у суді та в процесі здійснення судочинства.

Стан дослідження. Вивченням питань становлення і розвитку української культури, зокрема мови, та українських правових традицій на землях Галичини у складі Австро-Угорщини присвячено чимало праць відомих правознавців та істориків, а саме: Т. Андрусяка, І. Гловацького, М. Гетьманчука, М. Грушевського, Б. Гудя, С. Дністрянського, В. Калиновича, М. Костицького, В. Кульчицького, К. Левицького, С. Макарчука, В. Марковського, В. Мудрого, Є. Олесницького, Ю. Сливки, П. Стецюка, Б. Тищика, І. Терлюка, І. Усенка, Ю. Римаренка, а також провідних мовознавців: О. Потебні, І. Франка, І. Огієнка, Ю. Шевельова, Л. Масенко.

Незважаючи на безсумнівну значущість історико-правових праць перелічених дослідників, варто констатувати, що зазначені наукові пошуки не вичерпали коло наукових досліджень у напрямі застосування української мови на теренах Галичини у складі Австро-Угорської імперії, відтак потребують подальшої наукової розвідки.

Мета статті – наблизитися до вирішення проблеми історико-правових закономірностей встановлення і розвитку української мови та українських правових традицій в умовах австрійського конституціоналізму в Галичині.

Виклад основних положень. Мова судочинства на території Галичини завжди була предметом дискусії. На початках установа австрійської влади на цих землях за судами було закріплено офіційно латинську мову. Ситуація змінилася внаслідок реформ її нащадка – імператора Йосифа II. За його указом від 1790 р. запроваджувалася нова офіційна мова судочинства: замість латинської – німецька. Пере-

думовою видання цього акта стало імператорське розпорядження від 27 березня 1788 р. У ньому зазначалося, що остаточним терміном упровадження німецької мови в користування судами Галичини визначено 1 листопада 1790 р. Від цієї дати ні суддя, ні адвокат не можуть обіймати свою посаду без знання німецької мови. Цей крок сприйняли з обуренням місцеві привілейовані соціальні групи, насамперед польська шляхта. Об'єднавши сили з угорськими магнатами, вони створили сильну опозицію імператорові та його однодумцям. У політичній та правовій сферах імперії Габсбургів розпочався гострий конфлікт між двома потужними коаліціями. Основним «театром військових дій» стала Галичина. Політична інтрига стала звичним явищем там, де це особливо недоречно, – у сфері правосуддя. Мова судового процесу спричинила гостре протистояння між політичними силами Австрійської імперії. Найгіршим у цьому конфлікті стало те, що рідна мова корінного та переважаючого за кількістю населення Східної Галичини взагалі не бралася до уваги. Українці були наразі приречені спостерігати за суперечкою двох еліт – австрійської та польської, двох мов – німецької і польської – за право вирішувати їхню долю у суді.

Внаслідок протистояння указ 1790 р. не набув чинності. Неймовірно, але польська шляхта мала настільки великий вплив, що їй вдалося скоригувати волю самого імператора. Отже, штучно створився законодавчий вакуум закріплення офіційної мови судового процесу на території Галичини. Це явище, безумовно, негативно вплинуло на роботу судової системи. Однак на допомогу законодавчій владі прийшла судова, яка своєю практикою відповідно до вимог часу формувала тенденції та вирішувала конкретні справи зручнішою для себе мовою.

У цей період на території Галичини діяли три крайові суди, п'ять кримінальних судів і 97 міських магістратів, котрі також здійснювали судочинство.

Крім того, залишилося 127 домінальних судів, які поділялись на юстиціарні та мандаторні. Магістрати, крайові, кримінальні суди вживали в процесі розгляду справ латинську мову. Вони продовжували дотримуватись імператорських актів 1774 р., що в тогочасних умовах уже не відповідало вимогам часу. В домінальних судах застосовували польську або німецьку мови.

Імператорський патент від 18 лютого 1826 р. установив остаточно офіційною німецьку. Водночас, побоюючись негативної реакції польської еліти, центральна влада надіслала запит місцевій крайовій владі аби та дала оцінку цим нововведенням. Місцеві державні органи

Галичини, представляючи інтереси польської шляхти, висловили свої заперечення.

Відтак розпорядженням імператора від 3 вересня 1830 р. установлювалося, що мовою судочинства буде німецька, але адвокатам і суддям поставили вимогу володіти латинською, німецькою і принаймні однією слов'янською мовою. Це було компромісом, вигідним для центральної австрійської влади, а не для місцевої польської. Остання, хоч і невдоволена таким розвитком подій, у той історичний відрізок часу не мала змоги чинити цьому опір. Втрату позицій польської шляхти засвідчувало постійне зростання кількості судів, котрі вживали у розгляді справ німецьку.

Найвищий орган управління судами (Oberste Justizstelle), відомий в Австрійській імперії своїм консерватизмом, неодноразово рекомендував і надалі використовувати у судах латинську мову. Про це йшлося у його декретах від 25 лютого 1831 р. та від 10 травня 1833 р. Відтак латинська частково відновила свої колишні позиції у судочинстві.

У 1840 р. львівська єврейська громада подала імператору клопотання про впровадження німецької мови у львівських судах, де тоді достатньо часто вживали польську. Звернення цієї громади стосувалося насамперед питання мови у міському магістраті, а конкретно – табулярних справ. Це клопотання було відхилене рішенням Віденського апеляційного суду від 11 травня 1840 р., оскільки воно не могло бути за суттю направлене імператору. На запит Львівського крайового суду апеляційний суд своїм висновком від 15 серпня 1844 р. рекомендував у спірних справах вживати тільки латинську мову, а у безспірних – також німецьку.

Скориставшись революційними подіями 1848 р., польськомовні чиновники розпочали наступ. Цього ж року Львівський крайовий суд видав ухвалу, згідно з якою фактично закріплював офіційний статус у суді за польською мовою. Відтоді австрійська центральна влада намагалася повернути у суди німецьку мову. Їй усяляко протидіяла місцева влада, адже для неї польська була принципово важливою. Тим часом від юристів – вихідців із української громади – 1848 р. надійшло прохання у Відень про надання рівної значущості в судовому процесі рутенській (українській) мові поруч із німецькою та польською. Віденський апеляційний суд відхилив прохання [1, s. 124–136]. Цього року листування з президентом Львівського апеляційного суду про здійснення судочинства реалізувалося лише польською та німецькою мовами [2].

Напружена мовна ситуація у судах Галичини була дещо пом'якшена розпорядженням імператора 1852 р. Згідно з його основними положеннями, польська й німецька мови у судовому процесі стали рівноправними з певною перевагою на користь німецької. Крім того, позови у суд могли подавати українською мовою, але їхній зміст мав викладатися латинськими літерами. Отже, українські юристи все-таки досягли певного успіху [1, s. 127–128].

Рескрипт міністерства юстиції від 22 серпня 1852 р. далі доповнив і скоригував це розпорядження:

1. Письмові звернення до суду, складені не адвокатом, направлялися німецькою чи польською мовами; їх можна було писати також рутенською мовою, але латинськими літерами.

2. Письмові клопотання адвокатів вносили лише німецькою.

3. З набуттям чинності нового Кримінально-процесуального кодексу вироки виносили польською або українською мовами, якщо обвинувачений не розумів німецької. Додаткове роз'яснення міністерства справедливості (юстиції) від 28 серпня 1860 р. зазначало, що протокол остаточного рішення мав складатися німецькою мовою, за винятком показів свідків, експертів і зізнань обвинуваченого (їх записували тією мовою, якою вони надані).

4. Акти внутрішнього управління, кореспонденція та записи у головних книгах суду виконували німецькою.

5. Кваліфікаційні іспити адвокатів і суддів здійснювалися німецькою мовою.

Декрет міністерства справедливості від 6 грудня 1857 р. установлював: висновки прокурора й адвоката у кримінальних справах мають складатися німецькою. Це був новий етап утвердження німецької мови як офіційної у судочинстві, що відбувався на тлі здійснення судових контрреформ в Австрійській імперії. Згідно з розпорядженням міністерства юстиції Австрії від 9 липня 1860 р., судочинство мало здійснюватися тією мовою, якою подано до суду прохання або усну заяву до протоколу. Якщо сторони у процесі вживали різні мови, суд виносив ухвалу, встановлюючи мовою ведення розгляду справи мову сторони, що швидше звернулася з позовною заявою до суду [3, s. 12]. Це розпорядження внесло позитив у питання використання мови в судовому процесі.

1867 р. Австрійська імперія була трансформована в Австро-Угорщину. Імператорська влада змінила політику стосовно поневоле-них народів. У її основу покладено принцип «поділяй і володарюй»,

відомий ще в Давньому Римі. Польській нації надавалась фактична повнота влади на території Галичини. Не становили виняток суд і мова судочинства.

Конфронтація трьох мов у судовому процесі завершилась 5 червня 1869 р. спільною постановою відразу кількох австрійських міністерств. Вона оголосила повну перемогу польської мови. Інтереси носіїв української мови взагалі не враховували [1, s. 127–128]. Безперечно, у тих історичних умовах складно було сподіватися на вигідне для українців вирішення конфлікту. Аналогічно виникала ситуація й у інших сферах державного життя Австро-Угорщини. Вживати українську мову дозволяли лише у повітових судах.

Цікаво, що найвищий Віденський трибунал більшість своїх рішень видавав двома мовами – німецькою і тією, що переважала на території, звідки походила справа. На жаль, нижчі суди не перейняли корисний досвід своєї вищої інстанції. Польська мова у судах Галичини стала домінантною. Водночас Міністерство юстиції рескриптом від 10 грудня 1869 р. рекомендувало всім судам Галичини у процесі листування з органами та посадовими особами австрійської центральної влади вживати німецьку.

Однак не слід вважати, що повітові суди стали тим правовим інститутом на території Галичини, де завжди і цілком використовували українську. Ситуація в цих судах була також складною і потребує додаткового аналізу.

Як відомо, в Австро-Угорщині повітові суди могли здійснювати судочинство не лише державною німецькою чи угорською мовами, а й поширеною у місцевості, де мешканці державною мовою (однією з двох) не володіли. Для Галичини ця норма означала, що судові рішення у таких випадках можуть бути записані українською. У разі неволодіння населенням відповідної місцевості Галичини державною (німецькою) мовою, процес у повітовому суді міг здійснюватися й українською, але остаточне рішення нею виноситися не могло. Коли ж у повітовому суді рішення виносили польською, до нього додавали переклад українською. З цією метою при повітових судах працювали перекладачі.

1876 р. сенат видав роз'яснення, згідно з яким подання та скарги могли вноситись у повітові суди «місцевою мовою». Отже, на території Галичини від 1876 р. кожний житель мав право звернутися у повітовий суд із вимогою про захист своїх порушених прав без огляду на власне незнання державної мови. Втім, для українців-знавців держав-

ної (німецької) мови уможливилось здійснення процесуальних дій рідною українською мовою. Це давало змогу, зокрема українським адвокатам, виявити вищий рівень фаховості. Така практика тривала аж до 1886 р., коли були запроваджені значні обмеження. Сенат змінив попередню думку і постановив, що усі письмові матеріали судової справи мають бути складені державною мовою [4, s. 708–711].

Необхідно віддати належне австрійській владі, яка 1876–1886 рр. враховувала інтереси національних меншин. Це був логічний крок, що на певний період забезпечив рівний доступ до суду (принаймні, повітового) кожному громадянину держави. Для прикладу, коли Галицьке намісництво у листуванні з громадянами української національності вжило латинський алфавіт, то за скаргою галицьких українців Державний трибунал у Відні 25 квітня 1882 р. установив, що дії намісника грубо порушують ст. 19 Конституції від 21 грудня 1867 р. [5].

З 1 жовтня 1869 р. державною мовою у судах і прокуратурі Галичини, як і в управлінні, стала польська. Це суперечило ст. 19 Конституції Австро-Угорщини 1867 р., що формально визнавала: «Всі народи держави рівноправні, й кожен народ має право берегти й розвивати свою національність та мову. Держава визнає рівноправність усіх вживаних у краї мов у школі, уряді та приватному житті». Натомість у Галичині, Буковині й Закарпатті українська мова відверто обмежувалася. Такою була основна риса Конституції – декларативність основних демократичних принципів. Закон, однак, надавав право звертатися до суду рідною мовою, але практичне значення це не мало, зокрема в умовах Східної Галичини [6, с. 51].

18 листопада 1890 р. на засіданні Галицького крайового сейму на ім'я урядового комісара при крайовому сеймі у Львові була подана інтерпеляція, де зазначалося: «Українська мова в установах і судах Східної Галичини просто ігнорується». (На підтвердження цієї тези наводилася низка фактів. Так, голова Золочівського окружного суду, якийсь Міхальчевський, розпорядженням від 22 липня 1890 р. наказав усі записи у ґрунтових книгах робити лише польською мовою, хоча відповідні заяви могли бути написані й українською. Суддю Підбузького повітового суду (тепер Львівської області) Реваковича притягнули до дисциплінарної відповідальності за те, що він розпорядився робити записи у ґрунтових книгах і заяви українською мовою). Як зазначалося, Золочівський і Перемишльський окружні суди, незважаючи на те, що обслуговували переважно українське населення, писали протоколи, здійснювали судові слідство і виносили вироки лише польською,

а Золочівська прокуратура жодного разу не склала обвинувальні висновки українською [7, с. 52].

Це звернення залишилося без відповіді. Питання знову актуалізувалося через два роки на сесії сейму 1892 р., де укотре наголошувалося: органи правосуддя, прокуратури та юстиції на всій території Східної Галичини впродовж 1891 р., як і низки попередніх, не склали жодного процесуального документа українською, хоча в окремих повітах українці становили понад 88% усього населення [6, с. 52]. Питання про мову судочинства було актуальне впродовж усього австрійського панування в Галичині; воно порушувалося не лише перед місцевою крайовою владою, а й перед центральними австрійськими органами.

Наприклад, 1901 р. група депутатів крайового сейму подала інтерпеляцію міністру юстиції: незважаючи на його накази від 9 липня 1860 р., 9 червня 1891 р. і 28 червня 1894 р., записи в ґрунтових книгах у всіх судах Східної Галичини роблять тільки польською. Суди без жодного винятку виносять рішення в цивільних і вироки у кримінальних справах лише польською. Так само органи прокуратури в Східній Галичині ніколи не складають обвинувальні висновки українською і працівники прокуратури в справах з українцями ніколи не застосовували їхню мову [8].

Судьями та іншими працівниками судів Австро-Угорщини на території Галичини були переважно поляки. На всіх стадіях кримінального процесу для кожного поляка вважалося нормою і мало неморальним обов'язком нехтувати правами українських підсудних, підозрюваних, а також політичних в'язнів на користування ними рідною українською мовою [9, с. 134]. Цивільний процес у цьому не відрізнявся від кримінального. Українська мова, як і українська нація, стали вигнанцями на своїх предковичних землях.

1 липня 1910 р. відбулась збройна сутичка у Львівському університеті на ґрунті етнічного протистояння українців з поляками. Загинув студент юридичного факультету А. Коцко, отримали поранення ще 22 українські студенти. Після цього 101 студента заарештували. 1911 р. над ними відбувся судовий процес, де обмежувалось право підсудних на вжиття української мови. З приводу цього преса відкрито писала, що «для українського народу під польським пануванням у Галичині закони і практика – дві зовсім різні речі» [10, с. 140].

У зв'язку з цим згадаємо книгу Я. Перацького, присвячену справі мови у східногалицьких судах і органах прокуратури, яка вийшла у Львові того ж 1911 р. Автор, суддя крайового суду, вважаючи

українців плем'ям, що перебуває в історичній системі значущості нижче від поляків за соціально-економічним і культурним розвитком, спираючись на авторитет інших тодішніх польських науковців і передусім на професора Львівського університету С. Стажинського, зробив висновок, що питання мови в Галичині має право врегулювати лише крайовий сейм [11, с. 101].

В останньому ж позиції польської меншини, через недосконалість виборчого законодавства та масових фальсифікацій на виборах, залишалися домінуючими. Оскільки Галицький сейм це питання наразі не врегулював, Перацький, посиляючись на проголошену чинною Конституцією незалежність суддів і відокремлення суду від адміністрації в усіх інстанціях, зухвало стверджував, що суддя має самостійно вирішувати питання, яку мову застосовувати в судовому процесі. «Пан сендзя» висловив обурення навіть з приводу того, що судді-українці розмовляють українською з технічними судовими працівниками української національності [11, с. 111].

Прикро, але думку судді крайового суду Я. Перацького підтримувала більшість чиновників на всіх ланках державного управління.

Висновки. На території Галичини й інших українських земель, котрі входили до складу Австро-Угорщини, функціонував державний апарат управління, який виражав інтереси австрійської верхівки. Серед державних службовців було непропорційно мало українців, державне діловодство і судочинство здійснювалося не українською, а польською.

Обмежувалися, а подекуди й грубо порушувалися права українського населення, котре проти своєї волі перебувало у складі Австро-Угорської імперії.

Велика роль у національному пробудженні українців у Галичині в першій половині XIX ст. належала революційним подіям у Європі (*Весна народів*) 1848–1849 рр. Заснування у Львові першого національного представницького органу Головної руської ради і видання першої української газети «Зоря Галицька» стало справді видатним явищем для українців – і західних, і східних. Нарешті європейці побачили багатомільйонний автохтонний народ у центрі Європи.

В той історичний період у боротьбі за право бути мовою судочинства між двома мовами колонізаторів втрутилася й українська. Шансів на успіх у неї було небагато. Її інтереси не мали забезпечення адміністративним ресурсом, якого впродовж усього перебування Галичини у складі Австрії та Австро-Угорщини було вдосталь у розпо-

рядженні носіїв німецької мови, а після перебудови адміністративного апарату 1848 р. він з'явився і в носіїв польської мови.

1. Hillbricht K. O języku Sądowym w Galicji / K. Hillbricht // Prawnik. – Lwów, 1871. – R. II, nr 30. – S. 124–136.
2. Державний архів Львівської області, ф.146, оп. 7, спр. 28428.
3. P. S. Uprawnienie mowy narodowej w sądownictwie / P. S. – Lwów, 1866. – S. 12. – 36 s.
4. Napiorkowski A. Język w sądach gminnych / A. Napiorkowski // Gazeta sądowa. – Warszawa, 1905. – R. XXXIII, nr 43. – S. 708–711.
5. Домбчевський Р. За право мови / Р. Домбчевський // Ювілейний Альманах Союзу Українських Адвокатів у Львові. – Львів: СУА, 1934. – С. 170–255.
6. Кульчицький В. С. Державний лад і право в Галичині (в другій половині XIX – на початку XX ст.) / В. С. Кульчицький. – ЛДУ, 1966. – С. 51. – 68 с.
7. Protokoly Sejmu Krajowego z roku 1890. §18. – S. 17–18. – 18 s.
8. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates in Jahren 1901 und 1902. XVII Session. X Band. Wien, 1902. S. 4630–4631.
9. Гловацький І. Ю. Українські адвокати Східної Галичини (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.) / І. Ю. Гловацький, В. І. Гловацький. – Львів: Львів. юрид. ін-т МВС України, 2004. – С. 140. – 134 с.
10. Діло. – 1911. – 17 лют. – С. 140.
11. Pieracki J. Kwestja językowa w sądach i prokuratoryach wschodnio-galicyskich / J. Pieracki. – Lwów: Spółka wydawn. i drukarnia «Polonia», 1911. – VI. – 177 s.

Кондратюк А. В. Относительно языкового вопроса ведения судопроизводства на территории Галичины в составе Австро-Венгрии.

В статье анализируется языковой вопрос ведения судопроизводства на территории Галичины в составе Австро-Венгрии. Отличительной чертой функционирования австро-венгерской судебной системы и судопроизводства в Галичине были фактическое правовое неравенство и абсолютная незащищенность украинцев в судебных органах Австро-венгерской империи. Великодержавная политика была направлена на утверждение господства «верховой» нации и на постепенную денационализацию и полонизацию всех меньшинств, в частности украинцев. Принят ряд законов, которые значительно ограничивали использование украинского языка в судопроизводстве в Восточной Галичине, где украинцы представляли большинство населения, а также способствовали устранению судей-украинцев из судебных должностей, многочисленным нарушением их прав во время судебного процесса. Это лишило украинское население надлежащей

защиты прав по всем направлениям социальной и общественной жизни, которые подвергались правовому урегулированию.

Ключевые слова: Галичина, Австро-Венгерская империя, украинский язык, суд, судопроизводство.

Kondratyuk O. V. In relation to language question of conduct of rule-making on territory of Galychyna in composition Austria-Hungary.

In the article the language question of conduct of rule-making is analysed on territory of Galychyna in composition Austria-Hungary. The distinguishing feature of functioning of the austria-hungary judicial system and rule-making in Galychyna were actual legal inequality and absolute unprotectedness of Ukrainians in judicial bodies to the Austria-Hungary empire. A great-power policy was sent to claim of domination of «supreme» nation and on gradual denationalization of all minorities, in particular Ukrainians.

The row of laws which considerably limited the use of Ukrainian in rule-making in East Galychyna is accepted, where Ukrainians presented majority of population, and also assisted the removal of Judges-Ukrainians from judge positions, by numerous violation of their rights during a trial. It deprived the Ukrainian population of the proper defence of rights in all directions of social and public life, which was subject to the legal settlement.

Key words: Galychyna, Austria-Hungary empire, Ukrainian, court, rule making.

Стаття надійшла 25 грудня 2013 р.

УДК 352(091)(477)

С. І. Крамар

САМОВРЯДУВАННЯ РУСЬКОЇ (УКРАЇНСЬКОЇ) ГРОМАДИ КАМ'ЯНЦЯ У XV–XVII ст.

Досліджено особливості правового становища руської громади Кам'янець упродовж XV–XVII століть. Проаналізовано королівські привілеї, якими закріплювалися за такою громадою права на автономне управління та судочинство. Війт визнавався головною посадовою особою руської громади у місті. У сфері судочинства повноваження війта полягали у розгляді справ незначної складності та справ щодо порушення права власності. Лава – колегіальний виборний орган руської громади міста, до відання якого входив розгляд судових справ. Упродовж XV–XVII століть відбувалося неодноразове підтвердження особливого правового статусу руської громади Кам'янець, що передбачало обмеження можливостей впливу юрисдикції польської громади,

надання права на застосування руського писаного права та надання додаткових економічних привілеїв.

Ключові слова: руська громада Кам'янець, війт, лава, руське писане право.

Постановка проблеми. Русини завжди були корінним населенням міста Кам'янець. І за його багатомістової історії храми та будівлі, що їм належали, знаходились на всій території міста. Населення Кам'янець спочатку було винятково руським, яке керувалось своїм правом, отриманим під час управління галицькими князями.

У грамоті князів Коріатовичів 1374 року не вбачається поділ населення міста на національні громади. Тоді міська громада ще не мала права обирати собі війта. Війт був посередником між правителями краю та мешканцями міста. Такими ж посередниками були в свій час тивуни та отамани. Грамота Коріатовичів чітко відокремлює підвідомчість воевод і війтів. Вона не містить інформацію про необхідність участі у судочинстві представників громади. Війт, керівник міського самоврядування в Україні у XIV–XVIII ст., призначався князем або королем.

Згідно з привілеєм 1374 року литовськими князями Коріатовичами надавалося кам'янецькому війту право повної влади у карних справах.

Так чи інакше, але руське населення здавна користувалось своїм звичаєвим правом, і, звісно, повинно було зіткнутись з польським населенням, яке, користуючись магдебурзьким чи німецьким правом, посіло у місті першорядне місце [1, с. 200–201]. Дослідження феномена самоврядування Кам'янець особливо актуально для історії держави і права України, оскільки унікальність міста зумовлена існуванням у часи середньовіччя на невеликій території окремих юрисдикцій русинів, поляків і вірменів.

Стан дослідження. Окремі питання устрою та судочинства руської громади Кам'янець були предметом досліджень М. Владимирського-Буданова, М. Грушевського, О. Пламеницької, М. Петрова, М. Ролле, О. Сементовського Ю. Сіцінського. Однак подальший розгляд питання устрою та управління окремих громад у місті Кам'янець на Поділлі не втрачає актуальності та є важливим досвідом функціонування систем муніципального управління.

Метою статті є дослідження правового становища руської громади Кам'янець упродовж XV–XVII століть, аналіз королівських приві-

леїв, якими закріплювалися за такою громадою права на автономне управління та судочинство.

Виклад основних положень. Королівські чиновники і польські феодали невпинно вели наступ на руське (українське) населення міста. Незважаючи на те, що місто формально жило за магдебурзьким правом, польська адміністрація втручалася у справи русинів і вірмен, обмежувала їх права у вирішенні загальноміських питань. З появою 1434 року польського магістрату русини розпочали відчувати утиски з його боку.

З цього приводу М. Грушевський вказує: «...привілей на німецьке право, виданий 1374 р. Коріатовичами, також не містив ніяких застережень на не користь не-католиків, але призначений був в першій лінії для міщанства чужоземного, спровадженого Коріатовичами. В результаті міщанська громада, що користувалася з привілеїв признаних сею хартією і організації німецького права, зложила ся головно з Поляків і зайняла привілейоване становище в місті. Обставини, що робили з Камінця польську страдницю против Руси й Литви, також мусіли причинити ся – правительственними впливами, до такого панування польського елемента в Камінці. Русини були як не зовсім, то майже виключені, скільки можна судити, від міських свобод; через те руська людність упала й підносила скарги до короля» [2, с. 247].

Утворення польської юрисдикції спричинило низку ускладнень внутрішньоміського життя. На відміну від литовців, поляки бачили зміцнення свого впливу на Поділля шляхом збільшення чисельності польського населення. Це було зрозуміло з огляду на протистояння православ'я і католицизму. Розпочався значний приплив поляків до міста, де на той час сформувалися як стосунки між органами самоуправління національних громад українців і вірмен, так і межі заселених ними територій. Але якщо свого часу вірмени прийшли до міста як прибульці й оселилися на найменш залюдненій південній околиці острова, не насаджуючи свою віру й не претендуючи на владу, то поляки прийшли як репрезентанти нової офіційної влади і нової офіційної релігії. Це спричинило значні зміни, а вони не відбувалися без конфліктів [3, с. 40]

Унаслідок призначення представників руської громади (війтів) урядом та утисків з боку польської громади руське населення залишало місто. Місто стало пустіти та занепадати. Щоб надати значному за кількістю міському населенню можливість вільного існування, у місті виникла потреба у низці королівських привілеїв.

Перші такі привілеї були надані королем Казимиром IV 1491 року. Щодо вказаного привілею О. Сементовський у праці «Каменец-Подольский» 1862 року зазначає, що причиною надання 1491 року королем Казимиром IV привілею руській громаді Кам'янця на право обрання власного вїйта було те, що призначувані вїйти до того часу зловживали своїми правами, що спричиняло шкоду не тільки громаді, але місту загалом.

Право на обрання вїйта полягало в тому, що: 1) члени громади самі обирали вїйта з-поміж себе, та могли будь-коли його змінити на іншого; 2) вїйт набув права самостійно вирішувати судові спори на підставі «руського звичаєвого права» з «правом меча»; 3) вїйт набув права приводити учасників спору до присяги без участі возного; 4) юрисдикцією руського вїйта охоплювалися не тільки русичі з цілого Королівства, але й прибулі з-за кордону; 4) русини звільнявся з-під юрисдикції воєводи, каштелянів і старост. Першим руським Кам'янецьким вїйтом був Микола з Пястржиць [4].

Основну причину, яка зумовила видання привілею руській громаді 1491 року, пояснює М. Владимирський-Буданов, зазначаючи, що привілей 1491 року наданий руській громаді щодо окремої юрисдикції в частині вибрання руських вїйтів і права судити за руським законом громадян руської народності та гостей руських був тимчасовим заходом, з метою недопущення їх відходу з міста [5, с. 178].

Правове значення привілею 1491 року для руської громади Кам'янця розглядав також М. Грушевський. Так, дослідник сумнівається у твердженні М. Владимирського-Буданова, що русини до 1491 року мали своїх вїйтів і лавників іменованих королем, а не виборних. На його думку, за привілеєм 1491 року руські міщани отримали право обирати собі вїйта з-поміж русинів та за потреби його скидати. Историк зазначає: «Прикінці XV в. правительство Казимира Ягайловича зробило до міських відносин поправку таку, що дало камінецьким Русинам організацію осібну від головної міської: вони дістали право вибирати осібного свого вїйта, спільним вибором всіх Русинів, і в потребі – його скидати.

Сей вїйт мав юрисдикцію над всіми Русинами Камінця й приїзжими у всіх справах, судити мав «руським писаним правом», а апеляція на нього йшла до старости. Таким чином поруч привілейованої громади німецького права, *de facto* польської, організовано руську громаду, з неповною міською організацією: окрім того, що її віддано під апеляцію старости, бракувало в ній виборної адміністраційної

власти – бурмістрів і райців (консулів), і неясним лишалося її становище супроти сих урядників польського Камінця» [2, с. 247].

Через деякий час після видання привілеїв 1491 року королівські чиновники, а також члени польського магістрату стали втручатися в права представників руської громади Кам'янця, утискаючи їх, притягувати русинів до своєї юрисдикції. Тому необхідними були подальші підтвердження прав, дарованих руській громаді привілеєм 1491 року. Саме тому виникла потреба у наданні різних роз'яснень відносин руського населення з представниками польського народу.

Вперше права, надані привілеєм 1491 року, були підтверджені королем Сигізмундом Августом 1549 року. За твердженням М. Владимирського-Буданова, за привілем короля Сигізмунда Августа з 1549 року русинів звільнено з-під юрисдикції бурмістра та польських ратманів [5, с. 179].

Наступне підтвердження особливого правового статусу руської громади Кам'янця було здійснено на Краківському сеймі 1553 року. Король, задовольняючи прохання руського вїта (у деяких джерелах Назара Григоровича, у інших – Назарка Котовича), на всі часи вилучив руських міщан з-під влади бурмістрів польських і надав можливість їм керуватися своїм «руським писаним правом». Окрім того, як указує О. Сементовський, русинам було надано право апеляцій безпосередньо до асесорського суду [4, с. 51].

Основними джерелами права руської громади Кам'янця було власне «руське писане право» – «Судебник» Казимира Ягайловича 1468 року, Перший Литовський статут 1529 року, давнє звичаєве з князівських часів право [1, с. 212]. Одним з основних джерел матеріального права в судових справах для руської громади була «Руська правда» [6, с. 213–214].

На наш погляд, заслуговують на увагу окремі положення королівської грамоти 1553 року, які дають можливість зробити певні висновки стосовно статусу руської громади до отримання відповідного привілею. Основою для аналізу є переклад документу, здійснений Ю. Ролле.

По-перше, слова грамоти «хотя все это король Казимир разрешил и за себя и за своих преемников **до времени**» (виділено автором) дають підстави констатувати тимчасовий характер привілею руської громади Кам'янця 1491 року.

По-друге, у перекладі грамоти 1553 року міститься таке формулювання: «...король изъял и освободил русских горожан от всякой

юрисдикції всіх вообщє воевод, каштелянов, старост, буркграбіев, судей, подсудков и других начальников и должностных лиц...». На наш погляд, таке формулювання свідчить про те, що до з виданням королівської грамоти 1491 року члени руської громади були підпорядковані воеводам, каштелянам, старостам, буркграбіям, суддям, підсудкам та іншим посадовцям, що, своєю чергою, виключало поширення на русинів норм магдебурзького права, якими керувались поляки.

По-третє, поряд із змінами у правовому статусі руської громади, які стосувалися організації самоврядування, грамота 1553 року надавала громаді додаткові привілеї економічного характеру. Зокрема, руським міщанам було дозволено виробляти і продавати горілку, на що мали до того часу право тільки представники польської громади Кам'янця.

1555 року король Сигізмунд Август дозволив русинам і вірменам оселятися між поляками-католиками. Така милість короля до русинів, що виражалась у даруванні ним окремого самоуправління та зрівнянні їх з поляками, була прийнята останніми з незадоволенням. Міщани-поляки розпочали насильно притягувати русинів до свого суду, всупереч королівським привілеям, тому руський війт знову звернувся зі скаргою до короля, і Сигізмунд Август 1557 року на варшавському сеймі підтвердив права русинів, і за їх порушення звелів стягувати з польських бурмістрів, радних та інших посадових осіб по 14 гривень. Однак і це не захистило руське населення Кам'янця від зазіхань поляків, і права його повинні були оберігати та підтверджувати наступні королі – Генріх Валуа, Стефан Баторій, Сигізмунд III та інші.

Як зазначалося в люстрації 1565 року, «Кам'янець має потрійне населення щодо народності і потрійну юрисдикцію (судочинство). Поляки користуються першістю і судяться за магдебурзьким правом. Русь судиться за правом і звичаями руськими і має свого війта. Вірмени – за звичаями вірменськими і також мають свого війта. У всіх справах, що стосуються цілого міста, представником його є рада або війт права польського» [7, с. 300].

1658 року польський король Ян Казимир підтвердив право української громади на самоврядування і призначив для її Ратуші кам'яний будинок біля церкви Св. Яна (Іоанно-Предтеченська церква) у центральній частині міста, який знаходився на садибі міщанина Кіріака [8, с. 326]. Будинок зберігся до тепер. Вважають, що причиною переміщення магістрату стала пожежа на Руському ринку, під час якої будинок ратуші повністю згорів. Водночас король звільнив цей будинок

від усіх громадських податків і повинностей, також дозволив побудувати млин на річці Смотрич із зобов'язанням надавати частину помолоту до королівської казни або старостам. Всі ці привілеї були підтверджені королем Михайлом Корибутом 1669 року.

Землеволодіння жителів української громади розміщувалися з південного та південно-східного боків Старого Міста і отримали назву «Руські фільварки», яка існує й досі. Вони зосереджувалися в межах річки Смотрича і Мокші, тягнулися від Карівасар – аж до Дністра [9, с. 379].

Конфлікти між руською та польською юрисдикціями не припинялись у всі часи їх існування у окремому вигляді. Особливо ці чвари посилювались з половини 16 століття, коли релігійні події у Європі спровокували у Польщі сильний фанатизм серед католиків, а потім – ще більше, коли почались козацькі повстання, що викликали взаємну неприязнь русинів і поляків [1, с. 204].

Після Андрусівської російсько-польської угоди 1667 року, за якою Поділля залишилося за Польщею, польська шляхта посилювала наступ на українське населення. Перед турецьким загарбанням 1670 року руська громада міста втратила своє право на самоврядування, руський магістрат був об'єднаний з польським. Як зазначає М. Владимирський-Буданов, 1670 року Кам'янець отримав права, якими не користувалося ні одне місто України-Руси; та за те сею постановою руська юрисдикція була знесена, чи то, в офіційному вислові, dokonалась інкорпорація руської юрисдикції в юрисдикцію польську з рівністю прав обох народностей в магістраті і громадських заведеннях» [5, с. 179]. Водночас Є. Сіцинський вказує, що самоврядування руської громади зліквідовано у 1670 році в спосіб інкорпорації руської юрисдикції в польську зі зрівнянням у правах представників обох націй [1, с. 204].

Авторитетний дослідник Кам'янця М. Петров зазначає, що у період турецької окупації Кам'янця упродовж 1672–1699 років українська громада мала своє самоврядування на відміну від польської [6, с. 221]. Саме такою обставиною можливо пояснити остаточну втрату руською громадою права на місцеве самоврядування після завершення турецької окупації, оскільки в цей період політика польських властей набрала антиукраїнського характеру. Русинам заборонялося мати своє самоуправління, вони підпорядковувались польському магістрату. Православним і євреям заборонялося проживати у місті, закривалися всі церкви і лише одна з них передавалася греко-католикам. Латинська

мова затверджується як така, якою мали вестися справи в адміністративно-судових органах Поділля. Внаслідок цього, як зазначає В. Степанков, становище українських міщан Кам'яця залишалося вкрай складним [10, с. 224].

Висновки. Офіційне визнання права на самоуправління руської громади Кам'яця відповідно до привілею 1491 року було спробою Речі Посполитої зберегти таку громаду та відмежувати її від юрисдикції польського магістрату. Королівський привілей 1491 року варто розглядати тимчасовим заходом, що мав на меті не допустити відхід русинів із міста. До видання королівської грамоти 1491 року члени руської громади були підпорядковані воєводам, каштелянам, старостам, бурграбіям, суддям, підсудкам та іншим посадовцям, що, своєю чергою, виключало поширення на русинів норм магдебурзького права, якими керувались поляки. Упродовж XVI–XVII століть відбувалося неодноразове підтвердження особливого правового статусу руської громади Кам'яця, що передбачало обмеження можливостей впливу юрисдикції польської громади, надання права на застосування руського писаного права та надання додаткових економічних привілеїв.

1. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский Историческое описание / Е. Сецинский. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1895. – 247 с.

2. Грушевський М. С. Історія України-Руси: у 8 т. / М. С. Грушевський. – Т. 5. – Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1905 – 708 с.

3. Пляменицька О. Камянець-Подільський / О. Пляменицька. – К.: Абрис, 2004. – 256 с.

4. Сементовский А. М. Каменец-Подольский / А. М. Сементовский // Архив исторических и практических сведений, относящихся до России. – СПб., 1862. – Т. 4. – С. 1–78.

5. Владимирський-Буданов М. Німецьке право в Польщі і Литві. Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. / М. Владимирський-Буданов. – Львів, 1904. – Ч. 2.

6. Петров М. Б. Місто Камянець-Подільський в 30-х роках XV–XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління / М. Б. Петров. – Камянець-Подільський: Аксіома, 2012. – 480 с.

7. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Хмельницька область / АН УРСР. Ін-т історії; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 706 с.

8. Петров М. Б. Історико-топографічний розвиток вірменських кварталів Кам'яця-Подільського у XV–XVII ст. / М. Б. Петров // Наукові праці

Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський – 2005. – Т. 15. – С. 320–331.

9. Петров М. Б. Міські землеволодіння в структурі економічного життя Кам'яця-Подільського XV–XVIII ст. / М. Б. Петров // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 14. – С. 375–388.

10. Степанков В. С. Становище Кам'яця-Подільського та умови життя його мешканців у роки турецької окупації (1672–1699) / В. С. Степанков // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 221–225.

Крамар С. І. Самоуправління руської (української) общини Каменця XV–XVII в.

Исследованы особенности правового положения руськой общины Каменца на протяжении XV–XVII столетий. Проанализированы королевские привилегии, которыми закреплялись за таким обществом права на автономное управление и судопроизводство. Виит признавался главным должностным лицом руськой общины в городе. В сфере судопроизводства полномочия виита заключались в рассмотрении дел незначительной сложности и дел относительно нарушения прав собственности. Лава – коллегиальный избирательный орган русского общества города, к веданию которого относилось рассмотрение судебных дел. В течение XV–XVII веков происходило неоднократное подтверждение особенного правового статуса руськой общины Каменца, что предусматривало ограничение возможностей влияния юрисдикции польской общины, предоставление права на применение писаного права и предоставление дополнительных экономических привилегий.

Ключевые слова: русская община Каменца, виит, лава, руськое писаное право.

Kramar S. I. Self-government of Rusky (Ukrainian) community of Kamianec in XV–XVII centuries.

The author investigated features of legal position Rusky's community of Kamianec. Analyzed Royal privileges, which were of such community law on thea autonomous administration and legal proceedings. A viit was recognized as the chief official body of Urrainian community in the town. A viit was at the head of lava (judicial body of that time).

Viit's jurisdiction authority was to consider minor lawsuits between private individuals and proprietary right infringement cases. A lava was a collegiate elective body of Polish community of a city that managed judicial proceedings.

Key words: Rusky community of Kamianec, viit, lava, risky written law.

Стаття надійшла 8 листопада 2013 р.

СУД І СУДОЧИНСТВО В РОСІЇ ПІСЛЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ

Проаналізовано основні етапи розвитку судової системи в Росії, її найважливіші характеристики. З'ясовано основні засади та положення судової реформи 1864 р., здійснено порівняльний аналіз дореформенної та післяреформенної судової системи. Розглянуто основні проблеми організації та діяльності судової системи у дореформенний період. Основну увагу приділено висвітленню важливих показників змін у діяльності судів та судочинстві у пореформенний період. Виявлено зміни в судовій системі росії у пореформенний період. Виявлено і позитивні аспекти, і недоліки в діяльності судових органів та судочинстві у пореформенний період. Зроблено спробу дати об'єктивну оцінку результатів судової реформи 1864 р. в Росії. Висвітлено історіографію проблеми судової реформи 1864 р. Зважено на нові методологічні підходи до вивчення судової реформи та її соціальний зміст.

Ключові слова: Російська імперія, судова реформа, суд, судочинство.

Постановка проблеми. Аналіз історичного досвіду здійснення судової реформи 1864 року в Росії, яка відбувалася в нових історичних умовах, що вимагало якісно нового правового їх регулювання, нині становить неабиякий науковий інтерес. Цей досвід актуалізується тим, що на сучасному етапі перед Україною постали подібні завдання, зокрема гуманізація правових систем, водночас зміцнення порядку й законності. Відтак доцільними є виявлення та врахування і позитивних тенденцій у цьому досвіді, і проблем.

Стан дослідження. Підготовку, проведення та зміст судової реформи 1864 р. розглядали науковці та юристи кінця XIX – початку XX століття: В. Латкін, І. Гессен, Г. Джаншиєв, А. Коні, С. Зарудний. Ці вчені зробили чималий внесок у дослідження означеної проблеми. Проте в працях немає ґрунтового аналізу позитивних і негативних характеристик судової реформи.

Радянські вчені Б. Віленський, В. Шувалов та ін., досліджуючи судову реформу, давали їй оцінку з точки зору революційної доцільності та класової боротьби.

Ґрунтовно це питання не досліджувалося у вітчизняній юридичній науці.

На цьому тлі вирізняється праця американського історика Ричарда С. Уортмана, в якій запропоновано нові методологічні підходи до вивчення судової реформи, здійснено спробу розкрити її соціальний зміст.

Метою статті є оцінка судової реформи 1864 р. в Росії; порівняльний аналіз дореформеного та післяреформеного суду та судочинства; окреслення змін, що відбулися в судовій системі у пореформенний період.

Виклад основних положень. Судова система в Росії пройшла кілька етапів розвитку. В період утворення Московської держави (друга половина XV – перша третина XVI ст.) московським князем Іваном III (1462–1505 рр.) був виданий 1497 р. Судебник, який започаткував створення єдиної судової системи, особливістю якої була невіддільність від адміністрації. Судді призначалися царем, а їх посади передавалися у спадщину [1, с. 54–55]. В першій половині XVI ст. посилюється апарат примусу. На місцях судова влада належала намісникам і волостелям та не була відокремлена від адміністративної влади [2, с. 50].

У період правління Івана IV (1533–1584 рр.) влада московського государя набула необмеженого, самодержавного характеру. Відтепер государ міг самовласно розпоряджатися життям і майном усіх підданих, будь-які закони замінювалися свавіллям государя [3, с. 159–162].

У XVII столітті значно розширилася сфера діяльності суду, який перетворився в найголовнішу ланку державної каральної системи. 57 статей Соборного Уложення 1649 р. передбачало смертну кару. Більш як 90 статей Уложення містять санкції покарання винуватців, частіше застосовується тюремне ув'язнення. Якщо в Судебнику 1550 р. цей вид покарання лише згадується, то в Соборному Уложенні вже 50 статей передбачає тюремне ув'язнення як санкцію [4, с. 83–257].

У період утвердження абсолютизму в Росії за часів Петра I (1689–1725 рр.) старі судові порядки вже не відповідали завданням абсолютної монархії. Посилюється каральний апарат, усю діяльність якого пронизує поліційна регламентація і бюрократизація. Особлива увага надавалася політичним справам, які загрожували існуючому державному устрою. Військовий Статут 1716 р. свідчив про повне витіснення змагального процесу інквізиційним, коли ініціатором порушення кримінальної справи ставала держава [5]. Розслідування і судовий розгляд справи знаходився в руках одного органу – суду. Особа була повністю підкорена інтересам держави і перед її обличчям

беззахисною, про що свідчить справа сина Петра I – Олексія [6, с. 471–506]. Процес мав письмовий характер і здійснювався у суворій канцелярській таємниці. Судді користувалися концепцією формальних доказів, згідно з якою різні докази мали різну силу. Основним доказом визнавалося особисте зізнання, для отримання якого застосовували тортури. Змінилась і система покарань, вони стали жорстокішими і різноманітнішими. Якщо в Соборному Уложенні 1649 р. смертна кара передбачалася в 35 випадках, то у Військовому Статуті 1716 р. – вже у 122. Петру I так і не вдалася спроба відокремити суд від адміністрації [7, с. 50; 2, с. 63].

Певні зміни в судочинстві відбулися в період правління Катерини II (1762–1794 рр.). Вона намагалася ліквідувати недоліки в судовій системі, які були характерні для її попередників: невідокремленість суду від адміністрації, велика кількість інстанцій, змішування цивільних і кримінальних справ, заплутаність судочинства. 1775 р. під час реформи місцевих установ був реформований і суд. Основна ідея реформи – послідовна реалізація принципу «поділу властей». Утім, проголошення відокремленості суду від адміністрації і поліції залишалося формальністю [2, с. 64].

Наприкінці XVIII ст. судовий процес – і кримінальний, і цивільний суттєвих змін не зазнав. Для нього характерні були формалізм, суворота канцелярська таємниця. Процес залишався інквізиційним. Продовжувала діяти середньовічна теорія формальних доказів і суворо дотримувався принцип права-привілеї. Широко застосовувався інститут залишення під підозрою, коли суд не мав підстави для засудження підсудного [2, с. 68].

Олександр I (1801–1825 рр.) 1802 р. остаточно ліквідував тортури, у всіх судах увів представників станів. Завдяки цьому роль суспільства у здійсненні правосуддя збільшилася. 1802 р. було створено Міністерство юстиції, яке відало управлінням усім судовим відомством і прокуратурою, міністр юстиції виконував обов'язки генерал-прокурора. Важливі зміни щодо суду над селянами відбулися в період Миколи I (1825–1855 рр.). Був урегульований порядок покарань селян різних категорій їх володарями – поміщиками, казною і двірцевою адміністрацією [7, с. 52–53].

Попри це, держава намагалася підтримувати жорстокість покарань. М. Дмитрієв, поет і чиновник, добре обізнаний із діяльністю суду (1833–1847 – обер-прокурор Сената), у своїх спогадах зазначав: «Скільки б не було видано законів проти тортур, вони існують! З одно-

го боку, такі слідчі, що не вміють без них обходитися, з іншою – такий і російський обиватель... розуміє і поважає тільки силу!...» [7, с. 66]. Особливо часто це застосовувалося в армії («провести крізь стрій»), незважаючи на те, що в Росії офіційно більше ста років смертна кара практично не застосовувалася. Коли Миколі I принесли рапорт про смертний вирок, він написав на документі таку резолюцію: «Винних прогнати крізь стрій 1000 чоловік 12 раз (12000 ударів шпіцрутенами). Слава Богу, смертної кари у нас не було, і не мені її вводити» [8, с. 271].

Значна частина населення дореформеної Росії була позбавлена можливості захищати свою честь, гідність, мати фізичну недоторканість, право на приватне життя [13, с. 90]. Коли московський генерал-губернатор князь Д. Голіцин запропонував імператору Миколі I легалізувати інститут адвокатів, то отримав відповідь: «Ти, я бачу, довго жив у Франції, і, здається, ще під час революції, а тому не дивно, що ти засвоїв їхні порядки. А хто згубив Францію, як не адвокати, згадай добре. Хто були Мірабо, Марат, Робесп'єр та інші. Ні, князь, поки я буду царювати – Росії не потрібні адвокати, без них проживемо» [10].

Утім, до середини XIX ст. визначилася кагорта найосвіченіших представників інтелігенції та чиновництва, які вважали вкрай необхідними зміни в судової та судочинстві. Відомий суддя А. Коні вважав, що: «Судова реформа, покликана була завдати удару гіршому з видів свавілля, свавілля судового, що прикривається маскою формальної справедливості» [11, с. 26]. Як стверджує американський дослідник Ричард С. Уортман, визначальним фактором, який сприяв реформі, була поява в адміністрації людей, які були здатні підготувати і провести реформу чиновників-юристів, які визначили характер реформи [12, с. 10].

У листопаді 1864 р. Олександром II (1855–1881 рр.) були затверджені Судові статuti, на підставі яких розпочалася судова реформа [13; 14, с. 222].

Згідно з судовою реформою були створені нові судові установи: коронний і мировий суди. Коронний суд мав дві інстанції: окружний суд (у межах губернії, що становила округ) та судову палату, яка об'єднувала кілька судових округів. Окружний суд був колегіальним та мав у своєму складі, окрім професійних суддів, 12 присяжних засідателів, вибраних із представників різних станів. Присяжні засідателі під час розгляду кримінальних справ повинні були дати відповідь

на питання, винен чи невинен підсудний. Суддя і члени суду відповідно до закону визначали міру покарання. Рішення з участю присяжних вважалися остаточними і могли бути оскаржені тільки в касаційному порядку. За відсутності присяжних рішення могли бути оскаржені в судовій палаті. Як суд першої інстанції судова палата розбирала справи про державні і посадові злочини, які розглядалися за участю станових представників. Сенат ставав касаційною інстанцією. Для розгляду дрібних кримінальних справ і дрібних позовів не більше 500 рублів були створені мирові суди зі спрощеним судочинством. Мирові судді обиралися волосними земськими зборами (в Москві, Петербурзі, Одесі – міськими думами) строком на три роки. Апеляційною інстанцією для мирових судів був з'їзд суддів, який мав право повторно розглянути справу з винесенням рішення. Був створений інститут адвокатури, адвокати об'єднувалися в корпорацію присяжних повірених. Судді і слідчі стали незмінними, і від всіх них, окрім мирових суддів, вимагалась спеціальна юридична освіта. Суд остаточно відокремився від адміністрації, слідство – від суду і поліції. Преставником урядової влади в суді стала прокуратура, яка підпорядковувалася міністру юстиції.

Процес у всіх справах став змагальним, місце канцелярської таємниці посіла гласність, заочний розгляд справ був замінений публічним розглядом за участю сторін та їх адвокатів. Утверджувався принцип здійснення правосуддя тільки судом, відмінялася система формальних доказів, скасовувався інститут залишення під підозрою. Вперше в історії російського права введений цивільний процесуальний кодекс, який вводив принцип диспозитивності. Всі піддані імперії зрівнялися перед судом. Р. Уортман зазначив, що реформа 1864 р. створювала найпрогресивнішу для того часу судову систему і необхідні умови для впровадження законності в систему управління Російської імперії [12, с. 464].

Зміни, що відбулися в діяльності судів та судочинстві після судової реформи 1864 р., можна визначити за деякими важливими показниками. Одним із таких критеріїв діяльності судів є розкриття кримінальних злочинів. У післяреформенний період злочинність у Росії неухильно зростала. І 1913 р. її рівень був утричі вищий, ніж у 1850-х рр. [7, с. 57]. Причини цього полягали в отриманні населенням громадянських прав, утвердженні ідей законності, можливості знайти судовий захист, процесі руйнації селянської общини та міських корпорацій, послабленні суспільного контролю за поведінкою людини, зміні

ціннісних орієнтацій значної частини населення. Водночас судова реформа сприяла збільшенню кількості розкритих злочинів. 1803–1808 рр. на 100 обвинувачених припадало 44 засуджених, 1860-их рр. – 40, 1900-их рр. – 60. У 1870-і рр. було припинено (через відсутність доказів) 60% всіх відкритих справ, у 1880-і рр. – 49%, у 1890-і рр. – 57%, 1911–1913 рр. – 51% [7, с. 58].

Відтак слідство стало працювати ефективніше. Про це свідчать дані щодо термінів розкриття слідством кримінальних злочинів. У 1840–1850-і рр. розслідування однієї справи продовжувалося у середньому 9–11 місяців, при цьому 72% всіх слідств завершувалося упродовж одного року, 26% – упродовж одного–чотирьох років, 2% – більше як чотири роки [7, с. 58].

Найважливішою проблемою в судочинстві у дореформенний період була повільність у вирішенні справ. У 1830-і рр. вирішення справи (від першої інстанції до третьої) охоплювало у середньому два роки. Часто для вирішення справи потрібні були додаткові докази. Розпочиналося листування, яке інколи продовжувалося (великі відстані) до 20 років. Унаслідок цього у 1864 р. у всіх судах накопичилося 167 тисяч невіршених справ, а середній термін перебування справи в архіві становив більше чотирьох років. Якщо у 1830-і рр. До невіршених справ потрапляло 9% усіх справ, то наприкінці 1850-х рр. – 22% [7, с. 60]. Така ситуація була наслідком багатьох факторів. Найвразливішою ланкою була діяльність поліції, яка затримувала злочинця і проводила слідство. Тут осідало 56% усіх справ. Саме в поліції затримувалося дві третини усіх судових справ [15, с. 527]. Поліція здійснювала судову функцію у дрібних кримінальних і цивільних справах, а також вирішувала так звані неспірні справи, які не вимагали додаткового розслідування [16, с. 3–44].

Вузькою ланкою в судовій системі були суди першої інстанції, в яких осідало 26% усіх справ. Це було наслідком інстанційного судочинства: через суди першої інстанції проходило 94% усіх кримінальних та цивільних справ. Хоча ці суди були ключовим органом в судовій системі, але вони були укомплектовані малокваліфікованими та низькооплачуваними спеціалістами [7, с. 61].

Це породжувало тяганину у вирішенні судових справ. Хоча Міністерство юстиції і вдавалося до різних засобів пришвидшення процесу судочинства, але причина полягала в судовій системі, побудованій на інстанційному і становому принципах, постійному контролі вищих судових інстанцій над нижчими. Навіть імператор не уникнув

судової тяганини. У 1830-і рр. імператор Микола I щорічно вносив до Сенату 172 справи і тільки 61% з них вирішувався у рік внесення, у 1840-і рр. – 151 справу і тільки 70% справ вирішувалося у рік внесення. Його указ 1828 р. Міністерству юстиції про те, щоб справи підозрюваних вирішувалися упродовж року, так і не був виконаний [17, с. 303–304]. Судова реформа 1864 р. скасувала інстанційний порядок судочинства, що значно пришвидшило розгляд судових справ.

Важливим показником ефективності та законності діяльності судової системи є справедливість судових вироків, яку можна визначити і за кількістю касаційних та апеляційних оскаржень, і кількістю відхилених оскаржень. У дореформенний період кількість оскаржених вироків становила 2,1–7% усіх судових вироків у кримінальних справах і 10,6–15,9% усіх вироків у цивільних справах. У 1880-і рр. кількість апеляцій на вирoki усіх видів судів у кримінальних справах зросла в чотири–шість разів, а у цивільних справах становила 19% (за показниками мирових судів) [7, с. 62–63]. І до судової реформи, і після неї суди нечасто відміняли вирoki судів нижчої інстанції. Це свідчить про те, що вирoki, як правило, відповідали закону.

Зростання кількості апеляцій на судові вирoki у післяреформенний період можна пояснити тим, що в цей період кількість підсудних загальних судів збільшилася за рахунок селян: 1874 р. на їх долю припадало 62% усіх підсудних, 1913 р. – 80%. Селяни не знали законів, звикли до суду за звичаєвим правом, що і породжувало їхнє невдоволення вирокami та сприяло зростанню кількості апеляцій на судові вирoki [7, с. 64].

Невідповідність правової свідомості селян і законодавства виявилася у тому, що суди присяжних, де більшість місць належала селянам, ухвалювали м'якші вирoki, ніж коронні суди без присяжних. 1873–1883 рр. суди присяжних виправдали 38%, а коронні суди – 23%, 1883 р. доля виправданих судом присяжних досягла 43%. З огляду на ці обставини уряд 1884 р. затвердив нові правила для складання списків присяжних. Було збільшено кількість освічених громадян з інших верств, які враховували необхідність дотримання закону під час ухвалення вирoku. Внаслідок цього кількість виправданих присяжними зменшилась з 43% у 1883 р. до 36% у 1887–1891 рр. [7, с. 69].

Характеризуючи дореформенну судову систему, сучасники часто звертали увагу на численні випадки хабарництва і корумпованості. Відомий правознавець М. Давидов зазначав: «Дореформенні суди наші, що створені на основі становості, канцелярської таємниці;

найсуворішого формалізму, великої кількості інстанцій... уявляли собою установи дійсно жадливі... Підкуп та хабарництво судових органів були загальновідомі. Суддівської самостійності не існувало...» [18, с. 174]. Державний діяч С. Вітте в своїх мемуарах, порівнюючи старі і нові суди, стверджував, що дореформенний суд залежав від адміністрації: «Якщо справа була передана в старий суд, то ми добре знали, що старий суд вирішить справу так, як йому накажуть» [19, с. 109].

Проте дані свідчать, що важко стверджувати про всезагальну корумпованість судової системи у дореформенний період, оскільки особливих привілеїв у багатих і знатних перед судом не було. Якщо врахувати два показники – кількість засуджених і звільнених від покарання, то найменше покарань зазнавало духовенство, відтак купецтво, міщанство, почесні громадяни і дворянство. Отже, багаті і знатні не мали особливих привілеїв. Мабуть, вирішальним було не соціальне становище людини, а освіченість, що дозволяло їй давати свідчення на свою користь. Тому перевагу тут мали почесні громадяни, духовенство і дворянство. В гіршому становищі знаходилися міщани, селяни. Іншим важливим фактором, що впливав на покарання різних соціальних груп, був тип злочину. Привілейовані особи здійснювали порівняно більше тяжких із точки зору закону злочинів, а непривілейовані – більше дрібних. Відповідно перші каралися суворіше за інших [7, с. 59].

Після судової реформи скарги на корупцію суддів майже припинилися, але зросла кількість виступів суспільства проти втручання адміністрації в дії суду. Це було пов'язано з тим, що на початку 1870-х рр. усі види державних злочинів були вилучені із компетенції суду присяжних і розглядалися спеціальними судами – Особливом присутствієм Сенату. Проте державні становили менш як 0,1% усіх злочинів. Більшість із них розглядалися у загальних судах. А коли обвинувачені опинялися перед судом присяжних, то адміністрація була безсила вплинути на рішення суду [7, с. 60].

Судова реформа сприяла також посиленню незалежності судової влади від адміністрації та захисту населення від бюрократії. Хоча Судові статuti не створювали справжній адміністративний суд, а лише його «зародок». Але й це було кроком уперед. Устав цивільного судочинства поставив казну в однакове становище з приватними особами під час захисту своїх прав. Суперечки, пов'язані із власністю, фінансами, договорами, віднині розглядалися в загальних судах на

підставі змагального процесу. Позови про винагороду за збитки, здійснені діями посадових осіб, розглядалися в спеціальних присутств'ях судів, які склалися із представників казенних установ, губернського правління і начальника відповідача. На дію чиновника, який завдав шкоди приватній особі, постраждалий міг звернутися з позовом до прокуратури. Під наглядом прокурора позов надходив до вищої над відповідачем інстанції, яка здійснювала слідство і була зобов'язана повідомити про них позивача. Скарги на будь-які незаконні, на думку приватної особи, дії чиновників подавалися в уїздні та губернські присутств'я, які включали представників коронної адміністрації, дворянського товариства, прокуратури і громадськості. Преса і громадськість стежили за розвитком суперечки. Вищою інстанцією для розгляду судово-адміністративних суперечок був Сенат. 1860–1880 рр. Сенат настільки активно боровся зі службовими порушеннями, що його діяльність права преса назвала «антиурядовою». Завдяки цьому можливості судового переслідування бюрократії стали в принципі такими ж, як і у західноєвропейських країнах [7, с. 169].

Висновки. Отже, найважливішою проблемою в судочинстві Росії у дореформенний період була повільність у вирішенні справ. Особливо неефективно діяло слідство. Судова реформа 1864 р. позитивно вплинула на суд і судочинство. У пореформенний період слідство діяло ефективніше, суд працював швидко, здебільшого на підставі закону. Зменшилась корупція в судах. Водночас вироки судів обумовлювали значну кількість апеляцій і протестів. Коронна адміністрація втручалася в судовий процес, коли справа мала політичний зміст.

Незначний відсоток засуджених доводить, що судді намагалися об'єктивно вирішити справу. Суди отримали право вирішувати цивільні справи за власним розсудом, що зупиняло втручання адміністрації у суперечки між приватними особами. Судова реформа 1864 р. у Росії створювала умови для зміцнення правосуддя.

1. Российское законодательство X–XX веков: в 9-ти т. / отв. ред. А. Горский. – М.: Юридическая литература, 1985. – Т. 2. – 516 с.

2. Смыкалин А. С. Судебная система Российского государства от Ивана Грозного до Екатерины II (XV–XVIII вв.) / А. С. Смыкалин // Вопросы истории. – 2004. – № 8. – С. 49–68.

3. Жидков В. С. Десять веков российской ментальности: картина мира и власть / В. С. Жидков, К. Б. Соколов. – СПб.: Алетейя, 2001. – 633 с.

4. Российское законодательство X–XX веков: в 9-ти т. / отв. ред. А. Г. Маньков. – М.: Юридическая литература, 1985. – Т. 3. – 512 с.
5. Памятники русского права: в 9 вып. / под ред. К. Софроненко. – М.: Госуд. изд-во юрид. литературы, 1961. – Вып. 8.
6. Павленко Н. Петр Великий / Н. Павленко. – М.: Мысль, 1998. – 736 с.
7. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): в 2-х т. / Б. Н. Миронов. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2000. – Т. 2. – 566 с.
8. Толмачев Е. И. Александр II и его время: в 2-х т. / Е. И. Толмачев. – М.: Изд-во Terra-Книжный клуб, 1998. – Т. 1. – 431 с.
9. Попова А. Д. Судебная реформа 1864 года и развитие гражданского общества во второй половине XIX века / А. Д. Попова // *Общественные науки и современность*. – 2002. – № 3. – С. 89–100.
10. Сухонос В. В. Прокуратура у державному механізмі Російської імперії після судової реформи 1864 р. / В. В. Сухонос [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.uabs.edu.u>.
11. Кони А. Ф. Отцы и дети судебной реформы / А. Ф. Кони. – М.: Изд-во И.Д. Сытина, 1914. – 296 с.
12. Уортман Р. С. Властители и судьи: Развитие правового сознания в имперской России / Р. С. Уортман. – М.: Новое лит. обозрение, 2004. – 520 с.
13. Российское законодательство X–XX веков: в 9-ти т. / отв. ред. Б. В. Виленский. – М.: Юридическая литература, 1991. – Т. 8. – 496 с.
14. Кульчицкий В. С. Історія держави і права України / В. С. Кульчицкий, Б. Й. Тищик. – К.: Ін Юре, 2007. – 622 с.
15. Колмаков Н. М. Старый суд: Очерки и воспоминания / Н. М. Колмаков // *Русская старина*. – 1886. – № 12.
16. Борисов А. В. Полиция и милиция России: Страницы истории / А. В. Борисов, А. Н. Дугин, А. Я. Малыгин. – М.: Наука, 1995. – 318 с.
17. Дмитриев М. А. Главы из воспоминаний моей жизни / М. А. Дмитриев; подготовка текста и комментарии К. Боленко и др. – М.: Новое обозрение, 1998. – 749 с.
18. Три века: Россия от смуты до нашего времени: в 6-ти т. / ред. В. В. Каллаш. – М.: Изд-во Юнвес, 2006. – Т. 6. – 352 с.
19. Витте С. Ю. Воспоминания: в 3-х т. / С. Ю. Витте. – М.: Скиф Алекс, 1994. – Т. 1. – 525 с.

Липитчук О. В., Лешкович Н. О. Суд и судопроизводство в России после судебной реформы 1864 года.

Подано анализ основных этапов развития судебной системы в России и ее главные характеристики. Исследуются основные принципы и положения судебной реформы 1864 г., анализируется дореформенное и послереформенное судопроизводство. Рассмотрены основные проблемы организации и деятельности судебной системы у дореформенный период. Главное внимание уделяется

ется освещению главным показателям изменений в деятельности судов и судопроизводства у пореформенный период. Выявлено как позитивные аспекты, так и недоработки в деятельности судебных органов и судопроизводства в пореформенный период. Сделана попытка дать объективную оценку результатам судебной реформы 1864 г. в России. Предоставлено историографию проблемы судебной реформы 1864 г. Обращено внимание на новые методологические подходы к изучению судебной реформы и ее социальную суть.

Ключевые слова: Российская империя, судебная реформа, суд, судопроизводство.

Lypytchuk O. V. Leshkovych N. O. Court and sudoproyzvodstvo in Russia after the 1864 reform sudovoy year.

The analysis of the main stages of the judicial system in Russia and its most important characteristics was made. The main problems of organization and operation of the judicial system in pre-reform period were examined. It was proved that the court has been the most important element of the state penalty system in Russia for several centuries. Competitive process was supplanted by inquisitorial, investigation and trial were in the hands of one authority – the court, the person was conquered by the interests of the state and defenseless against it, the judge used the concept of formal proof, the system of penalties became stiffer, court clerical secret was kept.

All attempts of the monarchs in the second half of 19th century to eliminate shortcomings in the judiciary system remained a formality. Much of the population of pre-reform Russia was unable to defend its honor, dignity, to have physical integrity or the right to privacy.

It was pointed out that the determining factor that contributed to the reform was the emergence in the administration of people who were able to prepare and carry out the reform of legal officials. This has largely secured nature of the reform.

The basic principles and provisions of the judicial reform in 1864 were ascertained. Attention was paid to the most important components of the reform, namely the creation of new judicial institutions of the legal profession, the introduction of a jury, judges and investigators immutability, final separation of court from administration and investigation - from court and police, adversarial trial, transparency, justice principle only by the courts, the abolition of formal evidence, applying the principle of dispositiveness.

Comparative analysis of pre-reform and post-reform judiciary was done. The changes in the judicial system in Russia of pre-reform period were detected. Main focus is on highlighting the important indicators of changes in the activities of the courts and judiciary in post-reform period. It is noted that as a result of the judicial reform investigation and courts began to work more efficiently, sentences, as a rule, were fair and corresponded to the law, corruption in the courts was significantly reduced.

Стаття надійшла 22 жовтня 2013 р.

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Проаналізовано сутність поняття «громадянське суспільство». Встановлено, що громадянське суспільство постає, з одного боку, наслідком, з іншого, – передумовою формування політичної нації. Адже феномен політичної нації не вичерпується політичним змістом – її становлення неможливе без певних соціальних та економічних передумов. Визначено, що важливе значення у процесі формування громадянського суспільства мають такі соціокультурні засоби саморегуляції суспільства та соціального контролю, як традиції, мораль, право, релігія, ідеологія. Розглянуто особливі умови, в яких формується громадянське суспільство в Україні.

Ключові слова: *народ, держава, громадянське суспільство, самоорганізація народу, демократія.*

Постановка проблеми. Сьогодні доволі активно у вітчизняній юридичній літературі обговорюються питання, пов'язані з формуванням громадянського суспільства в Україні. Невід'ємним елементом цього є самоорганізація народу. Громадянське суспільство як соціальний феномен і як теоретична концепція охоплює період від кінця XVII – до I-ої половини XIX століття. Його основні положення були сформульовані такими видатними мислителями, як Дж. Лок, А. Фергюссон, Ш. Монтеск'є, І. Кант, Ф. Гегель, А. де Токвіль.

Громадянське суспільство постає, з одного боку, наслідком, з іншого, – передумовою формування політичної нації. Адже феномен політичної нації не вичерпується політичним змістом – її становлення неможливе без певних соціальних та економічних передумов. Незважаючи на значну увагу науковців і філософів до окресленої проблематики, визначення соціально-економічних засад її розвитку досі фрагментарне. Актуальність цього питання обумовлена також тим, що сучасна українська нація постала перед проблемою своєрідної кризи демократії – демократичний устрій в Україні намагається визначитися в політичному вимірі, значно відстаючи в соціально-економічному. Про це свідчить і надзвичайно великий розрив між багатими і бідними верствами населення, і поширення явища корупції, і гальмування економічних реформ, особливо стосовно підтримки малого й середнього підприємництва, і засилля тіньової економіки [7].

Стан дослідження. Як своєрідний світоглядний феномен, громадянське суспільство розглядалося й аналізувалося вітчизняними та зарубіжними науковцями. Цікаві спостереження щодо ідеї інститутів громадянського суспільства можна зустріти у працях українських правників, політологів і публіцистів ХІХ–ХХ ст., зокрема: В. Винниченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, В. Липинського, С. Подолинського. Останнім часом важливі у цьому контексті наукові доробки багатьох сучасних дослідників, а саме: А. Єрмолаєва, О. Зайчука, А. Колодій, В. Кравчука, В. Кременя, В. Кузьменка, Г. Нестеренко, А. Олійника, О. Онищенко, О. Петришина, О. Романчука, Д. Табачника, В. Ткаченка, М. Цвіка та інших.

Незважаючи на значні теоретичні розробки щодо формування громадянського суспільства в Україні, невирішено чимало питань. Зокрема, необхідна активізація самоорганізації народу в Україні як необхідної умови стабільного розвитку громадянського суспільства.

Метою статті є дослідження шляхів формування громадянського суспільства в Україні.

Виклад основних положень. Зародження й розвиток громадянського суспільства відбувається упродовж тривалого періоду еволюції сучасної цивілізації. Цей процес має чимало закономірностей, спільних для багатьох країн. Але кожна держава, розвиваючи громадянське суспільство, вносила щось особливе, характерне саме для неї. Власне, кожна держава має бути зацікавлена в створенні, всебічному розширенні і поглибленні громадянського суспільства, якщо воно прагне до задоволення потреб громадян, своєї адаптації в загальнолюдській цивілізованій процес [1].

Після першої хвилі демократичних перетворень в Україні 1990-х років концепт «громадянське суспільство» набув схвалення і визнання. Це закономірно, оскільки неодмінною умовою становлення демократичних держав і формування націй було розгортання системи суспільних інститутів, які утворюють громадянське суспільство. Лише таке суспільство, що ґрунтується на ініціативі «знизу», соціальній активності громадян, їхньому прагненні до самоорганізації, утворенні самодіяльних структур, що перебувають поза системою державної влади і слугують захисту та задоволенню їх власних інтересів, здатне протистояти руйнівним процесам, стабілізувати і консолідувати суспільство і державу [5, с. 1].

За визначенням Антоніни Колодій, «громадянське суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації і самовря-

дування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності» [4].

Сутність громадянського суспільства, на думку О. В. Зайчука та Н. М. Оніщенка, – це історичний тип у розвитку людського суспільства, його конкретна якісна характеристика; це сфера самовиявлення і реалізації потреб та інтересів вільних індивідів через систему відносин (економічних, соціальних, релігійних, національних, духовних, культурних). Структурними елементами цієї системи є організації (політичні партії, громадські об'єднання, асоціації) та різні об'єднання (професійні, творчі, спортивні, конфесійні тощо), що охоплюють усі сфери суспільного життя і є своєрідним регулятором свободи людини [3].

Громадянське суспільство є сукупністю соціальних відносин, де здійснюються основні права людини – на життя, свободу, безпеку, власність. Людина володіє, користується та розпоряджається майном, є членом трудового колективу, створює сім'ю, задовольняє культурні та духовні потреби в межах взаємин та інститутів громадянського суспільства, в яких держава в особі своїх державно-владних атрибутів присутня лише потенційно як гарантія їх визнання, охорони та захисту. Коли ж за конкретних обставин виникають конфліктні ситуації, які перешкоджають безпосередньому здійсненню основних прав і свобод людини, нормальній реалізації права, постає необхідність реального втручання з боку держави, примусового здійснення правових норм, практичного застосування примусових заходів для охорони та захисту прав і свобод людини.

Громадянське суспільство «будується» у відповідних громадських інститутах, має власний устрій, зовнішню форму існування у вигляді різноманітних за конкретним спрямуванням об'єднань індивідів. Серед цих інститутів – сім'я, церква, приватні чи колективні підприємства, комерційні організації, об'єднання за інтересами, профспілки, органи громадської самодіяльності, громадські організації, політичні партії, недержавні засоби масової інформації.

Головною ознакою цих інститутів є те, що вони утворюються не державою, а індивідами, тому їх реальне функціонування є показником громадянської зрілості суспільства, усвідомлення ним своїх власних потреб, рівня його самосвідомості та самоорганізації. Саме від ефективності функціонування інститутів громадянського суспільства

залежать авторитет і реальні можливості впливу громадської думки на державно-владні інститути.

Також велике значення у процесі формування громадянського суспільства мають такі соціокультурні засоби саморегуляції суспільства та соціального контролю, як традиції, мораль, право, релігія, ідеологія. Вони можуть сформуватися на власному ґрунті, а можуть бути привнесені й запозичені з інших цивілізацій. В будь-якому разі ці механізми мають глибоко інтегруватися в національну суспільну традицію, культуру, засвоїтися ними. Коли складова інновацій надто велика, традиційна культура неминуче відторгне її повністю, або, принаймні, частково задля самозбереження. А це рано чи пізно призведе до послаблення державної влади, деформації соціуму, порушення нормального режиму функціонування та розвитку.

Отже, ці положення мали б привернути увагу багатьох реформаторів сучасного українського суспільства. Ідеться, по-перше, про те, що суспільство як система розвивається поетапно, бо як складний механізм має свої фази й не може бути за короткий час радикально перебудовано відповідно до того чи іншого проекту без тяжких для себе наслідків. А, по-друге, спроби нав'язати суспільству форми соціальної організації, які неадекватні традиційному типу культури й рівню розвитку індивідів на цьому етапі суспільного поступу, неминуче призводять до зниження ефективності державних інститутів, послаблення соціального контролю, дезорганізації суспільства, розпаду й деградації особистості, відкидання її на більш ранні стадії духовного становлення [6, с. 136–137].

В Україні громадянське суспільство формується в особливих умовах:

по-перше, його становлення здійснюється тоді, коли проблематика громадянського суспільства вже не є актуальною для країн розвинутої демократії, новітній досвід яких свідчить про необхідність виходу за його межі в напрямі соціальної державності, що передбачає необхідність наукового пошуку складних критеріїв поєднання цих обох процесів, які певною мірою можуть бути суперечливими. Внаслідок таких змін формується якісно нова соціальна система, яку зарубіжні політологи називають «суспільством масового споживання, масової культури»;

по-друге, становлення громадянського суспільства в Україні здійснюється за умов творення національної державності, що передбачає зміцнення державницьких засад в організації суспільної життєві-

ьяльності, утворення нових державних органів влади та управління, яких не могло бути за умов перебування в складі колишнього СРСР;

по-третє, радикальна зміна пріоритетів соціального розвитку передбачає перехідний період протиборства різновекторних тенденцій суспільного розвитку, одна з яких спирається на вкорінені впродовж значного історичного періоду стереотипи соціально-політичного облаштування, а інша зорієнтована в напрямі наближення до загальнови-знаних стандартів правової демократичної державності, які однак практично мало адаптовані українським суспільством [2].

Деякі вчені [8] зауважують, що недовіра до влади є нормальним станом громадської думки й політичного мислення за умов сесформованого ще громадянського суспільства й помітного відриву його від держави. Це стосується не лише нашої держави, але й тих, які традиційно називають себе «демократичними», оскільки бюрократичний апарат завжди намагається так витлумачити інститути демократії, щоб підпорядкувати їх інтересам верхівки політичної ієрархії. Саме так Р. Даль та Р. Дарендорф трактують більш ніж двохсотлітню історію американської демократії.

Щодо України, то вчені стверджують, що процес формування громадянського суспільства перебуває лише на початковому етапі, а найближчі перспективи проглядаються ще невиразно. Крім того, трьохсотлітнє перебування в складі Російської імперії чи під радянським тоталітаризмом, де держава завжди пригнічувала спільноту, законмірно виробило якщо не свідоме відторгнення, то здоровий інстинкт політичної недовіри широкого загалу до держави й чиновництва. Отже, нормально, коли людина усвідомлює необхідність постійного контролю за державою з боку громадянського суспільства.

Інші зазначають, що сучасний період розвитку українського соціуму і теоретичною, і буденною свідомістю справедливо характеризується як перехідний. І – так само справедливо – сутність перехідного періоду визначається необхідністю вибору альтернатив, насамперед політичного та економічного розвитку. Але серед громадської думки, що відповідальність за вибір оптимального шляху розвитку лежить на державних структурах. Справді, держава має найбільше можливостей для реалізації обраного напрямку, але не для формування й розроблення всіх можливих альтернатив з метою виявлення оптимальної. Це завдання може і має бути вирішено за обов'язкової участі структур громадянського суспільства [7].

Отож, сьогодні, на етапі власної нестійкості, соціальна система стоїть перед чисельністю різноманітних, навіть полярних, варіантів подальшого розвитку. І ще більше їх потребує. Саме громадянське суспільство надає соціуму цю поліваріантність, багатогранність шляхів потенційного буття. Структура громадянського суспільства як реальна альтернатива правлячій системі політичних партій має більше ступенів свободи та різноманітності, ніж державні інститути.

У сучасних поглядах на громадянське суспільство можна виокремити такі основні моменти:

невід'ємною ознакою громадянського суспільства є плюралістичність способів суспільного життя і відповідно соціальна диференційованість і структурованість;

у ньому є місце і для консервативних, і для радикальних сил: і одні, і інші виступають його необхідними компонентами;

громадянське суспільство постає діалогом між різними соціальними суб'єктами і відносним консенсусом за системою базових соціальних цінностей (права людини, демократія, плюралізм, правова держава, верховенство закону, власність, соціальна захищеність тощо) та за більш конкретними питаннями практичної політики;

саме існування громадянського суспільства забезпечується підтриманням певного балансу інтересів різних груп, що співіснують у соціумі за посередництвом дії механізмів конкуренції і соціального партнерства;

соціально-економічним підґрунтям громадянського суспільства є ринкова економіка з притаманною їй різноманітністю форм власності, а суб'єктною основою – середній клас [7].

Відповідно до рейтингів впливових міжнародних організацій показники розвитку громадянського суспільства в Україні упродовж періоду незалежності поступово поліпшувалися, а останніми роками не характеризувалися позитивною динамікою, але зберігали певну стабільність на досягнутому рівні. Вони кращі, ніж в інших пострадянських країнах, натомість суттєво відстають від показників країн Балтії та «Вишеградської групи». Так, за результатами дослідження «Nations in Transit» міжнародної неурядової організації «Freedom House» (де оцінка різних напрямів демократичного розвитку перехідних країн здійснюється за шкалою від 7 балів – «найгірша», до одного балу – «найкраща»), оцінка розвитку громадянського суспільства в Україні значно поліпшилася від 4,75 балів 1998 р. до 3 балів 2005 р. та 2,75 балів 2006–2011 рр. Саме за напрямом «Громадянське суспільство» Україна

продемонструвала найбільший поступ та отримала найкращу оцінку щодо інших показників [9].

Висновки. Проаналізувавши шляхи та умови формування громадянського суспільства в Україні за період незалежності, можна стверджувати, що громадянське суспільство перебуває у процесі становлення. Теорія громадянського суспільства ґрунтується на ідеї автономності та індивідуальної свободи громадян, невтручання держави в життя громадянського суспільства. Відносини і взаємовплив громадянського суспільства й держави – цих двох підсистем єдиної суспільної системи – визначальні у забезпеченні демократичного розвитку країни. На нашу думку, громадянське суспільство є не лише певним елементом демократії в країні, а основною умовою її побудови.

1. Громадянське суспільство. Поняття громадянського суспільства. Суть, атрибути та функції громадянського суспільства. Громадянське суспільство в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://on2.docdat.com/docs/20283/index-60567-1.html>.

2. Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/tryd-pravo/38-tsvik/184--iv-s-1-.html>.

3. Зайчук О. В. Теорія держави і права: підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/zmist.htm.

4. Колодій А. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу) / Антоніна Колодій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/kolodij.htm>.

5. Кравчук В. М. Взаємовідносини громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В. М. Кравчук. – К., 2008. – 20 с.

6. Кудряченко А. І. Критики та бібліографія. Україна: проблеми самоорганізації / А. І. Кудряченко, О. П. Реєнт // Український історичний журнал. – 2004. – Вип. 5. – С. 135–141.

7. Нестеренко Г. О. Українська політична нація: самоорганізаційні застави становлення: монографія / Г. О. Нестеренко. – К., 2007. – 360 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://npu.edu.ua/ebook/book/html/D/ispu_ksue_Nesterenko/120.html.

8. Україна: проблеми самоорганізації / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. В 2-х томах. – К.: Промінь, 2003. – 384 с.

9. Nations in Transit – Ukraine (2011). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/NIT-2011-Ukraine.pdf>.

Мельник Н. В. Пути формирования гражданского общества в Украине.

Проанализирована сущность понятия «гражданское общество». Установлено, что гражданское общество предстает, с одной стороны, следствием, с другой, – предпосылкой формирования политической нации. Ведь феномен политической нации не исчерпывается исключительно политическим содержанием – ее становление невозможно без определенных социальных и экономических предпосылок. Определено, что важное значение в процессе формирования гражданского общества играют социокультурные средства саморегуляции общества и социального контроля как традиции, мораль, право, религия, идеология. Рассмотрены особые условия, в которых формируется гражданское общество в Украине.

Ключевые слова: *народ, государство, гражданское общество, самоорганизация народа, демократия.*

Melnyk N. V. Ways of forming civil society in Ukraine.

The article is devoted to the essence of the concept of «civil society». Established that there is a civil society, on the one hand, the result of the other – for building a political nation. Indeed, the phenomenon of political nation is not only confined to the political content – its development is impossible without a certain social and economic conditions. Civil society «built» in the relevant public institutions, has its own structure, the external form of existence in a variety of their specific orientation associations of individuals. These institutions – family, church, private or collective enterprises, business organizations, associations of interest, trade unions, government community groups, civic organizations, political parties, non-governmental media. The main feature of these institutions is that they form be no power, but by individuals, and therefore their actual functioning is an indicator of the maturity of civil society awareness of its own needs, its level of self-awareness and self-organization.

Determined that the essential in the formation of civil society played by social and cultural means of self-regulation and social control society as tradition, morality, law, religion, ideology. We consider the special conditions in which the emerging civil society in Ukraine. Determined that the origin and development of civil society occurs over a long period of evolution of modern civilization. This process has many patterns that are common to many countries. But every state, developing civil society has contributed something special characteristic of her. In fact, every state has a legitimate interest in the creation, expansion and deepening of comprehensive civil society if it is committed to meeting the needs of citizens in their adaptation to universal civilized process.

Key words: *people, state, civil society, the self-organization of the people, democracy.*

Стаття надійшла 17 січня 2014 р.

СПІВПРАЦЯ ОРГАНІВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ У БОРОТЬБІ З БАНДИТИЗМОМ (на матеріалах Західної України 1944–1953 рр.)

На основі архівних матеріалів, наукових публікацій розглянуто співпрацю органів виконання покарань з органами державної безпеки в боротьбі з бандитизмом на території західних областей України в післявоєнне десятиріччя. Наведено нормативні документи, які регулювали арешти, заслання, виселення. Узагальнено, що співпраця органів виконання покарань МВС УРСР з МДБ УРСР була спрямована на боротьбу з бандитизмом шляхом активного здійснення військово-чекістських операцій, агентурно-оперативних заходів із застосуванням спецгруп; оперативно-агентурна робота в місцях позбавлення волі здійснювалася завдяки «інформаторам» та «агентам» серед засуджених.

Ключові слова: органи виконання покарань, спецгрупи, агентурна робота, заслання, виселення.

Постановка проблеми. Нині Державна пенітенціарна служба України перебуває на етапі тривалого реформування органів і установ виконання покарань з урахуванням міжнародних стандартів та позитивного досвіду. Зважаючи на те, що пенітенціарна служба є специфічним державним утворенням, то їй важливість розгляду цього питання полягає в тому, що потребує вивчення історичних умов її розвитку. Аналіз функціонування системи виконання покарань на різних етапах розвитку, співпраця з іншими державними органами дозволить визначити стан і тенденції, перспективи, шляхи та методи реалізації її нормативно-визначених цілей і завдань.

Мета статті полягає у тому, щоб дослідити взаємну співпрацю органів виконання покарань та органів державної безпеки в боротьбі з бандитизмом на території Західної України в 1944–1953 рр.

Стан дослідження. Сучасні українські науковці значну увагу приділяють вивченню діяльності органів державної безпеки УРСР в боротьбі з ОУН, УПА. Серед значущих праць можна виділити двотомну книгу І. Г. Біласа [1], історико-статистичне дослідження В. М. Нікольського [2]. Агентурно-оперативну роботу, використання спецзасобів і оперативних спецгруп у діяльності органів держбезпеки дослі-

джували І. С. Зуляк, А. С. Чайковський, В. І. Ільницький, О. П. Сущук та ін. Однак, не знаходимо праць про роль і місце органів виконання покарань у загальнодержавній програмі боротьби з бандитизмом.

Виклад основних положень. У післявоєнний період у діяльності карально-репресивної системи важливими завданнями в боротьбі з бандитизмом і злочинністю загалом була постановка розвідки й контррозвідки, збір інформації, проведення військово-чекістських операцій із залученням спецгруп, а результат – арешти, виселення, заслання, вбивства і розстріли.

Після розподілу 1941 р. НКВС СРСР на НКВС СРСР та НКДБ СРСР напрями роботи також розділилися. Мета і завдання ототожнювалися, а от способи, спецзасоби, методи і заходи були різні. Відділи НКДБ отримали кодові назви «А» – обліково-архівний, «Б» – оперативно-технічний, «В» – воєнної цензури та перлюстрації кореспонденції. На базі НКДБ було утворено Міністерство державної безпеки (МДБ).

Упродовж років карально-репресивна система розширювала агентурну мережу, формувала винищувальні батальйони (ВБ), групи сприяння й інформаторів за територіями і певними ознаками, групи охорони громадського порядку. Для координації дій спецгруп М. Хрущов і Міністр внутрішніх справ УРСР Т. Строчак вирішили створити відділ боротьби з бандитизмом (ВББ), який підпорядковувався Головному управлінню з боротьби з бандитизмом (ГУББ). На нього покладалися основні функції: 1) видання керівних вказівок апаратам НКВС-УНКВС з боротьби з бандитизмом, систематичний контроль за їхньою роботою, інспектування та надання їм практичної допомоги; 2) безпосередня організація та здійснення агентурно-оперативних та слідчих заходів з розробки й ліквідації найбільших бандитських формувань; 3) розробка і контроль заходів із проведення великих чекістсько-військових операцій із ліквідації учасників банд; 4) організація винищувальних батальйонів, їх навчання, матеріальне забезпечення та оперативне використання у боротьбі з бандитизмом; 5) організація спеціального радіозв'язку і підготовка кадрів спеціалістів із радіозв'язку [1, с. 258].

Органам виконання покарань у карально-репресивному апараті відводилося значне місце. До основних функцій належала охорона й утримання арештованих, засуджених у місця позбавлення волі, контроль за виселенням і відправленням їх до назначених місць відбування покарання. Та найжахливішим, на наш погляд, було спецзавдання: виконання вироків вищої міри покарання – смертної кари – розстрілу.

Постанови з такими вироками застосовували щодо засуджених за статтями 54-12 «а», 54-11 Кримінального кодексу УРСР, що кваліфікувалися радянським правосуддям як «зрада Батьківщини», «антирадянська агітація і пропаганда».

Серед нормативних документів щодо регулювання і застосування найвищої міри покарання – Указ Президії Верховної Ради СРСР, виданий 19 квітня 1943 р. Ним найвища міра покарання – смертна кара – здійснювалася через повішення і каторжні роботи. Для того, щоб викликати страх у населення, такі вироки виконували привселюдно. В інформації завідувача оргінструкторським відділом Дрогобицького обкому КП(б)У Штефана, надісланій на ЦК КП(б)У «Про привселюдне повішення активних учасників націоналістичного підпілля 11 січня 1945 р.», зазначалося: «9 январа 1945 г. в гор. Дрогобыче на базарной площе по приговору Военного трибунала были повешены два участника «УПА» – Безик и Белый, один 1923 г. рождения, второй – 1921 года, оба жители села Улычно Дрогобычского района – за расстрел 3-х советских партизан и грабеж местного населения. При исполнении приговора присутствовало до 8 000 чел. населения. Акт повешения был встречен громкими аплодисментами всех присутствовавших и возгласами одобрения приговора.

В этот же день в гор. Бориславе по приговору Военного трибунала был повешен участник «УПА» Лысык, 1921 года рождения, житель Бориславского района, – за убийство лейтенанта Красной Армии и диверсионную работу.

В ближайшие дни предполагается в разных городах и районах области привести в исполнение до 20 приговоров о казни активных участников националистических банд через повешение» [3].

Такий вид покарання присуджували «Особливі наради» і Військові трибунали, які входили до складу МДБ. У травні 1947 р. виданий Указ «Про відміну смертної кари». Президія Верховної ради СРСР постановила: «відмінити в мирний час смертну кару, встановлену за злочини, передбачені в законодавстві СРСР. Злочини, передбачені покаранням, – смертною карою, замінити в мирний час засудженням до виправно-трудових робіт у таборах терміном на 25 р. [4, с. 239–240]. Та 1950 р. в цей Указ було внесено поправки: застосування смертної кари за такі злочини, як «зрада Батьківщини», «шпіонаж», «диверсанство» (ст.ст. 58-І, «б», 58-2, 58-6, 58-7, 58-8, 58-9 КК), а згодом у перелік додано злочин – «вмисне вбивство». Вироки виносили Воєнні трибунали округів, груп військ Радянської армії і Військові трибунали

флотів, які виконувалися після затвердження Верховним Судом, який міг видати й акт про помилування.

Перелік злочинів, за які карали радянським законодавством від 15–25 років виправно-трудовими таборами, складався з: «обвинувачення у зрадництві та пособництві окупантам», «повстанства», «агентури іноземних розвідувальних і контррозвідувальних органів», «дезертирства», «терору та терористичних намірів», «шкідництва та саботажу» та ін.

До заходів боротьби з так званими «бандами» ОУН і УПА належали масові виселення і заслання, які документально оформлялися і контролювалися. Відповідно до наказу НКВС-НКДБ СРСР 01240/00380, з метою посиленої боротьби з учасниками оунівських організацій і банд, негайно оформляти облікові справи на виселення їх у віддалені райони Союзу. «Ссылке подлежат все совершеннолетние члены семей ОУНовцев и активных повстанцев как осужденных, арестованных, убитых при столкновениях, так и семей актива и руководящего состава ОУН, УПА скрывающихся и находящихся в данное время на нелегальном положении, как-то: коменданты, помощники комендантов и сотрудники «СБ», районные и надрайонные ОУН, сотенные, станичные, коменданты ОУН, куренные, господарчие, шефы и реферанты связи, активные участники банд. Несовершеннолетние члены семей следуют вместе со своими родными. Имущество ссылаемых подлежит конфискации в соответствии с приказом НКВД СССР от 10 декабря 1940 года № 001552» [5].

Тож головний акцент робився на керівному складі ОУН-УПА. Вивезення проводилося поетапно. За кілька днів до проведення операції підготовлені документи подавалися у відділ перевезення НКВС та 1-й Спецвідділ НКВС. До таких спецоперацій залучалися й кримінально-виконавчі органи, та основну роботу проводили бійці й офіцери військових груп, які очолювали старші опергрупи. Сформовані групи прибували в назначений населений пункт, атакували його, виставляли зовнішню і внутрішню охорону й виводили людей. Перевіривши за списками, здійснивши особистий обшук і обшук будинку, давали виселенцям 3 години на збір для відправки. Особисте майно описували і конфісковували. Людям дозволяли брати тільки продукти харчування. Перевозили виселених у вагонах до назначеної станції. Відповідно до Інструкції передбачалася максимальна загрузка 30/40 осіб у вагон, 1–2 вагони для речей, всі вагони мали бути пристосовані до зимових умов [5].

1947 року відповідно до постанови РМ СРСР № 3214 від 10 вересня 1947 року виселенню підлягали родини учасників банд ОУН, пособники, учасники ОУН та члени їх родин, куркулі-націоналісти та їхні родини. Найбільшою вважається операція «Запад», проведена у жовтні 1947 року. Було утворено збірні пункти у Львові, Дрогобичі, Чорткові, Коломиї, Рівному та Ковелі, куди примусово прибували сім'ї «націоналістів» для відправлення на спецпоселення.

Матеріали справ, заведені на оунівців, часто не мали достатніх доказів про їх «підривну» діяльність, не було встановлено навіть причетності родичів, однак вивозили всіх, а на окремих заводили кримінальні справи, їх арештовували, погрожували, пропонували зізнатися. Наприклад, лист оперуповноваженого Кременецького МВ МДБ Макушина до кушового ОУН Галюка В. П. із закликом приходити з повинною від 03.12.1947 р.: «С того времени как Вы перешли на нелегальное положение и стали заниматься бандитизмом прошло три с половиною года и вот хорошо подумайте, что Вы за это время сделали хорошего для себя лично и для общего дела? Ничего (...) Володенька! Наш Вам совет явитесь с повинной, бросьте это позорное и никому не нужное дело, займитесь честным трудом. Мы обещаем Вам свободу, если Вы поступите благоразумно, не слушайте тех одурманщиков (...) если Вы послушаете нас и явитесь с повинной, мы обещаем Вам вернуть досрочно из заключения Вашу мать, а если нет, то у Вас очень мало и пожалуй нет совсем шансов увидеть её. Мы желаем Вам лучшее, а все прошлое будет Вам прощено. Не забывайте мать. Пишите нам на Городской отдел МГБ. Оперуполномоченный Кременецкого РО лейтенант Макушин» [6].

Маємо ще один промовистий документ, який підтверджує жорсткість каральної політики. 1948 року МДБ СРСР видає наказ «Про організацію роботи виселення, виселення на поселення» від 23.03.1948 р. № 00115 [7]. Наказ передбачав виселення за ворожу діяльність і антирадянські зв'язки та направлення тільки в такі місцевості:

- а) у район Колими на Далекому Півночі;
- б) у райони Красноярського краю і Новосибірської області, розміщені в 50-ти кілометрах північніше трансибірської залізничної магістралі;
- в) у Казахську область, за винятком Альма-Атинської.

Переселення здійснювалося впродовж шести місяців з моменту набрання чинності наказу. Контроль за переселенням покладался на Відділ «А» МДБ. У тих, хто підлягав переселенню, забирали всі

особисті документи, зобов'язуючи їх виїхати до назначеного місця висилки. Замість відібраних документів давали довідки відповідного зразка. Тих, хто упирався висилці, вивозили примусовим етапом. З метою попередження втеч була посилена агентурна робота і нагляд за особами, підписаними на висилку [7, арк. 273].

Про направлення і прибуття виселених осіб і сімей в нові місця висилки сповіщали органи МДБ-УМДБ і направляли їм особисті справи, агентурні розробки та інші матеріали.

Про переселення і виселення щомісячно доповідалося МДБ СРСР. На той час начальниками УМДБ Красноярського краю, УМДБ Новосибірської області були полковник міліції Кадаєв і генерал-майор міліції Мещанов. Їм і доручалося розселяти прибулих переселенців. Враховувався ступінь небезпеки злочинця і необхідність створення умов протидії втечам і встановленню злочинних зв'язків. Для запобігання втечам велося агентурне стеження, реєстрація всіх прибулих у місцевих органах МДБ і нагляд за ними. Прибулих намагалися зайняти роботою з урахування професійної спрямованості. В разі втечі поселенців інформація телеграфом надходила до МДБ УРСР і СРСР.

Керівництво агентурно-оперативної роботи з виселення і переселення було покладено на Друге Головне і П'яте Управління МДБ СРСР за напрямками роботи. Контроль за наглядом і підтримка режиму в містах, куди відправляли виселенців, здійснював Відділ «А» МДБ і його місцеві апарати.

У квітні 1950 р. Політбюро ЦК(б)У затвердило постанову «Про підготовку документів щодо виселення родин оунівців і зміну існуючого порядку комплектування груп охорони громадського порядку», відповідно до якої передбачалося додатково депортувати «учасників банд націоналістичного підпілля, «бандопособників» та членів їх родин. У січні 1951 р. виходить ще один документ – постанова Ради міністрів СРСР № 189-88 сс «Про виселення куркулів із сім'ями з території Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської, Тернопільської, Чернівецької та Закарпатської областей Української РСР». Під час депортації майно «куркулів» підлягало конфіскації, його частково передавали колективним господарствам, а іншою частиною сплачували державні зобов'язання перед іншими суб'єктами.

Упродовж 1944–1949 рр. із західних областей УРСР було депортовано 50 453 сім'ї у складі 143 141 особи, зокрема: 1944 – 4 724 / 12 762; 1945 – 7 393 / 17 497; 1946 – 2 612 / 6 350; 1947 – 26 612 / 76 586; 1948 – 2 623 / 8 274; 1949 – 6 489 / 21 672 [1, с. 189]. Правове

становище депортованих визначалося постановою РНК СРСР № 35 від 8.01.1945 р. В ній передбачалося розселення в межах району під наглядом комендатури НКВС, «ущільнене» поселення, переїзд категорично заборонявся, матеріально-побутові умови депортованих були незадовільні. З 1948 р. поширювалася дія указу, в якому за втечу з місця обов'язкового та постійного поселення депортованому загрожувало 20 років каторжних робіт.

З початку 1950-х р. до центральних відомств розпочало надходити багато скарг про обмеження прав людей, тому з 1954 р. ініційовано перегляд справ спецпоселенців.

Масові арешти, ув'язнення, виселення і заслання були наслідками «ефективної» роботи військово-чекістських операції, дій спецгруп і винищувальних загонів, спецбоївки НКДБ. Станом на 20 червня 1945 р. у Дрогобицькій області діяло 10 спецгруп МДБ з 52 учасниками, у Чернівецькій – 25/106, Львівській – 26/219, Станіславській – 11/70, Тернопільській – 2/34, Рівненській – 149/905, Волинській – 33/397 [8, с. 100].

Агентурно-оперативна робота виконувалася і в місцях позбавлення волі серед ув'язнених і засуджених. Вона мала конкретні напрями, цілі, завдання. Особливість цієї роботи полягала в тому, що це один із видів оперативної роботи радянської розвідки. В її обов'язки входило вжиття комплексних заходів, організованих активних дій, спрямованих на те, щоб викрити співучасників, які переховуються від слідства і суду.

Оперативна робота в місцях позбавлення волі була передбачена Інструкцією НКВС СРСР від 07 червня 1939 р. Головними напрямками в агентурно-оперативній роботі були: виявлення, через повідомлення фактів, про приховування арештованими, засудженими від слідства, суду своєї контрреволюційної, антидержавної діяльності та своїх співучасників, які залишилися на волі; викриття форм і методів антирадянської діяльності засудженими в тюрмі і їхніх співучасників на волі; викриття фактів і методів нелегального зв'язку засуджених з волею і засудженими-співучасниками з інших камер; виявлення і попередження спроб засудженими до втеч; виявлення і попередження спроб засудженими до домовленостей з наглядовим складом для послаблення режиму, встановлення зв'язку з іншими камерами.

Особливість цієї роботи полягала в тому, що доводилося використовувати винятково агентуру, завербовану з оточення і серед засуджених. Найменша необережність в агентурній роботі призводила

до дезінформації, переривання каналу зв'язку і повідомлень, а це, своєю чергою, – до зібрання оперативними працівниками неправдивої інформації.

Висновки. Розгалужена мережа розвідувальної й оперативної роботи на волі і місцях позбавлення волі давала бажані результати в накреслених завданнях карально-репресивної системи в боротьбі з бандитизмом. Масові арешти, розстріли, депортації – результат спільної «ефективної» взаємної праці органів виконання покарань з органами державної безпеки в боротьбі з бандитизмом на західних теренах України в перше післявоєнне десятиріччя.

Діяльність органів держбезпеки і виконання покарань супроводжувалася нормативними документами: постановами, інструкціями, які регулювали завдання, координацію дій, методи і заходи. Дією радянської законності охоплювалися всі ті, хто був опонентом радянського режиму і перебував у політичній чи ідеологічній опозиції до влади. Ставка робилася на керівників так званих антирадянських організацій, банд ОУН і УПА. Згодом розправа відбувалася через родинне заручництво, виселення, виправно-трудові табори системи ГУЛАГу.

Матеріали справ, заведені на бандитів оунівців, часто не мали достатньої доказової бази про їх «підривну» діяльність, однак спільна агентурно-оперативна робота державних структур сприяла найсуворішому покаранню: привселюдному фізичному знищенню, ізоляції на 15–25 років, довічне виселення на спецпоселення.

1. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2-х кн. / І. Г. Білас . – К.: Либідь, 1994. – Кн. 1. – 1994. – 432 с.; Кн. 2. – 1994. – 688 с.

2. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.): історико-статистичне дослідження: монографія / В. М. Нікольський. – Донецьк, 2003. – 624 с.

3. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1695. – Арк. 2.

4. Яковлев Б. Концентрационные лагеря СССР / Б. Яковлев // Исследования и материалы. Серия 1. Вып. 23-й. – Мюнхен, 1955. – 234 с.

5. Архів Міністерства внутрішніх справ України. – Ф. 13. – Оп. 19. – Спр. 15. – Арк. 6.

6. ДАТО. – Ф. 3472. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 1.

7. ГДА СБУ, Ф. 9. – Спр. 16. – Арк. 273–275.

8. Ільницький В. І. Використання радянськими карально-репресивними органами спецзасобів у боротьбі проти підпілля в Дрогобицькій окрузі

(середина 40-х – перша половина 50-х рр. XX ст.) / В. І. Льницький // Національний вісник Волинського університету імені Лесі Українки, 2010. – № 1. – С. 100–106.

Савчин Г. Я. Сотрудничество органов исполнения наказаний с органами государственной безопасности в борьбе с бандитизмом (на материалах Западной Украины 1944–1953 гг.).

В статье на основе архивных материалов, научных публикаций рассмотрено сотрудничество органов исполнения наказаний с органами государственной безопасности в борьбе с бандитизмом на территории западных областей Украины в послевоенное десятилетие. Приведены нормативные документы, регулирующие аресты, ссылки, выселение. Обобщенно, что сотрудничество органов исполнения наказаний МВД УССР с МГБ УССР было направлено на борьбу с бандитизмом путем активного осуществления военно-чекистских операций; агентурно-оперативных мероприятий с использованием спецгрупп, оперативно-агентурная работа в местах лишения свободы проводилась благодаря «информаторам» и «агентам» из числа осужденных.

Ключевые слова: органы исполнения наказаний, спецгруппы, агентурная работа, ссылки, выселение.

Savchyn G. Ja. Cooperation of punishment execution organs with organs of state security in a fight against gangsterism (on materials of Western Ukraine in 1944–1953).

On the basis of archival materials and scientific publications the cooperation of punishment execution organs with organs of state security in a fight against gangsterism on the territory of western areas of Ukraine in a postwar decade is considered. The normative documents that regulated arrests, exiles and evictions are given. It is generalized that cooperation of punishment execution organs of the Ministry of Internal Affairs of Ukrainian Soviet Socialist Republic (Ukrainian SSR) with the Ministry of State Security of Ukrainian SSR was directed at the fight against gangsterism by means of active realization of Chekist military operations and secret service and operative measures with the use of special groups. The operative secret service in prisons was conducted due to “informants» and “agents» from a number of convicts.

Over the years the punitive and repressive system extended a secret service network, formed destructive battalions, assistance and informants groups by the territory and some other certain features as well as public order maintenance groups. A significant place in the punitive and repressive apparatus was given to punishment execution organs. Their main functions were the guard and maintenance of arrested persons and convicts and control over eviction and sending them to the fixed places of serving their sentences.

The materials of cases against the bandits of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) did not often have sufficient evidence of their “subversive»

activity, however joint secret service and operative work of state structures contributed to the severest punishment that was public physical destruction, 15-25-year isolation or life-term eviction to special settlements.

The ramified network of secret service and operative work at liberty and places of imprisonment gave desirable results of the drawn tasks of the whole punitive and repressive system in the fight against gangsterism. Mass arrests, executions and deportations are the results of "effective" cooperation of punishment execution organs with organs of state security in the fight against gangsterism on the western areas of Ukraine in the first postwar decade.

Key words: punishment execution organs, special groups, secret service, exile, eviction.

Стаття надійшла 25 грудня 2013 р.

УДК 349.41

С. С. Сливка

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Досліджено історичне та правове розуміння фінансово-економічного становища західноукраїнських земель у роки Першої світової війни. Проаналізовано основні аспекти фінансового та економічного розвитку 1914–1918 рр. на Західноукраїнських землях у складі Австро-Угорської імперії. Охарактеризовано правові напрями роботи Української парламентської репрезентації в австрійському парламенті, а також діяльність українських громадських організацій щодо розроблення основних напрямів і стратегії фінансово-економічної відбудови краю після Першої світової війни.

Ключові слова: Перша світова війна, економіка, фінансово-економічний розвиток, фінансова система, банківська система, Українська парламентська репрезентація.

Постановка проблеми. Практично усе ХІХ століття та особливо перша половина ХХ століття були для України загалом і для західноукраїнських земель зокрема періодом величезних випробувань. Це було зумовлено складним соціальним, національним і політичним становищем, пов'язаним із перебуванням етнічних українських земель

у складі двох великих імперій, які всіляко намагались перетворити наші землі на власний територіальний та сировинний сателіт.

Впродовж XIX – початку XX ст. у фінансово-економічному розвитку західноукраїнських земель відбулись суттєві зміни, спричинені індустріалізацією та капіталізацією в країнах Західної Європи. Розширились сфери та галузі виробництва, зросли обсяги товарообороту. Розпочала формуватись споживча кооперація, фінансово-кредитна система, зросла кількість банків, товарних бірж тощо.

Однак Перша світова війна ускладнила становище українського населення, котре проживало на територіях двох протидіючих сил – Російської та Австро-Угорської монархій. Це вплинуло і на економічний розвиток українських територій, які володіли потужними природними ресурсами і значним виробничим потенціалом. Особливо постраждала Галичина, яка мимоволі стала епіцентром військових дій, що кардинально відобразилося на її фінансово-економічному становищі.

Стан дослідження. Проблема фінансово-економічного становища західноукраїнських земель у період Першої світової війни в українській історіографії широко не представлена. Проте можна відзначити праці і спогади видатних українських учених – свідків тих доленосних подій, таких як В. Гнатюк, М. Грушевський, Д. Дорошенко, К. Левицький, М. Лозинський, О. Лотоцький, О. Слободич, Є. Петрушевич, М. Чубатий та ін.

Сучасний стан досліджень цієї проблематики представлений у працях О. Вівчаренка, П. Гая-Нижника, Я. Грицака, Т. Гунчака, О. Добржанського, О. Карпенка, Г. Капустян, М. Кобилецького, Г. Ковальчака, В. Кондратюка, М. Костицького, А. Коцура, О. Красівського, М. Кугутяка, В. Кульчицького, Б. Лановика, Н. Лешковича, М. Литвина, С. Литвина, І. Лісної, В. Макарчука, С. Макарчука, Р. Матейка, М. Настюка, К. Науменка, М. Никифорака, В. Осечинського, О. Павлюка, О. Рєнта, О. Рубльова, Б. Савчука, М. Сеньківа, Ю. Сливки, О. Субтельного, І. Терлюка, Б. Тищика, Ю. Тлушца та ін.

Окремим питанням фінансово-економічного розвитку західноукраїнських земель присвячені численні праці діаспорних учених: В. Вериги, Б. Винара, Т. Гунчака, М. Гуцуляка, А. Качора, Ю. Крохмалюка, І. Лисяка-Рудницького, Г. Микитея, І. Нагаєвського, І. Новосівського, Я. Пришляка, М. Стахіва, І. Хоми, Л. Цегельського, М. Шаповала, В. Шевчука, С. Ярославина та ін.

Зарубіжна історіографія з такої проблематики найбільш широко розкрита у роботах І. Бейлі, В. Голубничого, Т. Домбковського, Г. Ел-

мера, Г. Кляя, М. Клімецького, М. Козловського, Т. Коромоша, Т.-А. Ольшанського, Е. Пристера, Г. Тьорнера, Я. Хонігсмана, М. Ястребова та ін.

Мета статті – історико-правовий аналіз фінансово-економічного становища західноукраїнських земель у роки Першої світової війни.

Виклад основних положень. Початок Першої світової війни змусив українських політиків шукати шляхи для реалізації ідеї побудови на західноукраїнських землях незалежної держави. З метою організації та координації національно-визвольного руху було створено низку політичних організацій (Головна Українська Рада, Загальна Українська Рада – *авт.*), які трансформувались у більш потужну та впливову Українську парламентську репрезентацію, що представляла інтереси українського населення в австрійському парламенті.

Особливої активності діяльність українських депутатів в австрійському парламенті набула під час подій Першої світової війни. Упродовж 1915–1916 років усі українські послы Галицького сейму та рейхсрату задекларували чіткі вимоги щодо створення на теренах Австро-Угорщини української автономної області. В рамках Української парламентської репрезентації проводились постійні засідання та наради, метою яких була розробка концептуальних засад державно-політичного та фінансово-економічного розвитку західноукраїнських земель.

Оскільки територія західноукраїнських земель, що перебувала під владою Австро-Угорської монархії, була одним із головних театрів військових дій Першої світової війни, це, безперечно, вплинуло і на фінансово-економічний розвиток регіону. Тільки у 1914 р. «було зруйновано понад 40% господарських і житлових будівель, більше 1,5 тисячі будинків і споруд фабрик і заводів. Навіть стратегічно важлива нафтова промисловість знизила видобуток на одну третину» [1, с. 183]. Була практично знищена промисловість, занепало сільське господарство, низка підприємств припинили роботу.

Зазнало кризи і пріоритетне нафтове виробництво, яке мало суттєвий вплив на формування політики західноєвропейських держав, а також США і Канади щодо Східної Галичини, адже на її території не бракувало природних багатств і корисних копалин, серед яких найбільшу зацікавленість для іноземних інвесторів становила нафта.

Під час воєнних дій восени 1914 року було знищено багато населених пунктів Буковини, Тернопільської і Львівської областей. Про-

мислове і сільськогосподарське виробництво в цих районах повністю занепало [2, с. 216]. У Золочівському районі були майже зовсім знищені лісопильні та спиртогорілчані заводи. Ходорівський цукровий завод був спалений. Запаси готової продукції і сировини були розграбовані. В Чернівецькому районі були повністю знищені 4 винокурні, 2 спиртоочисні, цукровий, нафтоперегінний заводи, 14 млинів [3]. «В районах Коломиї, Снятина, Сарн значна частина промислових підприємств була зруйнована або спалена. Промислове і сільськогосподарське виробництво в цих районах повністю занепало» [2, с. 216].

У результаті Першої світової війни економіка Галичини знаходилась в катастрофічному стані. І справді, «більшість лісових підприємств, млинів, нафтопереробних і спиртових заводів зупинили виробництво...

Під час війни було спалено більше 530 тис. житлових будинків... Шкода, нанесена Першою світовою війною, за підрахунками уряду ЗУНР, була оцінена в 6 млрд. корон у цінах на 1 листопада 1918 року» [4, с. 137–138].

Насамперед дезорганізація економіки вплинула на фінансово-кредитний обіг. За кілька днів до початку війни львівські, чернівецькі, мукачівські банки припинили вести облік векселів. Портфель нереалізованих цінних паперів збільшувався щодня. Так, у березні 1914 р. облік векселів у Львівському філіалі австрійського банку «Кредитанштальт» становив 3 588 045 крон. В липні – першій половині серпня дисконт векселів майже припинився [5, арк. 26]. Це неминуче призвело до кризи усєї банківської системи та зниження індексу ділової активності.

Відмова банків купувати векселі до строку їх погашення різко затримала обіг капіталу, спричинила паніку серед ділових кіл, яка посилилась унаслідок відмовлення банків виплачувати грошові вклади. Все це призвело до зниження рівня ділової активності у промисловому виробництві та торгівлі [2, с. 210].

Слід також зазначити, що перед війною (1914–1918 рр.) майже всю банківську систему Західної України контролювали австро-угорські та німецькі банки. Останні могли розпоряджатися не лише коштами своїх філій, а й грошовими ресурсами всіх приватних банків Західної України.

Сільське господарство також було підірвано: проводилися численні реквізиції рогатої худоби, зерна і фуражу, значна частина земель

через нестачу робочих рук і посівного матеріалу була необроблена [6, с. 27].

Перша світова війна ще більше ускладнила економічне становище, довела господарство краю до руїни, а населення – до страхітливих злиднів і голоду.

Після трьох років війни економічно й фінансово слабка промисловість західноукраїнських земель була зруйнована. Без необхідного обладнання й сировини, кваліфікованої робочої сили вона не забезпечувала й четверту частину довоєнного виробництва продукції.

Всього, за даними різних експертних комісій, збитки, завдані війною господарству краю, сягнули 1–3 млрд крон [7, с. 92].

Важкого удару зазнала українська кооперація, яка була важливим чинником фінансово-економічного розвитку краю. Зазначимо, що кооперативний рух на західноукраїнських землях був обумовлений процесами капіталізації в такій важливій для українського населення сфері, як сільське господарство, адже відомо, що більшість земель регіону мала сільськогосподарське призначення. Отож, кооперація для західноукраїнського населення була своєрідним засобом боротьби проти іноземного захоплення ринків збуту.

Українська спільнота усвідомлювала, що для того, аби ефективно використовувати власні кошти для господарювання, відкриття і діяльності крамниці чи іншого підприємства, необхідно створювати свої банки, ощадні спілки, позичкові спілки, кредитні товариства, парцеляційні банки.

Найбільше відзначились у процесах розвитку кооперативного руху товариства «Просвіта» та «Сільський господар», які і в подальшому виконували значну роль у підготовці фахівців фінансово-економічного профілю і під час існування Західноукраїнської Народної Республіки, і в період перебування уряду ЗУНР в екзилі.

Найбільш типовою формою для західноукраїнської кооперації в період перебування у складі Австро-Угорської імперії була кредитна кооперація. Це пояснюється тією обставиною, що кредит був найбільш оптимальною формою існування кооперативів та їх фінансово-економічного розвитку.

Саме це спричинило суттєве збільшення вкладів населення в різноманітні кредитні організації. Така тенденція, пов'язана із ростом кредитних спілок, посприяла утворенню Крайового кредитного союзу, який об'єднав і підпорядкував собі значну частину українських кредитних кооперативів. Із заснуванням кредитного союзу, на нашу

думку, значною мірою на західноукраїнських землях поживався кооперативний рух.

На початку ХХ ст. у Західній Україні налічувалось усього понад тисячу різних фінансових закладів (охоплюючи ощадні каси, позичкові товариства, кредитні кооперативи тощо).

Саме тому, зважаючи на надважкий економічний стан, у якому опинились західноукраїнські землі, Українська парламентська репрезентація та товариство «Сільський господар» висувають до австрійського уряду низку вимог економічного і політичного спрямування, що ще раз засвідчує бажання мати власну державу і господарювати на своїй землі. Серед вимог були такі, що стосувались затвердженнь плану фінансово-економічної відбудови краю, а також заклики «уложити для Східної Галичини окремих бюджет для відбудови» [8, с. 589–590]. Ці вимоги засвідчували державотворчі прагнення українських політиків щодо створення незалежної держави із власним бюджетом, розгалуженою системою виробництва, потужними банківською, податковою системами, чіткою структурою органів державної влади та місцевого самоврядування.

У таких непростих умовах у Львові у березні 1917 року пройшов з'їзд, який ініціювався українськими політичними та громадськими об'єднаннями і був присвячений економічним питанням, зокрема господарській відбудові краю. В кінці з'їзду були прийняті резолюції, в яких делегати, зокрема, домагались «виплати в готівці нашим селянам належностей за воєнні чинитьби; підвишки причинків для родин, покликаних до війська; помочи для селян при оброблюванні їх ґрунтів; забезпечення средств поживи аж до слідуючи жнив; обмеження примусу при роботах на панських ланах, щоби селяни могли обробляти насамперед свої ґрунти; відбудови селянських господарств в Східній Галичині... В кінці рішено візвати на наші господарські організації по повітах, щоби відновили свою діяльність» [8, с. 532–533].

В другій половині 1917 року Українська парламентська репрезентація та товариство «Сільський господар» висувають до австрійського уряду низку вимог, зокрема:

«1) розмір воєнних знищень і розложення краю вимагають утворення для Східної Галичини окремої Централі відбудови з осідком у Львові;

2) для ефективності відбудови треба, щоби населення само учасувало у відбудові краю – в комітетах по громадах і повітах, як також при централі;

3) відбудову та нагляд проводять економічні організації «Сільського господаря»;

4) провести репатріацію евакуованої людності рази з худобою в Східну Галичину до місць осідку, щоб провести осінні засіви;

5) зібрати будівельний матеріал для відбудови населення краю;

6) Централія має уложити для Східної Галичини окремий бюджет для відбудови і т.д.» [8, с. 589–590].

3 серпня 1917 року у Львові відбулися збори представників українських економічних установ, на яких було прийнято статут Української Економічної Ради, яка повинна була дбати за економічні інтереси краю.

Подальшим етапом діяльності щодо економічної відбудови краю стало проведення у Львові в листопаді 1917 року загального господарського з'їзду, в якому брали участь делегати Української парламентської репрезентації, центральних і повітових економічних організацій, делегати філій «Сільського господаря» та просвітніх товариств. Проте завершити справу до кінця так і не вдалось через постійне небажання австрійського уряду надати допомогу в питаннях фінансово-економічної відбудови Східної Галичини.

Варто зазначити і те, що українські політики, знаходячись у Відні, розуміли важливість підготовки високопрофесійних кадрів, дивлячись у майбутнє.

Тому, 1915 р. у Відні був організований «Перший український кооперативний курс», на якому викладались дисципліни: «Історія і засади кооперації; закон кооперативний; засади та організація спілок системи Райфайзена; наука про податки; наука про торгівлю і векселі; бухгалтерія та ін.» [9, с. 127].

Висновок. На початку ХХ ст. у фінансово-економічному розвитку західноукраїнських земель відбулись суттєві зміни, спричинені індустріалізацією та капіталізацією в країнах Західної Європи; розширились сфери та галузі виробництва, зросли обсяги товарообороту; розпочала формуватись споживча кооперація, фінансово-кредитна система, зросла кількість банків, товарних бірж тощо. Однак за роки Першої світової війни фінансово-економічний потенціал західноукраїнських земель був практично знищений.

Незважаючи на це, західноукраїнські землі володіли потужним економічним потенціалом, природними ресурсами, що давало надію на відбудову краю.

Доцільно констатувати, що без політичної незалежності Українська держава не мала змоги повноцінно фінансово-економічно розвиватися задля зміцнення власного суверенітету.

-
1. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель: монографія / Г. І. Ковальчак – К.: Наукова думка, 1988. – 250 с.
 2. Хонігсман Я. С. Проникнення іноземного капіталу в економіку Західної України в епоху імперіалізму (до 1918 р.). / Я. С. Хонігсман – Львів: вид-во Львівського ун-ту, 1971. – 252 с.
 3. ЦДІАК. – Ф. 361. – Спр. 325, арк. 29; Спр. 1182, арк. 49; Спр. 1188, арк. 2.
 4. Макарчук С. А. Українська республіка Галичан. Нарис про ЗУНР / С. А. Макарчук. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.
 5. ЦДІАЛ. Фонд 574 «Австрійський кредитний заклад для торгівлі та промислу. Львівська філія». – Опис 1. – Спр. 164.
 6. Лісна І. С. Становлення державності в Галичині (1918–1923 рр.) / І. С. Лісна – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 89 с.
 7. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів: Інститут українознавства НАНУ; Видавнича фірма «ОЛІП», 1995. – 368 с.
 8. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 / К. Левицький. – Львів, 1930. – Ч. 3. – 776 с.
 9. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Ч. 1 / К. Левицький – Львів, 1929. – 285 с.
 10. Павленко Ю. В. Українська державність у 1917–1919 рр. (історико-генетичний аналіз) / Ю. В. Павленко, Ю. О. Храмов – К.: Манускрипт, 1995. – 261 с.

Сливка С. С. Финансово-экономическое состояние западноукраинских земель в годы Первой мировой войны: историко-правовой аспект.

Исследуется историческое и правовое понимание финансово-экономического состояния западноукраинских земель в годы Первой мировой войны. В статье проанализированы основные аспекты финансового и экономического развития в период с 1914 по 1918 годы на западноукраинских землях в составе Австро-Венгерской империи.

Характеризуются правовые направления работы Украинской парламентской репрезентации в австрийском парламенте, а также деятельность украинских общественных организаций по разработке основных направлений и стратегии финансово-экономического восстановления края после Первой мировой войны.

Ключевые слова: *Первая мировая война, экономика, финансово-экономическое развитие, финансовая система, банковская система, Украинская парламентская репрезентация.*

Slyvka S. S. Historic and legal principles of the financial and economic policy realization in the western ukrainian national republic

The given article is dedicated to the research of historic and legal principles of financial and economic policy in the Western Ukrainian National Republic. The main stages of the establishment of the financial and economic apparatus of the Western Ukrainian National Republic in 1918–1919 were analyzed as well as its role in the formation of the financial and economic policy. The legislation of the government and management of the Western Ukrainian National Republic as well as regulatory and legal deeds which regulate the powers and jurisdiction of the government and management in the sphere of finance and economic have been characterized.

Key words: *Western Ukrainian National Republic, financial and economic policy, state secretariat of the Western Ukrainian National Republic, finance, tax system, land reform.*

Стаття надійшла 26 березня 2014 р.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.1:336(477)

С. І. Іщук

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Державне регулювання економічної діяльності інститутів громадянського суспільства розглядається в контексті певних механізмів підтримки таких інститутів. Установлено, що основними напрямками такої підтримки є пряма та непряма фінансова підтримка інститутів громадянського суспільства, а також установа економічних форм взаємодії держави та громадянського суспільства у сфері надання соціальних послуг.

Пряма фінансова підтримка інститутів громадянського суспільства полягає у наданні цільового державного фінансування за результатами відкритих конкурсів на підтримку проектів чи інфраструктури некомерційних організацій. Непряма фінансова підтримка інститутів громадянського суспільства реалізується через установа пільг для таких суб'єктів з метою економії ними фінансових ресурсів та подальшого їх використання на статутні цілі.

Ключові слова: фінансова підтримка інститутів громадянського суспільства, соціальні послуги.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток економічної сфери громадянського суспільства обумовлені не лише інтересами членів такого суспільства. Цей процес вигідний і для держави, яка може отримати відчутний економічний ефект від реалізації політики у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства. Такий ефект можливо проілюструвати за результатами іноземного досвіду функціонування громадського сектора: по-перше, неурядові організації створюють 3–9% ВВП розвинених країн світу (5% – у Бельгії, 7,9% – у Канаді); у громадському секторі країн Європейського Союзу працевлаштовано від 4,4% до 14% працездатного населення, що у 10 разів більше, ніж у легкій промисловості, та у 5 разів більше, ніж у харчовій; у країнах Центрально-Східної Європи громадські організації залучають утричі більше внутрішніх і зовнішніх інвестицій у соціальну сферу,

ніж державні та комунальні установи соціального спрямування; громадянське суспільство у сукупності – це сьома економіка світу за ВВП (1,3 трлн умовних одиниць, що дорівнює ВВП Франції або Великої Британії) [1, с. 4].

Потреба у розгляді питання економічної діяльності інститутів громадянського суспільства зумовлена тим, що сучасні економічні показники розвитку громадянського суспільства в Україні свідчать про відставання не лише від країн Європейського Союзу, а й від інших посткомуністичних країн. Частка організацій громадянського суспільства у ВВП України становить близько 1%, окрім того, інші параметри розвитку економічної сфери громадянського суспільства (структура доходів громадських об'єднань, частка фінансової держави інститутів громадянського суспільства, обсяг благодійних внесків неприбутковим організаціям) свідчать про низьку фінансову життєздатність інститутів громадянського суспільства в Україні [1, с. 9–10].

Стан дослідження. Питання правового забезпечення розвитку економічної сфери громадянського суспільства досліджувалось багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, серед яких А. Араго, Е. Асбйорн, Ф. Гаєк, В. Кампо, І. Кальной, Дж. Коен, А. Колодій, О. Петришин, О. Пушкіна, О. Скрипнюк, В. Устименко та ін. Основний підхід до розгляду економічної основи громадянського суспільства передбачає дослідження сфери реалізації економічних інтересів особи, що ґрунтується на поєднанні феномена свободи особистості та економічної незалежності держави.

Окрім викладеного бачення економічної основи громадянського суспільства як сфери реалізації економічних прав осіб, заслуговує на увагу інший підхід до розгляду досліджуваного явища, закріплений у економічній науці. В контексті вказаного підходу (А. Ковальов, Є. Руднік) об'єктом дослідження виступають інститути громадянського суспільства в структурі економіки, а предметом дослідження – сукупність інноваційних підходів, спрямованих на підвищення ефективності державної підтримки некомерційного сектора, а також створення державою умов для розвитку та ефективного функціонування некомерційних організацій як інститутів громадянського суспільства [2; 3].

Метою статті є розгляд правових форм і методів державного регулювання діяльності інститутів громадянського суспільства в сучасних умовах як економічної основи громадянського суспільства.

Виклад основних положень. Очевидно, що розгляд державного регулювання економічної діяльності інститутів громадянського

суспільства як економічної основи останнього може слугувати лише доповненням до базового розуміння економічних засад громадянського суспільства.

З практичної точки зору запропонований підхід є, безумовно, корисним для аналізу процесу становлення та розвитку громадянського суспільства. Основне питання, яке потрібно вирішити в межах такого підходу, – система аналізу економічної основи громадянського суспільства.

Державне регулювання економічної діяльності інститутів громадянського суспільства варто розглядати в контексті певних механізмів підтримки таких інститутів. Так, у цілому державна підтримка інститутів громадянського суспільства може бути реалізована в таких формах, як цільове фінансування, надання пільг, консультування та організаційно-адміністративна підтримка, підтримка інститутів громадянського суспільства в сфері господарювання.

Міжнародний досвід форм підтримки державами інститутів громадянського суспільства у економічній сфері дозволяє визначити два напрями державної політики: пряме фінансування, що передбачає виділення з державного чи місцевого бюджету коштів для інститутів громадянського суспільства; непряма фінансова підтримка, яка не передбачає безпосереднє перерахування коштів чи передачу майна інститутам громадянського суспільства, оскільки існує у формі встановлених пільг у сфері оподаткування, які дозволяють некомерційним організаціям використовувати свої ресурси для досягнення статутних завдань.

Головний критерій, який повинен використовуватися державою для визначення об'єкта та обсягу економічної підтримки у громадському секторі, – «суспільної корисності» від діяльності організації, а не характер такої діяльності. Саме тому право на фінансову підтримку можуть мати і інститути, які надають соціальні послуги, і організації, які обстоюють певні ідеї та інтереси.

Іншим механізмом, який дозволяє аналізувати діяльність інститутів громадянського суспільства в економіці держави, є економічні форми взаємодії органів виконавчої влади, місцевого самоврядування із інститутами громадянського суспільства. На відміну від існуючих «неекономічних» форм взаємодії (консультації з громадськістю, громадська експертиза, діяльність громадських рад при органах влади та місцевого самоврядування), економічні форми взаємодії пов'язані із отриманням та використанням інститутами громадянського суспільст-

ва бюджетних коштів у межах реалізації соціальних програм, надання соціальних послуг та ін.

Сутність прямої фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства полягає у наданні цільового державного фінансування за результатами відкритих конкурсів на підтримку проектів чи інфраструктури некомерційних організацій. За результатами таких конкурсів повинні бути визначені найбільш активні та ефективні організації, які заслуговують на державну підтримку. Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, як основний програмний документ держави у відносинах із громадянським суспільством, у сфері прямої державної фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства констатувала, що більшість інститутів громадянського суспільства не має доступу до такої підтримки [4]. З-поміж основних завдань реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства України, що визначені у Стратегії, – створення системи ресурсного забезпечення сталої діяльності інститутів громадянського суспільства.

Серед конкретних механізмів у сфері безпосереднього фінансування інститутів громадянського суспільства, які визначено у Плані першочергових заходів щодо реалізації Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, державою передбачено: удосконалення Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених громадськими організаціями та творчими спілками, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка, передбачивши розширення сфери застосування конкурсів для визначення отримувачів фінансової підтримки; підготовка проекту Закону України про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо надання об'єднанням громадян на конкурсних засадах фінансової підтримки для виконання завдань державної, регіональної політики.

Механізм прямої фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства із державного та місцевого бюджету складається із норм, які передбачають можливість отримання такої підтримки конкретними інститутами громадянського суспільства та безпосереднього порядку надання фінансової підтримки державою. Статтею 23 Закону України «Про громадські об'єднання» передбачено право громадських об'єднань із статусом юридичної особи на фінансову підтримку за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів відповідно до закону. Громадські об'єднання, які отримують фінансову

підтримку за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, зобов'язані подавати та оприлюднювати звіти про цільове використання цих коштів. Аналогічна норма міститься у статті 10 Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації».

Окрім того, для інших інститутів громадянського суспільства нормативно передбачена можливість отримувати пряму фінансову підтримку від держави. Так, релігійним організаціям відповідно до ст. 18 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» гарантується право власності на майно, пожертвуване державою. Такі організації мають право звертатися за добровільними фінансовими та іншими пожертвуваннями та отримувати їх. За визначення правового статусу творчих спілок передбачено, що джерелами формування майна та коштів таких організацій може бути фінансування з Державного бюджету України (ст. 21 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки»). Фінансовою основою діяльності органів самоорганізації населення, відповідно до ст. 16 Закону України «Про органи самоорганізації населення», є кошти відповідного місцевого бюджету, які надаються таким органам відповідною радою для здійснення наданих повноважень.

Сьогодні механізм прямої фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства визначений Порядком проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених громадськими організаціями та творчими спілками, для виконання яких надається фінансова підтримка, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 року № 1049 [5] (далі – Порядок). Не вдаючись у технічні деталі проведення конкурсів, за результатами яких можуть виділятися бюджетні кошти, варто звернутися до загальних проблем у питанні прямої фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства, що частково були визначені у Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні.

Першою визначальною проблемою для реалізації досліджуваною напрямку державної політики є відсутність чіткого порядку спрямування коштів з Державного та місцевих бюджетів на підтримку громадського сектора та їх обов'язкового щорічного планування. Сьогодні частка фінансової підтримки з державного чи місцевого бюджетів у бюджеті пересічної організації громадянського суспільства становить 2–3%. Відповідний показник для організацій, що діють в країнах Європейського Союзу, становить 40–60% [1, с. 10]. У країнах Східної Європи на підтримку проектів організацій громадянського суспільства

витрачається приблизно 2–3% видаткової частини бюджету. За часткою державного фінансування у річному бюджеті середньо статичної громадської організації Україна значно відстає від країн-сусідів [6, с. 16].

Саме цим і обумовлена необхідність розробки та прийняття проекту Закону України про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо надання об'єднанням громадян на конкурсних засадах фінансової підтримки для виконання завдань державної, регіональної політики. Варті уваги низка пропозиції громадського сектора щодо удосконалення бюджетного законодавства у сфері прямої фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства, а саме: передбачення обов'язкового програмно-цільового планування видатків для державної фінансової підтримки громадських організацій під час складання проектів державного та місцевого бюджетів і розробка методики такого планування; розробка методики визначення пріоритетів державної фінансової підтримки громадських організацій органами виконавчої влади із залученням інститутів громадянського суспільства та незалежних експертів; визначення середньо- і довгострокових індикаторів фінансування громадських організацій для розробки проекту державного бюджету [6, с. 26].

З таких позицій видається доречною одна із пропозицій щодо удосконалення Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених громадськими організаціями та творчими спілками, для виконання яких надається фінансова підтримка, яка запропонована Координаційною радою з питань розвитку громадянського суспільства при Президентові України. Така пропозиція передбачає до пункту 15 вказаного Порядку додати абзац такого змісту: «Остаточні обсяги виділення бюджетних коштів для виконання програм (проектів, заходів), визнаних переможцями конкурсу, визначаються організатором конкурсу з урахуванням вимог бюджетного законодавства та на основі принципу економного використання бюджетних коштів».

Другою проблемою прямої фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства є те, що існуючий механізм розподілу державних коштів значно звужує перелік інститутів громадянського суспільства, які можуть бути об'єктами фінансування. До переліку інститутів громадянського суспільства, які б могли пропонувати проекти та заходи та брати участь у конкурсах для отримання фінансової підтримки відсутні благодійні, зокрема волонтерські організації, органи

самоорганізації населення, релігійні організації. Відповідно до Бюджетного кодексу України фінансова підтримка за рахунок коштів Державного бюджету передбачена винятково для вузького кола інститутів громадського суспільства та на виконання лише окремих напрямів державної політики. Так, кошти передбачаються для: молодіжних і дитячих громадських організацій на реалізацію проектів на виконання програм щодо дітей, молоді, жінок, родини; всеукраїнських громадських організацій інвалідів та ветеранів; національних громадських організацій культури та мистецтва; громадських організацій фізкультурно-спортивного спрямування. Державний бюджет не передбачає кошти для підтримки решти інститутів громадянського суспільства, або у інших напрямках політики, наприклад екологічному або правозахисному [1, с. 38].

Непряма фінансова підтримка інститутів громадянського суспільства реалізується через установа пільг для таких суб'єктів з метою економії ними фінансових ресурсів і подальшого їх використання на статутні цілі. Вказаний напрям державної політики реалізується насамперед через податкове законодавство, яке визначає для юридичних осіб, інститутів громадянського суспільства спеціальний статус з метою оподаткування.

У сучасних вітчизняних умовах розвитку громадянського суспільства держава офіційно визнала проблеми у сфері непрямой фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства. У Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні серед актуальних проблем у цій сфері констатовано також те, що сучасне податкове навантаження не стимулює діяльність і розвиток інститутів громадянського суспільства та їх підтримку вітчизняними благодійними організаціями. Стратегією передбачено, що створення економічних стимулів для стабільного функціонування інститутів громадянського суспільства та зміцнення їх економічного потенціалу повинно насамперед забезпечуватись через ефективне застосування та вдосконалення механізмів податкового стимулювання діяльності неприбуткових організацій шляхом запровадження європейських стандартів у визначенні податкового режиму для них.

Поряд із проаналізованими формами державної фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства окремим елементом економічної основи громадянського суспільства є економічні форми взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства, які передбачають отримання та використання організаціями громадського

сектору бюджетних коштів у межах реалізації соціальних програм, надання соціальних послуг. Чинний механізм такої взаємодії застосовується у сфері надання соціальних послуг. Відповідно до статті 12 Закону України «Про соціальні послуги» інститути громадянського суспільства (громадські, благодійні, релігійні організації) входять до недержавного сектора сфери надання соціальних послуг, які поряд із суб'єктами державного та комунального сектора можуть надавати соціальні послуги. Загалом, інститути громадянського суспільства можуть брати участь у системі надання соціальних послуг або в межах власної некомерційної господарської діяльності, або на конкурсних засадах отримувати бюджетні кошти для надання соціальних послуг.

У першому випадку громадські об'єднання, благодійні організації та інші інститути наділені правом надавати також платні соціальні послуги відповідно до Порядку надання платних соціальних послуг [7]. Платні соціальні послуги надаються інститутами громадянського суспільства за заявою особи, яка їх потребує. Суб'єкт, що надає платні соціальні послуги, повинен провадити таку діяльність на професійній основі відповідно до статуту, в якому зазначаються перелік платних соціальних послуг, категорії осіб, яким вони надаються, умови та порядок їх надання. За умови, що діяльність інституту громадянського суспільства із надання соціальних послуг належить до категорії «основна діяльність», така організація має право на звільнення від оподаткування доходів від надання платних соціальних послуг.

Другий аспект участі інститутів громадянського суспільства у сфері соціальних послуг передбачає можливість залучення таких організацій до надання гарантованих державою соціальних послуг за кошти державного чи місцевого бюджетів. Механізм такої участі, який ґрунтується на нормах Закону України «Про соціальні послуги» (статті 7, 13, 14), деталізовано у Правилах організації та проведення конкурсу на залучення бюджетних коштів для надання соціальних послуг [8] та Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть їх самостійно подолати [9]. У цьому питанні на державному рівні офіційно констатовано наявність базової проблеми – одержавлення моделі надання соціальних послуг, у результаті чого потенціал інститутів громадянського суспільства щодо надання соціальних послуг населенню сьогодні не використовується [4]. Одна із причин вказаної проблеми полягає у тому, що бюджетне законодавство не передбачає обов'язкового планування коштів для надання соціальних послуг громадськими та благодійними органі-

заціями, в результаті чого органи виконавчої влади надають перевагу утриманню бюджетних установ системи соціального захисту, які діють без урахування потреб населення у соціальних послугах. Подолання такої проблеми повинно передбачати реформування сфери соціальних послуг і перехід до громадсько-державного партнерства при наданні гарантованих державою соціальних послуг.

Сьогодні громадська критика державної політики у сфері реформування інституту соціальних послуг, напрями якої визначено Стратегією реформування системи надання соціальних послуг [10], полягає у відсутності цілісного бачення змін у моделі надання соціальних послуг і прагнення запровадити лише окремі елементи моделі громадсько-державного партнерства. Також, як і в питанні прямої фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства, взаємодія держави та громадського сектору у сфері соціальних послуг із приводу використання бюджетних коштів потребує змін бюджетного законодавства. Такі зміни повинні замінити видатки на забезпечення функціонування бюджетних установ з надання послуг видатками на надання базових гарантованих державою соціальних послуг, які фінансуються на конкурсних засадах.

Висновки. Державну підтримку економічної діяльності інститутів громадянського суспільства в Україні варто розглядати через такі форми: 1) пряма фінансова підтримка, що передбачає виділення коштів із державного чи місцевого бюджетів для інститутів громадянського суспільства; 2) непряма фінансова підтримка, що реалізується через установлення податкових пільг для таких суб'єктів з метою економії ними фінансових ресурсів та подальшого їх використання на статутні цілі; 3) соціальні послуги як економічна форма взаємодії органів виконавчої влади, місцевого самоврядування із інститутами громадянського суспільства.

Основними проблемами у сфері прямої фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства, які потребують першочергового вирішення, є: 1) відсутність чіткого порядку спрямування коштів із Державного та місцевих бюджетів на підтримку громадського сектору та їх обов'язкового щорічного планування; 2) обмежена можливість окремих інститутів громадянського суспільства бути об'єктами такої фінансової підтримки.

Удосконалення соціальних послуг як економічної форми взаємодії органів влади та інститутів громадянського суспільства повинно передбачати, насамперед, запровадження моделі громадсько-держав-

ного партнерства у сфері надання соціальних послуг. Така модель має передбачати встановлення рівних і конкурентних умов для надавачів соціальних послуг різних форм власності, зокрема щодо доступу до бюджетних коштів для надання соціальних послуг; розмежування функцій планування, фінансування та надання соціальних послуг; перехід функції надання і гарантованих державою соціальних послуг, і додаткових інноваційних соціальних послуг від держави до недержавного сектора, зокрема інститутів громадянського суспільства.

1. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналітична доповідь / А. В. Єрмолаєв, Д. М. Погорелов, О. А. Корнієвський та ін. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2012. – 48 с.

2. Ковалев А. П. Институционально-экономические основы развития гражданского общества в России: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. эконом. наук: спец. 08.00.01. «Экономическая теория» / А. П. Ковалев. – Владикавказ, 2008. – 22 с.

3. Рудник Е. В. Экономические основы развития гражданского общества в России: дисс. на соискание уч. степени канд. эконом. наук: специальность 08.00.01. «Экономическая теория» / Е. В. Рудник. – Ростов-на-Дону, 2005. – 186 с.

4. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства та першочергові заходи щодо її реалізації: Указ Президента України від 22.03.2012 року № 212/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 26. – Ст. 966.

5. Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених громадськими організаціями та творчими спілками, для виконання яких надається фінансова підтримка: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.2011 року № 1049 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 79. – Ст. 2917.

6. Правові умови розвитку громадянського суспільства в Україні. Що потрібно зробити? / М. В. Лациба, А. О. Красносільська та ін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К.: Агентство «Україна», 2011. – 132 с.

7. Про порядок надання платних соціальних послуг та затвердження їх переліку: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2004 року № 12 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 2. – Ст. 42.

8. Про затвердження Правил організації та проведення конкурсу на залучення бюджетних коштів для надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2004 року № 559 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 17. – Ст. 1189.

9. Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть їх самостійно подолати: Наказ Міністерства соціальної політики України від 03.09.2012 року № 537 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 74. – Ст. 2993.

10. Про схвалення стратегії реформування системи надання соціальних послуг: Розпорядження кабінету Міністрів України від 8.08.2012 року № 556-р // Офіційний вісник України. – 2012. – № 61. – Ст. 2482.

Ищук С. И. Государственное регулирование экономической деятельности институтов гражданского общества в Украине

Государственное регулирование экономической деятельности институтов гражданского общества рассматривается в контексте определенных механизмов поддержки таких институтов. Установлено, что основными направлениями такой поддержки являются прямая и косвенная финансовая поддержка институтов гражданского общества, а также установление экономических форм взаимодействия государства и гражданского общества в сфере предоставления социальных услуг.

Прямая финансовая поддержка институтов гражданского общества заключается в предоставлении целевого государственного финансирования по результатам открытых конкурсов в поддержку проектов или инфраструктуры некоммерческих организаций. Косвенная финансовая поддержка институтов гражданского общества реализуется через установление льгот для таких субъектов с целью экономии ими финансовых ресурсов и дальнейшего их использования на уставные цели.

Ключевые слова: финансовая поддержка институтов гражданского общества, социальные услуги.

Ishchuk S. I. Government control of economic activity of civil society institutes in Ukraine.

Government control of economic activity of civil society institutes is examined in the context of certain support mechanisms of such institutes. It is determined that the basic directions of such support are a direct and indirect sponsorship of civil society institutes, and also establishment of economic forms of cooperation between the state and civil society in the sphere of social services.

A financial support of civil society institutes consists in the grant of state single-sourcing on results open competitions in support projects or infrastructure of noncommercial organizations. Indirect sponsorship of civil society institutes will be realized through establishment of privileges for such subjects with the aim of economy by them financial resources and their further use on regulation aims.

Key words: sponsorship of institutes of civil society, social services.

Стаття надійшла 8 листопада 2013 р.

ГРОМАДСЬКІСТЬ ЯК СУБ'ЄКТ ВПЛИВУ НА ПРИЙНЯТТЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ: АРГУМЕНТИ «ЗА» І «ПРОТИ»

Досліджено аргументи «за» і «проти» щодо віднесення громадськості до суб'єктів впливу на прийняття нормативно-правових актів. Указано, що громадськість повинна бути суб'єктом впливу на прийняття нормативно-правових актів, оскільки це забезпечить дотримання принципів прозорості та відкритості під час ухвалення нормативно-правових актів, а також оптимізує розвиток інститутів громадянського суспільства. Зроблено висновок, що громадськість володіє достатнім рівнем правосвідомості та політико-правової культури, щоб бути суб'єктом впливу на ухвалення нормативно-правових актів.

Ключові слова: *громадськість, суб'єкт, вплив, нормативно-правові акти, органи публічної влади.*

Постановка проблеми. Останнім часом у юридичній науці дедалі частіше вчені зважають на необхідність підвищення рівня участі громадськості у прийнятті нормативно-правових актів. Посилення залучення громадськості до прийняття нормативно-правових актів можна простежити також під час модернізації конституційного законодавства. Завдяки інституційному оформленню таких конституційно-правових механізмів забезпечується дотримання принципів прозорості та відкритості під час прийняття нормативно-правових актів, а також оптимізується розвиток інститутів громадянського суспільства.

Стан дослідження. Питання про віднесення громадськості до суб'єктів впливу на прийняття нормативно-правових актів у науці конституційного права неоднозначне та дискусійне. Аналіз наукових праць таких учених, як Г. Алмонд, Дж. Міль, Ж.-Ж. Руссо, С. Верба, Б. Барбер, Ю. Хабермас, Дж. Зіммерман, Л. ЛеДюк, Дж. Брайс, Р. Даль, Б. Страшун тощо, дозволяє стверджувати, що у науковому дискурсі з цієї проблематики сформувалися два протилежні підходи щодо віднесення громадськості до суб'єктів впливу на прийняття нормативно-правових актів.

Тому **метою** цієї статті є дослідження аргументів «за» і «проти» щодо віднесення громадськості до суб'єктів впливу на прийняття нормативно-правових актів.

Виклад основних положень. Відповідно до першого наукового підходу, громадськість є та повинна бути невід’ємним суб’єктом обговорення і ухвалення нормативно-правових актів. Цей принцип було закладено в основоположних конституційно-правових документах, які дали поштовх для розвитку сучасної демократії. Зокрема, у статті 6 Декларації прав людини і громадянина Франції 1789 року визначається, що усі громадяни мають право брати участь особисто або через своїх представників у створенні закону, який є виразом загальної волі [1, с. 323]. Відповідно до преамбули чинної Конституції Франції 1958 року, вказана Декларація є її невід’ємною частиною [2, с. 136], а її положення продовжують мати найвищу юридичну силу.

Вагомий вплив на розвиток теорії щодо посилення ролі громадськості у процесі прийняття нормативно-правових актів мала концепція, згодом теорія спільної волі та верховенства закону, французького мислителя Жана-Жака Руссо. Остання була сформована на основі двох теоретичних постулатів. Відповідно до першого постулату, народ, який підкоряється законам, має бути їх творцем. Другим же постулатом було визначено, що мудрий законодавець розпочинає не із прийняття законів, а із вивчення їх придатності в суспільстві [3, с. 237–247]. Вказані сентенції органічно поєднали ідеї народного суверенітету та верховенства закону, а також сформували конституційно-правові основи для подальшого утвердження європейського народовладдя.

З огляду на це закономірний для сучасної демократичної держави принцип, що залучення громадян до управління державними справами не може обмежуватися їх участю у виборах і референдумах як найбільш поширених і конституційованих формах безпосередньої демократії. Умови сьогодення вимагають упровадження інших дієвих конституційно-правових форм, які нададуть громадськості як найбільш активній частині суспільства ефективні важелі впливу на ухвалення нормативно-правових актів. Тому державна політика має ґрунтуватися на участі громадськості як рівноправного і впливового суб’єкта конструктивного діалогу задля досягнення політичного консенсусу і соціальної стабільності в інтересах усього суспільства.

Водночас однією з основних проблем сучасних демократій, наголошується у Кодексі кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень від 1 жовтня 2009 року, є відсторонення громадян від політичних процесів. У цьому контексті, як і в багатьох інших, громадянське суспільство стає важливим елементом демократичного процесу. Воно надає громадянам разом із представниками політичних

партій і альтернативний спосіб доносити різні погляди та забезпечувати різні інтереси у процесі ухвалення рішення [4, с. 80]. Керуючись цим авторитетним твердженням, можна констатувати, що саме громадськість в особі громадських організацій та рухів є тією важливою сукупністю порівняно автономних, авторитетних недержавних структур, яка спроможна становити систему конструктивних противаг і стримувань для органів публічної влади, та за умови належного конституційно-правового забезпечення виступити ефективним посередником у діалозі між громадянином та владою.

В українському суспільстві, наголошується у Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році», зростає запит на участь громадян у формуванні змісту державної політики, водночас – на підвищення відповідальності та підзвітності суспільству органів державної влади, посадовців усіх рівнів. З огляду на це у березні 2012 року Главою держави було схвалено Стратегію державної підтримки розвитку громадянського суспільства та першочергові заходи з її реалізації. Сьогодні є необхідність у створенні інституційних і правових механізмів залучення громадянського суспільства до розроблення та реалізації публічної політики. По-перше, в площині інформаційної відкритості державної влади, вчасного інформування про політичні рішення, вичерпних пояснень про наміри. По-друге, доступності й підзвітності органів влади, особливо у тих питаннях, що стосуються безпосередньо громадян. По-третє, подальшого створення правового поля, що забезпечує дієві механізми для участі громадян, інституцій громадянського суспільства у державній політиці. Це забезпечується налагодженням повноцінних каналів політичного діалогу, формування публічної політики на принципах відкритості, прозорості, партнерства, підзвітності тощо. Так, через стійкі та ефективні формати взаємовідносин між громадянським суспільством і державою формується співпричетність і співвідповідальність щодо змін у політичному, соціальному, економічному житті країни [7, с. 129].

Тому наразі виникла нагальна потреба у переведенні наукових теоретичних конструкцій механізмів впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів до нормативно-правової площини. Модернізація Конституції України, зазначається у Доповіді Комісії з питань здійснення народовладдя Конституційної Асамблеї щодо розуміння і реалізації конституційних положень «влада народу», означає насамперед фіксацію найбільш реально ефективних форм здійснення

«влади народу», що вимагає нових нормативних конструкцій та їх системного відображення в Конституції замість абстрактних положень «громадяни мають право брати участь...». Це створить умови для поєднання права і справедливості під час формування основ громадянського суспільства в Україні та розширюватиме конституційний простір і саморозвиток його інститутів. Не можна залишити без уваги інститут соціального діалогу народу і державної влади у найбільш гострих соціальних проблемах і ввести його у конституційні принципи суспільного ладу як важливу складову суспільного договору щодо внесення змін до Конституції [8].

У контексті цього положення доречно навести думку відомого німецького вченого Ю. Хабермаса, який наголошує, що сучасна модель взаємодії держави і громадян повинна вибудовуватися не за традиційним принципом «суб'єкт-об'єктних відносин», тобто у форматі стосунків «керуючі-керовані», а на засадах комунікативної поведінки, яка ґрунтується на «суб'єкт-суб'єктних відносинах», тобто на принципах визначення рівноправності і «людини суспільної», і «людини приватної», та передбачає застосування «діалогової комунікації» як головної демократичної процедури взаємодії державної влади та вільної громадськості [5, с. 360]. Така думка була визначена однією з ключових у Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році», де вказується, що об'єктивною є необхідність дедалі більшого залучення саме громадського сектора до реалізації державної політики. У цьому сенсі відповідальність і державних, і інституцій громадянського суспільства за її реалізацію та відповідність суспільним інтересам поступово мають ставати співмірними [7, с. 130].

Тому на сучасному етапі держава та громадськість мають розглядатися як найбільш важливі суб'єкти політичного та правового життя суспільства, а не як інстанції, які протистоять одна одній. Сьогодні вони є рівновеликими соціальними силами, які активно взаємодіють. За цього інституційне оформлення рівноправного діалогу між владою та громадськістю у царині прийняття нормативно-правових актів додасть гнучкості діям органів публічної влади та сприятиме їх акцентованому орієнтуванню на першочергові потреби суспільства та держави. Як зазначив свого часу один із ідеологів англійського лібералізму Дж. Мілль, у суспільстві, навіть якщо воно за розмірами не перевищує маленьке місто, всі його члени можуть взяти участь лише у найнезначнішій частині громадських справ [9, с. 23].

Схожої думки дотримується професор Університету штату Нью-Йорк Дж. Зіммерман, який зазначає, що ніколи жодна система представницької демократії не зможе повністю відображати дійсні інтереси громадян. Правотворчість представницьких органів може створити уяву про те, що усі проекти нормативно-правових актів належно відпрацьовуються на відповідність їх указаним інтересам до їх прийняття. Однак ілюзія ефективності та якості законодавчої роботи представницьких органів містить загрозу, яка полягає у можливості маніпулювати громадською свідомістю. Якщо ж діяльність правотворця відповідає високим етичним стандартам, то виборцю не доводиться вдаватися до корегуючого впливу механізмів прямої демократії [10, с. 54].

Нині подібні погляди зарубіжних учених дедалі більше сягають за межі наукових парадигм і розпочинають відображатися у міжнародно-правових договорах щодо врегулювання суспільних відносин впливу громадськості в окремих галузях. Так, у преамбулі Конвенції про доступ інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, яка ратифікована Законом України від 6 липня 1999 року № 832-XIV, акцентовано на важливості ролі, що може виконати в справі охорони навколишнього середовища громадськість в особі окремих громадян, неурядових організацій та приватного сектора.

Отже, сучасна демократична модель впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів ґрунтується на принципі відкритого партнерства влади та громадськості, в якому вони є рівноправними суб'єктами відносин. За цього кожен із суб'єктів діалогу володіє певними ресурсами, які підтверджують їх суб'єктність і визначають потенціал участі в ньому. Так, органи влади володіють відповідними ресурсами на ухвалення нормативно-правових актів і забезпечення їх належного застосування та виконання. Громадяни ж у цій системі координат наділені правом делегувати органам влади повноваження щодо підготовки та прийняття нормативно-правових актів і володіють низкою конституційно-правових форм впливу на процес їхнього ухвалення. До цього суб'єктного складу громадськості слід також додати громадські організації та рухи, а також ЗМІ, які мають можливості щодо забезпечення інформаційного обміну між першими двома суб'єктами діалогу, акумулювати і репрезентувати інтереси громадян під час прийняття нормативно-правових актів.

Водночас, як не парадоксально, проблема визначення конституційної правосуб'єктності громадськості та здійснення нею впливу на

ухвалення нормативно-правових актів актуальна не лише для країн так званої «молодої демократії». У провідних країнах західної демократії також відчуваються суттєві електоральні розриви між виборчим корпусом та обраною ним владою. Зокрема, за даними соціологічних опитувань, що наводить професор університету Торонто Л. ЛеДюк, відсоток виборців, які відчувають, що обрана ними влада виявляє схильність до «втрати зв'язків» із електоратом, становить 86% у Німеччині, 85% – у Франції, 84% – у Великобританії, 83% – у Канаді, 78% – у США [12, с. 18].

У зв'язку із цим інституційне оформлення впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів дозволяє забезпечити виконання декількох важливих функцій: надати громадянам можливість залучатися до державотворчих процесів на регулярній основі, а не тільки під час виборів і референдумів; створити платформу, за допомогою якої громадяни зможуть захистити свої законні інтереси під час прийняття нормативно-правових актів; робити діяльність органів публічної влади більш прозорою та відкритою, а також наближеною до виборців; сприяти підвищенню якості прийнятих нормативно-правових актів і посилити їх правореалізаційну спроможність; посилити громадський контроль за виконанням нормативно-правових актів органами публічної влади.

Однак не всі науковці прихильно ставляться до наділення конституційною правосуб'єктністю громадськості з метою здійснення нею впливу на прийняття нормативно-правових актів. У зв'язку з цим учені наводять два аргументи «проти». Першим є те, що наявність у громадськості можливостей впливу на ухвалення нормативно-правових актів містить серйозну загрозу правотворчій діяльності представницьких органів публічної влади та може призвести до кризи представницької демократії [10, с. 54]. Другим аргументом «проти» є неспроможність громадськості раціонально оцінювати явища суспільного та політичного життя, які виявляються у нормативно-правових актах, що ухвалюються. Представники цього підходу часто висловлюють сумнів стосовно здатності пересічних громадян розуміти на належному рівні складні питання нормотворчого характеру.

Зокрема, зарубіжний вчений Дж. Брайс вказував, що громадськість має законне право говорити, чого бажає, але вона менше знає, як і в якій формі можна здобути бажане. Іншими словами, громадська думка може визначати кінцеву мету, але вона менш пристосована для визначення вибору і засобів, необхідних для її досягнення [13, с. 43].

Схожої думки дотримувався і У. Фулбрайт, який порівнював роль пересічного громадянина з пасажиром на кораблі. Досвід свідчить, зазначав У. Фулбрайт, що, коли пасажир розпочинають керування, корабель неминуче потрапляє на мілину. Це означає не те, що вони обрали неправильний пункт призначення, або що компетентна людина зробила б кращий вибір, а те, що вони навряд чи досягнуть місця призначення без допомоги капітана. Не слід дозволяти капітанові визначати пункт призначення, але потрібно дати йому можливість вести корабель, не застосовуючи щодо кожного оберту штурвала наш непрофесійний контроль [13, с. 44].

На подібні погляди можна натрапити й серед вітчизняних науковців. Так, С. Верба зазначає, що проблема політичної компетентності порушує низку питань, відповіді на які ще слід шукати, – наскільки компетентні громадяни є теоретиками, що міркують про державні проблеми, і суддями, здатними зробити висновок про них із моральних позицій; наскільки громадяни здатні до соціальної аналітики; чи володіють вони адекватною, неупередженою і точною інформацією, чи знають, як її знайти; чи здатні громадяни використати цю інформацію, щоб зробити висновки про ймовірні наслідки різних дій; чи властиві для громадян такі моральні риси, які є достатніми для ефективного функціонування демократії, зокрема турбота про державні справи і громадський добробут, відкритість і неупередженість до інших за суттю поглядів [3, с. 957–958].

Відповідаючи противникам віднесення громадськості до суб'єктів впливу на прийняття нормативно-правових актів через її некомпетентність, американський вчений Дж. Зіммерман окреслює постановку цього питання під таким кутом зору антидемократичним аргументом, який ґрунтується на переконанні, що лише еліта здатна ухвалювати раціональні рішення [10; с. 51]. Р. Даль у контексті викладеного вказує, що демократія є правлінням народу, і вона може спиратися тільки на твердження, що прості люди зазвичай компетентні управляти собою [14, с. 144]. Крім того, спонукальні мотиви дій у власних інтересах сильніші за спонукальні мотиви дій на користь суспільства, якщо індивід усвідомлює власні інтереси, то природний егоїзм обов'язково підштовхне його до дій, які забезпечать реалізацію цих інтересів.

Застарілість ідеї щодо неспроможності громадськості бути ефективним суб'єктом впливу на прийняття нормативно-правових актів підтверджує і тональність сучасних офіційних доповідей перших осіб

держави. Так, у Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році» чітко вказується, що громадський сектор є компетентною ланкою між державою і громадянами. Тому в ухваленні рішень, спрямованих на оптимізацію державної політики, мають враховуватися і альтернативні позиції громадських організацій, експертного середовища, профспілок, організацій роботодавців тощо. Насамперед це стосується формування загальнодержавних і місцевих програм розвитку, бюджетного процесу, розроблення стратегічних документів, планів, програм розвитку сфер, галузей, регіонів. У такий спосіб суспільство матиме важелі впливу на реалізацію державної політики, її коригування, а також здійснення подальшого моніторингу й аудиту системи державного управління [7, с. 129–130].

Висновки. Громадськість володіє достатнім рівнем правосвідомості та політико-правової культури, щоб бути суб'єктом впливу на ухвалення нормативно-правових актів. Водночас критичні погляди науковців щодо можливості віднесення громадськості до суб'єктів прийняття нормативно-правових актів, дозволяють констатувати, що здійснення впливу громадськості на ухвалення нормативно-правових актів повинно мати чітке конституційно-правове регламентування, аби не допустити маніпуляцій громадською думкою з боку окремих політичних сил з метою вирішення власних вузькогрупових інтересів.

1. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Особ. часть: учебник / под ред. Б. А. Страшуна. – 3-е изд. – М.: Норма, 2008. – 1136 с.

2. Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, США, Япония, Бразилия: учебное пособие / сост. проф. В. В. Маклаков. – 7-е изд. – М.: Wolters Kluwer Russia, 2010. – С. 79–136.

3. Демократія: антологія / уп. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – 1108 с.

4. Посібник з питань партисипативної демократії (демократії участі) на місцевому рівні / під ред. В. В. Толкованова. – К.: Крамар, 2011. – 199 с.

5. Habermas J. Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats / J. Habermas. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992. – 668 s.

6. Манжола П. Форми участі громадськості у діяльності органів влади та прийнятті політичних рішень / П. Манжола // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4. – С. 13–18.

7. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: Щорічне Послання Президента України до Верх. Ради України. – К.: НІСД, 2012. – 256 с.

8. Доповідь Комісії з питань здійснення народовладдя Конституційної Асамблеї щодо розуміння і реалізації конституційних положень «влада народу». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.president.gov.ua/news/25762.html>.

9. Милль Дж. Ст. Представительное правление. Публицистические очерки / Дж. Ст. Милль; пер. с англ. Р. И. Сементковского. – СПб.: Изд. Ф. Павленкова, 1897. – 168 с.

10. Зиммерман Дж. Прямая демократия в США: опыт и проблемы / Дж. Зиммерман // Вестник Московского госуниверситета. – Серия 11. – Право. – 1991. – № 5. – С. 47–55.

11. Конвенція про доступ інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: ратифікована Законом України від 6 липня 1999 року № 832-XIV // Офіційний вісник України. – 2010. – № 3. – Ст. 1191.

12. ЛеДюк Л. Учасницька демократія: референдуми у теорії та практиці / Лоуренс ЛеДюк. – Х.: Центр освітніх ініціатив, 2002. – 160 с.

13. Американское общественное мнение и политика / отв. ред. Ю. А. Замошкин. – М.: Наука, 1978. – 294 с.

14. Даль Р. Демократия и её критики; ред. М. В. Ильина / пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2003. – 576 с.

Нестерович В. Ф. Общественность как субъект влияния на принятие нормативно-правовых актов: аргументы «за» и «против».

Исследованы аргументы «за» и «против» относительно отнесения общественности к субъектам влияния на принятие нормативно-правовых актов. Указывается, что общественность должна быть субъектом влияния на принятие нормативно-правовых актов, поскольку это обеспечит соблюдение принципов прозрачности и открытости при принятии нормативно-правовых актов, а также оптимизирует развитие институтов гражданского общества. Сделан вывод, что общественность обладает достаточным уровнем правосознания и политико-правовой культуры, чтобы быть субъектом влияния на принятие нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: общественность, субъект, влияние, нормативно-правовые акты, органы публичной власти.

Nesterovych V. F. Public as an influence on the adoption of regulations: the arguments «for» and «against».

In the article explored the arguments «for» and «against» to classify public entities to influence the adoption of legal acts. It is claimed that recent jurisprudence in more and more attention is drawn by scientists on the need to

increase public participation in the adoption of legal acts. Due to the institutional design of this kind of constitutional and legal mechanisms, provided that the principles of transparency and openness in the adoption of legal acts and optimizes the development of civil society. It is noted that the public should be subject to the impact of the adoption of legal acts. It is concluded that the public has a sufficient level of legal awareness and legal and political culture to be the subject of impact on adoption of legal acts.

It is noted that modern democratic model of public influence on the adoption of legal acts based on the principle of open government and public partnership in which they are equal subjects of relations. For this, each of the subjects of the dialogue has certain resources that confirm their subjectivity and determine potential participation in it. Institutional design of public influence on the adoption of regulations allows for implementation of several important functions: to provide citizens the opportunity to engage in state-building processes on a regular basis, not just during elections and referendums, to create a platform through which citizens can protect their legitimate interests in time of the adoption of legal acts, do activities of public authorities more transparent and open, and close to the voters, enhance the quality of the legal acts and strengthen their right realizable capacity, strengthen public control over the implementation of legal acts by public authorities.

Key words: public, subject, influence, regulations, public authorities.

Стаття надійшла 15 листопада 2013 р.

УДК 342+658:005.5

Л. Г. Чистоклетов

ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН У АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БЕЗПЕКИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

На підставі теоретичних і практичних аспектів адміністративно-правового забезпечення безпеки діяльності суб'єктів господарювання досліджено практичний досвід Великобританії, Німеччини, Португалії, Франції та країни Північної Європи (Фінляндія, Норвегія, Швеція і Данія) щодо здійснення діяльності служб безпеки недержавної правоохорони, які останнім часом отримують державне завдання у протидії промислового та комерційному шпигунству. Вивчено практику приватного сектора, який за допомогою державних органів спрямовує свою діяльність на захист інформаційної технології військового значення, а також підвищенню режиму таємності.

Проаналізовано функціонування детективно-охоронних фірм, агентств і служб безпеки, які беруть активну участь у адміністративно-правовому забезпеченні заходів безпеки суб'єктів господарювання щодо профілактики правопорушень і розслідування справ про промислове шпигунство.

Доведено, що тенденція до розширення функцій державних і недержавних правоохоронних органів щодо адміністративно-правового забезпечення безпеки діяльності суб'єктів господарювання у більшості країн Європи та їх співпраця у процесі формуванні в них власних груп і служб безпеки відображає потребу національних ділових кіл у зменшенні комерційних ризиків, особливо при роботі на слабо вивчених ринках, підвищення безпеки господарської діяльності, а останніми роками і особистої безпеки бізнесменів.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, господарська діяльність, суб'єкти господарювання, профілактика правопорушення, безпека діяльності, недержавна правоохорона, служба безпеки.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття людство зіткнулося з низкою небачених раніше глобальних проблем, зокрема таких, як виживання, системна трансформація і розвиток. Сучасний світ зазнав радикальних політичних, економічних, соціальних, духовних та екологічних змін. Без їх розуміння не можна кваліфіковано розглянути формування національних цілей і стратегій та сподіватись на безпечний розвиток діяльності господарюючих суб'єктів у подальшому. Як і решта держав, Україна, без урахування зарубіжного досвіду, практики діяльності суб'єктів недержавної правоохорони не в змозі вирішити власні економічні проблеми щодо впливу глобальних факторів, викликів і загроз безпеці діяльності суб'єктів господарювання.

Стан дослідження. В основу написання цієї статті покладено результати дослідницької роботи таких вітчизняних і зарубіжних учених, як Г. Гаврюшин, Г. Мошак, Б. Резниченко, Т. Ткачук, К. Боган, М. Інґліш і Р. Гріфін.

Метою статті є загальнотеоретичний аналіз європейського досвіду в сфері адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання. Одним із різновидів цієї діяльності є створення за ініціативою і за підтримки спецслужб детективно-охоронних фірм, агентств і служб безпеки, які беруть активну участь у профілактиці правопорушень, розслідуванні справ про промислове шпигунство та забезпеченні інших заходів безпеки фірм і банків.

Виклад основних положень. У зв'язку з певними культурно-історичними особливостями суб'єкти недержавної правоохорони,

а саме розшукові та охоронні агентства Великобританії, упродовж багатьох років мають характерний почерк: відмінні особливості роботи, принципи, властиві тільки для них, напрями і методи діяльності.

У Великобританії постійно розширюється і диференціюється попит на послуги приватних розшукових агентств, які здатні виконати специфічні завдання, що вважаються незаконними для державних правоохоронних органів. Так, агентство «Argen», поряд із розслідуванням справ про промислове шпигунство, забезпеченням заходів безпеки фірм і банків, займається також добуванням конфіденційної інформації про конкурентів або інших приватних підприємств [1].

У цілому до кола питань, що вирішуються британськими приватними агентствами та службами безпеки, насамперед входять: розслідування злочинів, пов'язаних із комп'ютерними системами і шахрайством, забезпечення перевірки та безпеки службових приміщень; виявлення спеціальної техніки, підслуховувальних пристроїв; організація особистої охорони клієнтів і працівників фірм. За даними експертів, тільки з питань безпеки банківських операцій можна виокремити до 18 різновидів протизаконних операцій [2, с. 245]. Цим видам комп'ютерних маніпуляцій сьогодні приділяється особлива увага, оскільки традиційними методами їх складно виявити. До цих видів припинення комп'ютерних злочинів належать: боротьба з шахрайством у сфері електронного переказу вкладів, виявлення махінацій з наданих вкладів; заходи безпеки щодо забезпечення збереження вкладів.

Однією з дієвих форм і приватної, і загальної профілактики та викриття злочинів у Великобританії вважається виплата грошових винагород за надання інформації.

Так, тільки 2005 р. банки Лондона виплатили близько 150 тис. ф. ст. громадянам як винагороду [3, с. 23]. Загальна профілактика охоплює сукупність заходів політичного, економічного, правового, організаційно-ідеологічного характеру на рівні корпорації, фірми, підприємства як об'єкта економічної безпеки.

Свідченням цього є насичення ринку Англії спеціальною технікою для забезпечення безпеки діяльності суб'єктів господарювання, починаючи від броньованих лімузинів і завершуючи мініатюрними підслуховувальними пристроями, також характерною рисою для безпекодіяльності господарюючих суб'єктів є підвищена увага англійських бізнесменів до підбору, перевірки та випробування кадрів для роботи в комерційних структурах, на промислових об'єктах, особливо в службах безпеки бізнесу.

Розглядаючи німецький досвід адміністративно-правового забезпечення безпеки діяльності суб'єктів господарювання, слід констатувати, що в цей час державні установи, банки, концерни, промислові асоціації та приватні господарські компанії Німеччини поряд із використанням власних і самостійних детективно-охоронних агентств активно застосовують національні спеціальні служби для вирішення пріоритетних економічних проблем шляхом створення сучасних контррозвідувальних структур, що виконують функції підрозділів безпеки та охорони. Цікаво, що створені за ініціативою і за підтримки спецслужб, детективно-охоронні фірми та агентства, служби безпеки виконують певну частину оперативно-розшукової діяльності. Вони підтримують регулярні контакти і обмінюються оперативно значущою інформацією з органами поліції і контррозвідки, в деяких випадках здійснюючи навіть спільні заходи. Така діяльність зовсім не характерна, наприклад, для служб безпеки в США і Великобританії, а також України.

Проте є й низка проблем. Так, зосередження поліції ФРН на її ключових завданнях у зв'язку зі скороченням персоналу створює дефіцит запобігання злочинності та сприяє зростанню значення співробітництва з приватними службами, які визнані невід'ємною складовою внутрішньої безпеки і беруть участь у забезпеченні правопорядку, безпеці руху, діють у місцях виконання покарання. Поліція ФРН вимушена укладати договори про кооперацію з приватними службами безпеки, хоч вона більше зацікавлена в розширенні діяльності «добровільної поліцейської служби», яку вважає дешевшою, ніж послуги приватних служб безпеки. Це одна з причин того, що в дискусії про «нову архітектуру безпеки» в Німеччині приватні служби безпеки відсутні. Також слід зазначити, що державні правоохоронні органи в Німеччині і в Україні, «приватизувавши» забезпечення громадської безпеки і запобігання злочинності, не охоче сприяють приватним структурам у реалізації їх послуг. Приватні служби справедливо дорікають державі за те, що вони відсутні в загальній концепції безпеки для Німеччини [4, с. 227].

З огляду на характерні особливості, у Німеччині можна виділити дві великі групи приватних служб безпеки [5, с. 24]:

– агентства, що надають фірмам і підприємствам, банкам і державним установам комплекс детективно-охоронних послуг із забезпечення безпеки діяльності суб'єктів господарювання, майна та фізичний захист співробітників;

– служби та підрозділи власної (внутрішньої) системи захисту, створені приватними підприємствами і фірмами.

Функції детективних і охоронних бюро Німеччини в цілому охоплюються традиційними рамками, однак мають чимало специфічних особливостей. Так, у зв'язку з переходом країн Східної Європи, безпосередніх сусідів Німеччини, до ринкового ведення господарства, відсутністю будь-яких обмежень у законодавстві країни на створення спільних акціонерних товариств за участю іноземного капіталу і його частки, особлива увага приділяється вивченню іноземців, які прибувають у країну для ведення власного бізнесу.

Проблеми безпеки економічної діяльності на території Німеччини посідають істотне місце. З цього питання складаються спеціальні домовленості, які суворо і педантично дотримуються упродовж усього періоду функціонування спільного підприємства. Іноземці, які працюють у спільних компаніях, постійно вивчаються і знаходяться в полі зору служб безпеки. До цієї діяльності залучаються підрозділи розвідувальної служби ФРН, кримінальної поліції, митної служби та прикордонних військ. Це питання знаходиться під постійною увагою розвідки, МЗС ФРН, відомства федерального канцлера [6, с. 13].

Ще однією особливістю є те, що для відкриття служби безпеки в Німеччині потрібно спеціальний дозвіл місцевої влади зокрема на укладання контрактів із замовником, підприємством, приватною фірмою. Критерії надійності та безпеки викладаються, як правило, в директивах урядових органів окремих земель ФРН. У дозволі може бути відмовлено, якщо приватна служба безпеки не в змозі забезпечити потрібний професійний рівень безпеки роботи або не має для цього необхідних ресурсів, зокрема фінансових, технічних.

Представники МВС ФРН спільно з співробітниками приватних промислових і комерційних служб безпеки, керівниками окремих фірм і банків прагнуть до оновлення юридичних норм, які б попереджали витік відомостей, що становлять таємницю як у процесі виробничої діяльності фірм, так і за їх взаємодії з державними, найперше іноземними установами. Також удосконалюється законодавство про відповідальність осіб, які допустили витік відомостей, що становлять комерційну таємницю. Отож, німецьке законодавство сьогодні в сфері адміністративно-правового забезпечення безпеки діяльності суб'єктів господарювання достатньо всебічно і комплексно захищає виробничу, комерційну, банківську і податкову таємницю від несанкціонованого розголошення.

У випадку ж розголошення таємниці передбачено покарання строком до трьох років або грошовий штраф. Крім того, закон передбачає відповідальність за розголошення таємниці тієї особи, а також міру відповідальності осіб, що допустили витік цієї інформації.

Окрім покарання, винуватці зобов'язані відшкодувати потерпілій стороні збитки, що виникли у результаті розголошення таємності фірми. Сума збитку може сягати дуже великих розмірів. Злочином вважається також підбурювання або співпраця у розголошенні комерційної або виробничої таємниці, примусове здійснення таких дій.

На відміну від Німеччини, у Португалії взаємовідносини приватних служб безпеки з державними правоохоронними органами більш координовані. Так, у Португалії, з метою забезпечення відповідної діяльності служб приватної безпеки, діє Рада приватної безпеки (РПБ).

Членами РПБ є: міністр внутрішніх справ, який є президентом Ради; командувач Національної республіканської гвардії; командувач міліції громадської безпеки; Генеральний секретар Міністерства внутрішніх справ, який є секретарем РПБ; два представники фірм приватної безпеки, названі ними. Генеральний секретар Міністерства внутрішніх справ здійснює поточне виконання технічних та адміністративних функцій у якості члена РПБ.

До компетенції Ради приватної безпеки входять такі завдання:

а) перевірка виконання приватними фірмами безпеки норм відбору і прийняття на службу своїх співробітників;

б) координація діяльності і надання допомоги у визначенні змісту і функцій перевірки та контролю, розроблення вказівок компетентним органам у цій області;

в) направлення на адресу РПБ доповідей приватних фірм безпеки;

г) розгляд скарг у зв'язку із незаконними діями приватних служб безпеки і розроблення пропозицій міністрові внутрішніх справ із цих питань;

г) інспекція центрів підготовки співробітників приватних організацій безпеки та інших спеціалізованих установ з метою перевірки їх можливостей щодо професійного навчання персоналу підрозділів охорони і захисту тощо.

До консультативно-розподільних функцій РПБ входять:

а) надання права на здійснення приватної діяльності щодо забезпечення безпеки;

б) визначення умов розміщення, управління і використання центрів тривоги і сповіщення;

в) розроблення необхідних вимог безпеки, яким повинні відповідати транспортні засоби для перевезення цінностей;

г) дозвіл на застосування додаткових коштів приватними фірмами безпеки.

Вивчаючи особливості служб безпеки недержавної правоохоронної діяльності в сфері адміністративно-правового забезпечення діяльності суб'єктів господарювання у Франції, слід констатувати, що для неї у цьому напрямі характерною особливістю є стрімке нарощування діяльності зазначених служб у промислово-торговельних компаніях і фінансових інститутах.

Як свідчить практика, створення приватних служб безпеки відображає потребу національних ділових кіл у зменшенні комерційних ризиків, особливо під час роботи на слабо вивчених ринках, підвищення безпеки господарської діяльності, а останніми роками і особистої безпеки бізнесменів. Попит на послуги приватних детективів і охоронних структур зростає з боку приватних осіб, керівників і високопоставлених співробітників комерційних банків, страхових компаній і адвокатських контор.

У процесі подальшого дослідження французького досвіду було також встановлено, що власниками приватних детективних і охоронних бюро можуть бути лише особи, які мають громадянство Франції, або країн Євросоюзу. Колишні співробітники французької поліції можуть стати власниками таких бюро тільки з дозволу міністра внутрішніх справ країни. Цікаво, що останніми роками у Франції виникло серйозне занепокоєння у зв'язку зі значною кількістю колишніх поліцейських, які переходять на роботу в приватні охоронні та детективні компанії [7, с. 74].

До слова, така тенденція характерна і для України. У зв'язку з цим у Франції введена обов'язкова реєстрація в МВС приватних детективів, а також повідомлення МВС у випадках найму на роботу осіб зазначеної категорії.

З огляду на географічне положення, традиції і звичаї, близькі мовні системи і норми законодавства країнам Північної Європи (Фінляндія, Норвегія, Швеція і Данія) властиві значно спрощені підходи до організації діяльності комерційних і промислових служб безпеки. У цих країнах приватні детективні та охоронні бюро належать до категорії приватних підприємств. Мається на увазі те, що їхня реєстрація, фінансування, оподаткування, правове становище і діяльність регламентуються загальними нормами чинного законодавства.

Зауважимо, що служби безпеки суб'єктів господарювання та місцеві державні правоохоронні органи активно діють через впливові національні спілки підприємців. Уповноважені співробітники спецслужб на підприємствах спільно з кадровим апаратом служб безпеки суб'єктів господарювання здійснюють кваліфіковану спецперевірку осіб, що допускаються до роботи з таємними документами і матеріалами, створюють агентурну мережу, поширюють серед персоналу досвід контррозвідувального забезпечення закріплених об'єктів. Простежується тенденція до розширення функцій державних і недержавних правоохоронних органів щодо адміністративно-правового забезпечення безпеки діяльності суб'єктів господарювання та їх співпраці у процесі формування в них власних груп і служб безпеки.

Пріоритетне значення в країнах Європи останнім часом отримують завдання боротьби з промисловим і комерційним шпигунством. Основна увага приділяється захисту в приватному секторі технологічної інформації, що має військове значення, а також підвищенню режиму таємності. У зв'язку з цим у країнах Північної Європи актуальні питання протидії комп'ютерним злочинам та їх профілактика. Так, наприклад, у звіті «Комп'ютерна безпека Швеції» зазначається, що національні комп'ютерні мережі слабо захищені від випадкових або навмисних зломів, що може призвести до розлаштування більшої частини систем інформаційного забезпечення країни [8, с. 130].

Висновки. Аналізуючи практичний досвід країн Європи у сфері адміністративно-правового забезпечення безпеки діяльності суб'єктів господарювання, слід констатувати, що в цілому в країнах Європи існує тенденція до створення в промислово-торговельних фірмах потужних недержавних правоохоронних органів в особі служб безпеки, їх тісної співпраці з державними правоохоронними органами, з метою підвищення ефективності роботи з попередження правопорушень і злочинів, а також актив промислового шпигунства.

Отож, опанування зарубіжної практики в сфері адміністративно-правового забезпечення безпеки діяльності суб'єктів господарювання у ринкових умовах, яка має важливе значення для сучасної України, допоможе краще освоїти тонкощі господарської діяльності у жорсткому конкурентному середовищі.

Зазначене також свідчить про те, що міжнародний досвід підтверджує необхідність створення системи служб безпеки недержавної правоохоронної діяльності суб'єктів господарювання в Україні як закономірного кроку в подальшому розвитку нашого суспільства на ри-

нкових засадах, а також як фактора у зміцненні демократичних принципів в управлінні державою.

1. Информационный менеджмент: новые технологии // Бизнес-разведка. – 2006. – № 7. – С. 14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amulet.ru/articles/2006/07/046373.htm>

2. Ткачук Т. Ю. Сучасні реалії та загрози інформації з обмеженим доступом на підприємстві / Т. Ю. Ткачук. – Право України. – 2011. – № 3. – С. 243–252.

3. Гаврюшин Г. «Ми могли б служити у розвідці» / Г. Гаврюшин // Контракти. – 2006. – № 7. – С. 23–24.

4. Мошак Г. Г. Розвиток запобігальної діяльності приватних служб (на матеріалах ФРН і України) / Г. Г. Мошак // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 1. – С. 227–232.

5. Ткачук Т. Ю. Взаємодія служби безпеки підприємства з правоохоронними органами як важлива складова забезпечення інформаційної безпеки підприємства / Т. Ю. Ткачук // Бизнес и безопасность. – 2010. – № 6. – С. 22–28.

6. Ткачук Т. Ю. Міжнародний досвід організації економічної безпеки підприємств / Т. Ю. Ткачук // Бизнес и безопасность. – 2009. – № 4. – С. 12–15.

7. Бизнес разведка. Внедрение передовых технологий / Кристофер Бюган, Майкл Инглиш; пер. с англ.; под общ. ред. Б. Л. Резниченко. – М.: Вершина, 2006. – 328 с.

8. Griffin Robert J. Just Do It: Establishing a Corporate Business Intelligence Function at IBM, Proceedings, SCIP 12th Annual International Conference and Exhibits. – Vol. II. – 2004. – P. 123–133.

Чистоклетов Л. Г. Опыт европейских стран в административно-правовом обеспечении безопасности деятельности субъектов хозяйствования.

В статье на основании теоретических и практических аспектов административно-правового обеспечения безопасности деятельности субъектов хозяйствования исследованы практический опыт Великобритании, Германии, Португалии, Франции и также стран Северной Европы (Финляндия, Норвегия, Швеция и Дания) по осуществлению деятельности служб безопасности негосударственной правоохраны, которые в последнее время получают государственное задание в противодействии промышленному и коммерческому шпионажу.

Изучена практика частного сектора, который с помощью государственных органов направляет свою деятельность на защиту информационной технологии военного значения, а также повышение режима секретности.

Проанализированы функционирование детективно-охранных фирм, агентств и служб безопасности, которые активно участвуют в административно-правовом обеспечении мер безопасности субъектов хозяйствования профилактики правонарушений и расследование дел промышленного шпионажа.

Доказано, что тенденция к расширению функций государственных и негосударственных правоохранительных органов по административно-правовому обеспечению безопасности деятельности субъектов хозяйствования в большинстве стран Европы и их сотрудничество в процессе формирования у них собственных групп и служб безопасности, отражает потребность национальных деловых кругов в уменьшении коммерческих рисков, особенно при работе на слабо изученных рынках, повышение безопасности хозяйственной деятельности, а в последние годы и личной безопасности бизнесменов.

Ключевые слова: административно-правовое обеспечение, хозяйственная деятельность, субъекты хозяйствования, профилактика правонарушения, безопасность деятельности, негосударственная охрана порядка, служба безопасности.

Chystokletow L. G. European experience in the administrative and legal framework for security of the entity.

The article is based on theoretical and practical aspects of administrative – legal security business entities investigated the experience of the United Kingdom, Germany, Portugal, France and the Nordic countries (Finland, Norway, Sweden and Denmark) for the implementation of the security of non-state law enforcement, have recently obtained a state task in combating industrial and commercial espionage.

Studied the practices of the private sector, which by government agencies seeks to protect the military significance of information technology and increasing secrecy regime.

Analysis of the functioning of detective security firms, agencies and security services, who are actively involved in providing administrative and legal safeguards businesses on crime prevention and investigation of cases of industrial espionage.

It is proved that the tendency to expand the functions of public and private law enforcement agencies in administrative and legal security of business entities in most European countries and their cooperation in the formation of their own groups and security services reflects the need for national business community to reduce commercial risks especially when working in poorly studied markets, improve the safety of economic activity, but in recent years business and personal security.

Key words: administrative and legal support, economic activity, businesses, preventing violations, security operations, non-state law enforcement, security.

Стаття надійшла 17 січня 2014 р.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО, ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО, НОТАРІАТ

УДК 347.135.224(477)

М. С. Долинська

ДО ПИТАННЯ ДОПУСКУ ДО СКЛАДАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ІСПИТУ ОСІБ, ЯКІ МАЮТЬ НАМІР ЗАЙМАТИСЯ НОТАРІАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Розглянуто актуальні проблеми правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні. Розкрито зміст нотаріальної діяльності та поняття нотаріуса. Здійснено порівняльний аналіз доступу до професії нотаріуса за законодавством України упродовж 1994–2013 років.

Розглянуто вимоги щодо осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю, за законодавством України, Республіки Молдова та Російської Федерації.

Виявлено спільні риси та відмінності у правовому регулюванні допуску до складання кваліфікаційного іспиту осіб, які претендують на нотаріальну діяльність в Україні та Російській Федерації. Досліджено шляхи удосконалення законодавства, що регулює право на здійснення нотаріальної діяльності.

Ключові слова: *нотаріус, особа, яка має намір займатися нотаріальною діяльністю.*

Постановка проблеми. Змістом діяльності нотаріату є два глобальні та стратегічні завдання – правоохоронна та правозахисна діяльність, реалізація яких покладена державою на спеціальну структуру органів і додатково на окремих посадових осіб [1, с. 39].

Законодавство щодо діяльності нотаріальних органів, як усе законодавство незалежної України, знаходиться в постійному русі.

Поява якісно нового законодавства, яке регламентує діяльність нотаріату в Україні, була обумовлена об'єктивними закономірностями розвитку суспільства, головна з яких полягала у забезпеченні охорони приватної власності, що формується як одне з основних конституційних прав громадян і організацій, створенні умов, за яких власник на

свій розсуд і бажання міг володіти та розпоряджатися своїм майном [2, с. 31].

Стан дослідження. Українські вчені приділяють належну увагу аналізу українського нотаріального законодавства. Зокрема, слід відзначити наукові здобутки: В. В. Баранкової, В. В. Комарова, М. М. Дякович, Л. К. Радзівєвської, С. Г. Пасічник, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси, Ф. М. Медвідь, В. Ф. Усенка, Я. Ф. Медвідь, Л. С. Сміян, Ю. В. Нікітіна, П. Г. Хоменка, В. М. Бесчастного, О. В. Філонова, Х. В. Майкут, В. М. Черниша та інших. Однак в основному дослідження стосувалися загальних питань.

Мета статті – аналіз порядку доступу до професії нотаріуса за законодавством незалежної України у 1994–2013 рр., вимог до осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю. А також: визначити поняття нотаріуса; з'ясувати вимоги до осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю за законодавством України та Російської Федерації; за допомогою порівняльно-правового, діалектичного, логічного та інших методів здійснити аналіз норм чинного нотаріального законодавства України щодо особливостей допуску до складання кваліфікаційного іспиту осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю, діяльності органів нотаріату, реалізація ними нотаріальних дій.

Виклад основних положень. Упродовж 2011–2012 років у чинне нотаріальне законодавство, зокрема Закон України «Про нотаріат» (надалі Закон), внесено численні та суттєві зміни, які стосуються і доступу до професії нотаріуса.

Як слушно зауважують В. В. Комаров та В. В. Баранкова, щодо нотаріуса встановлюються доволі високі вимоги і як до професійного юриста, і як до людини з точки зору її особистих якостей [3, с. 52].

Так, відповідно до статті 3 Закону України «Про нотаріат», у редакції Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності від 6 вересня 2012 року № 5208-VI, нотаріус – це уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Нотаріус не може займатися підприємницькою, адвокатською діяльністю,

бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, у штаті інших юридичних осіб, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової і творчої діяльності.

Ми погоджуємося з думкою М. М. Дякович про те, що об'єднувальним фактором для нотаріусів і державних, і приватних є порядок доступу до професії [4, с. 62].

Окреме визначення поняття нотаріуса в законодавстві Російської Федерації не передбачено. У частині першій статті 2 Основ законодавства Російської Федерації про нотаріат зазначено, що на посаду нотаріуса в Російській Федерації призначається в порядку, встановленому цими Основами, громадянин Російської Федерації, який має вищу юридичну освіту, пройшов стажування строком не менше одного року в державній нотаріальній конторі або у нотаріуса, що займається приватною практикою, склав кваліфікаційний іспит, який має ліцензію на право нотаріальної діяльності.

Вимоги щодо особи, яка має намір займатися нотаріальною діяльністю, в Україні безпосередньо закріплені в нотаріальному Законі та з часом посилюються.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про нотаріат» від 9 вересня 1993 року нотаріусом може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту (університет, академія, інститут) і пройшов стажування впродовж шести місяців у державній нотаріальній конторі або у нотаріуса, що займається приватною нотаріальною практикою, склав кваліфікаційний іспит та одержав свідоцтво про право на заняття нотаріальною практикою. Не може бути нотаріусом особа, яка має судимість.

У статті 3 Закону «Про нотаріат» в редакції Закону України від 1 жовтня 2008 року № 614-VI зазначено, що нотаріусом може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менше трьох років, пройшов стажування впродовж одного року в державній нотаріальній конторі або у приватного нотаріуса, склав кваліфікаційний іспит, одержав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Не може бути нотаріусом особа, яка має судимість за вчинення злочину, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду.

Зазначеною статтею Закону в редакції Закону України від 6 вересня 2012 року № 5208-VI істотно змінилися вимоги до особи, яка може бути нотаріусом, а саме: громадянин України, який має повну

вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менш як три роки, склав кваліфікаційний іспит і отримав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Однак не може бути нотаріусом особа, яка має судимість, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду.

Із окреслених законодавчих дефініцій нотаріуса можна виділити спільні риси, а саме: нотаріусом в Україні може бути лише громадянин України, який має вищу юридичну освіту, склав кваліфікаційний іспит, отримав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю, а також те, що нотаріусом не може бути особа, яка має судимість.

Порівняльний аналіз норм статті 3 Закону України «Про нотаріат», у редакції Закону № 3426-ХІІ від 2 вересня 1993 року, в редакції Закону України від 1 жовтня 2008 року № 614- VI та в редакції Закону України від 6 вересня 2012 року № 5208-VI свідчить про істотне коригування інституту нотаріуса, зокрема посилилися вимоги щодо особи, яка бажає стати нотаріусом.

По-перше, обов'язкове володіння такою особою українською мовою. По-друге, – наявність у особи юридичного стажу. У статті 3 Закону України «Про нотаріат» у редакції Закону України від 1 жовтня 2008 року № 614-VI зазначено, що нотаріусом може особа, яка має стаж роботи у сфері права не менше трьох років. Однак цією статтею в редакції Закону України від 6 вересня 2012 року № 5208-VI встановлено, що особа, яка бажає стати нотаріусом, повинна мати стаж роботи у сфері права не менш як шість років, із них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менш як три роки.

По-третє, обов'язкове проходження стажування збільшилась від шести місяців у державній нотаріальній конторі або у приватного нотаріуса (стаття 3 Закону України «Про нотаріат» № 3426-ХІІ від 2 вересня 1993 року), до одного року в державній нотаріальній конторі або у приватного нотаріуса (стаття 3 Закону України «Про нотаріат» у редакції Закону України від 1 жовтня 2008 року № 614-VI). Аналіз норм закону в редакції Закону України від 6 вересня 2012 року № 5208-VI засвідчує, що особа обов'язково повинна пропрацювати помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори не менш як три роки. Фактично термін стажування продовжено і він становить не менше трьох років.

Порівнюючи доступ до складання кваліфікаційного іспиту в Україні та Російській Федерації, зауважуємо, що умови допуску у наших сусідів простіші.

Так, згідно зі ст. 2 Основ законодавства Російської Федерації про нотаріат до складання кваліфікаційного іспиту допускається: громадянин Російської Федерації, який має вищу юридичну освіту (отриману в Росії та підтверджену документом державного взірця або отриману в іншій державі та визнане в Російській Федерації у встановленому порядку [5, с. 100]), пройшов стажування строком не менше одного року в державній нотаріальній конторі або у нотаріуса, що займається приватною практикою. Тобто не вимагається 6 років юридичного стажу, з яких три – нотаріального. А у випадку наявності трьох років юридичного стажу у російського громадянина термін стажування взагалі може бути скорочений (не менше шести місяців) в порядку, визначеному Міністерством юстиції Російської Федерації спільно з Федеральною нотаріальною палатою.

Українські претенденти на посаду нотаріуса складають кваліфікаційний іспит у Вищій кваліфікаційній комісії нотаріату, а їх російські колеги – у кваліфікаційній комісії, яка утворюється при територіальних органах федерального органу виконавчої влади, що здійснює правозастосовні та функції з контролю і нагляду у сфері нотаріату, за участю представників нотаріальної палати. Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2011 року № 923.

Пунктом 3 Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року було встановлено, що без стажування і складання кваліфікаційного іспиту до нотаріальної діяльності допускаються нотаріуси, які на день вступу відповідно до Закону України «Про нотаріат» (1 січня 1994 року) працювали в державних нотаріальних контрах, а також посадові особи Міністерства юстиції України, управління юстиції Ради Міністрів Республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій, робота яких безпосередньо пов'язана з керівництвом і контролем за діяльністю нотаріату.

Логічним вважається втрата чинності пункту 3 названої постанови, на підставі Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» № 614-VI від 01 жовтня 2008 року, оскільки статтю 33 Закону «Про нотаріат» викладено в новій редакції, якою виключено контроль Міністерством юстиції України, управліннями

юстиції Ради Міністрів Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій за законністю вчинення нотаріальних дій нотаріусами, а встановлено лише перевірку організації нотаріальної діяльності нотаріуса та виконання ним правил ведення нотаріального діловодства Міністерством юстиції України, Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі.

Однак, згідно з пунктом 3 Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту для осіб, які пройшли стажування в державній нотаріальній конторі або в приватного нотаріуса, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 10 липня 2008 року № 1168/5, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 10 липня 2008 року за № 621/15312 (в редакції Наказу Міністерства юстиції № 2135/5 від 10 грудня 2008 року), без стажування впродовж одного року в державних нотаріальних конторах або у приватного нотаріуса до складання кваліфікаційного іспиту допускаються особи, які не менше семи років працювали у Міністерстві юстиції України, Головному управлінні юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управліннях юстиції в областях, містах Києві та Севастополі на посадах із безпосереднім здійсненням контролю за організацією нотаріату, перевірки організації нотаріальної діяльності нотаріусів та виконання ними правил нотаріального діловодства.

Аналогічна норма була передбачена в п. 12 Порядку допуску до складання кваліфікаційного іспиту осіб, які пройшли стажування в державній нотаріальній конторі або в приватного нотаріуса, та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 28 липня 2011 року № 1905/5, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 28 липня 2011 року за № 926/19664.

Однак наказом Міністерства юстиції України від 24 грудня 2012 року № 1919/5, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 26 грудня 2012 року № 2179/22491 «Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 28 липня 2011 року № 1905/5», виключено положення про те, що до стажування прирівнюється робота строком не менше семи років у Міністерстві юстиції України, управлінні юстиції на посадах із безпосереднім здійсненням контролю за організацією нотаріату, перевірок організації нотаріальної діяльності нотаріусами та виконання ними правил нотаріального діловодства.

Статтею 2¹ Закону України «Про нотаріат» у редакції Закону України від 6 вересня 2012 року № 5208-VI «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності» передбачено, що контроль за організацією нотаріату, перевірка організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства здійснюються Міністерством юстиції України, Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі.

На виконання вимог указанного закону до п. 2.1 Порядку проведення перевірки організації нотаріальної діяльності державних і приватних нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 24 грудня 2008 року № 2260/5, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 25 грудня 2008 року № 1244/15935, внесено зміни згідно з наказом Міністерства юстиції України № 1921/5 від 24 грудня 2012 року.

Відповідно до них, проведення перевірок організації нотаріальної діяльності, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил ведення нотаріального діловодства здійснюються уповноваженими представниками Міністерства юстиції України, Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, діяльність яких безпосередньо пов'язана з контролем за організацією нотаріату та нотаріальною діяльністю в Україні.

Тобто презюмується високий кваліфікаційний рівень таких працівників, які від імені держави проводять перевірки організації нотаріальної діяльності державних і приватних нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства.

Також це підтверджується п. 5.1 зазначеного Порядку, оскільки на підставі довідки про результати перевірки, у випадку якщо порушення, виявлені під час проведеної перевірки, не усунуті у наданий для цього строк чи не можуть бути усунуті, або якщо конторою, архівом, нотаріусом ігноруються висновки за результатами перевірки чи не виконуються рішення, прийняті за її наслідками, Мін'юст, управління юстиції ухвалюють рішення про застосування щодо нотаріусів,

працівників контори, архіву заходів реагування, передбачених чинним законодавством.

Висновки. Вважається за доцільне внести зміни і до Закону України «Про нотаріат», і до Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією, затвердженого наказом Міністерства юстиції України 28 липня 2011 року № 1905/5, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 28 липня 2011 року № 926/19664, у якому передбачити право допуску до складання кваліфікаційного іспиту також осіб, які мають стаж у сфері права не менш як шість років, та обов'язково пропрацювати з них не менш як три роки у Міністерстві юстиції України, Головному управлінні юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управліннях юстиції в областях, містах Києві та Севастополі на посадах із безпосереднім здійсненням контролю за організацією нотаріату, перевірки організації нотаріальної діяльності нотаріусів та виконання ними правил нотаріального діловодства.

1. Фурса С. Я. Нотаріат в Україні. Теорія і практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. – К.: А.С.К., 2001. – 975 с.

2. Нотаріат в Україні: навч. посібник / за ред. В. М. Бесчастного. – К.: Знання, 2008. – 494 с.

3. Комаров В. В. Нотаріат в Україні: підручник / В. В. Комаров, В. В. Баранкова. – Х.: Право, 2011. – 384 с.

4. Дякович М. М. Нотаріальне право України: навч. посібник / М. М. Дякович – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, – 2009. – 683 с.

5. Нотариат в Российской Федерации: учебник / Т. М. Шамба, В. Н. Конкин, Н. Т. Шамба; [под. ред. Г. Г. Черемных]. – 3-е изд., перераб. – Норма ИНФРА-М, 2011. – 304 с.

Долинская М. С. К вопросу допуска к сдаче квалификационного экзамена лиц, которые намерены заниматься нотариальной деятельностью.

Исследование посвящено актуальным проблемам правового регулирования нотариальной деятельности в Украине. Раскрываются содержание нотариальной деятельности и понятие нотариуса. Автором произведен сравнительный анализ доступа к профессии нотариуса по законодательству Украины на протяжении 1994–2013 годов. В статье рассмотрено требование к лицам, намеренным заниматься нотариальной деятельностью по законодательству Украины, Республики Молдовы и Российской Федерации. Выявлены общие черты и отличия в правовом регулировании допуска к сдаче квалифика-

ционного экзамена лиц, претендующих заниматься нотариальной деятельностью в Украине и Российской Федерации. Исследуются пути усовершенствования законодательства, регулирующего право на осуществление нотариальной деятельности.

Ключевые слова: *нотариус, лицо, которое намерено заниматься нотариальной деятельностью.*

Dolynska M. S. On the question of admission to a qualification examination persons who intend to engage in the notary's.

Research devoted to the issue of legal regulation of notarial activities in Ukraine. During the years 2011–2012 the Law of Ukraine «On Notary» made numerous and significant changes that apply to the access to the profession of notary.

The article describes the content of the notary business. Also the definition of a notary, as under the laws of Ukraine, and the law of the Russian Federation. Thus, a notary public in Ukraine can only be a citizen of Ukraine, who has a law degree, was a qualifying exam, received certificate of the notary's employment. There can be a notary person who has been convicted of a crime in a limited capacity or adjudicated incompetent by a court.

The author made a comparative analysis of access to the profession of notary public under the laws of Ukraine for 1994–2013 years. Attention is paid to the notary institute significant adjustments, including strengthening the requirements for a person who wishes to become a notary.

The article deals with the requirements for persons wishing to engage in notarial activities under the laws of Ukraine, Republic of Moldova and the Russian Federation.

The author has found similarities and differences in the legal regulation of admission to a qualification examination of persons claiming to engage in notarial activities in Ukraine and the Russian Federation.

Investigate ways to improve the legislation regulating the right to perform notarial activities . Proposed to be amended as the Law of Ukraine «On Notary» and the Procedure of admission of persons to a qualification examination and conducting qualifying examination by the High Qualifications Commission, approved by the Ministry of Justice of Ukraine July 28, 2011, № 1905/ 5 on the right of admission to a qualification examination persons who have experience in the field of law at least six years and are at least three years working with the Ministry of Justice of Ukraine, the Main Department of the Ministry of Justice of Ukraine in the Autonomous Republic of Crimea, the Department of Justice in the cities of Kyiv and Sevastopol in positions with direct control over the organization of the notary, notary verification of the activities of notaries and enforcing the rules of the notarial record keeping.

Key words: *notary, a person who intends to engage in notarial activities.*

Стаття надійшла 25 грудня 2013 р.

ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ

Розглянуто проблемні питання визначення розміру компенсації моральної шкоди у правозастосовній діяльності. Проаналізовано методики обчислення розміру такої шкоди, запропоновані науковцями. Дотримуючись засад розумності та справедливості, за судами необхідно закріпити право відступати від визначених величин і коефіцієнтів моральної шкоди, надавши останнім рекомендаційне значення. Визначено напрями удосконалення інституту моральної шкоди та шляхи розв'язання питання визначення розміру її компенсації. Визначаючи розмір компенсації моральної шкоди, суддя може взяти за основу суму, яку заявляє позивач. Визначаючи розмір компенсації моральної (немайнової) шкоди, суд повинен наводити в рішенні відповідні мотиви. Також суддя може призначити судово-психологічну експертизу, визначити розмір компенсації моральної шкоди самостійно. За визначення розміру моральної шкоди слід ураховувати велику кількість різноманітних факторів, зокрема ті, що наведені у ст. 23 ЦК України.

Ключові слова: захист цивільних прав та інтересів, шкода, розмір моральної шкоди, компенсація моральної шкоди, методика обчислення моральної шкоди.

Постановка проблеми. Становлення цивілізованої правової держави неможливо без забезпечення захисту прав, які мають пріоритетне значення. Людина, її права і свободи, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Права і свободи людини і громадянина є змістом і спрямованістю діяльності держави. Держава, згідно з Конституцією України, відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Але само собою визнання пріоритету прав і свобод ще не свідчить про реальність їхньої реалізації. Призначення держави – не декларувати їх, а створювати належний правовий механізм реалізації.

Конституцією України передбачене право кожної людини на компенсацію за рахунок держави або органів місцевого самоврядування матеріальної і моральної шкоди, заподіяної їхніми незаконними

рішеннями, діями або бездіяльністю, що є однією з головних правових гарантій дотримання прав і свобод людини.

На відміну від відшкодування матеріальної шкоди, компенсація моральної шкоди є порівняно новим інститутом, оскільки приватне право колишньої тоталітарної держави такого способу захисту прав та законних інтересів громадян не передбачало.

Проблема компенсації моральної шкоди є однією з найбільш дискусійних у сучасній науці цивільного права. Новизна норм, що регулює подібні відносини, суперечливість судової практики зумовлюють прогалини в чинному цивільному законодавстві і недоліки практики застосування такого правового інституту щодо критеріїв визначення розміру компенсації моральної шкоди та недосконалість механізмів компенсації. Тому вирішення теоретичних і практичних аспектів цієї проблеми сьогодні є доволі важливим для дотримання конституційних прав та законних інтересів громадян.

Стан дослідження. Питання моральної шкоди впродовж розвитку цього правового інституту було предметом наукових правових дискусій. Деякі особливості компенсації моральної шкоди розроблялися ще до 1917 р.

Це питання досліджувалося у роботах таких учених: С. А. Беляцкіна, П. Н. Гусаковського, А. Зейца, Л. І. Петражицького, І. А. Покровського, Б. Утевського, Г. Ф. Шершеневича. Роботу над цією проблемою продовжили М. М. Агарков, С. Н. Братусь, М. С. Малєїн, Є. А. Флейшиц. Ця тема активно продовжує розроблятися. Обумовлює багато суперечок і нині. Серед сучасних українських і закордонних вчених слід виокремити Д. В. Боброву, М. І. Гошовського, І. П. Домбровського, А. І. Загорулько, Л. О. Корчевну, Л. О. Красавчикову, М. М. Малєїну, Д. Миргородського, М. Неваїнного, В. П. Паліюка, О. А. Підпригору, О. О. Підпригору, З. В. Ромовську, Н. О. Саниахметову, Ш. Т. Тагайназарова, А. М. Ердєлевського, С. І. Шимон та інші.

Різні наукові погляди на проблему визначення розміру компенсації моральної шкоди зумовлюють актуальність цієї проблеми. Тому **метою** статті є висвітлення позицій законодавця, правозастосовної практики щодо урегулювання питань визначення розміру компенсації моральної шкоди та висвітлення шляхів удосконалення інституту моральної шкоди за цивільним законодавством України.

Виклад основних положень. Незважаючи на закріплене в чинному законодавстві відшкодування моральної шкоди (ст.ст. 16, 23, 225,

226, 227, 230, 231, 232, 233, 276, 280, 332, 386, 393, 611, 700, 1066, 1167, 1191, 1231), чимало науковців вважають некоректним вживання терміна «відшкодування» стосовно моральної шкоди. Доводиться позиція, що неможливо відшкодувати фізичні або моральні страждання. Поняття моральної та фізичної шкоди припускає можливість їх компенсації, навіть сатисфакції, але не відшкодування [1; 2; 3].

Звісно, оцінити вартість страждань неможливо. Те, що не можна оцінити в грошах, не може бути відшкодоване. Правильна, на наш погляд, позиція З. В. Ромовської про те, що до цієї проблеми ні термін «відшкодування», ні термін «компенсація» не підходять повною мірою. Тому термін «відшкодування моральної шкоди» необхідно сприймати з певною умовністю [4, с. 41].

Відповідно до ст. 23 ЦК України розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних і душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення.

Застосування норм цивільного законодавства з відшкодування моральної шкоди пов'язане з використанням значної кількості оціночних понять, які окреслені законом зі значним ступенем відносності, а визначальна роль у їх правильному розумінні та застосуванні належить суду.

Моральну шкоду не можна компенсувати в повному обсязі, оскільки немає (і не може бути) точних критеріїв майнового виразу душевного болю, спокою, честі, гідності особи. Будь-яка компенсація моральної шкоди не може бути адекватна дійсним стражданням, тому будь-який її розмір може мати суто умовний вираз, тим паче, якщо така компенсація стосується юридичної особи.

Як зазначає А. Т. Табунщиков, не кожен заперечуватиме, що повинен існувати єдиний «базовий» рівень розміру компенсації і методика визначення його остаточного розміру. Автор зазначає, що в розвинених країнах намічена тенденція до впорядкування під час визначення розміру відшкодування немайнової шкоди, що досягається шляхом уведення таблиць для визначення розміру компенсації немайнової шкоди (наприклад, в Англії, Німеччині) [5, с. 59].

Методичні рекомендації щодо відшкодування моральної шкоди при визначенні розміру компенсації пропонували враховувати стан

здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану¹ [6].

С. І. Шимон, аналізуючи законодавство України з питання відшкодування моральної шкоди, визначає низку змістовних категорій, через які можна характеризувати моральну шкоду. При цьому суд повинен ураховувати:

– характер моральних страждань: прості переживання, душевні страждання, психічні страждання, пов'язані з фізичним болем, а останні залежно від тяжкості ушкодження: легке, середньої тяжкості, тяжке;

– вид психічних страждань: занепокоєння, нервозність, сором, приниження, страх, відчай;

– глибину моральних страждань: незначний душевний біль, значний, сильний, нестерпний. За істотністю змін у житті: неістотні та істотні (неможливо відновити). За тривалістю негативних наслідків: короткочасні, тривалі, довічні;

– час, що минув із моменту закінчення дії; короткочасна або тривала дія негативних наслідків;

– інші спеціальні критерії, передбачені законодавством [7, с. 23–27].

Н. В. Павловська розглядає низку критеріїв, які повинні бути враховані у випадку посягання на різні види особистих немайнових прав (життя, здоров'я, честь, гідність, ділова репутація, свобода та особиста недоторканість) [8, с. 43]. Так, наприклад, для визначення розміру компенсації моральної шкоди, яку було завдано посяганням на життя та здоров'я, вона пропонує враховувати такі критерії:

1) вид злочину, який було вчинено (тяжкий, середньої тяжкості та ін.);

2) спосіб скоєння злочину (з особливою жорстокістю, катуванням та ін.);

3) суб'єктивна сторона злочину (форма вини);

4) соціальне становище потерпілого (наприклад, державний діяч, якому було завдано шкоди у зв'язку з виконанням ним своїх службових обов'язків);

5) ступінь близькості загиблого з позивачем.

¹ Документ не використовується в роботі згідно з Листом Міністерства юстиції № 10.3-26/618 від 20.09.2013 р.

Заслуговує на увагу методика визначення розміру моральної шкоди, запропонована О. М. Ерделевським. Він пропонує застосовувати принцип еквівалентності (рівності) розміру відшкодування заподіяної моральної шкоди. Іншими словами, за більшу моральну шкоду – більший розмір відшкодування, і навпаки. Основою цієї методики автор обирає співвідношення розмірів санкцій різних статей Кримінального кодексу. При цьому за одиницю автор бере базовий рівень розміру компенсації моральної шкоди, визначений відповідно до страждань, які відчуває потерпілий під час заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю з особливою жорстокістю. Автор акцентує на визначенні презюмованої моральної шкоди – це страждання, що, за загальним уявленням, повинна відчувати (не може не відчувати) «середня», «нормально» реагуюча на скоєння щодо неї протиправної дії людина.

Застосовуючи зазначений базовий рівень і співвідношення максимальних розмірів санкцій статей Кримінального кодексу, автор розробляє таблицю розмірів компенсації презюмованої моральної шкоди стосовно різних видів посягань на нематеріальні блага особи.

З огляду на те, що не всі види правопорушень тягнуть за собою кримінальну відповідальність, розмір компенсації презюмованої моральної шкоди для правопорушень, які не є злочинами, є рівним розміру компенсації шкоди для видів злочинів, що тягнуть схожу глибину душевних страждань. Так, презюмована моральна шкода при порушенні майнових прав споживачів, а також заподіяння моральної шкоди незаконними діями і рішеннями органів влади та управління прирівнюється до презюмованої моральної шкоди при кримінально караному обмані споживачів [9, с. 129–130].

Проте концепція О. М. Ерделевського не позбавлена недоліків. Мається на увазі формальний підхід до врахування індивідуальних ознак особи потерпілого. Так, наприклад, слід зважити на те, що різні індивідуальні ознаки особистості по-різному впливають на силу страждань, а тому несправедливо застосовувати єдине мірило щодо всіх.

Прихильнішою є методика Т. В. Мальцевої щодо врахування критеріїв визначення розміру моральної шкоди. Зокрема, під час розгляду обставин справи необхідно окрему увагу приділити особистості потерпілого (вік, осудність, психічна стійкість, стан здоров'я на момент завдання моральної шкоди, інші фактори, які мають значення в конкретній ситуації), здійснити порівняльний аналіз стану психіки потерпілого до та після інциденту (шляхом проведення співбесід із ним та його близькими родичами, знайомими, якщо це можливо).

Необхідно враховувати особистість кожної людини, її внутрішній світ, тому використання одних і тих же методів стосовно різних людей неможливо. У різних людей одна і та ж дія обумовлює різну реакцію. Якщо ж ця дія мала протиправний характер, була такою, що могла завдати моральної шкоди, то глибина страждань буде різною у людей залежно від індивідуальних властивостей кожної людини.

У процесі визначення розмірів компенсації необхідно, крім наведених факторів, ураховувати також особистість винного, характер і ступінь вини (навмисне спричинення шкоди, чи необережність, передбачав чи не передбачав можливість настання шкідливих наслідків та ін.) [2, с. 121].

Цікаву методику обчислення розміру компенсації моральної шкоди запропонували С. М. Антосик та О. М. Кокун, які спробували визначити у ній найважливіші критерії психотравмувального впливу на людину, що зазнала моральної шкоди, заподіяної їй правопорушенням, і компенсації за цю шкоду.

Автори зазначали, що розмір компенсації моральної шкоди необхідно обчислювати за експертною оцінкою величини кожного конкретного з названих факторів за стобальною шкалою, що дозволяє суду змінювати розмір компенсації моральної шкоди щодо конкретної справи [10, с. 17–21].

Влучно зауважує Т. В. Мальцева, що розмір бажаної компенсації обернено пропорційний кількості часу, який минув з моменту завдання моральної шкоди фізичній особі, але буває і навпаки. Якщо запитати про розмір суми грошей, яку потерпілий бажає отримати як компенсацію, можна у відповідь почути і астрономічну суму, яка абсолютно (на погляд стороннього спостерігача) не відповідає ступеню «шкідливості» спричиненої шкоди, і повну відмову від відшкодування.

Оцінка розмірів відшкодування моральної шкоди потребує всебічного розгляду, глибокого осмислення ситуації, що виникла. Всебічний розгляд містить оцінку найдрібніших деталей (місце, час, обставини, спосіб здійснення правопорушення, яке було причиною завдання моральної шкоди), не кажучи вже про більш істотні (як було завдано моральну шкоду, оцінка особистості потерпілого та ін.) [2, с. 121].

Розглянувши низку методик визначення розміру компенсації моральної шкоди, можна зробити висновок про врахування таких чинників: характер учиненого правопорушення, інтенсивність, тривалість протиправних дій, суть негативних змін у житті потерпілого, глибина

і тривалість душевних переживань, час на відновлення нормального стану потерпілого.

Для оцінки розміру компенсації моральної шкоди, на нашу думку, необхідно всебічно вивчити людину (її цінності, погляди, психологічні особливості тощо). Для цього слід визначити значущі особистісні втрати потерпілого, якими обґрунтовується факт шкоди; встановити за допомогою експертних оцінок індивідуально-психологічне і соціально-психологічне значення цих втрат для особи; перевести виявлені особистісні втрати в кількісні показники (наприклад, працездатність позивача зменшилась на 30%, емоційний стан погіршився на 50 одиниць); установити умовний грошовий еквівалент для того, щоб нівелювати наслідки психологічної травми особистості та відновити нормальний стан потерпілого.

Крім суб'єктивних моментів сприйняття шкоди потерпілим, необхідно також урахувати суспільну оцінку фактичних обставин правопорушення.

Щодо розмірів відшкодування моральної шкоди, ЦК УРСР 1963 р. у ст. 440-1 містив норму про мінімальний розмір компенсації (п'ять мінімальних розмірів заробітної плати) [11].

Установлювався максимальний розмір. Зокрема, Правилами відшкодування власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним із виконанням ним трудових обов'язків від 23.06.1993 р. (втратили чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України № 807 від 11.07.2001 р.) максимальною межею компенсації моральної шкоди вважався розмір, який становив 150 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

У ЦК України законодавець не встановлює мінімальний і максимальний розміри компенсації за моральну шкоду. Звичайно, не може йтися про еквівалент відшкодування, оскільки виміряти розмір, глибину, силу людського болю неможливо. Але розмір такого відшкодування не повинен бути настільки незначним, щоби втратив своє дійсне призначення, чи настільки великим, щоби призводив до безпідставного збагачення потерпілої особи.

З одного боку, правильно, що цивільне законодавство не визнає розміри компенсації моральної шкоди, а з іншого, – це призводить до різноманіття судової практики, значних диспропорцій розміру присуджених виплат. Але відсутність меж моральної компенсації має свої прорахунки.

Як зазначає С. Є. Сиротенко, у судових рішеннях не наводиться таке обґрунтування розміру моральної шкоди, яке було б абсолютним і безапеляційним. Немає гарантій того, що вища інстанція, постановляючи нове рішення, не змінить раніше визначену суму, а наведене нею обґрунтування буде беззаперечним [12, с. 42].

Своє бачення з приводу мінімальної та максимальної меж розміру компенсації моральної шкоди висловила судова практика, звітувавши про відсутність однакового підходу до визначення меж компенсації моральної шкоди.

Так, за повідомленнями районних судів м. Києва, розмір компенсації моральної шкоди в кримінальних справах на 2002 р. щодо окремих судів становив:

Голосіївський суд: нижча межа – 10 тис. грн, вища – 30 тис. грн;
Дарницький суд: нижча межа – 300 грн, вища – 10 тис. грн.;
Деснянський суд: нижча межа – 10 тис. грн, вища – 15 тис. грн;
Деснянський суд: нижча межа – 10 тис. грн, вища – 15 тис. грн;
Оболонський суд: нижча межа – 5 тис. грн, вища – 100 тис. грн;
Шевченківський суд: нижча межа – 1500 грн, вища – 20 тис. грн. [13].

Отож, на підставі наведених прикладів можна зробити висновок про те, що не існує чітко встановлених меж розмірів компенсації моральної шкоди. Це пов'язано з тим, що впровадження певних стандартів і шаблонів може порушити право особи на компенсацію моральної шкоди, оскільки усі люди різні, індивідуальні, і кожен по-своєму переживає душевні страждання.

Окрім цивілісти обґрунтовують потребу у визначенні базових розмірів під час визначення суми компенсації моральної шкоди [14, с. 15].

Наприклад, В. В. Савко пропонує визначити мінімальний розмір відшкодування моральної шкоди, відштовхуючись від 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо на меншому розмірі відшкодування не наполягає потерпілий [15, с. 93].

Такі позиції також слід оцінювати критично, оскільки душевні страждання не можуть мати грошовий еквівалент. Неможливо оцінити певні блага у грошах, визначити найменш вартісні душевні страждання та найдорожчі блага.

У будь-якому випадку, відповідно до ст. 23 ЦК України, під час визначення розміру моральної шкоди мають бути дотримані вимоги справедливості та розумності.

Так, рішенням Київського районного суду м. Одеса від 17 жовтня 2006 р., залишеним без змін, ухвалою апеляційного суду Одеської області від 10 січня 2007 р. позов К. задоволено частково.

Дії старшого слідчого відділу прокуратури Одеської області З. щодо порушення стосовно К. кримінальної справи та його затримання визнано незаконними. Стягнуто з Державного казначейства на користь К. за рахунок державного бюджету 120 тис. грн моральної шкоди.

Ухвалою колегії Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 27 червня 2007 р. указані судові рішення в частині розміру відшкодування моральної шкоди змінені до 10 тис. грн, оскільки суди нижчої ланки не повною мірою врахували засади розумності, виваженості і справедливості (ч. 3 ст. 23 ЦК) [16].

Дотримуючись засад справедливості та розумності, суди в судових рішеннях повинні наводити мотиви визначення розміру моральної шкоди. Як зазначає Д. Д. Луспеник, суди першої та другої інстанцій перебувають у вигіднішій позиції, ніж Верховний Суд України, тому що безпосередньо спілкуються зі сторонами, бачать їх, а саме це вказує на визначення розумності та справедливості. Суддям Верховного Суду України складно, не маючи цих можливостей, змінювати розмір шкоди, за винятком прямих зловживань [17].

Як свідчить практика, визначаючи розмір компенсації моральної шкоди, суддя має кілька варіантів:

1. Взяти за основу суму, яку заявляє позивач. Суд може змінити суму або залишити такою, якою просить позивач. Визначаючи розмір компенсації моральної (немайнової) шкоди, суд повинен наводити в рішенні відповідні мотиви. В іншому разі, як свідчить практика, рішення може бути скасовано в частині компенсації моральної шкоди з причини невмотивованості визначення її розміру.

2. Призначити судово-психологічну експертизу. Порядок призначення та проведення судово-психологічної експертизи регулюється наказом Мініюсту «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз» від 08.10.98 р. Відповідно до п. 152 цієї інструкції експертові можна поставити такі запитання:

1) чи є ситуація, що досліджується у справі, психотравмувальна для певної особи? Якщо так, то чи страждала ця особа (чи зазнала вона моральної шкоди)?

2) який можливий розмір грошової компенсації за завдані страждання (моральну шкоду)?

Експерт, як свідчить досвід, оцінює розмір моральної шкоди в сумі, що дорівнює певній кількості мінімальних заробітних плат, залежно від різноманітних чинників, які зазначені у ч. 3 ст. 23 ЦК України.

3. Визначити розмір компенсації моральної шкоди самостійно. Звичайно, за визначення розміру моральної шкоди слід ураховувати велику кількість різноманітних факторів, зокрема ті, що наведені у ст. 23 ЦК України [18, с. 109–110].

Висновки. Отож, на нашу думку, необхідно розробити методику обчислення моральної шкоди для застосування їх у судовій практиці. Це полегшить роботу суддів під час визначення розмірів такої компенсації та забезпечить повний захист порушених прав і свобод громадян.

З огляду на засади розумності та справедливості, за судами необхідно закріпити право чітко не дотримуватися визначених величин і коефіцієнтів моральної шкоди, надавши останнім рекомендаційне значення.

Причина рекомендаційного характеру методик обчислення моральної шкоди в тому, що ситуацій, пов'язаних зі спричиненням моральної шкоди, чимало, що унеможливорює повне врахування усіх випадків життя.

1. Єфремова І. Визначення поняття та змісту моральної шкоди / І. Єфремова // Підприємство, господарство і право. – 2011. – № 11. – С. 68–71.

2. Мальцева Т. В. Проблема визначення розмірів компенсації моральної шкоди, завданої внаслідок порушення особистих немайнових прав фізичної особи / Т. В. Мальцева // Вісник НУВС. – 2004. – № 27. – С. 118–126.

3. Цивільний позов, моральна шкода та її компенсація у кримінальному та цивільному судочинстві: Теорія і практика: науково-практичний посібник / Л. Л. Нескороджена, С. В. Щербак, М. В. Сіроткіна; за ред. С. Я. Фурси. – К.: КНТ, 2008. – 416 с.

4. Ромовська З. В. Спірні питання відшкодування моральної шкоди / З. В. Ромовська // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 5. – С. 41–44.

5. Табунщиков А. Т. Институт компенсации морального вреда в российском гражданском праве; под. ред. С. В. Тычина. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2007. – 124 с.

6. Методичні рекомендації щодо відшкодування моральної шкоди: Лист Міністерства юстиції України від 13.05.2004 р. № 35-13/797. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_797323-04

7. Шимон С. Відшкодування моральної шкоди в проєкті Цивільного кодексу України / С. Шимон // Право України. – 1997. – № 10. – С. 23–27.

8. Павловська Н. В. Теорія та практика захисту моральних благ цивільним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук / Наталія Володимирівна Павловська. – К., 2002. – 199 с.

9. Эрделевский А. М. Компенсация морального вреда в России и за рубежом / А. М. Эрделевский. – М.: ФОРУМ; ИНФРА-М, 1997. – 240 с.

10. Антосик С. М. Відшкодування моральної шкоди: Психологічні аспекти / С. М. Антосик, О. М. Кокун // Адвокат. – 1996. – № 4. – С. 17–21.

11. Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 року зі змінами і допов. станом на 15 листопада 2001 року // Кодекси України. – К.: Укр. інформ.-правовий центр НВП «Форум», 2001. – № 6. – 174 с.

12. Сиротенко С. Е. Деякі теоретико-практичні питання визначення розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди / С. Е. Сиротенко // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 6. – С. 41–44.

13. Аналіз практики розгляду і вирішення в кримінальному судочинстві судами м. Києва позовів про відшкодування моральної (немайнової) шкоди, завданої злочинами за 2002 рік // Архів Верховного Суду України. – К., 2002 (цитув. за: Цивільний позов, моральна шкода та її компенсація у кримінальному та цивільному судочинстві: Теорія і практика: науково-практичний посібник / Л. Л. Нескороджена, С. В. Щербак, М. В. Сіроткіна; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К.: КНТ, 2008).

14. Ніжинська І. С. Відшкодування шкоди, завданої незаконними діями службових осіб дізнання і досудового слідства в системі органів внутрішніх справ України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ірина Сергіївна Ніжинська. – К., 2003. – 19 с.

15. Савко В. В. Відшкодування моральної шкоди в контексті розвитку деліктних зобов'язань в Україні / В. В. Савко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 2. – С. 88–94.

16. Ухвала колегії суддів Судової палати в цивільних справах Верховного Суду України від 27 червня 2007 р. по справі про відшкодування моральної (немайнової шкоди) // Закон і бізнес. – 2007. – № 46.

17. Луспенник Д. Д. Деякі питання судової практики у справах про відшкодування шкоди / Д. Д. Луспенник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.journal.yurpayintel.com.ua/25/>

18. Агафонов С. Особливості відшкодування моральної шкоди за законодавством України / С. Агафонов // Юридичний журнал. – 2007. – № 12. – С. 108–113.

Кучер В. О., Поляк С. П. Определение размера компенсации морального вреда.

Рассмотрены проблемные вопросы определения размера компенсации морального вреда в правоприменительной деятельности. Проанализированы методики исчисления размера такого вреда, предложенные отдельными учеными.

При этом, руководствуясь принципами разумности и справедливости за судами необходимо закрепить право отступать от определенных величин и коэффициентов морального вреда, предоставив последним рекомендательное значение.

Определены направления совершенствования института морального вреда и пути решения вопроса определения размера ее компенсации. Определяя размер компенсации морального вреда, судья может: взять за основу сумму, которую заявляет истец.

Определяя размер компенсации морального (неимущественного) вреда, суд должен приводить в решении соответствующие мотивы. Также судья может назначить судебно-психологическую экспертизу, а также определить размер компенсации морального вреда самостоятельно.

При определении размера морального вреда следует учитывать большое количество различных факторов, в частности те, что приведены в ст. 23 ГК Украины.

Ключевые слова: защита гражданских прав и интересов, вред, размер морального вреда, компенсация морального вреда, методика исчисления морального вреда.

Kucher V. O., Polyak S. P. Determine the amount of compensation of moral harm.

Considered problematic issues of assessment of moral harm in enforcement activity. The analysis methods of calculating the amount of such harm proposed by individual scientists. The ways of improvement of the institute for moral harm and solutions to the issue of determining the amount of compensation.

In determining the amount of compensation for moral damages, the judge has several options:

1) To base the amount the plaintiff claims. The Court may change the amount or leave it be what the plaintiff asks. In determining the amount of compensation for moral (non-property) damage, the court must give judgment in the relevant reasons. Otherwise, as practice shows, the decision may be reversed as regards non-pecuniary damage because lack of motivation their determination.

Appoint a forensic psychological evaluation. Expert the amount of moral damages in an amount equal to a certain number of minimum wage, depending on various factors specified in Part 3 23 of the Civil Code.

Determine the amount of compensation for moral damage yourself. Of course, in determining the amount of moral damages should take into account a variety of factors, including those listed in Art. 23 of the Civil Code.

To develop techniques for calculating moral damages for use in judicial practice. This will facilitate the work of judges in determining the amount of such compensation and ensure full protection of rights and freedoms.

Thus guided by principles of reasonableness and fairness of the courts must reinforce the right to deviate from the specified values and coefficients of non-pecuniary damage, leaving the last mentioned recommendation. Reason recommendatory methods of calculating moral damages that situations related to cause moral damage is very much making it impossible to fully take into account all occasions.

Key words: *protection of civil rights and interests, the amount of moral harm, compensation, method of calculating the moral harm.*

Стаття надійшла 4 грудня 2013 р.

УДК 349.418(477)

Л. В. Мелех

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕЄСТРАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК І ПРАВ НА НИХ ЗА ЧИННИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Розглянуто правові аспекти реєстрації земельних ділянок і прав на них як один із видів гарантії законності. Акцентовано, на основі якої законодавчої бази здійснюється процес реєстрації земельних ділянок і особливості реєстрації прав власності на них у сучасних умовах правової системи України. Простежено процес правової реєстрації земельних ділянок різними органами державної влади. Аргументовано, що взаємна юридична відповідальність держави та її громадян у сфері земельних відносин є надійною запорукою демократичності, стабільності і законності в розвитку правової держави.

Ключові слова: *земельні ділянки, державна реєстрація, законність, право власності, речові права, нерухоме майно.*

Постановка проблеми. Законність у сфері земельного законодавства і аграрного права загалом, чітка нормативно-правова база є важливими аспектами не лише стабільності виробничих процесів і відносин у цій сфері, але і одним із головних чинників соціальної

стабільності суспільства і функціонування держави. Необхідно глибше і повніше дослідити правові аспекти реєстрації земельних ділянок та прав на них, відобразити основні аспекти формування нормативно-правової бази у сфері аграрних відносин, довести, що правові аспекти реєстрації земельних ділянок і прав на них є критеріями оцінки права і методологічною основою подальшого його удосконалення.

Стан дослідження. Окремі правові аспекти реєстрації земельних ділянок і засобів її правового забезпечення були предметом дослідження юристів, а саме: В. І. Андрейцева, Л. Д. Грекова, Д. В. Бусуйко, О. А. Вівчаренка, М. М. Бахуринської, І. А. Дмитренко та ін. Однак, попри важливе значення ідей, обґрунтованих у працях цих учених, слід зазначити, що методологічні аспекти реєстрації земельних ділянок потребують і подальшого розвитку, і конкретизації до певної сфери юридичної діяльності.

Мета статті полягає у тому, щоб аргументувати важливість правових аспектів юридичної реєстрації земельних ділянок. Цей процес є важливим елементом соціально-економічного життя держави, його чітке правове врегулювання сприяє стабільності суспільства, його економічному добробуту. У статті розглянемо юридичну складову застосування реєстрації земельних ділянок згідно з сучасною нормативно-правовою базою України.

Виклад основних положень. Перехід до ринкових відносин і безпосереднє функціонування ринкового механізму неможливі без скасування принципу тоталітарного режиму, згідно з яким інститут права володіння, користування та розпорядження майном обмежувався адміністративними нормами і всупереч здоровому глузду відображений у сучасному законодавстві у формі неконституційного адміністративного провадження з реєстрації конституційних прав, під егідою їх визнання та захисту, що суперечать Конституції України [1, с. 8]. Дотримуючись конституційного принципу верховенства права, слід визначити, що законодавчі положення стосовно реєстрації прав не сприяють забезпеченню реалізації інтересів держави та людини, а тому вони потребують удосконалення [2, с. 27].

В Україні здійснились принципові докорінні зміни у регулюванні речових прав на земельні ділянки. Остання визнана об'єктом цивільного обігу. Принцип свободи економічної діяльності як невід'ємний атрибут ринкової економіки відображено у нормах, що регулюють речові відносини та операції із землею [3, с. 98]. Земельний кодекс України встановлює нові пріоритети використання земельних

ділянок. Поступово демонополізується земельний ринок [3, с. 461]. З відмовою від принципу безкоштовності землекористування, з розвитком ринкових відносин земля набуває дедалі більшої економічної цінності. Нині триває реформування системи речових прав. При цьому переоформлення прав часто супроводжується порушенням принципів рівності та недоторканості [4, с. 94].

Відповідно до статті 125 Земельного кодексу виникнення права власності на земельні ділянки пов'язується з наявністю трьох різних за змістом і проявом у часі юридичних фактів:

- 1) одержання державного акта на право власності на землю;
- 2) державна реєстрація цього документа;
- 3) встановлення меж земельної ділянки у натурі (на місцевості) [5, с. 461].

Згідно зі ст. 182 Цивільного кодексу України, право власності та інші речові права на нерухомі речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації в порядку, встановленому законом. Крім того, згідно із Цивільним кодексом України (ст. 210) державній реєстрації підлягають також правочини у випадках і в порядку, передбачених законом.

Наведені положення Цивільного кодексу України конкретизовані у спеціальному Законі України від 11.02.2010 р. «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» та інших законодавчих актів України» (далі – Закон), яким передбачається створення системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень і визначаються нові підходи до державного регулювання цивільних правовідносин у цій сфері [6, с. 89].

Аналіз цього Закону свідчить, що в Україні запроваджується нова система державної реєстрації прав на землю та правочинів із земельними ділянками, що безпосередньо впливають на визначення моменту набуття чи переходу суб'єктивних прав на земельні ділянки та дійсність правочинів із землею [7, с. 82].

Сутність закріплених у Законі новел полягає в такому:

- передбачається створення єдиної державної реєстраційної системи речових прав на нерухоме майно, їх обмеження та правочинів із нерухомістю;
- об'єктом державної реєстрації є право власності та інші речові права на нерухомість, їх обмеження, а також правочини з нерухомим майном;

- земельні ділянки за цим Законом належать до нерухомого майна (нерухомості) на рівні з іншими об'єктами, розташованими на земельній ділянці (будівлі, споруди), переміщення яких неможливо без їх знецінення та зміни їх призначення;

- державна реєстрація прав на землю та правочинів із земельними ділянками має здійснюватись у складі Державного земельного кадастру;

- реєстрація проводиться місцевими органами державної реєстрації;

- державна реєстрація права власності на земельну ділянку та інші об'єкти нерухомості має підтверджуватись відповідним Свідоцтвом;

- державна реєстрація інших речових прав повинна посвідчуватись іншим документом;

- закріплюється порядок здійснення державної реєстрації прав на нерухомість і правочинів із землею тощо [7, с. 82].

Державна реєстрація речових прав на нерухоме майно за Законом здійснюватиметься за принципом «єдиного вікна», який полягає у тому, що в одному органі реєструватимуться всі права та обтяження на нерухоме майно і на земельні ділянки, і на об'єкти, розташовані на них [8, с. 160]. Новий підхід побудови системи органів державної реєстрації є виваженим і ґрунтується на тому, що державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень – це офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення речових прав на нерухоме майно та їх обмежень, що супроводжується внесенням даних до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень [9, с. 92]. Тобто державна реєстрація прав є виключно функцією держави, яка набуває і здійснює свої права та обов'язки через органи державної влади, саме тому орган державної влади і має забезпечувати реалізацію такої функції.

Відповідно до Закону систему органів державної реєстрації речових прав на нерухоме майно утворюватимуть спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань державної реєстрації прав, який є держателем Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, та його територіальні органи, які є органами державної реєстрації прав [10, с. 170].

За цим Законом юридична природа державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обмежень полягає у офіційному визнанні і підтвердженні державою фактів виникнення, переходу або

припинення речових прав на нерухомість та їх обмежень, що супроводжується внесенням даних до державного реєстру речових прав на нерухоме майно [11, с. 98]. Незавершений процес створення в Україні єдиної системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно не дає можливості забезпечити належний захист прав фізичних та юридичних осіб на нерухоме майно. Важливо вирішення питання інформаційного взаємообміну органу, що здійснює ведення Державного земельного кадастру, та органу державної реєстрації прав, затвердження розміру та порядку використання плати за надання витягів із Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [12, с. 204].

З метою належного забезпечення функціонування єдиної системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обмежень, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно потребує вирішення питання подальшого розвитку матеріально-технічної бази, кадрового забезпечення для здійснення належної роботи у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та обміну інформацією з іншими центральними органами влади [13, с. 138].

Реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обмежень здійснюється місцевими органами реєстрації прав того реєстраційного (кадастрового) округу, в якому розміщена нерухомість або більша за площею її частина. Державна реєстрація прав є публічною. Це означає, що місцеві органи державної реєстрації прав на землю та іншу нерухомість зобов'язані надавати інформацію про зареєстровані речові права та їх обмеження в порядку, встановленому законом [14, с. 408].

Основним юридичним документом, на підставі якого особа визнається суб'єктом права власності на землю, є Свідоцтво про державну реєстрацію прав власності на земельну ділянку, але існує ще й поняття державного акта на право власності на земельну ділянку, тому виникає потреба у визначенні правової природи державного акта на право власності на земельну ділянку та юридичного значення факту його державної реєстрації для виникнення, переходу чи припинення прав на землю [14, с.409]. Адже за чинним Земельним кодексом України державний акт на право власності на землю характеризується такими юридичними властивостями:

1. Має єдину форму, яка є обов'язковою для використання у всіх випадках оформлення прав власності на землю.

2. Є правостановлювальним документом, який посвідчує право власності на землю і забезпечує власнику земельної ділянки можливість учинювати будь-які не заборонені законом дії з метою реалізації гарантованого Конституцією України права власності на землю.

3. Є «охоронним документом», за наявності якого власник земельної ділянки може у встановленому законом порядку захищати свої права та інтереси перед державою, територіальними громадами і третіми особами.

4. Без зареєстрованого державного акта на право власності на земельну ділянку особа не може вважатися повноправним власником землі, використовувати її за цільовим призначенням [2, с. 83].

Для впровадження досконалої системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень потрібно вжити таких заходів:

- 1) нормотворчого характеру:
 - розроблення нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення належного функціонування системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень;
 - методичне забезпечення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень;
 - передача інформації про зареєстровані права на земельні ділянки органу, що здійснює ведення Державного земельного кадастру.
- 2) організаційного характеру:
 - забезпечення підключення всіх державних реєстраторів до Державного реєстру прав власності на нерухоме майно;
 - забезпечення належної роботи системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень;
 - проведення інформаційної кампанії (розповсюдження інформаційних матеріалів: буклетів, листівок з метою доведення до відома широкого кола громадськості інформації щодо нормативно-правового регулювання, процедури державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, місце знаходження органів реєстрації прав тощо);
 - проведення навчання державних реєстраторів; забезпечення ефективної співпраці з центральними органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів;
 - організація та контроль за роботою структурних підрозділів територіальних органів Мін'юсту, що забезпечують реалізацію повноважень Укрдержреєстру у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень [6, с. 110].

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» та інших законодавчих актів України» від 11 лютого 2010 року розши-

рив перелік речових прав на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації [4, с. 550].

Згідно зі статтею 4 зазначеного Закону, обов'язковій державній реєстрації підлягають речові права та обтяження на нерухоме майно, розміщене на території України, що належить фізичним та юридичним особам, державі в особі органів, уповноважених управляти державним майном, іноземцям та особам без громадянства, іноземним юридичним особам, міжнародним організаціям, іноземним державам, а також територіальним громадам в особі органів місцевого самоврядування, а саме:

- 1) правовласності на нерухоме майно;
- 2) право володіння; право користування (сервітут); право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис); право забудови земельної ділянки (суперфіцій); право господарського відання; право оперативного управління; право постійного користування та право оренди земельної ділянки; право користування (найму, оренди) будівлею або іншими капітальними спорудами, їх окремими частинами; іпотека; довірче управління майном;
- 3) інші речові права відповідно закону;
- 4) податкова застава, предметом якої є нерухоме майно, та інші обтяження [4, с. 407].

Кабінет Міністрів України від 22 червня 2011 року затвердив постанову «Про Порядок державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання витягів з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно», в якій визначено процедуру проведення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, перелік документів, необхідних для її проведення, права та обов'язки суб'єктів у сфері державної реєстрації прав, а також процедуру взяття на облік безхазяйного нерухомого майна [9, с. 15].

Укрдержреєстр і структурні підрозділи територіальних органів Міністерства юстиції, що забезпечують реалізацію повноважень Укрдержреєстру, проводять державну реєстрацію прав шляхом унесення записів до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (далі – Державний реєстр прав). Державну реєстрацію права власності та інших речових прав здійснюють: на об'єкти нерухомого майна та підприємство як єдиний майновий комплекс, розміщені на території, що більша, ніж Автономна Республіка Крим, одна область, м. Київ або м. Севастополь, на нерухоме майно, а також облік нерухомого майна, яке не має власника [8, с. 24].

У Державному реєстрі прав реєструються речові права та їх обтяження на земельні ділянки, а також на об'єкти нерухомого майна, які розташовані на земельній ділянці, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни призначення, а саме: на підприємство як єдиний майновий комплекс, житловий будинок, будівлю, споруду або їх окремі частини, квартиру, житлове та нежитлове приміщення [10, с. 178].

Не підлягають державній реєстрації речові права та їх обтяження на копалини, рослини, а також на малі архітектурні форми, тимчасові, некапітальні споруди, що розташовані на земельній ділянці, переміщення яких можливо без їх знецінення та зміни призначення [11, с. 163].

Державна реєстрація права власності та інших речових прав на нерухоме майно, надання відмови в такій реєстрації проводяться у строк, що не перевищує 14 робочих днів з моменту прийняття заяви про державну реєстрацію прав та їх обтяжень. У разі коли після прийняття заяви про державну реєстрацію, відповідно до якої проводиться державна реєстрація права власності та інших речових прав на нерухоме майно, до органу державної реєстрації прав подана заява про державну реєстрацію, відповідно до якої державній реєстрації підлягає обтяження речового права, іпотека щодо такого майна, державна реєстрація права власності та інших речових прав на таке майно, надання відмови в такій реєстрації здійснюються у строк, що не перевищує 10 робочих днів із моменту прийняття заяви про державну реєстрацію, відповідно до якої проводиться державна реєстрація права власності та інших речових прав на нерухоме майно [10, с. 74].

Заявникпід час подання заяви про державну реєстрацію пред'являє органів державної реєстрації прав документ, що посвідчує його особу. А також разом із заявою про державну реєстрацію подає органів державної реєстрації прав необхідні для такої реєстрації документи, визначені цим Порядком, їх копії, документ, що підтверджує внесення плати за надання витягу з Державного реєстру прав, і документ про сплату судового збору [11, с. 202].

Державний реєстратор розглядає заяви про державну реєстрацію, відповідно до яких заявлено державну реєстрацію:

1) права власності та інших речових прав на нерухоме майно – в порядку черговості їх прийняття органом державної реєстрації прав;

2) обтяжень речових прав на нерухоме майно – незалежно від черговості їх прийняття органом державної реєстрації прав.

Державний реєстратор на підставі ухваленого рішення про державну реєстрацію прав та їх обтяжень вносить записи до Державного реєстру прав. Датою та часом державної реєстрації прав та їх обтяжень вважається дата і час реєстрації заяви про державну реєстрацію у базі даних про реєстрацію заяв і запитів. Після внесення записів до Державного реєстру прав державний реєстратор формує витяг із Державного реєстру прав та оформляє його у двох примірниках, один із яких державний реєстратор долучає до реєстраційної справи [12, с. 188]. Орган державної реєстрації прав не пізніше наступного робочого дня з моменту прийняття державним реєстратором рішення про державну реєстрацію видає або надсилає рекомендованим листом з описом вкладення заявникові витяг з Державного реєстру прав разом з документами, що подавалися заявником для проведення державної реєстрації прав, одним із способів, зазначених у заяві про державну реєстрацію [13, с. 174].

Згідно з постановою Кабінету міністрів України «Про Порядок державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання витягів з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно» документами, що підтверджують виникнення, перехід і припинення права власності та інших речових прав на нерухоме майно є:

1) укладений в установленому законом порядку договір, предметом якого є нерухоме майно, права щодо якого підлягають державній реєстрації, або речове право на нерухоме майно, чи його дублікат;

2) свідоцтво про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя, видане нотаріусом або консульською установою України, чи його дублікат;

3) свідоцтво про право на спадщину, видане нотаріусом або консульською установою України, чи його дублікат;

4) свідоцтво про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів) та свідоцтво про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів), якщо прилюдні торги (аукціони) не відбулися, видані нотаріусом, чи їх дублікати;

5) свідоцтво про право власності на нерухоме майно, видане державним реєстратором відповідно до цього Порядку;

6) свідоцтво про право власності, видане органом приватизації наймачам житлових приміщень у державному та комунальному житловому фонді;

7) свідоцтво про право власності на нерухоме майно, видане органом місцевого самоврядування або місцевою держадміністрацією до набрання чинності цим Порядком;

8) рішення про закріплення нерухомого майна на праві оперативного управління чи господарського відання, ухвалене власником нерухомого майна чи особою, уповноваженою управляти таким майном;

9) державний акт на право власності на земельну ділянку або на право постійного користування земельною ділянкою;

10) рішення суду, що набрало законної сили, щодо права власності та інших речових прав на нерухоме майно;

11) ухвала суду про затвердження (визнання) мирової угоди;

12) заповіт, яким встановлено сервітут на нерухоме майно;

13) закон, яким встановлено сервітут на нерухоме майно;

14) рішення уповноваженого законом органу державної влади про повернення об'єкта нерухомого майна релігійній організації;

15) рішення власника майна, уповноваженого ним органу про передачу об'єкта нерухомого майна з державної у комунальну власність чи з комунальної у державну власність або з приватної у державну чи комунальну власність;

16) інші документи, що підтверджують виникнення, перехід і припинення права власності та інших речових прав на нерухоме майно відповідно до закону [5, с. 202].

Для проведення державної реєстрації права власності та інших речових прав на земельну ділянку заявник, крім документів, що посвідчують особу, документів, що підтверджують виникнення, перехід і припинення права власності та інших речових прав на нерухоме майно, подає органу державної реєстрації прав завірену в установленому порядку копію примірника кадастрового плану земельної ділянки на паперовому носії [13, с. 59].

Важливість державної реєстрації прав на нерухомість полягає в тому, що зареєстровані речові права та їх обмеження мають пріоритет над незареєстрованими в разі спору щодо нерухомого майна [14, с. 408].

Висновки. Отже, моментом виникнення прав на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації, є їх реєстрація в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. У випадку, коли законом встановлено вимогу щодо прийняття в експлуатацію об'єкта нерухомого майна, державна реєстрація права власності на нього здійснюється після прийняття такого об'єкта в експлуатацію в установленому законодавством порядку.

За новою редакцією Закону України «Про внесення змін до Закону «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх

обмежень» та інших законодавчих актів України» скасовується реєстрація договору оренди земельної ділянки і передбачається державна реєстрація права такої оренди.

1. Конституція України: Закон України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV від 8.12.2004 р.: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Велес, 2005. – 48 с. – (Серія видань «Офіційний документ»).

2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №3.

3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11.

4. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» та інших законодавчих актів України: Закон України від 11 лютого 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 18. – С. 549.

5. Про заходи щодо створення єдиної системи державної реєстрації земельних ділянок, нерухомого майна та прав на них у складі державного земельного кадастру: Указ президента України від 17.02.2003 р. № 134 (із змінами, внесеними згідно Указу Президента № 445/2011 від 08.04.2011 р.).

6. Бондар О. Правове регулювання земельних відносин майнового характеру: актуальні проблеми / О. Бондар // Право і економіка. – 2000.

7. Бусуйко Д. В. Види обмежень прав на землю / Д. В. Бусуйко // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 7.

8. Вівчаренко О. Проблеми гарантій охорони права власності на землю в Україні / О. Вівчаренко // Право України. – 2003. – № 4.

9. Греков Л. Д. Проблеми постреформеного удосконалення державної політики щодо земельних відносин і землекористування в аграрній сфері / Л. Д. Греков, А. М. Мірошніченко, А. Д. Юрченко // Земельне право України: теорія і практика. – 2008. – № 2.

10. Гринько С. Правові аспекти відмежування реєстрації прав на земельні ділянки та реєстрації прав власності на нерухоме майно в Україні / С. Гринько // Право України. – 2009. – № 3.

11. Клименко О. Речові права на нерухоме майно за законодавством України / О. Клименко // Право України. – 2004. – № 3.

12. Кулинич П. Державна реєстрація прав на земельну нерухомість та земельний кадастр: поняття співвідношення та правові засади / П. Кулинич // Юридичний журнал. – 2005. – № 11. – С. 188.

13. Рибак В. Державний земельний кадастр та реєстрація прав на нерухоме майно: спільно чи окремо? / В. Рибак // Національна безпека і оборона. – 2011. – № 6. – С. 112.

14. Семчик В. І. Земельний кодекс України: науково-практичний коментар / В. І. Семчик. – К.: Ін Юре, 2003. – С. 676.

Мелех Л. В. Правовые аспекты регистрации земельных участков и прав на них по действующему законодательству.

Рассматриваются правовые аспекты регистрации земельных участков и прав на них как один из видов гарантии законности. Акцентируется внимание на том, на основе какой законодательной базы происходит процесс регистрации земельных участков и особенности регистрации прав собственности на них в современных условиях правовой системы Украины. Прослеживается процесс правовой регистрации земельных участков различными органами государственной власти. Взаимная юридическая ответственность государства и его граждан в сфере земельных отношений являются надежным залогом демократичности, стабильности и законности в развитии правового государства.

Ключевые слова: земельные участки, государственная регистрация, законность, право собственности, вещные права, недвижимое

Melekh L. V. Legal aspects of registration of land and rights to them by applicable law.

Consider the legal aspects of land registration and title to them as a type of warranty law. The attention that the legislative framework in which the process of registration of land and features of registration of title to them in today's Ukraine .Studies the process of legal registration of land by various state agencies. Mutual legal responsibility of the state and its citizens in the area of land relations is a reliable guarantee of democracy, stability and the rule of law in the development of society. Should be deeper and more fully explore the legal aspects of land registration and title to them. Show main aspects of the legal framework in the field of agrarian relations. Prove that the legal aspects of land registration and the rights they have the right evaluation criteria and methodological basis for its further improvement. Legitimacy in land laws and agrarian law in general, a clear regulatory framework is an important aspect not only for the stability of manufacturing processes and relationships in this area, but also one of the main factors and social stability and functioning of the state. Some legal aspects of land registration and legal means of ensuring been the subject of legal research, namely: VI Andreytseva, LD Grekova, DV Busuyko, OA Vivcharenka, M. Bahurynskoyi, and .Dmytrenko A. et al. However, despite the importance of ideas, grounded in the works of these scholars, it should be noted that the methodological aspects of land registration as needing further development and specification of a particular sphere of legal action. The purpose of scientific exploration is to show the importance of the legal aspects of the legal registration of land. This process is an important element of social and economic life of the state, its clear legal regulation contributes to the stability of society, its economic prosperity. This article will be considered a legal part of application of registration of land under modern legal framework of Ukraine.

Key words: plot of land, state registration, rule of law, property rights, real estate.

Стаття надійшла 13 грудня 2013 р.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

УДК 347.454

А. Б. Дмитрик

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПОЗОВУ У СПРАВАХ ПРО ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ВПЛИВУ ЗА ПОРУШЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Досліджено окремі проблеми застосування норм Кодексу адміністративного судочинства України про забезпечення адміністративного позову у справах щодо оскарження рішень стосовно застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства. Розглянуто підстави та види забезпечення адміністративного позову. Проаналізовано розглянуті адміністративними судами справи про оскарження рішень про застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства, які містять клопотання щодо забезпечення позову. Сформульовано пропозиції щодо формулювання змісту клопотань про забезпечення адміністративного позову у зазначеній категорії адміністративних справ.

Ключові слова: адміністративний позов, забезпечення позову, порушення бюджетного законодавства, оскарження, зупинення операцій з бюджетними коштами.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 117 Бюджетного кодексу України за порушення бюджетного законодавства до учасників бюджетного процесу можуть застосовуватися такі заходи впливу, як попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства; зупинення операцій з бюджетними коштами; призупинення та зменшення бюджетних асигнувань; повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету, та інші. Ці заходи сприяють попередженню порушень бюджетного законодавства [1, с. 195], при цьому більшість із них має значний негативний вплив на фінансову діяльність суб'єктів бюджетних правовідносин. Зокрема, неодноразове зупинення операцій з бюджетними коштами може паралізувати діяльність окремих бюджетних

установ упродовж кількох місяців. Така ситуація та, як свідчить практика адміністративних судів, подекуди необґрунтоване застосування заходів впливу органами бюджетного контролю зумовлює поширеність звернень до судів з адміністративним позовом про оскарження рішень про застосування того чи іншого заходу впливу за порушення бюджетного законодавства. Зупинити дію оскаржуваного рішення на період розгляду справи можливо за допомогою норм Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) про забезпечення адміністративного позову.

Стан дослідження. Проблеми оскарження рішень про застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства, а також теоретичні аспекти забезпечення адміністративного позову були предметом досліджень В. І. Антипова, О. П. Гетьманець, Е. Ф. Демського, Е. С. Дмитренко, А. Й. Іванського, В. М. Кравчука, О. В. Кузьменко, Ю. С. Назара, В. Д. Чернадчука, Н. Я. Якимчук та інших науковців. Проте аналіз підстав і видів забезпечення адміністративного позову у справах про оскарження рішень про застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства, з урахуванням сучасної правозастосовної практики, здійснений не був.

Метою цієї статті є дослідження практики забезпечення адміністративного позову у справах про оскарження рішень про застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства та визначення, про які саме види забезпечення доцільно клопотати у таких справах.

Виклад основних положень. За концепцією КАС України, подання адміністративного позову або відкриття провадження в адміністративній справі саме собою не зупиняє дію рішення суб'єкта владних повноважень. Зупинити дію цього рішення чи окремих його положень на час провадження в адміністративній справі може лише суд у порядку забезпечення адміністративного позову [2, с. 297]. Забезпечення позову – це вжиття судом, у провадженні якого знаходиться справа, заходів щодо охорони матеріально-правових інтересів позивача проти несумлінних дій відповідача (який може сховати майно, продати, знищити або знецінити його), що гарантує реальне виконання позитивно прийнятого рішення [3, с. 357].

Інститут забезпечення адміністративного позову вважається службовим процесуальним інститутом, оскільки сама можливість забезпечення зумовлена позовними вимогами [4, с. 145]. У справах про оскарження рішення про застосування заходів впливу за порушення

бюджетного законодавства забезпечення адміністративного позову зумовлено вимогами розпорядників чи одержувачів бюджетних коштів визнати протиправною та скасувати вимогу органів бюджетного контролю або ж заборонити останнім вчинення певних дій.

Відповідно до ст. 117 КАС України суд за клопотанням позивача або з власної ініціативи може постановити ухвалу про вжиття заходів забезпечення адміністративного позову. Оскільки вжиття заходів забезпечення адміністративного позову неможливе без оцінки доказів і попереднього встановлення обставин, ухвалу про вжиття таких заходів може постановити лише суд першої інстанції або суд апеляційної інстанції [2, с. 298]. Підставами забезпечення позову є:

- очевидна небезпека заподіяння шкоди правам, свободам та інтересам позивача до ухвалення рішення в адміністративній справі. Очевидність небезпеки полягає в тому, що з високим ступенем вірогідності можуть настати такі дії або події, які, безумовно, призведуть до порушення прав та інтересів позивача;

- неможливість захисту прав, свобод та інтересів без вжиття таких заходів. Неможливість захисту прав може виникати, зокрема, у разі знищення предмета спору, відчуження його іншим особам;

- якщо для відновлення прав необхідно буде докласти значних зусиль та витрат. Зокрема, необхідно буде звертатися до суду, визнавати недійсними рішення, вилучати майно тощо;

- очевидність ознак протиправності рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень. Рішення, дії чи бездіяльність мають очевидні ознаки протиправності, якщо вони істотно суперечать чинному законодавству [5, с. 241].

Аналіз таких підстав дає можливість стверджувати, що під час вирішення питання про забезпечення адміністративного позову суд повинен здійснити оцінку обґрунтованості доводів заявника щодо необхідності вжиття відповідних заходів з урахуванням: забезпечення збалансованості інтересів сторін, наявності зв'язку між заходом забезпечення позову і предметом позовної вимоги, імовірності ускладнення виконання або невиконання рішення суду в разі невжиття таких заходів. Здійснення такої оцінки повинно бути відображено у відповідному судовому рішенні. Так, відповідно до п. 17 а. 2 постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України № 2 від 06.03.2008 року «Про практику застосування адміністративними судами окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду адміністративних справ» [6], в ухвалі про забезпечення позову суд пови-

нен навести мотиви, з яких він зробив висновок про існування очевидної небезпеки заподіяння шкоди правам, свободам та інтересам позивача до ухвалення рішення в адміністративній справі, або захист цих прав, свобод та інтересів стане неможливим без ужиття таких заходів, або для їх відновлення необхідно буде докласти значних зусиль і витрат, а також вказати ознаки, які свідчать про очевидність протиправності рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень.

Адміністративні суди в ухвалах про забезпечення позову у справах про оскарження рішення про застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства, як правило, наводять мотиви ухвалення відповідного рішення. Наприклад, Одеський окружний адміністративний суд навів такі мотиви, з яких зробив висновок про існування очевидної небезпеки заподіяння шкоди правам, свободам та інтересам позивача до ухвалення рішення в адміністративній справі. По-перше, відповідно до Порядку проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 року № 550 [7], механізм реалізації результатів ревізії, крім іншого, передбачає такі заходи, як передача матеріалів ревізії до правоохоронних органів, інформування правоохоронних органів про порушення законодавства, виявлені під час проведення ревізії (п. 48 Порядку), притягнення до адміністративної, дисциплінарної та матеріальної відповідальності винних у допущенні порушень працівників об'єкта контролю, застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства, звернення до суду в інтересах держави щодо усунення виявлених ревізією порушень законодавства з питань збереження і використання активів, а також стягнення в дохід держави коштів, одержаних за незаконними договорами, без установлених законом підстав (п. 50 Порядку). Відповідно до статті 130 Кодексу законів про працю України працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків. Відповідно до ст. 164-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення за невиконання заходів щодо відшкодування з винних осіб збитків від нестач, розтрат, крадіжок і безгосподарності, передбачена адміністративна відповідальність у вигляді штрафу. З огляду на ці норми законів незупинення оскаржуваної вимоги відповідача у такій справі дає право останньому скористатися однією із наведених можливостей, передбачених чинним законодавством, що, своєю чергою, призведе до порушення прав, свобод позивача шляхом

можливого притягнення його посадових осіб до одного із перелічених видів відповідальності, а також до порушення його інтересів шляхом завдання значних матеріальних збитків. По-друге, якщо оскаржувана вимога не буде судом зупинена, то до позивача можуть бути заявлені вимоги зі сторони генпідрядника про відшкодування збитків унаслідок неправомірного перерахування сум, що призведе до неможливості вчасного введення об'єкта в експлуатацію та додаткових витрат на утримання незавершеного будівництва [8].

КАС України передбачає два способи забезпечення позову:

- зупинення дії рішення суб'єкта владних повноважень чи його окремих положень, що оскаржуються;
- заборона вчинення певних дій.

Зупинення дії оскаржуваного рішення полягає в тому, що на час дії цього способу забезпечення позову положення цього акта не застосовуються до правовідносин. Зупинений акт де-юре вважається не існуючим [5, с. 243]. У багатьох випадках заяви про забезпечення адміністративного позову у справах про оскарження рішення про застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства містять клопотання про зупинення вимоги суб'єкта бюджетного контролю, якою застосовується один із заходів впливу. Зокрема, в ухвалі Харківського окружного адміністративного суду від 30 липня 2013 року у справі № 820/5955/13-а зазначено, що разом із позовною заявою позивач подав заяву, в якій просить суд зупинити дію розпоряджень заступника начальника Державної фінансової інспекції в Харківській області про зупинення операцій з бюджетними коштами від 10.07.2013 р. № 178, яке винесено на підставі акта ревізії від 06.06.2013 року № 730-20/106 до вирішення питання по суті [9]. Такий же спосіб забезпечення адміністративного позову було обрано й іншими позивачами у випадках оскарження розпоряджень органів Державної фінансової інспекції [10].

Заборона вчиняти певні дії застосовується, якщо потрібно обмежити право відповідача чи будь-якої іншої особи вчиняти певні фактичні чи юридичні дії, що стосуються предмета спору, наприклад, укладати договір, проводити платежі, передавати майно. Не допускається заборона дій, вчинення яких не утруднює виконання рішення у подальшому [5, с. 243]. Зокрема, не допускається забезпечення позову шляхом заборони суб'єкту владних повноважень виконувати статутні функції, здійснювати фінансову діяльність тощо. У справах про оскарження рішення про застосування заходів впливу за порушення

бюджетного законодавства змістом клопотання є, як правило, заборона відповідачу – органу Державної фінансової інспекції – або розпоряднику бюджетних коштів вищого рівня ухвалювати рішення про застосування нових заходів впливу за те ж порушення або повторне застосування тих же заходів.

Як приклад, позивач – одержувач бюджетних коштів звернувся до суду з позовом до органу Державної фінансової інспекції про визнання протиправною та скасування у повному обсязі вимоги про повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету у сумі, що використана ним не за цільовим призначенням.

Зважаючи на можливість відповідача застосувати за таке порушення бюджетного законодавства й інші заходи впливу, позивач заявив клопотання про вжиття заходів щодо забезпечення адміністративного позову у вигляді заборони відповідачу вчиняти певні дії – приймати рішення про зупинення операцій з бюджетними коштами або призупинення бюджетних асигнувань позивача на суму субвенції, використаної не за цільовим призначенням, на період до виконання вимоги чи до її скасування [11].

В іншому випадку клопотання про забезпечення адміністративного позову шляхом заборони зупинення операцій з бюджетними коштами до вирішення справи по суті було заявлено у зв'язку з можливістю застосування такого заходу впливу відповідачем уже втретє впродовж існування спірних правовідносин [12].

Передбачивши різні види забезпечення позову, КАС України не встановлює конкретно, який вид, в яких судових справах застосовується. Це питання вирішується судом за заявою заявника (особи, яка бере участь у справі), враховуючи причини, у зв'язку з якими необхідно забезпечити позов, характер спірних правовідносин тощо. Норми КАС України не виключають можливості застосування одночасно обох видів забезпечення позову.

У справах про оскарження рішення про застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства позивачі просять суд і зупинити дію рішення органу бюджетного контролю, і заборонити йому вчинення певних дій. Так, у справі № 819/989/13-а до Тернопільського окружного адміністративного суду надійшло письмове клопотання про вжиття заходів забезпечення адміністративного позову шляхом заборони Державній фінансовій інспекції в Тернопільській області приймати будь-які розпорядження про зупинення операцій з бюджетними коштами та шляхом зупинення виконання пункту 2 обов'язкових

вимог Тернопільської об'єднаної державної фінансової інспекції Державної фінансової інспекції в Тернопільській області про усунення порушень, виявлених ревізією фінансово-господарської діяльності № 19-17-13-14/481 від 18.03.2013 року до прийняття кінцевого рішення у даній справі [13].

Схожі прохання висловлювалися також в інших справах за позовами розпорядників бюджетних коштів до органів бюджетного контролю [14].

Види забезпечення позову мають бути пропорційні із заявленими позивачем вимогами. Адекватність (пропорційність) заходу забезпечення позову, що застосовується судом, визначається його відповідністю вимогам, на забезпечення яких він уживається.

Оцінка такої відповідності здійснюється судом, зокрема, з урахуванням співвідношення права (інтересу), про захист яких просить заявник, з майновими наслідками заборони відповідачеві вчиняти певні дії. Під час вирішення питання про зупинення дії рішення суб'єкта владних повноважень суд повинен зважити на всі інтереси, зокрема з огляду на те, щоб шкода внаслідок невиконання такого рішення не перевищувала шкоду, яку може бути заподіяно виконанням рішення [2, с. 240–241].

За загальним правилом, забезпечення позову здійснюється після відкриття провадження у справі, в судовому засіданні не пізніше наступного дня після одержання відповідного клопотання, з повідомленням осіб, які беруть участь у справі. Однак клопотання про забезпечення адміністративного позову у разі його обґрунтованості та терміновості вирішується ухвалою негайно без повідомлення відповідача та інших осіб, які беруть участь у справі.

Виконання ухвал з питань забезпечення адміністративного позову здійснюється негайно.

Виконання ухвал про заборону вчиняти певні дії виконуються в порядку, встановленому законом для виконання судових рішень. Ухвала з питань забезпечення адміністративного позову може бути оскаржена. Оскарження ухвали не зупиняє її виконання, а також не перешкоджає подальшому розгляду справи.

Висновки. Забезпеченням адміністративного позову у справах про оскарження рішення про застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства слід вважати вжиття адміністративним судом, у провадженні якого знаходиться справа, заходів щодо зупинення дії рішення (його частини), яким застосовано від-

повідний захід впливу, або (та) щодо заборони вчинення певних дій, що гарантує реальне виконання позитивно прийнятого судового рішення. Зважаючи на здійснений аналіз судової практики, доцільно виокремити такі види забезпечення позову у зазначеній категорії справ:

– зупинення дії рішення суб'єкта бюджетного контролю, яким застосовується один із заходів впливу;

– заборона відповідачу чи іншому суб'єкту бюджетних правовідносин приймати рішення про застосування нових заходів впливу за те ж порушення або повторне застосування тих же заходів, або вчиняти інші дії;

– зупинення дії рішення суб'єкта бюджетних правовідносин, заборона йому вчинення певних дій.

На нашу думку, найбільш дієве клопотання позивача, яке містить прохання і про зупинення дії відповідного рішення, і про заборону суб'єкту владних повноважень вчинювати певні дії.

Таке клопотання (у разі його задоволення судом) і зупинить дію оскаржуваного рішення для недопущення невігідних фінансових наслідків для позивача, і забезпечить розпорядника чи одержувача бюджетних коштів від прийняття впродовжрозгляду справи інших рішень про застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства.

1. Назар Ю. С. Органи Державної фінансової інспекції як позивачі в адміністративних справах про зобов'язання зменшити бюджетні асигнування / Ю. С. Назар // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 2. – С. 195–204.

2. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права: навч. посіб. / за заг. ред. Р. О. Куйбіди, В. І. Шишкіна. – К.: Старий світ, 2006. – 576 с.

3. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. Й. Штефан – К.: Концерн Ін Юре, 2005. – 624 с.

4. Адміністративне судочинство: підручник / за заг. ред. Т. О. Коломоець. – К.: Істина, 2009. – 256 с.

5. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України / за заг. ред. В. М. Кравчука. – Х.: Фактор, 2011. – 800 с.

6. Про практику застосування адміністративними судами окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду адміністративних справ: Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 06.03.2008 р. № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0002760-08>.

7. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2006 р. № 550 // Урядовий кур'єр. – 2006. – 17 травня. – № 90.

8. Ухвала Одеського окружного адміністративного суду від 10 квітня 2012 року у справі №1570/2268/2012 // Реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 23736916. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23736916>.

9. Ухвала Харківського окружного адміністративного суду від 30 липня 2013 року у справі № 820/5955/13-а // Реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 32685681. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32685681>.

10. Ухвала Чернівецького окружного адміністративного суду від 29 жовтня 2013 року у справі № 824/2345/13-а // Реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 34415805. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34415805>; Ухвала Львівського окружного адміністративного суду від 18 лютого 2013 року у справі № 813/1220/13-а // Реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 29439652. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29439652>.

11. Ухвала Запорізького окружного адміністративного суду від 26 грудня 2011 року у справі № 2а-0870/12196/11 // Реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 20558829. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20558829>.

12. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 11 липня 2013 року у справі № 804/8571/13-а // Реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 32656257. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32656257>.

13. Ухвала Тернопільського окружного адміністративного суду від 8 квітня 2013 року у справі № 819/989/13-а // Реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 30811495. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30811495>.

14. Ухвала Сумського окружного адміністративного суду від 6 вересня 2013 року у справі № 818/7608/13 // Реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 33326385. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33326385>.

Дмитрик А. Б. Обеспечение административного иска по делам об обжаловании решений о применении мер воздействия за нарушение бюджетного законодательства.

Исследованы отдельные проблемы применения норм Кодекса административного судопроизводства Украины об обеспечении административного иска по делам обжалования решений о применении мер воздействия за нарушение бюджетного законодательства. Рассмотрены основания и виды обеспечения административного иска. Проанализированы рассмотренные административными судами дела об обжаловании решений о применении мер воздействия за нарушение бюджетного законодательства, которые содержат ходатайство об обеспечении иска. Даны предложения по формулированию содержания ходатайств об обеспечении административного иска в указанной категории административных дел.

Ключевые слова: административный иск, обеспечение иска, нарушение бюджетного законодательства, обжалование, приостановление операций с бюджетными средствами.

Dmytryk A. B. Provide administrative action in cases of appeal against decisions of enforcement for violations of the budget legislation.

This paper investigates some problems of application of the Code of Administrative Procedure of Ukraine providing administrative action in cases of appeal against decisions of enforcement for violations of the budget legislation. We consider the reasons and types provide administrative claim. The analysis considered the case on the administrative courts of appeal decisions on enforcement for violations of the budget legislation that contains a motion on the claim.

A provision of administrative action in cases of appeal against enforcement for violations of the budget legislation to consider taking administrative court dealing with the case, measures to suspend the decision (or part thereof) that applied the measure of influence, or (and) on the prohibition certain acts that guarantees real performance received positive judgment. In view of the analysis of judicial practice, it is proposed to distinguish these types of claim in this type of case: termination decision subject budgetary control, which applies one of the means, the prohibition of the defendant or other legal entity budget to make decisions about the use of new interventions for the same offense or re-use the same action, or to perform other actions, and suspension of the decision the subject of budgetary relations and ban him perform certain actions. The article states that the most effective is the motion of the plaintiff, and which seeks to suspend the relevant decision, and banning the subject of authority taking certain actions. Such request (if meet court) and stop operation of the contested decision in order to prevent unfavorable financial consequences for the plaintiff, and whether the recipient of a secure budget for the adoption of other decisions of the proceedings of enforcement for violations of the budget legislation.

Key words: administrative claim, the claim, the violation of the budget law, appeal the suspension of operations of public funds.

Стаття надійшла 6 лютого 2014 р.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДОМЕННИХ ІМЕН В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Порушено питання інституту доменних імен як однієї з частин інформаційного права України. Підкреслено двоїстість правової природи доменних імен як об'єкта інтелектуальної власності і об'єкта інформаційного права та змішаний характер відносин із приводу доменних імен. Формування національного правового інституту доменних імен повинно здійснюватися на підставі норм і загальноприйнятих принципів міжнародного інформаційного права. Це зумовлено необхідністю регулювання основної групи інформаційних правовідносин, що виникають у віртуальному середовищі Інтернет, який не має географічних кордонів. Система правового регулювання у сфері використання доменних імен не може вичерпуватися наявністю нормативного акта, до того ж не позбавленого низки суттєвих недоліків. Необхідно розробити комплекс законодавчих та інших норм, що забезпечує вирішення двох важливих завдань: по-перше, практичної дієвості використання доменних імен в адміністративному та цивільному обігу; по-друге, гармонізацію з міжнародними правовими актами.

Ключові слова: *доменне ім'я, інформаційне право, інформаційні та телекомунікаційні технології, Інтернет.*

Постановка проблеми. З появою і поширенням комп'ютерних мереж як самостійного об'єкта охорони та захисту в юридичній науці розпочали розглядати інформаційні системи і права на них, що зумовлено інформатизацією суспільства, де із перспективами прогресу треба захищати людину від впливу інформації. Значення і роль доменних імен у системі забезпечення інформаційної безпеки найближчими десятиліттями зростатиме поряд із виходом компонента інформаційної безпеки (і комп'ютерних мереж, і в загальному аспекті) на перше місце в системі національної безпеки держави.

Доменні імена є основою для функціонування комп'ютерних мереж, а також ключовим об'єктом для цілей передачі даних між кінцевими користувачами мережі. Проблема правильного та ефективного використання інформаційних правових засобів у різних видах юридичної діяльності, їх адекватне відображення в правовій свідомості порівняно нова в юридичній науці. Вона вимагає подальшого опрацювання

та вирішення, особливо у зв'язку з прагненням вступу України до Європейського Союзу.

Стан дослідження. Різні аспекти інформаційного законодавства тією чи іншою мірою висвітлювались у роботах українських і зарубіжних учених-адміністративістів: В. Б. Авер'янова, С. С. Алексеева, Г. Л. Аكوпова, І. Л. Бачило, В. М. Брижка, О. А. Банчука, С. Ф. Гуцу, В. І. Гурковського, А. М. Гулеміна, Н. В. Паршиної, В. С. Цимбалюка, І. В. Март'янова, О. І. Остапенка, В. Ф. Опришко, О. В. Синєокого та інших.

Недостатність наукових досліджень у цій сфері слугує основною перешкодою під час створення ефективної системи державного регулювання легальних способів вирішення конфліктів, спірних ситуацій та забезпечення захисту прав добросовісних власників об'єктів прав інтелектуальної власності. Ці обставини обумовлюють необхідність пошуку і вибору комплексних підходів у наукових дослідженнях, присвячених інституту доменних імен з огляду на упровадження законодавства Європейського Союзу у правову систему України.

Метою статті є розроблення теоретичних підходів до визначення інституту доменних імен в інформаційному праві України.

Виклад основних положень. Розвиток і застосування інформаційних і комунікаційних технологій останніми десятиліттями стали глобальною тенденцією світового прогресу. У сучасному динамічному світі інформаційні та комунікаційні технології виконують роль локомотива економіки, сприяють залученню в країну інвестицій, створенню нових робочих місць, упровадженню прогресивних технологій у виробництво і управління, тобто стабільному економічному зростанню та підвищенню рівня і якості життя громадян.

Результатом науково-технічної революції став бурхливий розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій, що дозволяють забезпечити доступ до інформаційних ресурсів через мережу Інтернет. В Україні на початку ХХІ ст. реформування соціальної та політичної сфер суспільства, формування ринкової економіки об'єктивно призвели до необхідності істотної зміни інформаційних відносин у суспільстві та контролю за реєстрацією та використанням доменних імен громадянами, юридичними особами, державою зокрема.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 04.01.2002 № 3 «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» були запроваджені офіційні сайти державних органів і органів місцевого самовряду-

вання. Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади визначив обов'язкові елементи офіційного сайту, що охоплюють назву та інші атрибути. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.07.2003 р. № 447-р «Про адміністрування домену «UA» у перше в країні ввело у практику юридичної діяльності термін «доменне ім'я», але у нормативному акті не зазначена інформація щодо доменного імені, права на яке належать державному органу або органу місцевого самоврядування. У національних нормативно-правових документах термін «доменне ім'я» використовується як адреса мережі Інтернет, визначена чинними в Інтернеті міжнародними стандартами, – цифровий та/або символний ідентифікатор доменних імен в ієрархічній системі доменних назв (ст. 1 Закону України від 18.11.2003 р. № 1280-IV «Про телекомунікації»).

З метою реалізації Закону України від 09.01.2007 р. № 537-V «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» були прийняті законодавчі акти, що регламентують питання доступу до інформації про діяльність органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Щодо діяльності судової гілки влади, то Закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV «Про доступу до судових рішень» надав можливість отримати судові рішення значно раніше. Це сприяло удосконаленню нормативно-правового забезпечення діяльності Українського мережевого інформаційного центру.

Прийняття Закону України від 13.01.2011 р. № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації» та відомчих нормативних актів, спрямованих на реалізацію закону, посилили увагу до технічних питань інформаційної безпеки та діяльності щодо встановлення доменних імен. Водночас у національних нормативно-правових актах юридичне визначення доменного імені відсутнє. Це ставить під сумнів можливість ефективного захисту доменного імені (оскільки не вказані найважливіші ознаки поняття, що визначають технічну та правову природу), яке належить державі, у випадках атак хакерів і посягань з боку недобросовісних користувачів мережі Інтернет. Закон теж не відсилає до правових актів, що регулюють правову сутність доменного імені і його використання в інформаційно-телекомунікаційній мережі Інтернет. Немає визначення і у Тимчасових правилах реєстрації та користування доменними іменами в домені UKR (версія 4.0) від 17.10.2013 р. [1].

На думку російського дослідника М. С. Азарова, назви державних та органів місцевого самоврядування закріплені різними нормативними правовими актами, тому будь-який державний орган чи орган місцевого самоврядування прагнутиме зарезервувати собі доменне ім'я найбільш коротке і легке для запам'ятовування, відтак полегшить звернення до нього громадян і чиновників. У випадках безконтрольної та позапланової реєстрації доменних імен, за принципом «перший звернувся», виникнуть численні конфліктні ситуації між відповідними органами. Ця проблема може бути вирішена тільки в тому випадку, якщо буде впроваджена та закріплена нормативними правовими актами система та принципи реєстрації доменних імен і визначено державний орган, відповідальний за нагляд у сфері використання доменних імен [2].

Аналіз нормативно-правових актів та наукової літератури з інформаційного права України вказує на відсутність тенденцій, вказаних російським дослідником М. С. Азаровим. Хоча постанова пленум Вищого господарського суду України від 17.10.2012 р. № 12 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» у деяких аспектах розглянула зазначену проблему. Це є доказом того, що доменні імена офіційно хоча і не повністю, але відображені в національному інформаційному законодавстві.

Відповідно до визначення предмета інформаційного права, які сформулювали І. Л. Бачило та В. С. Цимбалюк, можна зазначити, що природа доменних імен має інформаційний характер [3; 4]. Створення, формування, зберігання, обробка, розповсюдження та використання інформаційних ресурсів у глобальній мережі Інтернет здійснюється за доменним іменем, якому відповідає IP-адрес. Технології передачі інформаційних ресурсів у мережі з використанням доменних імен і мережевих протоколів, а також використання нових технологій роботи з інформацією в мережі Інтернет становлять предмет інформаційно-правових відносин.

З іншого боку, відповідно до розширення Інтернету система цифрових IP-адрес стала незручною у використанні і була замінена на систему доменних імен (Domain Name System), що зумовило більш зручний пошук інформації в Інтернеті.

Розширення Інтернету до глобальної телекомунікаційної системи збільшило кількість функцій доменних імен. Крім адресації в мережі Інтернет, доменні імена стали індивідуалізувати відповідного власника інформаційного ресурсу. Оскільки така інформація представляла результати діяльності різних організацій, то з'явилися конфлікти

між доменними іменами та іншими засобами індивідуалізації (товарний знак, фірмове найменування, комерційне позначення тощо). Для вдосконалення правової основи національного інформаційного простору необхідно усунення прогалини між практикою і нормативно-правовою базою застосування інституту доменних імен і приватними особами, і різними організаціями, відповідальними за підтримання національної доменної зони, оскільки досі не вироблені чіткі норми, що стосуються доменних імен, які дозволили б судам ефективно вирішувати конфлікти між власниками різних засобів індивідуалізації та доменних імен. Необхідність інструментального трактування вказаного правового явища продиктовано практикою.

У зазначеному аспекті не можна не сказати і про таку сферу забезпечення найважливіших прав суб'єктів інформаційних правовідносин, як інформаційна безпека у контексті використання доменних імен і сумлінними їх власниками, і тими, хто намагається отримати вигоду з їх недобросовісного використання, хоча традиційно галузь інформаційної безпеки ототожнюється із захистом інформації.

Аналіз стану та динаміки розвитку інформаційних і комунікаційних технологій України за роки незалежності довів, що, незважаючи на високі темпи його розвитку останнім десятиліттям, Україна не змогла скоротити відставання від промислово розвинутих країн у рівні інформатизації економіки та суспільства. Частково таке становище обумовлено загальноекономічними причинами. До чинників недостатнього розвитку інформаційних і комунікаційних технологій в Україні можна віднести: тривалу системну кризу в усіх сферах соціально-економічного життя; неоднорідність рівня економічного розвитку регіонів і глибини процесу інформатизації в країні; низький рівень і якість життя населення; недосконалу нормативно-правову базу, яка розроблялася без урахування сучасних можливостей ринку інформаційних і комунікаційних технологій; нестачу правового забезпечення діяльності учасників ринку інформаційних і комунікаційних технологій; відсутність цілісної інфраструктури ринку інформаційних і комунікаційних технологій та ефективної інформаційної підтримки ринків товарів і послуг; недостатній рівень підготовки кадрів, зокрема в галузі створення та використання інформаційних і комунікаційних технологій.

Зазначені фактори прямо впливають на правове регулювання окремих складових інформаційних систем і технологій, які не отримали юридичне закріплення на Україні у зв'язку з недостатнім розвитком

окремих технологічних напрямів у сфері інформаційних технологій, до яких доцільно віднести глобальні інформаційні інфраструктури (Global Information Infrastructure) та системи розподіленої обробки даних [5].

За безлічі особливостей розвитку інформаційних і комунікаційних технологій у різних країнах увага, що приділяється інформаційним і комунікаційним технологіям, як правило, зводиться до двох напрямів: інформаційно-комунікаційні технології, як і у випадку з транспортною галуззю виступають як галузь матеріального виробництва. Такий підхід має на увазі політику розвитку виробництва, розподілу, обміну та споживання, пов'язаних з використанням інформаційних і комунікаційних технологій.

Одночасно інформаційно-комунікаційні технології виступають каталізатором розвитку інформаційного суспільства. Такий підхід передбачає ухвалення загальної стратегії, яка охоплює велику кількість секторів економіки з метою максимальної інформатизації економіки та суспільства, що вимагає внесення змін і доповнень до законів України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» та «Про основи національної безпеки України».

Указані напрями розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій неможливі без кількісного і якісного розвитку в Україні мережі Інтернет, що є базою інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури розвиненого інформаційного суспільства, вимагає істотних змін і доповнень у системі правового регулювання об'єктів інформаційного права, зокрема доменних імен, оскільки правові відносини з приводу доменних імен мають інформаційний характер, не скасовуючи їх приватноправовий характер.

Комплексність правового інституту доменних імен виявляється в тому, що захист інтересів власників доменних імен може здійснюватися не тільки завдяки приватноправовим методам і засобам, а й з урахуванням публічних механізмів інформаційного права. Формування та розгляд інституту доменних імен може бути здійснено в межах інформаційного права, оскільки об'єкт доменного імені є комплексним, що охоплює і цивільно-правовий аспект (захист прав фізичних та юридичних осіб як сумлінних власників доменних імен – власників відповідних інформаційних ресурсів, доступ до яких здійснюється через домен), і інформаційний аспект (захист інтересів держави – власника відповідних доменних імен).

Аналізуючи тенденцію розвитку інформаційних і комунікаційних технологій в світі, можна констатувати, що у багатьох із них перед

урядами і самою галуззю постали одні й ті ж завдання щодо забезпечення інформаційної та економічної безпеки. З урахуванням важливості впливу інформаційних і комунікаційних технологій на сучасну глобальну економіку, можна констатувати, що сьогодні загрози інформаційної безпеки стають дедалі складнішими та такими, що важко усуваються. Інформаційна безпека охоплює юридичні, ідентифікаційні та геополітичні чинники. У сучасному світі захист національних інтересів держави та бізнесу вимагає великої узгодженості дій між сторонами якраз у сфері інформаційних і комунікаційних технологій. Призупинення та блокування відповідного доменного імені має здійснюватися для захисту публічних інтересів держави та суспільства, що може бути ефективним засобом протидії екстремізму, заклики до якого здійснюються через мережу Інтернет під певним доменним іменем (при внесенні відповідних доповнень до Закону України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах»).

Під час розгляду спорів щодо доменного імені в межах різних процедур (і міжнародних, і національних) не повинні ігноруватися питання його інформаційної природи та інформаційно-правового статусу, оскільки міжгалузевий характер відносин із приводу доменних імен вказує на те, що і інститут доменного імені є складовою інформаційного права. Двоїстість правової природи доменних імен як об'єкта інтелектуальної власності та об'єкта інформаційного права породжує змішаний характер відносин з приводу доменних імен.

Повноцінне правове регулювання інституту доменних імен і на рівні інформаційного законодавства, і шляхом унесення доповнень до Цивільного кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України може стати ефективним засобом протидії комп'ютерній злочинності у національному сегменті мережі Інтернет.

Контроль за використанням доменних імен і за розміщенням відповідної інформації під певним доменним іменем повинен бути спрямований на охорону прав і законних інтересів не тільки власників доменних імен фізичних та юридичних осіб, а й органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, що розміщують на відповідних сайтах інформацію про свою діяльність і надають технічні можливості для громадян щодо доступу до ресурсів відповідних органів, а також для зв'язку з їх посадовими особами. Доцільно створити в структурі центральних органів виконавчої влади (Державна

служба спеціального зв'язку та захисту інформації України) підрозділ, в обов'язки якого входило би здійснення контролю за використанням доменних імен.

Світовий досвід використання інформаційних і комунікаційних технологій у США, Європейському Союзі та Китаї засвідчує, що їх основною метою є досягнення лідерських позицій в економіці. Особливість полягає в тому, що такі країни розглядають усі мережеві технології – електронну торгівлю, електронний уряд, електронний бізнес тощо – не як ізольовані сфери діяльності, а як інтегровану та взаємозалежну сукупність цих технологій, що утворюють єдиний фундамент переходу до інформаційного суспільства. В результаті трансформації системи об'єктів прав інтелектуальної власності та засобів індивідуалізації, насамперед доменних імен, сформувалися певні умови для їх комерційного обігу, що характеризується формуванням вільного ринку доменних імен та їх відчуженням.

Створення досконалої системи правовідносин у частині комерційного обігу доменних імен – це методологічний ключ до захисту сумлінних адміністраторів доменних імен, створення вигідних умов і передумов для виходу підприємств на національний ринок, сприятливих умов для залучення нових користувачів з інших зон у національну зону Інтернету, а також попередження нових видів комп'ютерної злочинності.

Доменне ім'я є об'єктом права інтелектуальної власності, що визначається цивільно-правовим режимом і засобом індивідуалізації. Розгляд доменного імені як засобу індивідуалізації на рівні загального теоретичного аналізу дозволяє в інформаційному просторі управляти процесами придбання та відчуження доменних імен, їх використання, які сприятимуть формуванню інформаційного простору України. Це уможливить підвищення престижу та вартості національних Інтернет-компаній, їх конкурентоспроможності на світовому ринку інформаційних технологій.

Висновки. Питання захисту доменних імен та інформаційних ресурсів, що розташовуються під відповідними доменними іменами, поки що не стало актуальним для України, однак зауважимо, що розвинуті держави світу на межі XX–XXI століть обрали метою пришвидшений перехід до нового етапу розвитку – інформаційного суспільства, що дасть змогу забезпечити рівень суспільного добробуту, здійснити перехід від економіки з паливно-сировинною спрямованістю до заснованої на знаннях, досягти зменшення кількості загроз національній

безпеці, залучити громадян до всіх благ інформаційного суспільства. Указане зазначено у Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р.

1. Тимчасові правила реєстрації та користування доменними іменами в домені УКР (версія 4.0) від 17.10.2013 р. Схвалено Рішенням Координаційної Ради ОП «Український мережевий інформаційний центр». Протокол № 16 від 17.10.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uanic.net/docs/documents-ukr/Rules%20of%20UKR_v4.0.pdf

2. Азаров М. С. Формирование правового института доменных имен как один из аспектов совершенствования правовой основы информационного пространства Российской Федерации: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / М. С. Азаров. – М., 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/formirovanie-pravovogo-instituta-domennykh-imen-kak-odin-iz-aspektov-sovshenstvovaniya-pra#ixzz21YdEhLTF>

3. Бачило И. Л. История и проблемы становления законодательства в области информатизации / И. Л. Бачило. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eos.ru/eos_delopr/eos_analytics/detail.php?ID=10530&SECTION_ID=77

4. Цимбалюк В. С. Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства / В. С. Цимбалюк. – К.: Освіта України, 2011. – 426 с.

5. Павлиш В. А. Основи інформаційних технологій і систем: навч. посібник / В. А. Павлиш, Л. К. Гліненко. – Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2013. – 500 с.

Есимов С. С. Отдельные аспекты усовершенствования института доменных имен в информационном праве Украины

Затрагиваются вопросы института доменных имен как одной из частей информационного права Украины. Подчеркнута двойственность правовой природы доменных имен как объекта интеллектуальной собственности и объекта информационного права и смешанный характер отношений по поводу доменных имен.

Формирование национального правового института доменных имен должно проходить на основании норм и общепринятых принципов международного информационного права. Это обусловлено необходимостью регулирования основной группы информационных правоотношений, возникающих в виртуальной среде Интернет, который не имеет географических границ. Система правового регулирования в сфере использования доменных имен

не может исчерпываться наличием только нормативного акта, к тому же не лишеного ряда существенных недостатков. Необходима разработка целого комплекса законодательных и иных норм, обеспечивающих решение двух важных задач: во-первых, практической действенности использования доменных имен в административном и гражданском обороте; во-вторых, гармонизации с международными правовыми актами.

Ключевые слова: доменное имя, информационное право, информационные и телекоммуникационные технологии, Интернет.

Yesimov S. S. Some aspects of the improvement of the Institute of domain names in the information wrong Ukraine.

The development and widespread use of information and communication technology in recent decades has become a global trend of world progress. Creation, development, storage, processing, distribution and use of information resources in the global Internet is done on the domain name, which corresponds to a particular IP-address. Technology transfers of information resources in a network using domain names and network protocols, and the use of new technologies to work with information on the Internet are the subject of information relations. In addition to addressing the Internet, domain names have become individualized respective owner information resource.

However, there is a gap in the legal framework deployment of domain names as individuals and various organizations responsible for maintaining the national domain zone as yet not developed clear rules relating to domain names, which would allow courts to effectively resolve conflicts between owners various means of individualization and owners of domain names.

These factors directly affect the legal regulation of individual components of information systems and technologies that have not received legal confirmation in Ukraine in connection with the development of individual process areas in information technology to which it is advisable to include global information infrastructure (Global Information Infrastructure) and distributed systems data. The complexity of the legal institution of domain names is shown that the protection of the interests of the owners of domain names can be carried out not only because of private methods and tools, but also on the mechanisms of public information law. Formation and consideration Institute of domain names can be accomplished within the Information Law, as the object of a domain name is a complex that includes both civil and legal aspects (protection of the rights of individuals and entities as bona fide owners of domain names – the respective information resources accessed through domain) and informational aspect (protection of state interests – the owner of the relevant domain name).

Key words: domain name, information law, information technology and telecommunications, the Internet.

Стаття надійшла 8 січня 2014 р.

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА БОРОТЬБИ З ПРАВОПОРУШЕННЯМИ

Порушено питання участі громадськості у забезпеченні охорони громадського порядку та боротьбі з правопорушеннями. Розглянуто форми взаємодії органів внутрішніх справ і громадськості у сфері охорони громадського порядку, серед яких слід виокремити: спільну організацію і здійснення заходів щодо боротьби з правопорушеннями і охорони громадського порядку; узгодження самостійних дій щодо боротьби з правопорушеннями і охорони громадського порядку; безпосередню спільну діяльність громадських формувань правоохоронної спрямованості і працівників міліції (консультативні комітети, громадські пункти охорони порядку, координаційні шкільні ради тощо); здійснення громадськими формуваннями правоохоронної спрямованості заходів за ініціативи органів внутрішніх справ; допомогу працівників органів внутрішніх справ громадськості у вжитті заходів щодо боротьби з правопорушеннями і охорони громадського порядку; організацію правового і спеціального навчання громадян, які бажають виконувати правоохоронні завдання.

Ключові слова: охорона громадського порядку, правоохоронні органи, форми взаємодії, громадські формування.

Постановка проблеми. Охорона громадського порядку і боротьба з правопорушеннями – завдання не тільки органів внутрішніх справ. Зміцнення й подальший розвиток ділових зв'язків між органами внутрішніх справ, державними органами і громадськістю, посилення їх взаємодії стає не тільки ефективним заходом забезпечення законності і правопорядку, але і важливим політичним завданням.

Стан дослідження. Аспекти участі громадськості у забезпеченні охорони громадського порядку тією чи іншою мірою висвітлювались у роботах учених-адміністративістів: В. Б. Авер'янова, О. Б. Андреевої, М. І. Ануфрієва, Ю. П. Битяка, А. В. Войцеховського, І. П. Голосніченка, Є. В. Додіна, А. Т. Комзюка, О. І. Остапенка, В. К. Колпакова, О. В. Кузьменко, В. І. Олефіра, В. М. Плішкіна, В. Т. Томіна, Х. П. Ярмак та ін.

Метою статті є висвітлення питань участі громадськості у забезпеченні охорони громадського порядку та боротьбі з правопорушеннями.

Виклад основних положень. Успіх демократичних перетворень в Україні неможливий без належного правового регулювання і практичного функціонування інституту участі громадськості у правоохоронній діяльності – одного із найважливіших інструментів, здатних реально і дієво вплинути на рівень правопорушень і стан забезпечення громадського порядку у нашій країні.

Рішучі заходи, спрямовані на боротьбу зі злочинністю, не призведуть до кардинального поліпшення ситуації, доки зусилля правоохоронних структур, зокрема міліції, не отримають широку підтримку з боку населення.

Результативність діяльності співробітників органів внутрішніх справ щодо запобігання правопорушенням, що посягають на громадський порядок, визначається тим, як налагоджена ними взаємодія з громадськістю, населенням, громадянами.

Взаємодія органів внутрішніх справ і громадськості здійснюється у певних формах, під якими необхідно розуміти зовнішнє вираження сумісної правоохоронної діяльності працівників органів внутрішніх справ і населення у сфері охорони громадського порядку і боротьби з правопорушеннями.

Найчастіше до них входить спільне патрулювання, рейди, обходи, огляди; спільне планування заходів щодо охорони громадського порядку; інструктування працівниками органів внутрішніх справ членів громадських формувань; обмін інформацією про оперативну обстановку (вчинення злочинів, викрадення речей, масові заворушення тощо); проведення спільних нарад, семінарів і зборів із правоохоронної тематики; спеціальна та правова підготовка громадян, які бажають виконувати правоохоронні функції, та інші.

Не викликає сумнівів також і те, що вивчити всі аспекти взаємодії можна лише на основі класифікації відомих правоохоронній практиці варіантів зв'язків і контактів органів внутрішніх справ і громадян. Саме така класифікація дозволяє забезпечити правильну орієнтацію в їх масиві: забезпечити процес вивчення; допомогти швидше знайти закономірності, що впливають на їх розвиток та зміну, як результат – визначити шляхи і конкретні заходи щодо підвищення ефективності спільної правоохоронної роботи органів внутрішніх справ і громадськості.

Численні види та форми взаємодії органів внутрішніх справ і громадськості потребують відповідної класифікації, упорядкування їх у певну систему, яка полегшила б їх сприйняття, аналіз і теоретичне обґрунтування, дозволила б розробити практичні рекомендації щодо їх реалізації, закріпити їх і у законодавчих, і у відомчих нормативних актах. Науковці застосовують різні критерії для такої класифікації. Однак найчастіше ці класифікації мають лаконічний характер і ґрунтуються на двох-трьох критеріях.

Найбільш поширеними критеріями класифікації взаємодії органів внутрішніх справ і населення є: часові характеристики (постійна і тимчасова), відношення до системи (внутрішня зовнішня) і становище суб'єктів взаємодії в ієрархії елементів системи (горизонтальне та вертикальне).

Можливий також розподіл видів взаємодії за такими критеріями: характером функцій суб'єктів взаємодії в системі управління [2, с. 369]; змістом завдань, які вирішують суб'єкти під час взаємодії; типологією суб'єктів взаємодії. Повний перелік форм взаємодії органів внутрішніх справ і громадськості надати складно, тому доцільніше згрупувати їх у такі блоки: спільна організація і здійснення заходів щодо боротьби з правопорушеннями і охорони громадського порядку; узгодження самостійних дій щодо боротьби з правопорушеннями і охорони громадського порядку; безпосередня спільна діяльність громадських формувань правоохоронної спрямованості і працівників міліції (консультативні комітети, громадські пункти охорони порядку, координаційні шкільні ради тощо); здійснення громадськими формуваннями правоохоронної спрямованості заходів за ініціативи органів внутрішніх справ; допомога працівників органів внутрішніх справ громадськості у житті заходів щодо боротьби з правопорушеннями і охорони громадського порядку; організація правового і спеціального навчання громадян, які бажають виконувати правоохоронні завдання.

Тепер більш детально розглянемо зазначені форми взаємодії органів внутрішніх справ і громадськості. Одне з найважливіших місць серед інших посідає спільна організація та здійснення заходів щодо боротьби з правопорушеннями і охорони громадського порядку. До спільної розробки заходів необхідно віднести діяльність щодо виявлення різноманітних обставин, які мають значення для охорони громадського порядку і боротьби з правопорушеннями, їх вивчення і оцінки, визначення на цій основі заходів для поліпшення профілактичної роботи; упорядкування правоохоронних планів тощо. Организа-

ція спільних заходів, як правило, фіксується або закріплюється в різноманітних організаційних документах: планах, рішеннях, протоколах. Можуть виникати і усні домовленості та угоди щодо виконання правоохоронних функцій. У процесі спільної організації та виконання заходів щодо боротьби з правопорушеннями і охорони громадського порядку, по-перше, вивчається і оцінюється оперативна обстановка; по-друге, планується робота з охорони громадського порядку, де передбачаються певні форми громадської самодіяльності, можливості яких можуть бути використані під час виконання правоохоронних завдань; по-третє, розподіляються наявні в їх розпорядженні сили і засоби; по-четверте, здійснюється обмін позитивним і досвідом; по-п'яте, виконуються певні правоохоронні заходи (сумісне патрулювання, правоохоронні рейди, сумісна охорона власності тощо). Правильне планування дозволяє забезпечити цілеспрямованість у правоохоронній діяльності, зосередити основну увагу на найбільш важливих питаннях охорони громадського порядку і боротьби з правопорушеннями. Йому повинна передувати глибока аналітична робота, всебічне вивчення оперативної обстановки. Планування має відповідати таким вимогам: охоплювати найбільш важливі питання охорони громадського порядку і боротьби з правопорушеннями з урахуванням можливостей і інтересів як міліції, так і громадськості; мати конкретний характер, тобто передбачені в планах заходи повинні бути реально здійсненними, передбачати конкретних виконавців, терміни виконання тощо.

Узгодження самостійних дій щодо боротьби з правопорушеннями та охорони громадського порядку може передбачатися планами роботи або іншими організаційними документами, а може здійснюватися усно, безпосередньо перед їх проведенням. Ця форма взаємодії має важливе практичне значення. Про це свідчить те, що необхідність погоджувати дії суб'єктів правоохоронної діяльності ініціювала появу такого громадського формування, як громадські пункти охорони порядку та їх ради. Узгодження самостійних дій щодо боротьби з правопорушеннями та охорони громадського порядку дозволяє уникати дублювання правоохоронних функцій, забезпечити максимум присутності і працівників міліції, і членів громадських формувань на підконтрольній їм території.

Здійснення громадськістю правоохоронних заходів за ініціативою міліції обумовлено об'єктивною необхідністю, тому що у системі взаємовідносин органи внутрішніх справ (міліція) – громадськість, працівники органів та підрозділів системи МВС України – виконують

домінуючу роль, оскільки реалізують правоохоронні завдання на професійній основі. Тому працівники міліції мають можливість глибше, ніж представники громадськості, аналізувати сукупність чинників, що негативно впливають на стан оперативної обстановки, а також розробляти оптимальні заходи для забезпечення громадського порядку. У зв'язку з цим працівники міліції, зокрема дільничні інспектори, мають право вносити пропозиції до штабів громадських формувань правоохоронної спрямованості про норми щоденного виходу їх членів, кількість і місця маршрутів патрулювання і дислокації постів, розподіл членів громадських формувань за маршрутами і постами; готувати пропозиції і доповідати керівництву територіальних органів внутрішніх справ про необхідність створення спеціалізованих громадських об'єднань, зокрема для забезпечення охорони громадського порядку в студентських гуртожитках, у місцях перебування і розміщення іноземних громадян; узагальнювати і доповідати керівництву міськрайвідділу про результати роботи добровільних громадських формувань. До основних правоохоронних заходів, які вживаються громадськістю з ініціативи органів внутрішніх справ, належать: здійснення патрулювання і виставлення постів на певній території та у певний час; проведення правоохоронних рейдів за напрямками роботи органів внутрішніх справ; взяття під охорону під'їздів житлових будинків; покращення або заміна механічних та електронних засобів охорони; здійснення профілактичних заходів тощо.

Допомога громадським формуванням у здійсненні заходів щодо боротьби з правопорушеннями та охорони громадського порядку – одна з основних умов їх діяльності. Представники громадськості користуються допомогою працівників міліції при складанні планів своєї роботи, розробці конкретних правоохоронних заходів, затриманні правопорушників, поглибленні своїх правових і спеціальних знань тощо. Крім цього, у статті 19 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» зазначено, що органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації мають право вирішувати питання щодо забезпечення діяльності громадських формувань, надавати їм службові приміщення, необхідний інвентар і засоби зв'язку.

Громадські формування з охорони громадського порядку можуть користуватися на договірних засадах майном підприємств, установ, організацій та інших власників, зокрема транспортними засобами, інвентарем і засобами зв'язку. Органи внутрішніх справ

у разі потреби можуть надавати на договірних засадах громадським формуванням на період їх чергування або вжиття цільових заходів мобільні радіотехнічні та спеціальні засоби, інші предмети екіпіровки нарядів [3].

Організація правової і спеціальної підготовки громадян, які виявили бажання виконувати обов'язки щодо охорони громадського порядку і боротьби з правопорушеннями, необхідна для одержання ними початкових знань і навичок у цій сфері. Основна функція щодо правового та спеціального навчання (навчання формам і методам охорони громадського порядку і боротьби з правопорушеннями) покладається на підрозділи та групи з роботи з населенням і громадськими формуваннями. Заняття мають обов'язково проводитися і з членами громадських формувань правоохоронної спрямованості, і з особами, які виявили бажання виконувати правоохоронні функції, але не є членами громадських формувань (позаштатні співробітники, громадські помічники тощо).

Відповідна норма передбачена у ст. 12 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», де зазначено, що члени громадських формувань з охорони громадського порядку можуть брати участь у забезпеченні правопорядку за місцем реєстрації цих об'єднань лише після проходження відповідної правової та спеціальної підготовки в органах внутрішніх справ. У Законі передбачено, що підготовка членів громадських формувань здійснюється у порядку, встановленому Міністерством внутрішніх справ України [3].

Нині необхідним слід визнати прийняття загальної програми правової та спеціальної підготовки громадян, які виявили бажання брати участь в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями, де визначатимуться завдання правової та спеціальної підготовки; принципи навчання, на яких ґрунтуватимуться права та спеціальна підготовки; терміни навчання; місця можливого проведення занять; форми та методи проведення занять; перелік обов'язкових знань, умінь і навичок, якими повинні оволодіти майбутні члени громадських формувань; перелік служб і підрозділів, посадових осіб, які обов'язково повинні проводити визначені тематичними планами заняття; порядок прийняття заліків тощо.

Правове та спеціальне навчання громадян, які виявили бажання співпрацювати з органами внутрішніх справ, можна звести до таких напрямів:

по-перше, це організація вивчення основ теорії права, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України;

по-друге, постійне вивчення чинного законодавства, особливо у сфері охорони громадського порядку і боротьби з правопорушеннями;

по-третє, постійне навчання громадян формам і методам боротьби з правопорушеннями і охорони громадського порядку;

по-четверте, узагальнення і поширення передового досвіду роботи громадськості щодо охорони громадського порядку і боротьби з правопорушеннями, а також широка пропаганда їх діяльності.

Перелічені форми взаємодії органів внутрішніх справ і громадськості в сфері охорони громадського порядку і боротьби з правопорушеннями не можуть бути застосовані в повному обсязі щодо окремих громадських формувань правоохоронної спрямованості або певних осіб, які беруть індивідуальну участь у правоохоронній діяльності. Узагальнено можна сказати, що такі організаційно-правові форми участі громадськості в правоохоронній діяльності, як громадські пункти охорони громадського порядку; студентські оперативні загони; органи громадської самодіяльності за місцем проживання (будинкові, вуличні, квартальні комітети), загальні збори громадян; приватні охоронні служби і підрозділи; громадські правозахисні організації; загони самозахисту; охорона помешкань громадян за допомогою охоронців-вахтерів); громадські організації сусідської взаємодопомоги; координаційні шкільні ради; позаштатні співробітники міліції; громадські помічники працівників міліції (добровільні помічники) та довірені особи і є варіантами численних зв'язків (взаємодії) органів внутрішніх справ і громадськості.

Спільна діяльність органів внутрішніх справ і громадськості в боротьбі із правопорушеннями та охороні громадського порядку неможлива без постійного підвищення її якості та ефективності. Одним із напрямів удосконалення правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ і громадськості є покращення взаємодії між ними. Це особливо важливо у сучасний період, який характеризується подальшим поглибленням процесів диференціації та інтеграції правоохоронних структур і населення, які відображені в найрізноманітніших сферах життя суспільства, зокрема в правоохоронній діяльності. Підвищення ефективності функціонування соціальних систем суб'єктивно пов'язано з необхідністю удосконалення управління ними, покращення координації структурних елементів, організації взаємодії між ними.

Завдання щодо охорони громадського порядку і боротьби із правопорушеннями не можуть бути вирішені без оптимального використання усіх наявних сил і засобів взаємодіючих суб'єктів.

Логічним наслідком розвитку нормативно-правової бази взаємодії органів внутрішніх справ і громадськості було б закріплення в ст. 10 Закону України «Про міліцію» обов'язку міліції щодо «організації взаємодії з засобами масової інформації, трудовими колективами, населенням, громадськими організаціями, інформування громадськості про стан правопорядку і роботи міліції щодо його зміцнення» [4].

Висновки. Удосконалення законодавства є однією з умов зміцнення законності, підвищення активності діяльності громадськості щодо охорони громадського порядку і боротьби з правопорушеннями. Ефективність взаємодії органів внутрішніх справ із громадськістю не може бути досягнута лише на основі емпіричних пошуків його найбільш результативних варіантів, хоча роль практики не можна недооцінювати. Серед проблем, що потребують негайного вирішення, – питання, пов'язані з подальшим удосконаленням правового регулювання основ взаємодії органів внутрішніх справ (міліції) з громадськістю.

1. Андреева О. Б. Форми взаємодії органів внутрішніх справ з іншими державними органами та органами місцевого самоврядування щодо профілактики правопорушень / О. Б. Андреева // Вісник Університету внутрішніх справ. Вип. 3–4. – Х., 1998. – С. 65–72.

2. Адміністративна діяльність: навч. посібник / М. В. Ковалів, З. Р. Кісіль, Д. П. Калянов та ін. – К.: Правова єдність, 2009. – 432 с.

3. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22 червня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 338.

4. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

Ковалів М. В., Стахура И. Б. Участие общественности в обеспечении охраны общественного порядка и борьбы с правонарушениями.

Затрагиваются вопросы участия общественности в обеспечении охраны общественного порядка и борьбы с правонарушениями. Рассматриваются формы взаимодействия органов внутренних дел и общественности в сфере охраны общественного порядка, среди которых следует выделить: общия организация и осуществление мероприятий по борьбе с правонарушениями.

ниями и охраной общественного порядка; согласование самостоятельных действий борьбы с правонарушениями и охраной общественного порядка; непосредственная совместная деятельность общественных формирований правоохранительной направленности и работников милиции (консультативные комитеты, общественные пункты охраны порядка, координационные школьные советы и т. п.); осуществление общественными формированиями правоохранительной направленности мероприятий по инициативе органов внутренних дел; помощь работников органов внутренних дел общественности в проведении мероприятий по борьбе с правонарушениями и охраной общественного порядка; организация правовой и специального обучения граждан, желающих выполнять правоохранительные задачи.

Ключевые слова: охрана общественного порядка, правоохранительные органы, формы взаимодействия, общественные формирования.

Kovaliv M. V., Stahura I. B. Public participation in ensuring public order and combat crime.

The article raises questions of public participation in ensuring public order and combat crime. We consider the forms of interaction of the Interior and the public in the protection of public order, among which should be distinguished: common organization and implementation of measures to combat crime and protect public order, coordination of independent action to fight crime and protect public order, direct the activities of the joint community groups law enforcement focus and the police (advisory committees, public health agenda items, coordinating school boards, etc.) help law enforcement officers in carrying out public measures to combat crime and protect public order, organization of special education law and citizens who wish to perform law enforcement tasks.

Implementation of the law enforcement community on the initiative of the police caused by objective necessity, because the system of relations between the internal affairs – public, law enforcement officers play a dominant role as perform law enforcement tasks in a professional manner.

Because the police have a deeper than members of the public, to analyze a set of factors that affect the state of the situation, and produce the best measures to ensure public order.

In this regard, the police, including district police officers have the right to submit proposals to the law enforcement staffs of community groups focus on the norms of daily output of their members, the number and location of deployment and patrol routes posts, members of community groups sharing the routes and posts, prepare proposals and report to the local management of the internal affairs of the need for specialized associations.

Key words: protection of public order, law enforcement agencies, forms of interaction, community formation.

Стаття надійшла 8 січня 2014 р.

ВИЗНАЧЕННЯ КОЛА СУБ'ЄКТІВ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Здійснено аналіз понять «правоохоронний орган», «правоохоронна діяльність», «поліцейські правовідносини», «поліцейська діяльність» з метою визначення кола суб'єктів поліцейської діяльності. Наведено позицій науковців щодо визначення критеріїв для класифікації таких суб'єктів, здійснено спробу критичного аналізу їхніх позицій. Охарактеризовано особливості органу, що здійснює поліцейську діяльність, які відрізнятимуть його від органів, наділених окремими функціями таких суб'єктів.

Ключові слова: поліцейська діяльність, поліцейські правовідносини, правоохоронний орган, правоохоронна діяльність, суб'єкти поліцейської діяльності.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми визначення шляхів реформування системи органів, які здійснюють поліцейську діяльність в Україні, підтверджується тривалим пошуком оптимальної моделі правоохоронної системи. Ефективність цього пошуку не є достатньою. Важливе у цьому напрямі визначення кола суб'єктів, уповноважених здійснювати таку діяльність.

Сьогодні процес реформування виконавчої гілки влади досягнув етапу формування поліції в Україні, створення або реорганізації різних суб'єктів, наділених державою правом здійснення поліцейських функцій. Тобто не лише органи внутрішніх справ належать до категорії суб'єктів поліцейської діяльності. Коло суб'єктів, які є учасниками поліцейських правовідносин, дуже широке. На жаль, спроби класифікації таких суб'єктів науковцями в Україні поодинокі. Для їх окреслення необхідно з'ясувати основні дефініції, що зумовлюють таку класифікацію.

Стан дослідження. Науковій розробці проблем поліцейської діяльності присвятили свої праці М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. М. Білик, І. В. Зозуля, Ю. І. Римаренко, А. Т. Комзюк, М. В. Лошицький, О. С. Проневич, О. П. Угровецький, М. Ю. Фролов та багато інших науковців. Їхні праці мають важливе наукове та практичне значення; висновки і рекомендації, що містяться в них, слугують розвитку законодавства в адміністративно-правовій галузі, є загальнотеоретичною основою для досліджень у сфері правоохоронної діяль-

ності, зокрема діяльності органів внутрішніх справ. Попри це, слід зазначити, що дослідження цими вченими проблем визначення кола суб'єктів поліцейської діяльності не достатньо враховують сучасні передумови реформування правоохоронної системи в Україні.

Метою статті є визначення кола суб'єктів поліцейської діяльності за її напрямками.

Вклад основних положень. Проблема визначення кола суб'єктів поліцейської діяльності достатньо складна. Вона полягає у необхідності чіткого визначення низки дефініцій і у правових актах, і у наукових дискусіях. Зокрема, чималу кількість наукових праць присвячено визначенню понять «правоохоронні органи» та «правоохоронна діяльність». Останні дослідження у цій сфері доводять, що система правоохоронних органів в Україні є достатньо широкою, і коло цих суб'єктів у нормативно-правових актах не є вичерпним.

Р. Тевлін вважає, що поняття «правоохоронні органи» необхідно розглядати і в широкому, і у вузькому розумінні. Правоохоронні органи у вузькому розумінні – це державні органи, які спеціально створені для боротьби зі злочинністю і яким з цією метою надані повноваження застосовувати передбачені законом заходи примусу і перевиховання щодо правопорушників. До них належать органи юстиції, суду, прокуратури, внутрішніх справ, безпеки. У широкому розумінні правоохоронні органи – це всі державні органи, які наділені певними повноваженнями в галузі контролю за додержанням законності і правопорядку. До них належать спеціальні державні інспекції, контролюючі органи тощо. Він вважає, що громадські організації, які беруть участь у правоохоронній діяльності, не входять до системи правоохоронних органів [1, с. 53].

Існує усвідомлення поняття правоохоронної діяльності також у широкому та вузькому розумінні. В широкому – це діяльність усіх державних органів і недержавних організацій щодо забезпечення додержання прав і свобод громадян, їх реалізації, законності та правопорядку. У вузькому розумінні правоохоронна діяльність – це діяльність спеціально уповноважених органів (державних і недержавних) з охорони права від правопорушень, що здійснюється у встановленій законом формі згідно з компетенцією того або іншого органу [2, с. 5].

До системи правоохоронної діяльності А. Комзюк відносить:

- діяльність із забезпечення охорони учасників кримінального судочинства;
- діяльність органів прокуратури;

– діяльність із виявлення, запобігання та розслідування злочинів;

– діяльність із захисту державної (національної) безпеки, державного кордону й охорони правопорядку [3].

Поліцейська діяльність у теорії права розглядається як складова правоохоронної діяльності. Тому суб'єктами правоохоронної діяльності виступають суд, прокуратура, які не є суб'єктами поліцейських правовідносин.

Поліцейська діяльність – це особливий вид державно-управлінської діяльності, спрямованої на охорону громадського порядку, забезпечення громадської (і будь-якої іншої) безпеки, пов'язаної із застосуванням державного примусу [4, с. 115]. Це – правоохоронна діяльність, що здійснюється органами виконавчої влади, й, що важливо, органами, які мають у своєму розпорядженні власний апарат для застосування державного примусу [4, с. 116].

Для визначення кола суб'єктів поліцейської діяльності важливо з'ясувати характеристику суб'єктів поліцейських правовідносин.

Поліцейські правовідносини – це врегульовані нормами поліцейського права суспільні відносини у сфері поліцейської діяльності. Саме поліцейські правовідносини свідчать про перетворення повинності в акт конкретної поведінки. У цих правовідносинах правила і принципи поліцейського права отримують своє реальне відображення в поведінці громадян, діяльності організацій, органів держави і посадових осіб. Поліцейські правовідносини є різновидом адміністративно-правових (управлінських) відносин, що мають свої особливості. Але такі правовідносини мають й спільні ознаки, притаманні усім іншим правовідносинам.

Поліцейські правовідносини – це двосторонній зв'язок. Якщо норма поліцейського права надає одному суб'єкту правовідносин певне суб'єктивне право, то на іншого суб'єкта покладає юридичний обов'язок. Цей обов'язок відповідає суб'єктивному праву іншого суб'єкта і, навпаки, кожному юридичному обов'язку кореспондується суб'єктивне право іншого суб'єкта. У поліцейських правовідносинах, як і в будь-яких інших, уповноваженій завжди протистоїть особа зобов'язана, наприклад громадянин, організація, підприємство, державний орган тощо.

Ці права і обов'язки утворюють у поліцейських правовідносинах єдність. Саме через єдність владних повноважень і відповідних їм обов'язків, якими наділені сторони (особи), вони пов'язані

між собою, і виступають суб'єктами поліцейських правовідносин [5, с. 91].

Проте лише одна зі сторін у поліцейських правовідносинах виступатиме суб'єктом поліцейської діяльності. Коло цих суб'єктів є доволі широким, і класифікуються за різними критеріями.

Зокрема, як вважає В. М. Білик, вони поділяються за юридичною природою – на державні і недержавні; за характером компетенції – на загальну поліцію (органи внутрішніх справ) і поліцію спеціалізовану (СБУ, служби й інші структури, діяльність яких має галузеву спрямованість) тощо. Так, за обсягом державно-владних повноважень органи поліції можуть бути поділені на повновладні та обмежено владні. До першої групи належать органи, які володіють повнотою поліцейських повноважень і можуть застосовувати такі поліцейські заходи, як затримання громадян і вживання в установленому порядку фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї. До обмежено владних органів поліції належать суб'єкти поліцейської діяльності, які не мають таких повноважень. До таких органів переважно належать цивільні структури. За характером субординації і видами відповідальності працівників поділяються на цивільні і воєнізовані. Вирізняють ще один вид суб'єктів поліцейської діяльності, зокрема громадян [6].

На нашу думку, зазначена класифікація суб'єктів поліцейської діяльності потребує додаткового аналізу та критичної оцінки. Органом поліції, у вузькому розумінні, повинен виступати орган, уповноважений державою на самостійне здійснення усіх функцій поліції, зокрема на застосування заходів адміністративного примусу. Інші суб'єкти розглядаються нами як суб'єкти поліцейських правовідносин, наділені окремими поліцейськими функціями.

На сучасному етапі розвитку поліцейського права в Україні виникає доцільність використання в термінології іншого поняття, зокрема «органи правопорядку» або «органи охорони правопорядку».

Дедалі важливішою є реальна імплементація принципів, визначених у Кодексі поведінки службовців органів правопорядку, що визначає міжнародні стандарти законодавства у цій сфері та затверджений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 року № 34/169.

До цих принципів, узагальнюючи зазначений Кодекс, можна віднести:

– високий рівень відповідальності службовців органів правопорядку;

- повагу до прав людини та захист її гідності;
- обмеження застосування сили;
- нерозголошення конфіденційної інформації;
- заборону катувань або іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання;
- захист здоров'я затриманих;
- неприпустимість корупції та боротьба з нею;
- повагу до права та Кодексу [7].

Як убачається із характеристики цих принципів, виключні повноваження, якими наділені службовці органів правопорядку, обмежують коло суб'єктів, що можуть вважатись такими органами. До них входять лише ті органи, які наділені правом на самостійне здійснення усіх поліцейських функцій.

Як вважає Ю. І. Римаренко, у демократичній правовій державі першочергового значення набуває функція охорони державою безпеки життя та здоров'я, автономного розвитку особистості, гарантованого конституційними нормами, а також діяльності органів держави відповідно до конституції та права. Ефективне забезпечення внутрішньої безпеки може легко вступити у конфлікт з конституційними свободами, коли з метою відвернення загрози здійснюється втручання у охоронювану законом приватну сферу громадян. Закладене у правовій державі протиріччя, – з одного боку, гарантування безпеки як передумови свободи, з іншого, – забезпечення свободи вільної від домагань держави сфери, – вирішується під час ухвалення норм поліцейського права. Завданням поліції у демократичній правовій державі є забезпечення правового миру та внутрішньої безпеки, охорона державних органів від зазіхань на їхню діяльність з боку зовнішніх впливів, а також захист людей при реалізації ними прав та свобод, гарантованих конституцією [8].

Порушення зазначеної системи призводить до формування поліцейської держави, в якій суб'єкти поліцейської діяльності забезпечують інтереси влади всупереч правам і свободам людини та громадянина, або через їх нехтування.

Система органів поліції як суб'єктів поліцейської діяльності доволі широка. Вона охоплює різні владні структури. Характеризуючи орган поліції, необхідно зазначити, що він є органом виконавчої влади, з усіма ознаками цього органу. Із зазначеної позиції орган поліції є частиною державного апарату, що призначений реалізувати завдання та функції виконавчої влади. Це – організований колектив державних

службовців, що діють від імені держави у межах своєї компетенції. У органі поліції є засоби для реалізації своїх завдань і функцій. Цей орган діє в межах певної території, і, відповідно, є підзвітним і підконтрольним органам виконавчої влади.

Орган поліції як суб'єкт поліцейської діяльності вирізняється низкою особливостей. Насамперед це орган, який здійснює контроль-наглядові функції. По-друге, він безперервно виконує особливі державно-владні повноваження щодо непідпорядкованих йому суб'єктів, які зобов'язані виконувати рішення, прийняті органами поліції у межах своєї компетенції. Тобто йдеться про надвідомчий характер повноважень. Треба розуміти, що цей орган знаходиться у вертикальних взаємозв'язках, тобто існують внутрішньосубординаційні відносини всередині органу, а також контрольні функції щодо його діяльності у інших суб'єктів, наділених владними повноваженнями.

Ще однією ознакою поліцейського органу є, як зазначено, право застосовувати заходи примусу, аж до застосування вогнепальної зброї.

Висновки. Для здійснення класифікації суб'єктів поліцейської діяльності доцільно з'ясувати напрями такої діяльності. На нашу думку, основними з них є три. Поліцейську діяльність можна поділити на загальну (адміністративну) та спеціальну (оперативно-розшукову, кримінальну процесуальну та виконавчу).

Загальна поліцейська діяльність – правоохоронна діяльність уповноважених державою суб'єктів публічної адміністрації, спрямована на встановлення та забезпечення правопорядку, з можливістю застосування заходів адміністративного примусу у передбачених законом випадках.

Спеціальна поліцейська діяльність – це діяльність уповноважених державою спеціальних суб'єктів поліцейської діяльності щодо здійснення оперативно-розшукової, кримінальної процесуальної та виконавчої діяльності, передбаченої нормами права, що визначають специфічний порядок її здійснення.

Отже, для класифікації суб'єктів поліцейської діяльності за напрямками такої діяльності доцільно запропонувати такі їх види:

1) загальний суб'єкт поліцейської діяльності (що здійснює поліцейську діяльність органів і служб з охорони та оборони важливих державних об'єктів, охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю, у сфері міграційної політики, діяльність, що забезпечує недоторканість державного кордону та охорону суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні);

2) спеціалізовані суб'єкти поліцейської діяльності (що здійснюють поліцейську діяльність у сфері національної безпеки та оборони України, реалізацію державної політики у сферах цивільного захисту, захисту населення і територій та ліквідації надзвичайних ситуацій, управління економічною сферою держави);

3) цивільні суб'єкти поліцейської діяльності у сфері виконання рішень судів і забезпечення прав і свобод громадян тощо.

1. Тевлін Р. Про поняття «правоохоронні органи» у широкому та вузькому розумінні / Р. Тевлін // Радянське право. – 1985. – № 7. – С. 51–54.

2. Тимченко С. М. Судові та правоохоронні органи України / С. М. Тимченко. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 297 с.

3. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації / А. Т. Комзюк; заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Національний ун-т внутрішніх справ. – Х.: Вид-во Національного ун-ту внутрішніх справ, 2002. – 355 с.

4. Адміністративна (поліцейська) діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: підручник. – Вид. 2-е / С. Ф. Константинов, Г. Б. Кузьмичих та ін.; за заг. ред. В. В. Коваленка, Ю. І. Римаренка, В. І. Олефіра. – К.: Директ Лайн, 2012. – 816 с.

5. Бельский К. С. Полицейское право: лекционный курс / К. С. Бельский; под ред. канд. юрид. наук А. В. Куракина. – М.: Дело и Сервис, 2004. – 816 с.

6. Білик В. М. Організаційно-правові засади реалізації поліцейської функції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Вадим Миколайович Білик; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 240 с.

7. Кодекс поведінки службовців органів правопорядку: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 року № 34/169. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/PS_05_4_2_001.pdf

8. Римаренко Ю. І. Приватне життя і поліція / Ю. І. Римаренко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/15840720/pravo/privatne_zhittya_i_politsiya_-_rimarenko_yu_i

Когут Я. М. Определение круга субъектов полицейской деятельности.

Осуществлен анализ понятий «правоохранительный орган», «правоохранительная деятельность» «полицейские правоотношения», «полицейская деятельность» с целью определения круга субъектов полицейской деятельности. Приведены позиции ученых относительно определения критериев для

классификации таких субъектов, а также предпринята попытка их критического анализа. Охарактеризованы особенности органа, осуществляющего полицейскую деятельность, которые будут отличать его от органов, наделенных отдельными функциями таких субъектов.

Ключевые слова: полицейская деятельность, полицейские правоотношения, правоохранительный орган, правоохранительная деятельность, субъекты полицейской деятельности.

Kogut Y. M. Defining the scope of the subjects of policing.

The article analyzes the concepts of «law enforcement agency», «law enforcement», «police relationship», «police activity» in order to determine the range of subjects policing. In particular, given the position of the scholars concerning the definition of criteria for the classification of such entities, as well as an attempt to analyze these critical positions. As a result, characterized by features of the authority conducting police operations that will distinguish it from organs with separate functions such entities.

Today, the process of reforming the executive branch has reached the stage of formation of the police in Ukraine, creating or redesigning the various actors who have the right of States to exercise police functions. That is, not only the internal affairs relating to the categories of policing. Terms of actors who are members of police relations is very broad. Unfortunately, attempts to classify such entities scientists in Ukraine are not numerous. In outlining their range necessary to define the basic definitions that determine a classification.

Classification of subjects policing requires additional analysis and critical evaluation. By the police, in the narrow sense, extends the authority empowered by the state to self-realization of all functions of the police, particularly in the application of administrative coercion. Other subjects considered by us as subjects of police relations, endowed with certain police functions.

For the classification of subjects policing advisable to determine the directions of such activities. In our opinion, the main ones are three. Police work can be divided into general (administrative) and specific (operational-investigative, criminal procedural and executive).

General policing – policing authorized state entities of public administration, aimed at establishing and law enforcement, with the possibility of the application of administrative coercion in certain cases.

Special police activity – an activity authorized by the state special subjects policing for the implementation of operational, procedural and enforcement of criminal activity under the law, defining the specific procedure for its implementation.

Key words: policing, police legal, law enforcement, law enforcement, policing entities.

Стаття надійшла 24 січня 2014 р.

ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОВЕРНЕННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ДО ВІДПОВІДНОГО БЮДЖЕТУ

Досліджено практику застосування повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету як одного із заходів впливу за порушення бюджетного законодавства відповідно до Бюджетного кодексу України. На підставі аналізу нормативно-правових актів і рішень адміністративних судів визначено основні умови правомірності повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету у випадку нецільового використання таких коштів.

Ключові слова: повернення бюджетних коштів, нецільове використання, субвенція, одержувач, розпорядник, акт ревізії, порушення бюджетного законодавства, адміністративний суд.

Постановка проблеми. Органи бюджетного контролю як один із заходів впливу за порушення бюджетного законодавства застосовують повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету. 2013 року у 21 випадку органами Державної фінансової інспекції прийнято вимоги про повернення використаних не за цільовим призначенням сум субвенцій та коштів, наданих одержувачам бюджетних коштів. Відповідно до цих вимог поверненню підлягають кошти на суму 632, 18 тис. грн, з яких до державного бюджету повинно бути повернуто 386,06 тис. грн, а до місцевих – 246, 12 тис. грн [1].

Такий захід впливу у багатьох випадках призводить до значних негативних фінансових наслідків для окремих розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, що, своєю чергою, впливає на ефективність виконання ними своїх завдань і функцій у сфері публічно-управлінської діяльності. Огляд судової практики дозволяє стверджувати, що трапляються непоодинокі випадки безпідставного ухвалення рішення органами Державної фінансової інспекції про застосування повернення бюджетних коштів. Тому актуально дослідження правових норм, які визначають підстави застосування цього заходу впливу, а також аналіз практики реалізації таких норм органами бюджетного контролю та адміністративними судами.

Стан дослідження. Окремі аспекти застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства, зокрема повернення

бюджетних коштів до відповідного бюджету, були предметом досліджень В. І. Антипова, О. П. Гетьманець, Е. С. Дмитренко, А. О. Монаєнко, Л. А. Савченко, І. А. Сікорської, В. Д. Чернадчука, Н. Я. Якимчук та інших науковців. Проте аналіз підстав застосування повернення бюджетних коштів до державного чи місцевих бюджетів, з урахуванням сучасної правозастосовної практики та нового законодавства, здійснений не був.

Мета цієї статті – на підставі дослідження нормативно-правових актів і рішень адміністративних судів визначити основні умови правомірності застосування повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету.

Виклад основних положень. Ст. 117 БК України передбачає, що одним із заходів впливу за порушення бюджетного законодавства є повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету. Цей захід впливу застосовується у разі нецільового використання бюджетних коштів і спрямований насамперед на відшкодування збитків, завданих бюджету таким використанням коштів, і на відновлення фінансового становища до порушення правових норм. Нецільове використання бюджетних коштів, тобто порушення одного з основних принципів бюджетної системи держави, зумовлює обов'язок одержувачів таких коштів (суб'єктів господарювання, громадських чи інших організацій, які не мають статусу бюджетної установи) їх повернути до державного чи місцевого бюджету. До розпорядників бюджетних коштів (бюджетних установ) за нецільове використання коштів з метою відновлення становища, яке існувало до правопорушення, застосовується або ж зменшення бюджетних асигнувань, або повернення коштів до відповідного бюджету. Останній захід впливу підлягає застосуванню лише у випадку нецільового використання розпорядником субвенції (міжбюджетного трансферту для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який ухвалив рішення про надання субвенції).

Підстави та процедурні особливості застосування цього заходу впливу передбачено у Порядку повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету в разі їх нецільового використання, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2010 р. № 1163 [2] (далі – Порядок повернення бюджетних коштів). Відповідно до п. 2 цієї постанови підставою для повернення коштів до відповідного бюджету є акт ревізії, складений органом, уповноваженим здійснювати контроль за дотриманням бюджетного законодавства, у якому зафіксовано факт нецільового використання субвенції розпорядником

бюджетних коштів або нецільового використання бюджетних коштів їх одержувачем.

Найбільшу практичну цінність матиме дослідження, яке ґрунтуватиметься на прикладах правозастосовної діяльності органів бюджетного контролю та судів.

Питання повернення бюджетних коштів як заходу впливу за порушення бюджетного законодавства та бюджетне правопорушення, яке призвело до застосування такого заходу, як нецільове використання коштів, адміністративні суди розглядають або за позовами суб'єктів бюджетного контролю до розпорядників чи одержувачів про зобов'язання виконати вимогу, або за позовами останніх до органів Державної фінансової інспекції про визнання протиправною та скасування вимоги, якою передбачено повернення бюджетних коштів. В обох випадках суди досліджують, чи використання бюджетних коштів було здійснено не за цільовим призначенням. Це єдине бюджетне правопорушення, об'єктивну сторону якого було докладно визначено на законодавчому рівні [3, с. 96].

Відповідно до ст. 119 БК України нецільовим використанням бюджетних коштів є їх витрачання на цілі, що не відповідають: 1) бюджетним призначенням, установленим законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет); 2) напрямам використання бюджетних коштів, визначеним у паспорті бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі) або в порядку використання бюджетних коштів; 3) бюджетним асигнуванням (розпису бюджету, кошторису, плану використання бюджетних коштів). Використовуючи цю норму та приписи підзаконних нормативно-правових актів, адміністративні суди у багатьох випадках констатували, що бюджетні кошти не були використані не за цільовим призначенням, вимоги суб'єктів бюджетного контролю щодо повернення коштів до відповідного бюджету безпідставні. Так, Полтавський окружний адміністративний суд задовольнив позов про визнання протиправною та скасування вимоги Державної фінансової інспекції в Полтавській області щодо повернення до бюджету 150219,00 грн, зазначивши, що порушень цільового використання бюджетних коштів ревізією не встановлено та актом не зафіксовано, протокол про адміністративне правопорушення за нецільове використання коштів відповідачем не складався та до суду не направлявся [4]. Правомірність такої позиції було підтверджено й адміністративним судом апеляційної інстанції [5].

У випадку, коли факт нецільового використання бюджетних коштів зафіксований в акті ревізії, суд бере це до уваги, але при цьому самостійно досліджує наявність чи відсутність такого факту. В ухвалі Донецького апеляційного адміністративного суду від 14 березня 2013 року у справі № 2а/0570/21713/2011 зазначено, що в акті ревізії відображено, що ревізією встановлено порушення підпункту 8 пункту 1 статті 7, пункту 1 статті 119 Бюджетного кодексу України. Однак, дослідивши матеріали справи, апеляційний суд підтримав позицію суду першої інстанції та зробив висновок про відсутність факту нецільового використання бюджетних коштів. Зокрема, у судовому рішенні зазначено, що нецільовим використанням бюджетних коштів (стаття 119 БК України) є їх витрачання на цілі, що не відповідають бюджетним призначенням, установленим законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет). Відповідно до п. 8 ч. 1 статті 2 цього ж Кодексу бюджетне призначення – повноваження головного розпорядника бюджетних коштів, надане БК України, законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет), яке має кількісні, часові і цільові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування. З цього зрозуміло, що це порушення виникає у випадку, якщо витрачання коштів не відповідає кількісним, часовим і цільовим обмеженням бюджетного призначення. З переліку, який узгоджений головним розпорядком спірних бюджетних коштів – Міністерством фінансів України, вбачається, що вони виділяються з метою капітального ремонту доріг і тротуарів. Отже, для твердження про нецільове використання бюджетних коштів у спірних правовідносинах слід довести розбіжності між метою, з якою ці кошти надані, та їх фактичним витрачанням. Відповідачем не надано докази на підтвердження невідповідності витрачання позивачем одержаних за субвенцією коштів відповідному бюджетному призначенню. Отже, відповідач не довів факт нецільового використання бюджетних коштів, що виключає застосування до позивача такого заходу впливу, як повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету [6].

Для визначення, чи здійснено нецільове використання бюджетних коштів, суд може призначити проведення експертизи. Так, за рішенням Окружного адміністративного суду Автономної Республіки Крим під час розгляду справи № 2а-1108/12/0170/1 для перевірки цільового використання отриманих коштів було проведено судово-економічну та додаткову судово-економічну експертизу. Експертами були досліджені штатні розписи, кошториси, плани використання

бюджетних коштів, книги обліку заробітної плати одержувача бюджетних коштів, банківські виписки з Республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та інші бухгалтерські і первинні документи. З урахуванням досліджених документів і висновків судово-економічної експертизи суд вирішив, що окремі суми, вказані в акті ревізії, не підтверджені як нецільове використання бюджетних коштів, а інші кошти були використані не за цільовим призначенням і підлягають поверненню до бюджету [7].

Також важливо врахування органами бюджетного контролю та адміністративними судами того, що повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету можливе лише у випадку вчинення порушення бюджетного законодавства, передбаченого п. 24 ч. 1 ст. 116 БК України – нецільове використання бюджетних коштів. У випадку ж учинення розпорядником або одержувачем інших порушень бюджетного законодавства застосування такого заходу впливу вважатиметься безпідставним. Як зазначено у постанові Донецького окружного адміністративного суду від 23 жовтня 2013 року у справі № 805/12204/13-а, суб'єкт владних повноважень (орган Державної фінансової інспекції) вважає, що позивач (розпорядник бюджетних коштів) учинив порушення бюджетного законодавства, а саме: порушення п. 7 ч. 1 статті 4, ч. 6 статті 78, ч.ч. 1 та 3 статті 51, п. 40 ч. 1 статті 116 Бюджетного кодексу України, п. 46 Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторису бюджетних установ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2002 року № 228 (згідно з актом ревізії, оскарженою вимогою та поясненнями представників контролюючого органу). Однак суд скасував вимогу про повернення бюджетних коштів, зазначивши, що наявність порушень бюджетного законодавства, які встановлені п. 24 ч. 1 БК України (нецільове використання бюджетних коштів), які могли би бути підставою для застосування, передбаченого п. 5 ч. 1 статті 117 вказаного Кодексу такого заходу впливу, як повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету, ні актом ревізії суб'єкта владних повноважень, ні судом не встановлено [8].

Крім того, для правомірного застосування повернення бюджетних коштів необхідно відрізнити безпідставне (необґрунтоване) виділення коштів з бюджету від їх нецільового використання. Державна фінансова інспекція в Кіровоградській області звернулася до суду з адміністративним позовом до розпорядника бюджетних коштів про зобов'язання вчинити певні дії. Позов мотивовано тим, що під час

проведення ревізії окремих питань фінансово-господарської діяльності розпорядника встановлено факт незаконного отримання від розпорядника приватним підприємством бюджетної дотації на посіви цукрових буряків. Незаконність отримання коштів полягала у подачі недостовірних відомостей щодо площ використання земельних ділянок до податкової звітності та наявності податкової заборгованості за фіксованим податком, подання ним копії сертифіката відповідності на насіння цукрових буряків замість сертифіката на насіння цукрових буряків або сертифіката на насіння України. У зв'язку з цим органом Державної фінансової інспекції відповідачу було пред'явлено лист-вимогу про повернення до бюджету коштів, отриманих приватним підприємством, без установлених законом підстав і з порушенням законодавства. Однак суд у задоволенні адміністративного позову відмовив, зазначивши, що під час ревізії відповідача, зустрічної звірки приватного підприємства не було встановлено факти нецільового використання бюджетної дотації [9]. У цьому випадку органи Державної фінансової інспекції повинні були звернутися з позовом безпосередньо до приватного підприємства в порядку, передбаченому п. 8 статті 10 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», відповідно до якого органу державного фінансового контролю надається право порушувати перед відповідними державними органами питання про визнання недійсними договорів, укладених із порушенням законодавства, у судовому порядку стягувати у дохід держави кошти, отримані підконтрольними установами за незаконними договорами, без установлених законом підстав і з порушенням законодавства. Застосування ж щодо розпорядника повернення бюджетних коштів було безпідставним.

Чинний Порядок повернення бюджетних коштів передбачає, що застосування цього заходу впливу можливе винятково на підставі складання акта ревізії, а до прийняття такої норми акт ревізії вважався лише однією з підстав застосування повернення бюджетних коштів. У Порядку зменшення бюджетних асигнувань і повернення коштів у разі нецільового використання бюджетних коштів у поточному чи минулих роках [10] було зазначено, що підставою для повернення коштів одержувачами бюджетних коштів у дохід відповідного бюджету є акт (інший документ), складений за результатами ревізії (перевірки). Порядок повернення бюджетних коштів, отриманих як субвенція, до відповідного бюджету в разі їх нецільового використання [11], вказував, що факт нецільового використання субвенції оформляється актом

ревізії або довідкою про перевірку та містив вимоги до змісту такої довідки.

Вимоги до оформлення та змісту акта ревізії зазначені у п. 35 Порядку проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами [12]. Акт ревізії складається на паперовому носії державною мовою і повинен мати наскрізну нумерацію сторінок. На першому аркуші акта ревізії, який оформляється на бланку контролюючого органу, зазначається назва документа (акт), дата і номер, місце складення (назва міста, села чи селища). Акт ревізії містить: 1) вступну частину, в якій зазначаються підстава для проведення ревізії, тема ревізії, повна назва об'єкта контролю, його місцезнаходження, відомості про організаційно-правову та форму власності, дати початку і закінчення ревізії, період, який охоплювала ревізія, перелік посадових осіб контролюючого органу та залучених спеціалістів, що проводили ревізію, перелік посадових осіб, які відповідали за фінансово-господарську діяльність об'єкта контролю у період, що підлягав ревізії; 2) констатуючу частину, в якій наведено інформацію про результати ревізії в розрізі кожного питання програми із зазначенням, за який період, яким способом (вибірковим, суцільним) та за якими документами перевірено ці питання, висновок про наявність або відсутність порушень законодавства, а також у разі наявності визначений в установленому законодавством порядку розмір збитків, завданих державі чи об'єкту контролю внаслідок таких порушень. Виявлені допущені об'єктом контролю порушення законодавства, контроль за дотриманням якого входить до компетенції контролюючого органу, фіксуються в констатуючій частині акта ревізії з обов'язковим посиланням на норми законів чи інших нормативно-правових актів, які порушено, та зазначенням винних у їх допущенні осіб.

Висновки. У Порядку повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету в разі їх нецільового використання підставою застосування цього заходу впливу визнається акт ревізії, в якому зафіксовані чітко визначені порушення.

Аналіз нормативно-правових актів і практики адміністративних судів дозволяє стверджувати, що повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету може бути застосовано лише у випадку наявності сукупності таких фактів:

– здійснено нецільове використання субвенції розпорядником бюджетних коштів або нецільове використання бюджетних коштів їх одержувачем, а не інше порушення бюджетного законодавства. Чи

виникло нецільове використання бюджетних коштів, суд досліджує незалежно від документально встановлених висновків органів бюджетного контролю, для чого може призначити проведення експертизи;

– факт такого правопорушення безпосередньо зафіксований в акті ревізії;

– акт ревізії повинен бути складений відповідно до норм законодавства органом, уповноваженим здійснювати контроль за дотриманням бюджетного законодавства.

1. Звіт про результати діяльності органів Держфінінспекції та її територіальних органів за 2013 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/101039>.

2. Про затвердження Порядку повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету в разі їх нецільового використання: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2010 р. № 1163 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 98. – Ст. 3480.

3. Фінансове право: підручник / М. П. Кучерявенко, Д. О. Білінський, О. О. Дмитрик та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. М. П. Кучерявенка. – Х.: Право, 2013. – 400 с.

4. Постанова Полтавського окружного адміністративного суду від 14 січня 2013 року у справі № 2а-1670/6911/12. Реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 28738903. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28738903>.

5. Постанова Харківського апеляційного адміністративного суду від 11 березня 2013 року у справі № 2а-1670/6911/12. Реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 30034505. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30034505>.

6. Ухвала Донецького апеляційного адміністративного суду від 14 березня 2013 року у справі № 2а/0570/21713/2011. Реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 30067544. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30067544>.

7. Постанова Окружного адміністративного суду Автономної Республіки Крим від 17 червня 2013 року у справі № 2а-1108/12/0170/1. Реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 32215482. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32215482>.

8. Постанова Донецького окружного адміністративного суду від 23 жовтня 2013 року у справі № 805/12204/13-а. Реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 34375026. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34375026>.

9. Постанова Кіровоградського окружного адміністративного суду від 27 травня 2013 року у справі № 1170/2а-327/12. Реєстраційний номер

судового рішення в ЄДРСР – 32530485. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32530485>.

10. Про затвердження Порядку зменшення бюджетних асигнувань та повернення коштів у разі нецільового використання бюджетних коштів у поточному чи минулих роках: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2006 р. № 492 (втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 17.03.2011 р. № 255) // Офіційний вісник України. – 2006. – № 15. – Ст. 1101.

11. Про затвердження Порядку повернення бюджетних коштів, отриманих як субвенція, до відповідного бюджету в разі їх нецільового використання: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2002 р. № 495 (втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 22.12.2010 р. № 1163) // Офіційний вісник України. – 2002. – № 15. – Ст. 812.

12. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2006 р. № 550 // Урядовий кур'єр. – 2006. – 17 травня. – № 90.

Назар Ю. С. Основания применения возвращения бюджетных средств в соответствующий бюджет.

Статья посвящена исследованию практики применения возвращения бюджетных средств в соответствующий бюджет как одной из мер воздействия за нарушение бюджетного законодательства в соответствии с Бюджетным кодексом Украины. На основе анализа нормативно – правовых актов и решений административных судов определены основные условия правомерности возврата бюджетных средств в соответствующий бюджет в случае нецелевого использования таких средств.

Ключевые слова: *возвращение бюджетных средств, нецелевое использование, субвенция, получатель, распорядитель, акт ревизии, нарушения бюджетного законодательства, административный суд.*

Nazar Y. S. Ground application return budget funds to the relevant budget.

The article investigates the practice of the return of the budget to the appropriate budget as one of the measures for violation of the budget law in accordance with the Budget Code of Ukraine. The measure of influence in many cases leads to significant negative financial consequences for individual managers and recipients of budget funds, which in turn affects the efficiency of the performance of their tasks and responsibilities in the field of public management activities. Applications return the budget allocated primarily to damages caused by improper use of the budget and budget for restoring the financial situation that existed before the violation of law. This paper examines the case considered by the administrative courts of appeal decisions to impose restitution as budget measures

for violation of the budget law. It is noted that in the Procedure return the budget to the appropriate budget in the event of misuse of the reasons for this measure recognizes the impact of revision of the act, which recorded clearly identified violations. Analysis of legal acts and practices of administrative courts suggests that return the budget to the appropriate budget can be applied only if there is a set of the following facts: there was misuse of subsidy spending unit or misuse of budget funds of the recipient, and not any other violation of the budget legislation (whether there has been a misuse of budget funds, regardless of the court examines the documented findings of established budgetary control, which may order the examination of) the fact of such offenses recorded directly in the act of revision, revision of the act shall be drawn up in accordance with law by the body authorized to monitoring compliance with the budget law.

Key words: return the budget, misuse, grants, recipient, manager, audit act, the violation of the budget law, the administrative court.

Стаття надійшла 6 лютого 2014 р.

УДК 342.97:351.74(477)

В. В. Новіков

ОСНОВНІ ФОРМИ РЕЛІГІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Досліджено питання, пов'язані із визначенням поняття релігійної діяльності та її основних форм. Акцентовано, що діяльність релігійних організацій спрямована на задоволення релігійних потреб людей сповідувати і поширювати віру. Підкреслено, що чинне законодавство не розкриває поняття культової та релігійної діяльності, а перелічує випадки, в яких здійснюються обряди і церемонії.

Релігійні обряди, згідно з церковними приписами, це сукупність індивідуальних чи колективних дій вірян, які спрямовані на встановлення двосторонніх відносин між людьми і надприродними об'єктами.

Зауважимо, що у релігійній літературі під поняттям культової діяльності визначають сакральні традиції, обряди, церемонії та дії, притаманні будь-якій релігії, тому під культовою (релігійною) діяльністю слід розуміти діяльність пов'язану із заснування молитовних будівель, здійсненням культових обрядів і церемоній, релігійним навчанням і вихованням, розповсюдженням віри, спрямовану на задоволення духовних потреб віруючих та практичних потреб функціонування релігійних організацій, що виявляється у духовній та практичній сферах. Визнається, що основними формами релігійної організації є обряд, хрещення, миропомазання, соборкування, вінчання, сповіду-

вання, причастя, рукоположення. Зроблено висновок про необхідність закріплення цих форм релігійної діяльності у чинному законодавстві.

Ключові слова: релігійний культ, релігійні дії, обряд, богослужіння, таїнства, миропомазання, сповідь, вінчання.

Постановка проблеми. Орієнтація стратегічного шляху України на демократизацію і побудову соціальної і правової держави вимагає практичної реалізації конституційних положень щодо гарантії прав і свобод громадян, зокрема права на світогляд і віросповідання.

Нині зростає вплив церкви, релігійних обрядів на соціальне життя суспільства. Це свідчить про істотні зміни умов життя і підходів до релігії як чинника духовного відродження нації.

У складних умовах тривалого національного і соціального гноблення виховна і просвітницька діяльність Церкви значною мірою сприяла збереженню українського народу як нації.

У функціонуванні Церкви і релігійних організацій, які виконують роль соціального інституту, важливе значення мають духовно-моральні феномени, релігійна свідомість, релігійна психологія, морально-етичні правила.

Значення діяльності релігійних організацій полягає у тому, що вони становлять собою колективні утворення, які діють як єдине ціле з однією метою, встановленою у законі, – задоволення релігійних потреб людей сповідувати і поширювати віру.

У своїй діяльності релігійні організації вступають у різні правовідносини, зокрема цивільно-правові, що дає підстави вважати їх колективними суб'єктами права.

Діяльність релігійних організацій здійснюється залежно від внутрішніх релігійних правил, які визначаються традиціями і належністю до певного релігійного об'єднання, яке має своє віровчення, культову практику і здійснюється у різних формах, які визначаються церковним правом.

Стан дослідження. Інтерес учених до цієї проблеми пояснюється тим, що релігійні організації сприймалися як історичний феномен, однак їх роль у духовному і моральному розвитку суспільством недооцінювалася. Питання організації діяльності Церкви і релігійних організацій, їх ролі у суспільстві були предметом досліджень багатьох учених: юристів, соціологів і теологів. Цим проблемам присвячували свої роботи О. А. Амбросімова, М. Ю. Бабій, Д. О. Вовк, В. П. Грібанов, В. С. Сіленський, М. В. Трофімчук, Ю. В. Кривенко, В. Д. Фуджечі,

Л. В. Ярмол та інші. Однак їх інтереси обмежувалися проблемами взаємодій між державою і Церквою.

Тому виникає необхідність більш детального дослідження релігійної діяльності та її основних форм з метою розробки дієвих механізмів правового регулювання діяльності релігійних організацій для задоволення релігійних потреб громадян, що є основною метою статті.

Виклад основних положень. Головна функція релігії пов'язана із вирішенням проблем людини, яка відчуває психологічну незахищеність від життєвих негараздів, через ці причини намагається знайти захист у Бога [1, с. 75].

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» не розкриває поняття культової та іншої релігійної діяльності та її основних форм, а лише перелічує випадки і місця, в яких можуть бути здійснені обряди та церемонії.

Дотримуючись чинного, законодавства, під релігійною діяльністю слід розуміти богослужіння, релігійні церемонії, процесії, релігійні обряди, інші індивідуальні чи колективні релігійні дії, пов'язані зі сповіданням і поширенням віри.

Релігійні обряди – це сукупність визнаних внутрішніми церковними приписами і правилами індивідуальних чи колективних дій вірян, спрямованих на встановлення двосторонніх відносин між людиною і надприродними об'єктами.

Виникає необхідність створення законодавчої бази для реалізації кожним права на свободу світогляду та віросповідання з урахуванням і правових норм, і релігійних, соціологічних і філософських, щоб запобігти однобічного розгляду питання. Відповідно до цього положення потрібно передбачити в спеціальних нормативних актах можливість участі військовослужбовців у релігійній діяльності, право дотримуватися обрядів та церемоній, закріпити поняття військового капелана та передбачити його права і обов'язки.

Українське законодавство практично унеможливило доступ священників усіх релігій до кримінально-виконавчих закладів. Керівництво виправного закладу на свій розсуд надає доступ представникам однієї чи двох релігій, при цьому абсолютно не враховується віросповідання засуджених осіб. Це порушує Мінімальні стандарти ООН поводження з в'язнями, Європейські пенітенціарні правила та інші міжнародні документи.

У релігієзнавчій літературі поняття «культ» (від лат. *cultus* – поклоніння) визначається як сукупність визначених сакральних традицій,

обрядів, церемоній та дійств, які притаманні будь-якій релігії. Тому під релігійною (культовою) слід розуміти діяльність, пов'язану із заснуванням молитовних будівель, здійсненням релігійних (культових) обрядів і церемоній, релігійним навчанням і вихованням, поширенням віри (місіонерська діяльність), паломництвом до святих місць, та іншу діяльність, яка відповідно до віровчення вважається культовою. Під культом слід розуміти сукупність дій, за допомогою яких, на думку вірян, впливають надприродні дії з визначеною метою.

Первинною ланкою релігії є релігійна група. Вона виникає на підставі спільного здійснення релігійних обрядів, тобто символічних дій, в яких втілюються ті або інші релігійні уявлення. Історики засвідчують, що в первіснообщинному суспільстві культові дії були вплетені в процес матеріального виробництва і суспільного життя, не виділялися у самостійний вид діяльності. Коло учасників культових дій збігалося з колом учасників трудових та інших соціальних дій. Тому релігійна група за обсягом збігалася з іншими соціальними групами – племенами, родом, сусідньою общиною. Однією із істотних ознак, які відокремлювали один рід від іншого, було сумісне здійснення членами роду або племені релігійних обрядів [2, с. 43].

Поступово в релігійних групах виокремлюються спеціалісти з проведення релігійних (культових) дій (відьмаки, шамани). Вони створюють своєрідну професійну групу, яка займається таким видом діяльності, як організація і здійснення обрядів. З часом і монополізацією культової діяльності цей професійний прошарок перетворюється в особливу соціальну групу і стає частиною родової верхівки. Всі найбільш важливі події внутрішньообщинного життя і міжобщинних відносин супроводжувалися культовими або ритуальними діями. Ритуал, своєю чергою, виступає емпіричним дійством, яке має символічний характер. Крім того, це дійство суворо регламентовано. Істотна відмінність, яка відрізняє ритуал від повсякденного життя, полягає в тому, що він є сакральним аспектом діяльності [3, с. 56].

Сакральне (або священне) – це аспект діяльності, який сягає за межі звичайного та зрозумілого. Воно охоплює найвищі цінності, які виступають об'єктами поклоніння.

Ритуал застосовують в тих випадках, коли необхідно строго регламентувати дії людини. Отож, здійснюється ритуалізація діяльності релігійних, тобто упорядковується система дій, які мають символічне значення. До ритуалізованих форм діяльності релігійних організацій насамперед слід віднести обряд.

Під обрядом слід розуміти зовнішній вираз вірувань людини. Предмет релігійних вірувань людини (Бог, істота величніша) є безмежно духовний і знаходиться на невидимому шаблі, тому людині в цілому складно уявити цей предмет і формувати своє ставлення до нього без буд-якого посередництва. Посередником і є обряд. Обряд слугує для людини символом і освідченням впливу Бога на людське життя. Православна Церква вірує, що кожний обряд, виконаний в її ім'я, здійснює ту або іншу освячувальну, обновлювальну та закріплювальну дію на людину [4, с. 27].

Поняття обряду дозволяє розглянути співвідношення між ритуалом, релігією, культом і таїнством. Одним із елементів структури релігії є культ, під яким слід розуміти сукупність визначених церковними канонами і традиціями обрядів, які дають вірянам можливість безпосереднього спілкування з Богом або святими.

Чинне законодавство чітко не визначає форми та види діяльності релігійних організацій і критерії їх відповідності статутній меті – сповідання і поширення віри. Не всі види діяльності цих організацій спрямовані на досягнення мети їх створення. Результатом деяких видів діяльності є безпосереднє досягнення мети, результат інших видів – лише опосередковано слугує її досягненню. Тому діяльність релігійних організацій можна поділити на два види: релігійну і нерелігійну.

Релігійну (культову) діяльність слід розуміти як сукупність релігійних (культових) дій, пов'язаних із ставленням до надприродного: молитви, богослужіння, таїнства, обрядові, ритуальні, магічні дії. Право релігійних організацій на здійснення вказаної діяльності закріплено у ст. 21 Закону «Про свободу совісті та релігійні організації». Згідно з цією статтею релігійні організації мають право засновувати і утримувати вільно доступні місця богослужінь або релігійних зібрань, а також місця, шановані у тій чи іншій релігії (місця паломництва). Богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії без перешкод здійснюються у культових будівлях і на прилеглий території, у місцях паломництва, закладах релігійних організацій, на кладовищах, у місцях окремих поховань і крематоріях, квартирах і будинках громадян, а також в установах, організаціях і на підприємствах за ініціативою їх трудових колективів і за згодою адміністрації. Релігійні організації повинні дотримуватися відведених місць богослужінь, релігійних зібрань чи інших релігійних заходів, які повинні бути вільно доступними. Під час здійснення культу релігійна організація не повинна порушувати чинне законодавство і правопорядок.

Релігійна (культובה) діяльність Церкви та релігійних організацій регулюється релігійними та нормами церковного права.

До релігійних (культурних) дій, які мають конститутивний характер, і їх не можна відокремити від сутності релігії, без них неможливе її існування, входять Таїнства. Під Таїнствами слід розуміти релігійні (культурні) дії в християнстві. За визначенням катехізису, Таїнство – це священнодійство, в якому під час видимого речового дійства невидимо подається благодать Святого Духа. Таїнства богоустановлені. Центр таїнства – дія Бога за вірою людини, зовнішня сторона в деталях може змінюватися [5, с. 274].

Таїнство, відповідно до християнського розуміння, реально вводить божественне в життя людини та сягає за межі обрядовості. До них належать: Хрещення, Миропомазання, Соборування, Вінчання, Сповідь, Причастя, Рукоположення. Ці Таїнства для фізичних осіб у багатьох випадках є традиціями та звичаями [6, с. 456].

З точки зору церковного права, Хрещення є головним у юридичному розумінні, який наділяє особу церковною правоздатністю. А. С. Павлов стверджував, що хрещення в церковному праві має значення подібне до народження для цивільного права [7, с. 76].

Енциклопедичний словник Брокгауза-Ефрона визначає Хрещення як одне з перших християнських Таїнств, яке визнається всіма християнськими віросповіданнями, хоча і не в однаковому розумінні; знаменує вступ до церковної общини, обряд складається з трикратного занурення у воду (в Східній Церкві) або обливання голови того, над ким здійснюють хрещення (в Західній Церкві), причому промовляються встановлені молитви і обов'язкові слова: «Крещаетеся во имя Отца, Сына и св. Духа» [8, с. 696].

Магічним обрядом є також церемонія «постриження власов». Постриг волосся у дитини при хрещенні та занурювання їх у купіль – пережиток стародавнього вірування в те, що, покладаючи до ніг божества частину свого тіла, яка наділена чудодійною можливістю росту, людина встановлює з ним тісні зв'язки [9, с. 37].

Хрещення називається Таїнством тому, що в обряді здійснюється реальне поєднання земного, яке відображається у воді, та духовного, для нас невидимого, але яке присутнє «саме в цей час і зараз», поєднує земне і небесне. Такий обряд фіксується у книзі записів надання релігійних (культурних) послуг і видається Свідцтво про хрещення. Після хрещення дитині дають ім'я, найчастіше того святого, про якого згадується в цей день.

Посвячення в релігію відповідно до віросповідання здійснюється по-різному. Наприклад, православне віросповідання – хрещення трикратним зануренням у купіль у будь-якому віці, але переважно немовлятами; католики охрещуються трикратним кропленням святою водою в будь-якому віці, переважно немовлятами. У протестантів відбувається хрещення в зрілому віці, за самостійним рішенням і з обов'язковим навчанням основи віри; іудеї здійснюють обрізання на восьмий день після народження; мусульмани тож проводять обрізання.

Миропомазання є другим елементом складного фактичного складу, з якого розпочинається церковна правосуб'єктність. Якщо Хрещення є умовою набуття правоздатності, то миропомазання є юридичним фактом, який надає хрещеній особі церковну дієздатність, тобто реальну можливість мати права і виконувати обов'язки.

У Православній Церкві Хрещення і Миропомазання здійснюються в один день, але допускається і окремо. У католиків – у віці 12–15 років після катехизації – вивчення основ віри і складання іспитів на їх знання. В іудеїв у 13 років підлітка вперше викликають читати Тору. Після служби в синагозі – сімейна вечірка. У протестантів і мусульман таке таїнство відсутнє.

Причастя є завершальним фактом, відповідно до якого розпочинається вступ до Церкви. Під Причастям слід розуміти містичне спілкування вірян із Богом, а також єдність християн між собою. Церковні канони, під загрозою відлучення від Церкви, передбачають, що християнин повинен причащатися не рідше ніж раз на три тижні. Причастя для православних можливе після каяття і відпущення гріхів. Католики та протестанти можуть бути допущені до святого причастя за бажанням під час богослужіння. Іудеї та мусульмани – під час посту і паломництва.

Сповідь має важливе значення для християн, є підставою для відновлення церковної дієздатності, крім того, здійснюється таємний суд духовника. Православні мають право на сповідь у суворо відведений час – перед літургією; у аналоя – в загальній залі; без подробиць – просто потрібно назвати гріх; священник читає довільну молитву. Католики сповідаються в будь-який час; у закритій сповідальні гріх можна аналізувати зі священником, священник дає поради та настанови, відпускає гріхи. Протестанти стверджують, що між людиною і Богом немає посередників, тому ніхто не має права відпускати гріхи [10, с. 98].

Вінчання є одним із найбільш розповсюдженим релігійних (культурих) дійств.

Церковне право визначає шлюб як моногамний союз чоловіка та жінки, який становить неподільне спілкування та взаємну співучасть у божому та людському праві упродовж життя. Церква розглядає шлюб як релігійний акт, укладення та припинення якого залежить від того, до якого віросповідання належать подружжя. З кінця 9 ст. закон розпочав вимагати для дійсності шлюбу церковне вінчання, відтак встановлюється відома до нині обрядова форма вінчання як особливо-го церковного дійства. Церква визначає, що не шлюб є таїнством, а церковне священнодійство.

Вінчання здійснюється в храмі. Забороняється укладення шлюбу перед Великодньою чотиридесятницею, у середу й п'ятницю та під час постів: Різдвяного, Петрівки, Успенського. Вінчання заборонено ввечері, а також не допускається вінчання декількох пар разом [11, с. 40].

Православна Церква допускає шлюб лише між православними, у католиків між будь-яким християнами, а також з невіруючими. У протестантів взагалі шлюб не потребує обов'язкового церковного освячення. Іудеям бажано одружуватися на одновірцях. Мусульманин може одружитися на жінці іншої віри, а мусульманка – вийти заміж лише за мусульманина.

Рукоположення (хіротонія) – вступ члена Церкви до церковної ієрархії, перехід з однієї ієрархічної посади на іншу у православних і католиків. У протестантів воно не є таїнством, призначається на вибір. Для іудеїв та мусульман характерно, що між людиною та Богом немає посередника, є тільки люди, які отримали богословську освіту, керують молитвою та знають релігійний закон.

Соборування, своєю чергою, має більш моральне та сакральне значення, оскільки здійснюється над хворими для зцілення їх від немощів душевних і тілесних. У православних соборування не може здійснюватися віч-на-віч, необхідна присутність хоча б ще одного християнина. Те ж у католиків, але у них можливо соборування віч-на-віч. У протестантів – відсутнє.

Цивільний кодекс України (ст. 287) передбачає, що фізична особа, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я, має право на допуск до неї священнослужителя для здійснення богослужіння та релігійного обряду.

Для релігійних організацій основною є релігійна діяльність, яка має специфічний характер. Згідно з чинним законодавством релігійні організації мають право засновувати і утримувати культові споруди

і будівлі, інші місця і об'єкти, спеціально призначені для богослужінь, молитвенних і релігійних зборів, релігійного поклоніння. В цих будівлях і на територіях, які до них прилягають, релігійна організація має право здійснювати богослужіння, інші релігійні обряди і церемонії. Крім того, вони мають право проводити релігійні обряди в лікувально-профілактичних і лікарняних установах, дитячих будинках, будинках-інтернатах для людей похилого віку та інвалідів, в установах, в яких відбуваються покарання у вигляді позбавлення волі (на прохання громадян, які знаходяться в таких установах) в приміщеннях, що спеціально виділяються адміністрацією установ для цієї мети. Публічні богослужіння, інші релігійні обряди і церемонії здійснюються в порядку, встановленому для проведення зборів, демонстрацій.

Крім переліченого, релігійна (культова) діяльність може бути різноманітною: будівництво достатньої кількості храмів, яка задовольняє потреби населення, числа культових споруд, нагляд за їх архітектурою, а також за обрядовістю богослужіння, іконописанням, допущення різноманітних обрядів канонізація святих, визнання мощів і чудотворних ікон, встановлення свят і постів, проведення релігійних процесій щодо.

Висновок. Релігійна діяльність – це сукупність релігійно-зумовлених дій вірян, релігійних інститутів, спрямованих на задоволення духовних і практичних потреб функціонування релігійних організацій, та виявляється у:

1) духовній сфері – проповідницька; продукування релігійних ідей; богословсько-теологічне їх обґрунтування, інтерпретація, систематизація;

2) практичній сфері – культурно-просвітницька; пропаганда та поширення релігійних ідей; місіонерська, добродійна, релігійно-освітня; виробнича і господарська діяльність.

Основні форми релігійної діяльності (обряд, хрещення, миропомазання, соборування, вінчання, сповідь, причастя) визначені церковним правом. Слушним було б закріплення цих форм релігійної діяльності у чинному законодавстві з метою утвердження церковної правосуб'єктності і удосконалення правового регулювання релігійної діяльності.

1. Попова М. А. Фрейдизм и релігія / М. А. Попова. – М.: Наука, 1985. – С. 75.

2. Мчедлов М. Приоритет традиции или права? / М. Мчедлов // Религия и право. – 2003. – № 2. – С. 43.
3. Свенцицкая И. С. От общины к церкви / И. С. Свенцицкая. – М., 1984. – С. 56.
4. Марков С. О праве церкви изменять церковные постановления, обряды и обычаи, существа веры не касающиеся / С. О. Марков. – М., 1901. – С. 27.
5. Булгаков С. В. Настольная книга для священно-церковно-служителей / С. В. Булгаков. – М.: Издательский отдел Московского патриархата, 1993. – С. 1274.
6. Полный Православный богословский энциклопедический словарь, Т. II. – СПб., 1992. – С. 456.
7. Павлов А. С. Курс церковного права / А. С. Павлов. – 1902. – С. 76.
8. Малый энциклопедический словарь: в 4 т. Т. 3 /репринтное воспроизведение издания Брокгауза-Ефрона. – М.: Терра, 1997. – С. 696.
9. Григоренко А. Ю. Разнолика магия / А. Ю. Григоренко. – М.: Советская Россия, 1987. – С. 37.
10. Красножен М. Е. Основы церковного права / М. Е. Красножен. – М., 1992. – С. 98.
11. Брак у всех да будет честен... (О долге и обязанностях православных супругов). – М.: Образ, 2005. – С. 40.
12. Прот. Нефедов Г. Таинство и обряды Православной Церкви / Г. Нефедов. – М.: Паломник, 1999. – С. 173.

Новиков В. В. Основные формы религиозной деятельности в Украине.

Исследуются вопросы, связанные с определением понятия религиозной деятельности и ее основных форм. Религиозные организации направлены на удовлетворение религиозных потребностей людей исповедовать и распространять веру. Подчеркивается, что действующее законодательство не раскрывает понятие культовой и религиозной деятельности, а перечисляет случаи, в которых проводятся обряды и церемонии. Религиозные обряды согласно церковным предписаниям, это совокупность индивидуальных или коллективных действий верующих, которые направлены на установление двусторонних отношений между людьми и сверхъестественными объектами. Деятельность религиозных организаций осуществляется в зависимости от внутренних религиозных правил, которые определяются традициями и принадлежностью к определенному религиозному объединению, имеющему свое вероучение, культовую практику и происходит в различных формах, определяющиеся церковным правом.

В религиозной литературе под понятием культовой деятельности определяют сакральные традиции, обряды, церемонии и представления,

присущи любой религии, поэтому в культовой (религиозной) деятельностью следует понимать деятельность, связанную с основания молитвенных зданий, проведения культовых обрядов и церемоний, религиозным обучением и воспитанием и распространением веры, направленную на удовлетворение духовных потребностей верующих и практических потребностей функционирования религиозных организаций что проявляется в духовной и практической сферах. Признается, что основными формами религиозной организации является обряд, крещение, миропомазание, соборование, венчание, исповедание, причастия, рукоположение. Сделан вывод о необходимости закрепления этих форм религиозной деятельности в действующем законодательстве.

Ключевые слова: религиозный культ, религиозные действия, обряд, богослужение, таинства, миропомазание, исповедь, венчание.

Novikov V. V. Main forms of religious activity in Ukraine.

The paper investigates the issues related to the definition of religious activity and its basic forms. Activities of religious organizations aimed at meeting the religious needs of the people profess and propagate their faith. It is emphasized that the legislation does not reveal the concept of worship and religious activities, and lists the cases in which there are rituals and ceremonies. Religious rites according to religious orders, a set of individual or collective actions of believers that are aimed at strengthening bilateral relations between humans and supernatural objects.

Activities of religious organizations is dependent on internal religious rules that are defined by tradition and belonging to a particular religious association, which has its doctrine, religious practices and comes in different forms, which are defined by canon law.

In religious literature under the concept of religious activities define sacred traditions, rites, ceremonies and performances are inherent to any religion and so in a cult (religious) activities should understand the activities related to the establishment of prayer buildings, carrying out religious rites and ceremonies, religious education and spread the faith, designed to meet the spiritual needs of the faithful and the practical needs of religious organizations functioning manifested in spiritual and practical areas.

The primary element of religion is defined by a religious group that arises under the common worship. During the development of humanity all the most important events involving conduct of worship or ritual. Ritual is sacred (holy) aspect of and goes beyond the usual and understandable, includes the highest values are the objects of worship. To include ritual ceremony, which is an outward expression of the beliefs of the people. Not all activities of religious organizations aimed at spreading the faith, because this activity is divided into religious and secular. Religious activities related to the ratio of the sacrament, ritual action. Sacrament, according to the Christian understanding of reality and brings divine life and lead outside rituals. It should include: baptism, chrism, unction, weddings,

confession, communion, by the hand position. Religious organizations, under current law, have the right to establish and maintain places of worship and buildings and other city facilities specifically designed for worship, prayer and religious duties. Religious organizations conduct religious ceremonies in hospitals, orphanages, boarding for the elderly and disabled people in institutions serving a sentence of imprisonment. It is concluded that religious activities are aimed at meeting the spiritual and practical needs: the production of religious ideas, Theological, theological justification, cultural and educational activities, promotion and dissemination of religious ideas.

Стаття надійшла 25 листопада 2013 р.

УДК 342.5

В. В. Серета

ЩОДО ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЗА ЯКІ ПЕРЕДБАЧЕНО ДИСЦИПЛІНАРНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

У статті здійснюється характеристика змісту та сутності правової кваліфікації адміністративних правопорушень, розглядаються особливості кваліфікації проступків, за які передбачено притягнення до дисциплінарної відповідальності. Зокрема, аналізується кваліфікація адміністративних проступків, вчинених військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, а також особами рядового і начальницького складів Державної пенітенціарної служби України, органів внутрішніх справ, служби цивільного захисту і Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. На підставі такого аналізу даються авторські дефініції та класифікації зазначених понять.

Ключові слова: кваліфікація, адміністративна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, правопорушення, проступок.

Постановка проблеми. Кваліфікація адміністративних правопорушень посідає важливе місце в провадженні у справах про адміністративні проступки, оскільки замало здійснити перевірку дотримання вимог адміністративного законодавства та виявити правопорушення, важливо правильно встановити, чи є така дія або бездіяльність особи протиправною, тобто визначити, чи охоплюється вчинене складом законодавчо встановленого проступку. Правильна кваліфі-

кація того чи іншого діяння – це запорака дотримання прав особи, уникнення неправомірного притягнення її до адміністративної відповідальності.

Тому важливим питанням є глибоке наукове дослідження проблеми кваліфікації усіх проступків, зокрема тих, які передбачають у подальшому процедуру притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Стан дослідження. Проблеми кваліфікації адміністративних правопорушень у своїх працях розглядають чимало вчених: В. Б. Авер'янов, А. І. Берлач, П. С. Гагай, Г. К. Голубева, Т. О. Гуржій, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, О. І. Остапенко, О. М. Стороженко та інші.

Їхні праці мають важливе наукове та практичне значення; висновки і рекомендації, що містяться в них, слугують подальшому розвитку законодавства в адміністративно-правовій галузі, є загально-теоретичною основою для досліджень у сфері адміністративно-правової науки.

Незважаючи на достатню активність у сфері наукових досліджень щодо питань кваліфікації, зокрема окремих видів правопорушень, питання кваліфікації проступків, за які передбачена дисциплінарна відповідальність, є недостатньо дослідженою у юридичній літературі проблемою та викликає багато запитань під час застосування на практиці.

Метою статті є характеристика та визначення поняття кваліфікації публічно-організаційних проступків, за які передбачено притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Виклад основних положень. Термін «кваліфікація» є полісемічним і застосовується в різних галузях знання для позначення тих чи інших категорій дійсності.

Поняття «кваліфікація» має три значення: ступінь придатності до будь-якого виду праці, ступінь підготовленості; професія, фах; визначення якості будь-чого, оцінка будь-чого. У цьому останньому значенні термін «кваліфікація» використовують в юридичних науках, коли виникає потреба оцінити конкретне діяння людини [1, с. 2].

Кваліфікація – це характеристика предмета, віднесення його до певної групи [2, с. 428]. Подібне розуміння терміна «кваліфікація» дається і в юридичній енциклопедії: «Кваліфікація (пізнюлат. *qualificatio*, від лат. – який, якої якості і ... – роблю) – характеристика

предмета, явища, віднесення його до певної категорії, групи» [3, с. 71]. Однак в ній не міститься визначення дефініції «кваліфікація адміністративного проступку».

Так, під кваліфікацією злочину розуміють визначення конкретної суті, якості певного суспільно небезпечного діяння, його фактичних об'єктивних і суб'єктивних ознак, установлення їх тождності юридично об'єктивним і суб'єктивним ознакам певного складу злочину [4, с. 71].

В цьому понятті акцентується на такій ознаці, як якість, тобто визначати, віднести до певної групи предметів необхідно за її істотними ознаками, властивостями, особливостями, які відрізняють це явище від інших [5, с. 25].

Адміністративно-правова наука має різні позиції та точки зору щодо змісту та сутності питання кваліфікації адміністративних проступків.

Так, Т. О. Гуржій пропонує таке визначення: адміністративно-правова кваліфікація – це оцінка суб'єктом адміністративної юрисдикції вчиненого посягання, яке містить формальні ознаки адміністративного делікту, котра полягає у співвіднесенні такого діяння з відповідною нормою адміністративного права та у юридичному закріпленні відповідного висновку [6, с. 21].

На думку О. І. Остапенка, під кваліфікацією адміністративних проступків потрібно розуміти «встановлення і процесуальне закріплення точної відповідності між ознаками вчинених дій чи бездій і ознаками складу делікту, передбаченого адміністративним законодавством» [7, с. 37].

О. В. Нікуліна, В. О. Панфілов під кваліфікацією адміністративного правопорушення розглядають: «розумову діяльність правозастосувача змістом якої є оцінка діяльності (фактичної підстави адміністративної діяльності), знаходження норми адміністративно-деліктного права, яка передбачає відповідальність за таке діяння (юридичної підстави адміністративної відповідальності), тлумачення цієї норми» [8, с. 5].

О. М. Стороженко зазначає, що уповноважена особа, здійснюючи кваліфікацію адміністративного делікту, відображає у своїй свідомості певну правову норму в усіх її законодавчо сформульованих ознаках, утворює її поняття.

Це поняття (відображені ознаки норми) накладається на відображувані у свідомості ознаки конкретного діяння, що має формальні

ознаки адміністративного делікту. При цьому зіставлення відбувається лише за ознаками норми, і до уваги не береться багато додаткових характеристик діяння, не передбачених нормою права [9, с. 35].

Г. С. Гагай вважає, що кваліфікація адміністративних деліктів – оцінка суб'єктом адміністративно-правової кваліфікації юридичного факту, який містить формальні ознаки адміністративного делікту, яка полягає у співвіднесенні такого діяння з відповідною нормою законодавства про адміністративні правопорушення та у необхідному юридичному реагуванні, встановленому зазначеним законодавством [10, с. 100].

Треба зазначити, що розгляд явища адміністративно-правової кваліфікації у сучасному адміністративному праві не може здійснюватися без його матеріально-правового аспекту, який полягає у такому: кваліфікація адміністративного проступку є частиною діяльності суб'єктів адміністративної юрисдикції; вона включає вибір, установлення норми, яка підлягає застосуванню у конкретному випадку; обов'язковою є констатація того, що у скоєному є ознаки саме вміної норми, і посягання не може бути оцінене як інший проступок чи злочин (розмежування проступків і відмежування від злочинів); наявне офіційне закріплення в процесуальних документах висновку про кваліфікацію адміністративного проступку за конкретною нормою (нормами) адміністративного права.

Перелічені ознаки адміністративно-правової кваліфікації прямо вказують на її офіційний характер, у той час як дофінієндум (частина поняття, що містить у собі ім'я (назву) поняття) відповідного визначення такої вказівки не містить [11, с. 219].

Оцінка при кваліфікації полягає:

1) у з'ясуванні об'єктивних обставин справи та знаходженні (виборі) норми, яка відповідає чи не відповідає протиправному діянню;

2) у подальшому з'ясуванні (ототожненні) ознак протиправного діяння з юридичною абстракцією, яка міститься у нормах права (накладення певного шаблону на встановлений юридичний факт) [12].

Можна стверджувати, що оцінка при кваліфікації (легальній) адміністративного правопорушення – це не тільки розумова діяльність щодо вибору належної норми, з'ясування особливого зв'язку-

тотожності між юридично значущими явищами, а й ухвалення конкретного рішення у справі на основі отриманих знань, умінь і навичок суб'єктом правозастосовної діяльності в межах його компетенції. Екстраполюючи в площину кваліфікації адміністративного правопорушення тезу М. К. Треушнікова про те, що оцінка доказів має внутрішню (логічну) й зовнішню (правову) сторони [13, с. 71], аналогічно можна було б стверджувати і про досліджуване правове явище.

Отже, кваліфікацію адміністративного проступку можна представити у поєднанні двох видів діяльності: методичної (систематично-логічної) та процесуальної.

Кваліфікація адміністративного проступку – це поєднання абстрактної конструкції суспільно небезпечного протиправного діяння, визначеного правою нормою та юридичного факту об'єктивної дійсності, що виявляється у вчиненні протиправного діяння.

Найбільш обґрунтованими, на нашу думку, є такі положення, які доцільно зазначити в понятті «кваліфікація адміністративного проступку»: оцінка діяння; встановлення «тотожності»; характеристика діяння; правова норма, в якій зазначене діяння кваліфікується як проступок.

Вважаємо за необхідне запропонувати власну дефініцію кваліфікації адміністративного проступку.

Отож, кваліфікація адміністративного проступку – це вид правової кваліфікації, який виражається у встановленні та оцінці тотожності діяння (дії або бездіяльності) ознакам проступку, передбаченого законодавством про адміністративні проступки.

Залежно від суб'єкта, який здійснює кваліфікацію, її поділяють на: офіційну (легальну) та неофіційну (доктринальну). Для офіційної кваліфікації адміністративного правопорушення характерним є те, що вона здійснюється:

- в межах провадження у справі про адміністративне правопорушення;
- спеціально уповноваженими на те особами;
- закріплюється в адміністративно-процесуальному документі – постанові у справі про адміністративне правопорушення.

Будь-яка інша кваліфікація правопорушення, яка не містить сукупності названих трьох характерних ознак, є неофіційною [14, с. 12–13]. За певних обставин висновки доктринальної кваліфікації можуть слугувати чітким науковим «орієнтиром» для офіційної юридичної

оцінки деліктів, а, отже, мати важливе юридичне значення; як об'єктивні умови адміністративно-правової кваліфікації потрібно розглядати фактичне діяння, яке має зовнішні ознаки адміністративного делікту, а також наявність кореспондуючих адміністративно-деліктних норм [15, с. 8].

Офіційна (легальна) кваліфікація адміністративного правопорушення – це така юридична кваліфікація, яка здійснюється в межах провадження у справах про адміністративні проступки посадовими особами, уповноваженими розглядати правопорушення цього виду. Неофіційну (доктринальну) кваліфікацію можуть здійснювати окремі громадяни, фахівці у галузі права тощо. Відповідно до частини 2 статті 19 Конституції України органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Натомість, офіційна (легальна) кваліфікація адміністративного проступку – це встановлення та оцінка тотожності діяння (дії або бездіяльності) ознакам проступку, передбаченого законодавством про адміністративні правопорушення відповідними суб'єктами правозастосування в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Кожне із родових понять кваліфікації адміністративного правопорушення характеризується і загальними ознаками, і спеціальними, які виражають специфіку цього виду кваліфікації. Такі специфічні особливості утворюються за допомогою уточнення, конкретизації, звуження ознак загального поняття кваліфікації адміністративного правопорушення.

З метою попередження та усунення помилок під час кваліфікації адміністративних правопорушень КУпАП, згідно з вимогами чинного законодавства, передбачає розгляд судами (суддями) та окресленим цим Кодексом колом суб'єктів владних повноважень матеріалів про адміністративні правопорушення, що надсилаються органами, уповноваженими оформлювати справи щодо порушень вимог адміністративного законодавства.

Результатом такого розгляду є обов'язкові для виконання вказівки судів і суб'єктів владних повноважень про усунення виявлених порушень законності.

Розглядаючи надіслані справи стосовно осіб, які скоїли адміністративні правопорушення, суди та суб'єкти владних повноважень

оцінюють повноту та достовірність зібраних доказів, перевіряють законність дій правозастосовних органів і ухвалюють рішення про правомірність притягнення громадянина до відповідальності.

На практиці, якщо суд чи суб'єкт владних повноважень виявляє у матеріалах справи відсутність ознак правопорушення, порушення закону або інші недоліки, які не дають змоги ухвалити правильне рішення, він повертає матеріали та повідомляє правозастосовувача про допущені ним порушення законності. Проте за КУпАП суддя чи суб'єкт владних повноважень не має повноважень повернути матеріали, ці дії прямо не передбачені законодавством.

Отже, сьогодні існує нагальна необхідність унесення до КУпАП відповідних норм для регулювання зазначеної ситуації, що сприятиме вирішенню проблематики, яку розглядаємо [16, с. 77].

Особливостями кваліфікації проступків, за які передбачено притягнення до дисциплінарної відповідальності, є:

1) об'єкт, з приводу якого здійснюється кваліфікація; суб'єкт кваліфікації (компетентний орган публічної влади та їх посадові особи);

2) відповідні норми законодавства про адміністративні правопорушення, щодо яких відбувається кваліфікація.

Зазначимо, що до дисциплінарної відповідальності притягаються за такі адміністративні проступки:

– адміністративні проступки, що вчиняються військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, а також особами рядового і начальницького складів Державної пенітенціарної служби України, органів внутрішніх справ, служби цивільного захисту і Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, за які передбачено притягнення до дисциплінарної відповідальності;

– проступки, які посягають на публічно-правові відносини, і за котрі законодавцем передбачена дисциплінарна відповідальність (публічно-організаційні проступки).

Висновки. Отже, кваліфікація адміністративних проступків, учинених військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, а також особами рядового і начальницького складів Державної пенітенціарної служби України, органів внутрішніх справ, служби цивільного захисту і Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, за які

передбачено притягнення до дисциплінарної відповідальності, – це самостійний вид кваліфікації адміністративних правопорушень, під яким розуміють установлення та оцінку компетентними суб'єктами правозастосування відповідності діяння (дії або бездіяльності) ознакам проступку, передбаченого законодавством про адміністративні правопорушення, та передача матеріалів командирам (начальникам) військових частин і прирівняних до них для виконання подальших процесуальних дій, які здійснюються в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України.

Конструктивною ознакою складу в низці випадків є і підлягає встановленню мета проступку (участь у настільних та інших іграх з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди).

Кваліфікація публічно-організаційних проступків, за які передбачено притягнення до дисциплінарної відповідальності, – це самостійний вид кваліфікації правопорушень, під яким розуміють установлення та оцінку суб'єктами юрисдикції спеціальних закладів та установ правозастосування відповідності діяння (дії або бездіяльності) ознакам публічно-організаційного проступку, передбаченого законодавством, що встановлює режими перебування в спеціалізованих державних установах і закладах, які здійснюються в межах повноважень та у спосіб, які передбачені Конституцією та законами України.

1. Ємельянов В. П. Кваліфікація злочинів проти власності: навч. посібник / В. П. Ємельянов. – Х., 1996. – 280 с.

2. Тлумачний словник української мови: понад 12 500 статей (близько 40 000 слів) / за ред. д-ра філол. наук, проф. В. С. Калачника. – Х.: Прапор, 2002. – 992 с.

3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – 3 т., К-М. – К.: Укр. енцикл., 2001. – 790 с.

4. Юзикова Н. С. Система судебных и правоохранительных органов Украины. – Изд. 2-е, перероб. и доп. / Н. С. Юзикова. – Днепропетровск, 2000. – 280 с.

5. Андрущенко А. А. Кваліфікація адміністративних правопорушень у сфері використання та охорони земель: автореф. дис. на здоття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 / А. А. Андрущенко; Акад. праці і соц. відносин Федер. профспілок України. – К., 2012. – 240 с.

6. Гуржій Т. О. Адміністративно-правова кваліфікація порушень водіями механічних транспортних засобів правил керування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Тарас Олександрович Гуржій. – К., 2004. – 242 с.

7. Остапенко О. І. Адміністративна деліктологія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. І. Остапенко. – К., 1997. – 42 с.

8. Никулина О. В. Квалификация правонарушения в сфере потребительского рынка: науч.-практ. пособие / О. В. Никулина, В. О. Панфилов. – Белгород: Белгород. юрид. ин-т МВД России, 2010. – 52 с.

9. Стороженко О. М. Адміністративно-правова кваліфікація зловживань монопольним (домінуючим) становищем на ринку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ольга Михайлівна Стороженко. – К., 2008. – 184 с.

10. Гагай П. С. Адміністративно-правова кваліфікація та її зв'язок з адміністративним процесом / П. С. Гагай // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 99–104. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09gpczap.pdf>.

11. Гуржій Т. О. Логіко-методологічні засади визначення поняття адміністративно-правової кваліфікації / Т. О. Гуржій // Вісник Академії державного управління при Президентові України. – 2002. – № 4. – С. 218–223.

12. Андрущенко А. А. Поняття кваліфікації адміністративних правопорушень у сфері використання та охорони земель / А. А. Андрущенко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vnnav_pravo/2011_165_2/11aaa.pdf.

13. Треушников М. К. Доказательства и доказывание в советском гражданском процессе / М. К. Треушников. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 160 с.

14. Федоров А. В. Административные правонарушения в области предпринимательской деятельности: вопросы теории и практики: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.14 «Административное право; финансовое право; информационное право» / Александр Витальевич Федоров. – Ростов- на-Дону, 2005. – 28 с.

15. Берлач А. І. Теоретичні проблеми кваліфікації адміністративного делікту / А. І. Берлач, О. Стороженко // Право України. – 2007. – № 10. – С. 5–8.

16. Пазиніч С. М. Адміністративно-правова кваліфікація правопорушень, пов'язаних з невиконанням законних вимог суб'єктів владних повноважень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / С. М. Пазиніч. – К.: Національна академія внутрішніх справ, 2008. – 257 с.

Середя В. В. К вопросу о квалификации правонарушений, за которые предусмотрена дисциплинарная ответственность.

В статье осуществляется характеристика содержания и сущности правовой квалификации административных правонарушений, рассматрива-

ются особенности квалификации проступков, за которые предусмотрено привлечение к дисциплинарной ответственности. В частности, анализируются квалификация административных проступков, которые совершили военнослужащие, военнообязанные и резервисты во время прохождения сборов, а также лица рядового и командного составов Государственной пенитенциарной службы Украины, органов внутренних дел, службы гражданской защиты и Государственной службы специальной связи и защиты информации Украины. На основании такого анализа, даются авторские дефиниции и классификации указанных понятий.

Ключевые слова: квалификация, административная ответственность, дисциплинарная ответственность, правонарушение, проступок.

Sereda V. V. On the Issue of the Qualification of Offences for Which Disciplinary Liability is Prescribed.

Characteristic of the content and essence of legal qualification of the administrative offences are embodied in the article as well as peculiarities of the qualifications of offences for which disciplinary liability is prescribed.

The author suggests own definitions and classification of the research concepts. Herewith taken into consideration the following: the qualification of administrative offences is a part of subjects' of administrative jurisdiction actions; it embodies choice, enacted of norms, which are subject to be applied in concrete case; the statement, that in the committed action are features of applied norms and that encroachment can't be estimated as another offence or crime (differentiation of offences and crimes) is obligatory; official consolidation in procedural documents of the conclusions about qualification of administrative offence according the concrete norm (norms) of administrative law is available.

Qualification of administrative offences, committed by servicemen, military men and reservists during holding the military training and also by officials of private and commanding complement of the State Penitentiary Service of Ukraine, bodies of internal affairs, bodies of the State service for special communication and information protection of Ukraine, for which the disciplinary liability is prescribed, it's the independent type of qualification of administrative offences, understandable as establishment and estimation by competent subjects of law enforcement bodies in accordance with actions (deed or action) features of offences, provided by the legislation of administrative offences and hanging over the materials to commanders (chiefs) of military units and compared to them holding of further procedural actions, which are accomplished within the powers and in the way provided by the Constitution and laws of Ukraine has been proved.

Key words: qualification, administrative liability, disciplinary liability, offence, misdeed.

Стаття надійшла 8 січня 2014 р.

ВЗАЄМОДІЯ ОВС ІЗ МІНІСТЕРСТВОМ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ І ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ САНКЦІЙ

Здійснено характеристику взаємодії органів внутрішніх справ із Міністерством економічного розвитку і торгівлі України щодо застосування спеціальних санкцій, передбачених статтею 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність». Зазначено, що однією з цілей такої взаємодії, як і застосування спеціальних санкцій, є профілактика адміністративних і кримінальних правопорушень у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Ключові слова: органи внутрішніх справ, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, взаємодія, спеціальні санкції, зовнішньоекономічна діяльність, профілактика правопорушень.

Постановка проблеми. Діяльність органів внутрішніх справ (далі – ОВС) щодо попередження кримінальних та адміністративних правопорушень у сфері економіки характеризується застосуванням широкого спектру правових та організаційних заходів. Такі заходи можуть бути реалізовані підрозділами ОВС самостійно або ж за допомогою інших суб'єктів профілактики правопорушень. У випадку спільної діяльності виникає необхідність визначення умов взаємодії різних суб'єктів, наділених повноваженнями у сфері попередження правопорушень.

Серед правових заходів впливу, що характеризуються вираженою профілактичною спрямованістю, і для застосування яких необхідно є взаємодія ОВС та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (далі – Мінекономрозвитку України), виокремлюють спеціальні санкції за порушення Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [1] або пов'язаних із ним законів України. Наукове дослідження проблем взаємодії під час застосування таких санкцій є актуальним, зважаючи на необхідність активізації комплексних форм профілактичного впливу на економічну деліктність в Україні.

Стан дослідження. Окремі питання взаємодії ОВС з іншими суб'єктами системи профілактики правопорушень в економічній сфері були предметом досліджень В. Т. Білоуса, Д. Г. Заброди, Д. П. Калая-

нова, В. В. Коваленка, О. М. Литвинова, Ю. С. Назара, О. І. Остапенка, Ю. І. Пивовара, В. В. Писаренка, Л. О. Фещенко, Г. П. Цимбала та інших науковців. Водночас певні аспекти порушеної проблеми, зокрема особливості взаємодії державних органів щодо застосування спеціальних санкцій за порушення зовнішньоекономічного законодавства, залишаються не до кінця розглянутими та потребують додаткового дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей та порядку взаємодії органів внутрішніх справ із Міністерством економічного розвитку і торгівлі України щодо застосування спеціальних санкцій.

Виклад основних положень. Стаття 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» передбачає, що за порушення цього або пов'язаних із ним законів України щодо суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності або іноземних суб'єктів господарської діяльності можуть бути застосовані такі спеціальні санкції: 1) накладення штрафів у випадках несвочасного виконання або невиконання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності своїх обов'язків згідно з цим або пов'язаних із ним законів України; 2) застосування щодо суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних суб'єктів господарської діяльності індивідуального режиму ліцензування у випадках порушення такими суб'єктами цього Закону та (або) пов'язаних із ним законів України, що встановлюють певні заборони, обмеження або порядок здійснення зовнішньоекономічних операцій; 3) тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності у випадках порушення цього Закону або пов'язаних із ним законів України, виконання дій, які можуть зашкодити інтересам національної економічної безпеки.

Застосування двох останніх видів санкцій має насамперед превентивні цілі та змушує правопорушника усунути порушення і не допускати їх у майбутньому. Про це свідчать приписи ч. 5 та ч. 6 ст. 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність». Так, індивідуальний режим ліцензування, тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності діють до моменту усунення порушень законодавства України або застосування практичних заходів, що гарантують виконання відповідних законів України. При цьому тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності може діяти не більше трьох місяців з дати винесення відповідного рішення Мінекономрозвитку.

Профілактичну мету застосування спеціальних санкцій тією чи іншою мірою визнають більшість науковців. Так, С. А. Юшина

розглядає спеціальні санкції в аспекті адміністративного примусу як одного із видів державного примусу, та відносять їх до заходів адміністративного попередження та припинення [2, с. 331]. Відповідно метою застосування таких санкцій є попередження та припинення правопорушень (найперше адміністративних і кримінальних) суб'єктами господарювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності. На думку В. С. Щербини, основною метою застосування спеціальних санкцій є недопущення (запобігання) вчинення правопорушень суб'єктами господарювання. Точніше, йдеться не про превенцію конкретного правопорушення, а про недопущення повторного вчинення подібних дій у подальшому [3, с. 244–245].

Д. П. Скачко, критично оцінюючи такі думки, зазначає, що основним недоліком усіх позицій є визначення за основну мету спеціальних санкцій припинення та недопущення повторення правопорушення з традиційних позицій впливу на конкретно-адресному рівні щодо конкретного правопорушника. Однак опосередковано вказує на профілактичні цілі, зазначаючи, що основна мета застосування спеціальних санкцій повинна полягати у зниженні рівня (ризик) вчинення правопорушень у сфері зовнішньоекономічної діяльності шляхом виключення з неї недобросовісних учасників [4, с. 30]. Не погоджуючись із категоричністю щодо виключення з зовнішньоекономічної діяльності недобросовісних учасників, вважаємо, що у випадку визнання метою застосування санкцій зниження рівня вчинення правопорушень доцільно говорити про попереджувальні цілі таких санкцій.

Крім того, профілактична спрямованість діяльності щодо застосування спеціальних санкцій виявляється й у законодавчому положенні про те, що застосуванню таких санкцій до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних суб'єктів господарювання може передувати офіційне попередження центрального органу виконавчої влади з питань економічної політики. Зважаючи на профілактичну спрямованість законодавчих норм, підзаконні нормативно-правові акти безпосередньо вказують на попереджувальну мету взаємодії ОВС із Мінекономрозвитку під час діяльності щодо застосування спеціальних санкцій. Так, у розділі 5 «Інформаційна взаємодія» Порядку взаємодії Міністерства економіки України та Міністерства внутрішніх справ України з питань застосування спеціальних санкцій, затвердженого наказом Міністерством економіки України, Міністерства внутрішніх справ України від 18 квітня 2007 року № 102/125 [5] (далі – наказ № 102/125), міститься положення, відповідно до якого взаємний обмін

інформацією між ОВС та Мінекономрозвитку здійснюється з метою оперативного вирішення питань, що пов'язані з удосконаленням процедури застосування спеціальних санкцій, попередження та припинення можливих порушень законодавства України у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Застосування спеціальних санкцій складається з кількох процесуальних етапів:

- 1) виявлення правопорушення компетентним суб'єктом владних повноважень;
- 2) підготовка та направлення подання до Мінекономрозвитку;
- 3) опрацювання подання (уточнення даних, залучення фахівців, долучення інших матеріалів), підготовка проекту наказу та внесення його на розгляд;
- 4) видання наказу, доведення наказу до відома виконавців та внесення даних до інформаційної бази даних щодо застосування спеціальних санкцій;
- 5) виконання рішення про застосування спеціальних санкцій.

Перший етап застосування спеціальних санкцій передбачає діяльність уповноважених законодавством суб'єктів щодо виявлення правопорушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Спеціальні санкції застосовуються Мінекономрозвитку за поданням органів доходів і зборів та контрольно-ревізійних служб, правоохоронних органів, органів Антимонопольного комітету України, національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, і Національного банку України або за рішенням суду. Оскільки застосування спеціальних санкцій можливе лише за умови послідовної діяльності кількох державних органів (правоохоронні органи та інші суб'єкти виявляють правопорушення та направляють подання Мінекономрозвитку, а рішення ухвалює саме цей центральний орган виконавчої влади), то таку взаємодію слід охарактеризувати як «послідовну». На думку Ю. С. Назара, управлінська категорія «послідовна взаємодія» визначає відносини, за яких дії одних суб'єктів профілактики зумовлюють необхідність юридично значущої діяльності інших суб'єктів, що в результаті забезпечує рух профілактичного процесу [6, с. 136].

Подання про застосування спеціальних санкцій Міністерство внутрішніх справ України, головні управління, управління Міністерства внутрішніх справ України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, управління Міністерства внутрішніх справ України на транспорті подають у випадку виявлення порушення

суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності або іноземними суб'єктами господарської діяльності валютного, митного, податкового, іншого законодавства, що встановлює певні заборони, обмеження або порядок здійснення зовнішньоекономічних операцій, та в разі виконання ними дій, які можуть зашкодити інтересам національної економічної безпеки.

У п. 1.2 наказу № 102/125 зазначається, що працівники органів внутрішніх справ виявляють зазначені вище порушення законодавства під час перевірок заяв і повідомлень про злочини фізичних та юридичних осіб чи досудового слідства. Таке положення без достатніх законодавчих підстав формально обмежило засоби виявлення порушень у сфері зовнішньоекономічної діяльності, оскільки враховує лише діяльність ОВС у сфері боротьби зі злочинами (кримінальними правопорушеннями), а адміністративно-юрисдикційна діяльність до уваги не береться. Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) визначено значну кількість адміністративних правопорушень у сфері економіки, які виявляють і здійснюють процесуальне оформлення (складають протоколи про адміністративні правопорушення) працівники ОВС. Очевидно, що під час розслідування справи про адміністративне правопорушення, передбачене, наприклад ст.ст. 162 КУпАП «Порушення правил про валютні операції», 51-2 КУпАП «Порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності», 164 КУпАП «Порушення порядку провадження господарської діяльності» тощо, можуть бути виявлені порушення, за які передбачено застосування спеціальних санкцій. Тому до п. 1.2 наказу № 102/125 доцільно внести зміни, які б відображали сучасну термінологію кримінального процесуального законодавства (поняття «кримінальне правопорушення», «досудове розслідування») та надавали можливість реагувати на порушення у зовнішньоекономічній діяльності, виявлені під час провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Подання ОВС про застосування спеціальних заходів в основному містять виявлені порушення Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» або ж порушення валютного законодавства. Так, Міністерством економіки України (реорганізоване у Мінекономрозвитку) на підставі подань Міністерства внутрішніх справ України та його територіальних органів регіонального рівня були застосовані спеціальні санкції – тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності або індивідуальний режим ліцензування зовнішньоекономічної діяльності за порушення:

– Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» і пов'язаних із ним законів України (ст. 16 Закону України «Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області») [7];

– статті 2 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» за виконання дій, які можуть зашкодити інтересам національної економічної безпеки [8];

– статей 1 і 2 Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» [9] тощо.

Під час другого етапу застосування спеціальних санкцій працівниками ОВС здійснюються дії щодо належного процесуального оформлення подання та направлення його до Мінекономрозвитку. У п. 2.2 наказу № 102/125 визначено, що подання про застосування спеціальних санкцій мають містити:

найменування (прізвище, ім'я, по батькові), місцезнаходження (місце проживання), ідентифікаційний код за ЄДРПОУ (ідентифікаційний номер згідно з ДРФО (за наявності) та банківські реквізити суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності (для іноземних суб'єктів господарювання – мовою країни їхнього місцезнаходження), найменування та повні реквізити контрагента, за виконання контракту з яким порушено законодавство; прізвище, ім'я та по батькові керівника або іншої уповноваженої особи (якщо це передбачено внутрішніми документами підприємства), які підписали договір (контракт), під час виконання якого було здійснене порушення; відомості про зміст порушення з посиланням на конкретні положення законодавства України із зазначенням дати здійснення та дати виявлення порушення, реквізитів контракту, під час виконання якого було здійснене порушення, або інших обставин здійснення порушення, суми завданих державі збитків (якщо можна їх визначити); вид спеціальної санкції, яку пропонується застосувати; іншу доцільну інформацію. Разом із поданням про застосування спеціальних санкцій МВС України та його територіальним органам регіонального рівня надано право надсилати пропозиції щодо доцільності направлення порушнику офіційного попередження Мінекономрозвитку про можливість застосування таких санкцій.

Під час третього та четвертого етапів застосування спеціальних санкцій взаємодія ОВС із Мінекономрозвитку здійснюється у таких напрямках. Мінекономрозвитку з метою уточнення інформації щодо суб'єктів, стосовно яких отримано подання про застосування спеціальних санкцій, може робити відповідні запити до ОВС або до

інших органів, що здійснюють контроль у сфері зовнішньоекономічної діяльності та валютного контролю, агентів валютного контролю про надання додаткових матеріалів (інформації).

Мінекономрозвитку інформує відповідний орган внутрішніх справ про результати розгляду подання у місячний строк з моменту його надходження. У випадку застосування спеціальних санкцій видається наказ Мінекономрозвитку, копію якого із супровідним листом засобами поштового зв'язку передаються відповідному ОВС (строк передачі таких документів не повинен перевищувати десять робочих днів із дати видання наказу).

На етапі виконання рішення про застосування спеціальних санкцій може виникнути потреба взаємодії щодо окремих питань. Так, під час застосування тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності Мінекономрозвитку за 40 днів до закінчення строку його дії надсилає до відповідного ОВС запит щодо доцільності його подовження. На підставі отриманих матеріалів (у разі, якщо допущені порушення законодавства України не усунуто й виникає доцільність подовження дії тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності) Мінекономрозвитку готує відповідну позовну заяву до суду.

Якщо інформація на запит щодо доцільності подовження дії тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності від ОВС не надійде в строк за 10 днів до закінчення його дії або надійде з пропозицією щодо недоцільності подовження дії тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності, Мінекономрозвитку видає наказ про зміну виду спеціальних санкцій, яким скасовується дія тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності та одночасно застосовується індивідуальний режим ліцензування.

Висновки. Однією з цілей взаємодії ОВС із Міністерством економічного розвитку і торгівлі України щодо застосування спеціальних санкцій слід вважати профілактику адміністративних і кримінальних правопорушень у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Така взаємодія характеризується як послідовна, тобто діяльність одного суб'єкта профілактики (направлення органами внутрішніх справ подання) обумовлює обов'язок іншого суб'єкта (Мінекономрозвитку) здійснювати певні вчинки (розглянути подання щодо застосування спеціальних санкцій).

Останнім часом значно знизилась активність ОВС щодо ініціювання застосування спеціальних санкцій. Однією з причин цього

є недосконалість правових приписів, що регламентують зазначену діяльність. Важливим є внесення до нормативно-правових актів змін, які б ураховували сучасний стан кримінального процесуального законодавства та надавали можливість реагувати на порушення у зовнішньоекономічній діяльності, виявлені під час адміністративно-юрисдикційної діяльності ОВС.

1. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 29. – Ст. 377.

2. Юшина С. А. Заходи адміністративного попередження (запобігання) та припинення правопорушень у зовнішній торгівлі / С. А. Юшина // Держава і право. – 2005. – Вип. 29. – С. 331–336.

3. Актуальні проблеми правового регулювання розвитку підприємницької діяльності в Україні: монографія / Г.О. Андрощук, В. М. Алексеев, О. В. Безух та ін.; за ред. члена-кореспондента АПрН України, д.ю.н. Н. М. Мироненка. – К.-Тернопіль: Підруч. і посіб. – 368 с.

4. Скачко Д. П. Призначення спеціальних санкцій за ст. 37 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність» у механізмі впливу держави на систему господарювання / Д. П. Скачко. – Митна справа. – 2009. – № 5(65). – С. 25–30.

5. Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства економіки України та Міністерства внутрішніх справ України з питань застосування спеціальних санкцій: Наказ Міністерством економіки України, Міністерства внутрішніх справ України від 18 квітня 2007 року № 102/125 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 34. – Ст. 1371.

6. Назар Ю. С. Взаємодія органів внутрішніх справ із місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у профілактиці адміністративних правопорушень: монографія / Ю. С. Назар. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 160 с.

7. Про застосування спеціальної санкції – тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності на території України до іноземного суб'єкта господарської діяльності: Наказ Міністерства економіки України від 20.08.2007 р. № 102/405. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=192655.

8. Про застосування спеціальної санкції – тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності до суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності України: Наказ Міністерства економіки України від 10.12.2007 р. № 102/622. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/?doc_id=193732.

9. Про застосування спеціальної санкції – індивідуального режиму ліцензування зовнішньоекономічної діяльності на території України – до іноземних суб'єктів господарської діяльності: Наказ Міністерства економіки України від 24.03.2009 р. № 260. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=194670.

Сиймовский Р. Н. Взаимодействие ОВД с Министерством экономического развития и торговли Украины по применению специальных санкций.

Осуществляется характеристика взаимодействия органов внутренних дел с Министерством экономического развития и торговли Украины по применению специальных санкций, предусмотренных статьей 37 Закона Украины «О внешнеэкономической деятельности». Отмечено, что одной из целей такого взаимодействия, как и применение специальных санкций, является профилактика административных и уголовных правонарушений в сфере внешнеэкономической деятельности.

Ключевые слова: органы внутренних дел, Министерство экономического развития и торговли Украины, взаимодействие, специальные санкции, внешнеэкономическая деятельность, профилактика правонарушений.

Syymovskyy R. M. The interaction of police with the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine on the application of specific sanctions.

The article is characteristic of the interaction of Internal Affairs of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine on the use of certain specific sanctions under Article 37 of the Law of Ukraine «On Foreign Economic Activity», namely: 1) the application of economic operators and foreign business entities of the individual licensing regime in cases of such subjects hereof and (or) related laws of Ukraine establish certain prohibitions, restrictions or procedures of foreign operations, and 2) the temporary suspension of foreign economic activity in cases of violation of this Act or the air originated with him the laws of Ukraine, conducting activities that may harm the interests of national economic security. It is noted that one of the purposes of interaction, as well as the use of special sanctions is to prevent administrative and criminal offenses in the sphere of foreign economic activity. This interaction is characterized as consistent, ie prevention activities of one entity (direction bodies of internal affairs representation) is the duty of the other entity (Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine) to perform certain actions (process for application of special measures).

The article also states that in recent years has reduced activity of the Interior to initiate special sanctions. One reason for this situation is the inadequacy of the laws regulating the said activity. It is important introduction to the legal acts of changes to reflect the current state of the criminal procedure law and provide an opportunity to respond to violations in foreign economic activities identified during the administrative jurisdiction of Internal Affairs.

Key words: police, Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, interaction, specific sanctions, foreign trade, prevention of crime.

Стаття надійшла 11 січня 2014 р.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ФОРМУВАНЬ ЯК СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ

Проаналізовано діяльність громадських формувань на залізничному транспорті. Досліджено мету, завдання, функції, компетенцію, а також порядок створення громадських формувань. Окреслено окремі аспекти співпраці органів внутрішніх справ із громадськими формуваннями та органами залізничного транспорту. Особливу увагу приділено адміністративно-правовому статусу громадського формування, питанням, пов'язаним із підвідомчістю громадських формувань і застосуванням методів впливу.

Ключові слова: *протидія, органи внутрішніх справ, громадські формування, залізничний транспорт, переконання, примус.*

Постановка проблеми. В умовах формування України як правової незалежної держави простежується тенденція до зниження рівня впливу адміністративних методів управління та директивних розпоряджень.

Чільне місце у цьому посідає самоврядування народу. Приорітетним напрямом розвитку стає розширення законодавчого поля дій громадських формувань на залізничному транспорті, а саме: визначення ознак і змісту понять функцій громадського формування з охорони громадського порядку на залізничному транспорті та способів взаємодії з відомчими органами належної компетенції.

Стан дослідження. Значний вплив громадських формувань в означеній сфері на реалії сьогодення в частині протидії адміністративним правопорушенням на залізничному транспорті свідчить про недостатність докладених зусиль у напрямі розв'язання прогалин і колізій. Однак слід виокремити науковців, які в різні періоди розвитку держави і суспільства вивчали цю проблему. Це: В. Б. Авер'янов, В. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, В. К. Колпаков, О. І. Остапенко, А. Т. Комзюк, М. В. Ковалів, В. К. Гіжевський, С. С. Єсімов, О. В. Музичук, А. М. Долгополов та інші.

Мета статті – проаналізувати особливості створення, діяльності та взаємодії громадських формувань на залізничному транспорті

з відомчими державними органами, визначити оптимальні шляхи протидії правопорушенням на залізничному транспорті.

Виклад основних положень. Дослідження цієї теми дає змогу визначити, що недержавні, тобто громадські організації є альтернативою і одночасно доповненням державної правоохоронної системи. За специфікою їхнього локального характеру і процесу заснування знизу вони мають більший динамізм і потенційно більшу успішність у вирішенні суспільних проблем. Відсутність бюрократичного апарату збільшує їхню ефективність і гарантує раціональне використання матеріальних і фінансових ресурсів. Базовим законодавчим документом, яким керуються представники громадських організацій щодо протидії правопорушенням на залізничному транспорті, охорони громадського порядку та профілактики правопорушень, є Конституція України. Згідно зі ст. 36 Основного Закону, громадянам України надається право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для захисту своїх прав і свобод, а також задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів [1].

Адміністративно-правовий статус громадського формування у сфері профілактики правопорушень є складною юридичною конструкцією, яка охоплює мету, завдання, функції, компетенцію, структурно-організаційний блок елементів. На думку І. Стахури, у такому випадку доцільно застосувати класифікацію елементів, запропоновану Д. Бахрахом, що складається з трьох блоків: цільового; компетенційного та структурно-організаційного [2, с. 212].

У цільовий блок входять такі категорії: «мета» («ціль»), «завдання», «функції». Мету у цьому випадку можна розглядати як вказівку у нормативно-правових актах забезпечити певну соціальну потребу, що у статутах та інших установчих документах конкретизується в переліку завдань і функцій, що виконуються. Основними цілями протидії правопорушенням на залізничному транспорті доцільно вважати: обмеження дії негативних явищ і процесів, пов'язаних із правопорушеннями; усунення (нейтралізація) детермінант протиправних проявів; ліквідацію криміногенних чинників у мікросередовищі особи, що формують її антисуспільну позицію та мотивацію протиправної поведінки; превентивний вплив на особу, яка за своїм антисуспільним способом життя здатна вчинити адміністративне правопорушення чи злочин [3, с. 167]. Суть указаної мети як складової адміністративно-правового статусу громадського формування розкрито у ст. 1 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного

кордону». Мета протидії правопорушенням на залізничному транспорті визначає шляхи вирішення завдань, а також створює умови для їх реального виконання.

Завдання полягають не лише в тому, щоб забезпечити дотримання вимог, які встановлюються щодо профілактичного впливу, а й у тому, щоб такий вплив постійно відповідав цим вимогам.

Функції громадських формувань характеризуються тим, що, по-перше, безпосередньо відображають і конкретизують сутність громадського формування, зокрема у сфері протидії правопорушенням, їх зміст охоплює насамперед групові (корпоративні) інтереси членів формування щодо охорони громадського порядку та попередження правопорушень; по-друге, виникають і розвиваються відповідно до статутних цілей та завдань.

Права та обов'язки як елементи компетенції громадських формувань з охорони громадського порядку у сфері протидії правопорушенням на законодавчому рівні системно не відображені. Частина прав у цій сфері закріплена у ст. 10 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного кордону» щодо притягнення правопорушників до юридичної відповідальності [4, с. 12]. У ст. 13 указанного Закону членам громадських формувань надано право застосовувати адміністративно-попереджувальні та заходи адміністративного припинення.

Ще одним елементом адміністративно-правового статусу громадських формувань як суб'єкта протидії правопорушенням на залізничному транспорті є структурно-організаційний блок, що містить нормативне регулювання порядку створення, легалізації, реорганізації, ліквідації громадського формування; встановлення і зміни організаційних структур, процедур діяльності; звітність і підконтрольність; право на власну символіку тощо. Норми, що регулюють такі елементи, стосуються загального правового статусу громадського формування у всіх сферах їх діяльності. Коло відносин, на які поширюються повноваження (підвідомчість) громадських формувань у сфері протидії правопорушенням, на законодавчому рівні не визначено. Відправною точкою є врегульовані нормами права можливості громадських формувань застосовувати заходи переконання та примусу щодо правопорушників.

Переконання виявляється у здійсненні виховних, роз'яснювальних і заохочувальних заходів, спрямованих на формування розуміння необхідності залучення населення до попереджувальної діяльно-

сті, чіткого виконання законів та інших правових актів. Основними формами переконання, які може застосовувати громадськість, є: організація заходів, спрямованих на вирішення конкретних завдань; виховання особистим прикладом; роз'яснення законодавства; проведення бесід з батьками дітей, що допускають правопорушення; критика антигромадських учинків правопорушників і створення навколо цих осіб атмосфери загального осуду; інформування населення про стан охорони правопорядку тощо.

На законодавчому рівні громадським формуванням з охорони громадського порядку з метою профілактики адміністративних правопорушень і злочинів надано можливість застосовувати окремі заходи адміністративного примусу. Таким примусом, який застосовує громадськість, визнається метод вольового забезпечення поведінки громадян, посадових та юридичних осіб, що відповідає вимогам правових норм, за допомогою застосування заходів впливу, урегульованих адміністративно-правовими нормами, з метою попередження та припинення правопорушень, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності [4, с. 12].

Громадські формування з охорони громадського порядку та профілактики правопорушень створюються за місцем роботи, навчання або проживання. Створення громадських формувань засвідчується рішенням громадян, прийнятим на їх зборах (конференціях). Місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та органи внутрішніх справ повинні всіляко сприяти такій ініціативі громадян, підтримувати і заохочувати їх, надавати необхідну допомогу в створенні таких формувань [5, с. 163].

На етапі залучення громадян до участі у протидії правопорушенням і створення громадських формувань, підтримка і допомога з боку працівників залізничного транспорту та транспортної міліції може полягати у:

- пропаганді необхідності боротьби з правопорушеннями;
- роз'ясненні переваг таких об'єднань на шляху досягнення мети;
- допомозі в оформленні необхідних статутних документів;
- визначенні спеціалізації діяльності, особливостей його функціонування, компетенції; висвітленні наявного досвіду роботи в боротьбі з правопорушеннями та організації навчання і підготовки громадян до належного виконання покладених на них завдань [6].

Основними завданнями громадських об'єднань у сфері протидії правопорушенням на залізничному транспорті є: надання допомоги

органам залізничного транспорту та міліції у забезпеченні громадського порядку, громадської безпеки, запобігання адміністративним проступкам і злочинам; інформування органів внутрішніх справ про вчинені злочини або ті, що готуються, місця концентрації злочинних угруповань; сприяння у виявленні та розкритті злочинів, розшуку осіб, які їх учинили, захисті інтересів держави, підприємств, установ, організацій, громадян від злочинних посягань; участь у забезпеченні безпеки руху поїздів, безпеки дорожнього руху на переїздах через залізничні колії, забезпеченні екологічної безпеки на об'єктах вантажної інфраструктури та боротьбі з правопорушеннями неповнолітніх [5].

Стимулом залучення громадян до участі у правоохоронній діяльності є норми Закону, якими членам громадських формувань надаються правові гарантії, забезпечується їх соціальний захист і вживаються заходи заохочення. Зокрема ст. 17 Закону гарантує захист життя, здоров'я, честі, гідності, майна члена громадського формування та членів його сім'ї від злочинних посягань та інших протиправних дій.

У разі смерті чи каліцтва члена громадського формування Законом передбачено одноразову матеріальну допомогу. Крім того, за членами громадських формувань, які потерпіли від злочинного діяння, зберігаються місце роботи (посада) та середня заробітна плата на весь період відновлення працездатності або визнання їх у встановленому порядку інвалідами [8, с. 4–5].

Участь членів громадського формування у спільній з працівниками транспортної міліції охороні правопорядку і правоохоронних заходах, які вони здійснюють, полягає у залученні громадськості до таких видів діяльності, як патрулювання на об'єктах пасажирської та вантажної інфраструктури; здійснення рейдів із виявлення правопорушень та осіб, які їх учинили; перевірка місць відстою вагонів; супроводження приміських і пасажирських поїздів; обстеження приміщень станцій, відкритих для пасажирських перевезень (у сільській місцевості), де можуть перебувати особи без конкретного місця проживання, жебраки, безпритульні неповнолітні; перевірка дотримання паспортно-візового режиму та правил транзитного проїзду іноземними громадянами; вжиття заходів, спрямованих на попередження дорожньо-транспортних пригод на залізничних переїздах; охорона місць зберігання товарно-матеріальних цінностей; надання допомоги працівникам міліції у припиненні правопорушень, доставлення правопорушни-

ків до чергової частини; участь у розгляді посадовими особами лінійних органів внутрішніх справ матеріалів (справ) про адміністративні правопорушення; охорона місць виникнення аварійних ситуацій, аварій, стихійних лих, пожеж, виявлення свідків і потерпілих, ужиття заходів щодо надання останнім невідкладної медичної допомоги, а також заходів, спрямованих на запобігання шкідливим наслідкам за виникнення надзвичайних ситуацій [5, с. 164].

Значущі профілактичні результати дають спільні пошукові рейди силами транспортної міліції, громадських формувань і підрозділів відомчої воєнізованої охорони в парках відстою поїздів, на товарних і контейнерних майданчиках з виявлення розкрадачів вантажів і майна підприємств [9, с. 173–174].

Іншим видом участі громадськості в попередженні правопорушень є залучення її до розкриття вчинених злочинів. Участь громадськості – важлива умова швидкого розкриття і попередження злочинів на об'єктах залізничного транспорту. Допомога громадськості може виявитися в наданні працівникам міліції різноманітної інформації про обставини вчиненого злочину.

Розгляд найрізноманітніших методів діяльності громадських формувань як суб'єктів протидії правопорушенням на залізничному транспорті дозволяє зробити висновок про необхідність подальшого вдосконалення методів, досліджуваних у різних науках, зокрема в науці управління та адміністративного права. Звичайно, необхідне розроблення і нових методів. Було б непогано, якби члени громадських формувань, суб'єктів протидії правопорушенням на залізничному транспорті мали акумульовану інформацію про методи, які їм слід застосовувати у своїй діяльності. Це можна було би зробити у межах відомчого нормативно-правового акта транспортної міліції та органів залізничного транспорту.

Розроблення відповідного документа було би новим кроком у формуванні повноважень громадських формувань як суб'єктів протидії правопорушенням на залізничному транспорті.

Вивчення діяльності добровільних народних дружин на залізницях засвідчило, що керівництво цими формуваннями здійснюють в основному дирекції залізничних перевезень.

Нині, як демонструє практика, усі заходи громадських формувань, суб'єктів протидії правопорушенням на об'єктах залізничного транспорту вживаються у взаємодії зі співробітниками транспортної міліції [9, с. 166–168].

Форми та методи взаємодії визначаються функціонально-змістовною залежністю між транспортною міліцією та тим чи іншим громадським формуванням.

З метою організації взаємодії міліції та громадськості на практиці, як правило, застосовують такі основні методи:

- 1) спільний аналіз і оцінку оперативної обстановки;
- 2) взаємне інформування з питань протидії правопорушенням на об'єктах обслуговування;
- 3) спільне планування заходів щодо протидії правопорушенням;
- 4) взаємний обмін досвідом щодо протидії правопорушенням;
- 5) спільні організаційні заходи;
- 6) надання допомоги підрозділами транспортної міліції громадським організаціям.

Висновки. Аналіз діяльності громадських формувань як суб'єкта протидії правопорушенням на залізничному транспорті дозволяє зробити такі висновки:

– громадські формування створюються та діють разом із органами залізничного транспорту, внутрішніх справ, виконавчої влади й місцевого самоврядування у сфері протидії правопорушенням на залізничному транспорті з метою захисту життя і здоров'я громадян, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха, інших надзвичайних обставин;

– статус громадського формування як суб'єкта протидії правопорушенням на залізничному транспорті – це закріплена нормами адміністративного права сукупність елементів, що визначають його правове становище у відносинах із державними та самоврядними органами, фізичними і юридичними особами під час планування та здійснення заходів, спрямованих на забезпечення громадського порядку, громадської безпеки та боротьби зі злочинами на об'єктах інфраструктури залізничної транспортної мережі;

– активізація діяльності громадських формувань, суб'єктів протидії правопорушенням на залізничному транспорті підвищить ефективність ситуативної та соціальної форм протидії правопорушенням щодо забезпечення правопорядку, громадської безпеки, безпеки руху поїздів за допомогою громадськості;

– доцільно вчасно аналізувати й узагальнювати зарубіжний досвід участі громадськості у протидії правопорушенням, що надасть можливість інтенсивніше залучати широкі верстви населення до

правоохоронної діяльності, вдосконалити організаційно-правовий механізм для залучення громадськості та вивести її на якісно новий рівень.

1. Конституція України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>.

2. Стахура І. Б. Адміністративно-правовий статус громадських формувань з охорони громадського порядку у сфері профілактики правопорушень / І. Б. Стахура // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Сер. юридична. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – Вип. 1. – С. 210–220.

3. Іванов Ю. Ф. Кримінологія: навч. посібник / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. – К.: Паливода А. В., 2006. – 264 с.

4. Музичук О. М. Організаційно-правові основи участі громадян в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. М. Музичук. – Х., 2003. – 19 с.

5. Ярема О. Г. Правові основи діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку та профілактики правопорушень на залізничному транспорті / О. Г. Ярема // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Сер. юридична. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – Вип. 2. – С. 160–168.

6. Про затвердження Інструкції з організації роботи органів внутрішніх справ України по забезпеченню взаємодії з громадськими формуваннями по охороні громадського порядку: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 9 лютого 2004 р. № 133.

7. Методичні рекомендації щодо залучення населення до охорони громадського порядку та профілактики правопорушень відповідно до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» / за заг. ред. О. І. Савченко. – К.: ДГБ МВС України, 2008. – 27 с.

8. Залучення населення до охорони громадського порядку та профілактики правопорушень: метод. рекомендації / за ред. О. І. Савченко. – К.: ДАСМ МВС України, 2004. – 19 с.

9. Адміністративно-правові заходи протидії правопорушенням, що вчиняються на залізничному транспорті: наук.-практ. посібник / уклад. А. М. Волощук, А. А. Анасенков, С. О. Баранов, В. С. Бутенко, Є. В. Поляков, О. І. Улянов. – Одеса: Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 190 с.

Тимчишин Т. М. Отдельные аспекты деятельности гражданских формирований как субъектов противодействия правонарушениям на железнодорожном транспорте.

Статья посвящена деятельности общественных формирований на железнодорожном транспорте. Исследуется цель, задачи, функции, компетенция, а также порядок создания общественных формирований.

Определяются отдельные аспекты сотрудничества органов внутренних дел с общественными формированиями и органами железнодорожного транспорта. Особое внимание уделяется административно-правовому статусу общественного формирования, вопросам, связанным с подведомственностью общественных формирований и применению методов воздействия.

Ключевые слова: противодействие, органы внутренних дел, общественные формирования, железнодорожный транспорт, убеждение, принуждение.

Tymchyshyn T. M. Some aspects of community groups as subjects of combating offenses in rail transport.

The article is devoted to the activities of civil society groups in the rail sector. It analyzes fundamental aspects of the regulatory framework, which is governed by representatives of non-governmental organizations to combat offenses on the rail ways, public order and crime prevention. We study the administrative and legal status of a public building in the area of crime prevention, which is a complex legal structure that includes goals, objectives, functions, competence, structural and organizational elements, and also of the creation of community groups.

Methods of public participation in combating violations through the search for new forms and methods of cooperation and carried out analysis of existing laws as a result of functional and meaningful relations between the police and public transport groups. Particular attention is given to considering administrative and legal operation of forming and opportunities associated with the jurisdiction of community group in rail transport by applying methods of influence, such as persuasion and coercion.

Attention is paid to incentives, to encourage citizen participation in combating violations by membership in a public building, coordination between structural police officers, railway and community groups.

Considered critical need in the preparation and adoption of a common departmental normative legal act on the organization of internal and external countermeasures exerted on the rail transport system in the State Administration of Railway Transport of Ukraine, which have reflected the principles, nature, methods and countermeasures of measures exerted on railways, stages, rights and responsibilities of countermeasures. The necessity of clear regulation combating of offenses exerted on rail transport railroad service organization due to the activity of rail transport and the activities of the internal community groups.

Key words: resistance, police, community formation, railways, persuasion, coercion.

Стаття надійшла 13 грудня 2013 р.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У БОРОТЬБИ З РЕЙДЕРСТВОМ В УКРАЇНІ

Досліджено проблеми профілактичної діяльності органів внутрішніх справ України щодо дій, пов'язаних із незаконним поглинанням підприємств, що кваліфікуються як злочини та адміністративні правопорушення. Зосереджено увагу на цілях, принципах, функціях, методах і видах профілактичної діяльності міліції у сфері боротьби з незаконним захопленням власності внаслідок рейдерських атак. Ефективність профілактичних заходів органів внутрішніх справ щодо дій, які пов'язані з рейдерством, визначається динамікою злочинності у співвідношенні з якісними та кількісними показниками статистичних даних та експертних оцінок стану злочинності у зазначеній сфері.

Ключові слова: рейдерство, профілактика, органи внутрішніх справ, незаконне захоплення, корпоративний конфлікт.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні гостро постала проблема профілактики дій, пов'язаних із рейдерством. Вона потребує вирішення не тільки на рівні учених (кримінологів, філософів, економістів, практичних співробітників правоохоронних органів, зокрема працівників органів внутрішніх справ), а й на рівні керівників держав.

Ступінь розвитку права й демократії в нашій країні дозволяє окреслити питання боротьби з рейдерством на рівні соціальних завдань, які вирішуються єдиними зусиллями держави, її інститутами, громадськими організаціями, колективами підприємств та окремими громадянами.

Практичне здійснення профілактичної діяльності щодо боротьби з рейдерством – це складний соціальний процес, який має об'єктивні та суб'єктивні умови. Науковість в управлінні ним передбачає глибоке знання його сутності, сил, засобів, механізму функціонування, що забезпечують досягнення мети профілактичної діяльності. На втілення цих гуманістичних ідей та принципів і спрямована практична діяльність органів внутрішніх справ.

Стан дослідження. У теоретичному аспекті профілактика дій, пов'язаних із рейдерством, ґрунтується на засадах кримінології й адміністративної деліктології. Упродовж останнього десятиріччя розвиток указаних наук підготував теоретичний фундамент досліджень за

конкретними напрямками профілактичної діяльності. Тому в статті посилаємося на досягнення та розробки видатних учених-кримінологів та адміністративістів: О. Алексєєва, С. Алімова, А. Бандурки, С. Бородіна, В. Голіна, М. Голоднюка, Є. Додіна, Л. Давиденка, В. Кудрявцева, В. Лобзякова, В. Лихолоба, О. Остапенка, В. Сальникова, В. Філонова та ін. Їхні роботи стали теоретичним підґрунтям наукових розвідок щодо профілактики дій, пов'язаних із рейдерством.

Метою статті є визначення особливостей профілактичної діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з рейдерством в Україні та окреслення ефективних способів недопущення незаконних захоплень власності під час корпоративного конфлікту.

Виклад основних положень. Досліджуючи категорію «профілактика дій, пов'язаних із рейдерством», візьмемо за основу позицію кримінологів у сфері попередження злочинності з огляду на розвиток адміністративної деліктології в сучасний період.

У працях, які стосуються цієї проблеми, подано декілька визначень категорій «профілактика» та «попередження». «Попередження злочинності є кримінологічною категорією, що визначає систему об'єктивних і суб'єктивних передумов локалізації та зниження рівня злочинності, а також комплекс державних і суспільних заходів, спрямованих на викорінення цього соціального явища, причин та умов, які його породжують» [1, с. 274].

На думку А. Бандурки та Л. Давиденка, попередження злочинності – це специфічний вид діяльності (держави та суспільства), спрямований на визначення шляхів і засобів, а також інших можливостей ефективного впливу на злочинність як соціально-правове явище з метою його викорінення. Профілактика злочинності – це перший етап попереджувальної діяльності, який пов'язаний з виявленням та нейтралізацією причин злочинів та умов, які сприяють їх учиненню [2, с. 8].

У юридичній літературі поряд із терміном «профілактика злочинності» вживають терміни «запобігання злочинності», «попередження злочинності» та деякі інші [3, с. 409].

Заслуговує на увагу точка зору Л. Шестопалової щодо термінологічних колізій норм законів стосовно попередження правопорушень. Дослідниця зазначає, що різниця між термінами «попередження» та «профілактика» в тому, що перший відображає діяльність із недопущення яких-небудь явищ, а інший – діяльність із недопущення негативних змін у явищах [4].

Що ж до терміна «попередження», то про нього доцільно говорити як про окремі дії, пов'язані з рейдерством. Попередити можна злочини та адміністративні проступки, які ще не вчинені, але можуть бути вчинені, або ті проступки, які ще не скоєні, але спостерігається тенденція до їх скоєння.

З цього приводу треба зазначити, що профілактика здійснюється не тільки тоді, коли рейдерство вже вчинено; вона необхідна і в разі корпоративних конфліктів в акціонерних товариствах, де є суттєві розбіжності між акціонерами, а також між акціонерами і самим товариством в особі його органів управління та посадових осіб щодо питань корпоративного управління товариством і його фінансово-господарської діяльності, викликані різним розумінням акціонерами і посадовими особами окремих положень корпоративного законодавства України, зважаючи на економічні, психологічні, галузеві та інші особливості й мотиви учасників таких конфліктів. За своєю природою корпоративні конфлікти є економічними, тому що їх кінцева мета – присвоєння учасниками конфлікту матеріальних благ, створених акціонерним товариством або пов'язаних з ним (дивіденди, дохід від продажу цінних паперів товариства, використання майна і коштів акціонерного товариства на підставі контролю над ним тощо). За способом вирішення корпоративні конфлікти є правовими. Учасники конфліктів обґрунтовують свої права та обов'язки, юридичні й фактичні дії нормами права. У випадку неможливості самостійно вирішити конфлікт шляхом доказу одним із учасників конфлікту наявності або пріоритетності свого права, відсутності або неістотності свого обов'язку такий конфлікт вирішується судом шляхом розгляду господарського, цивільного або (нерідко) кримінального провадження.

Цілями профілактики дій, пов'язаних із рейдерством, є:

- обмеження впливу негативних соціальних явищ і процесів, не лежать у сфері корпоративних правовідносин, але взаємопов'язані з нею;
- усунення (нейтралізація) причин вирішення корпоративних конфліктів засобами рейдерства;
- вплив на суб'єктів корпоративного конфлікту, які за своїми морально-психологічними якостями здатні організувати або вчинити дії, пов'язані з рейдерством.

З огляду на ці положення профілактична діяльність органів внутрішніх справ щодо дій, пов'язаних із рейдерством, має ґрунтуватися на таких принципах:

– законності – дотримання вимог Конституції України та законів України усіма без винятку суб'єктами профілактики, здійснення тільки тих заходів, які передбачені цими Законами;

– гуманізму – всебічний захист прав і свобод громадян у процесі профілактичної діяльності;

– гласності – систематичне висвітлення у засобах масової інформації відомостей про профілактику дій, пов'язаних із рейдерством;

– комплексності – участь у профілактиці дій, пов'язаних із рейдерством, не тільки підрозділів міліції, а й усіх інших державних органів, організацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, об'єднань громадян та окремих громадян;

– науковості – на підставі дослідження практики боротьби з рейдерством та узагальнення досвіду профілактики дій, пов'язаних із рейдерством, у країнах із перехідними економіками та у країнах Європейського Союзу застосування новітніх форм, методів і засобів профілактичної діяльності;

– диференційованого підходу – врахування і загальних особливостей, і індивідуальних властивостей корпоративного конфлікту та його суб'єктів;

– плановості та прогнозування – всебічне вивчення та аналіз стану рейдерства, складання та реалізація відповідних програм профілактики дій, пов'язаних із рейдерством;

– взаємодії та координації зусиль суб'єктів профілактики;

– адекватності методів та засобів профілактики дій, пов'язаних із рейдерством, тобто відповідність типові конфліктної ситуації.

Говорячи про профілактику дій, пов'язаних із рейдерством, як систему певних заходів, варто вказати на функції цієї діяльності:

1) ідеологічну – в умовах постійного розвитку та вдосконалення методів і форм профілактичної діяльності її теорія забезпечує наперед загальну ідейну спрямованість такої діяльності. Ця функція є науково-теоретичною основою орієнтацію профілактичних заходів, ідеологічне обґрунтування цих заходів, методів та принципів щодо їх реалізації.

Ця функція відображає спрямованість на:

– забезпечення, охорону та захист прав і свобод людини та громадянина, які закріплені Конституцією України та міжнародно-правовими актами;

- соціальний аспект;
- гуманізм у діях суб'єктів профілактики та ін.;

2) прогностичну – спрямована на вибір найбільш оптимальних шляхів удосконалення системи профілактики дій, пов'язаних із рейдерством, і передбачає зміни соціального механізму профілактичної діяльності, перспективи її подальшого розвитку, прогнозування та оцінку стану рейдерства в Україні.

3) операційну – виражає безпосередній зв'язок між теорією профілактики та практичною діяльністю з профілактики дій, пов'язаних із рейдерством. Сутність цієї функції в тому, що теорія профілактики становить наукове підґрунтя для ухвалення конкретних рішень щодо профілактичної діяльності.

Профілактика дій, пов'язаних із рейдерством, як вид діяльності забезпечується певними методами, до яких належать:

1) економічні (вдосконалення системи економічного аналізу та звітності, використання системи товарно-грошових відносин у процесі профілактики дій, пов'язаних із рейдерством);

2) соціально-політичні (посилення боротьби з впливом негативних чинників, підвищення суспільно-політичної активності громадян, посилення та розвиток профілактичної функції колективів та інших соціальних груп);

3) соціально-психологічні (подолання елементів антисуспільної психології, формування ставлення до правопорушників за принципом громадського осуду протиправної поведінки);

4) культурно-виховні (підвищення рівня моральної та правової культури громадян, формування в них поваги до соціальних, правових та інших норм, поваги до закону);

5) адміністративно-правові (способи та прийоми безпосереднього і цілеспрямованого впливу виконавчих органів (посадових осіб) на підставі закріпленої за ними компетенції у встановлених межах і відповідній формі на перебіг корпоративного конфлікту).

Важливими методами є переконання та примус. У профілактиці дій, пов'язаних із рейдерством, ураховуючи її соціальну спрямованість, домінуючим має стати переконання – система заходів правового і неправового характеру, які вживаються державними та громадськими органами, що проявляється у здійсненні виховних, роз'яснювальних і заохочувальних методів, спрямованих на формування у громадян розуміння необхідності чіткого виконання законів та інших нормативних актів.

За змістом профілактичну діяльність щодо дій, пов'язаних із рейдерством, поділяють на: а) загальносоціальну; б) спеціальну.

Мета загальносоціальної профілактики – послідовне вдосконалення нашого суспільства. Загальносоціальна профілактика дій, пов'язаних із рейдерством, охоплює корпоративну та господарську діяльність. Слід погодитись із Є. Горловим, В. Пендюром, Є. Громовою, що визначальною метою рейдерських атак є отримання прибутку шляхом захоплення з можливою подальшою реалізацією виробничих активів, нерухомості, майна, цінних паперів, що охоплює соціально-економічні, соціально-психологічні, правові та організаційно-управлінські заходи [5, с. 403; 6, с. 312; 7, с. 12].

До загальносоціальних заходів профілактики належать практично всі соціально-економічні перетворення нашого суспільства на сучасному етапі. Це насамперед удосконалення корпоративного законодавства, зменшення впливу тіньової економіки, ефективна боротьба з корупцією, вдосконалення податкового законодавства, імплементація нормативної бази вирішення корпоративних конфліктів Європейського Союзу у національну правову систему, підвищення ефективності громадського контролю за умови розвитку громадянського суспільства. Окрім цього, важливу роль виконує реальне закріплення та реалізація прав і свобод людини та громадянина, забезпечення правового захисту особи, затвердження принципів соціальної справедливості.

Загальносоціальна профілактика дій, пов'язаних із рейдерством, – це система заходів економічного, соціального, ідеологічного, правового характеру, які опосередковано спрямовані на ліквідацію, усунення або нейтралізацію криміногенних чинників, тобто причин та умов порушень права власності на частку (пай) у статуті, фонді (капіталі) юридичної особи, у тому числі права на управління, отримання відповідної частки прибутку цієї юридичної особи, а також частки активів у разі її ліквідації. Ці заходи за своєю сутністю не спрямовані спеціально на ліквідацію причин та умов дій, пов'язаних із рейдерством на конкретному підприємстві, а у разі свого застосування мають певний профілактичний ефект, що зумовлений методами реалізації.

Спеціальна профілактика охоплює вжиття заходів, які спрямовані винятково на усунення або нейтралізацію криміногенних чинників. Спеціальні заходи профілактики дій, пов'язаних із рейдерством, здійснюються підрозділами кримінальної міліції та міліції громадської безпеки та відрізняються від загальносоціальних своєю спрямованістю на боротьбу зі злочинами й адміністративними правопорушеннями

(загальносоціальні здійснюються незалежно від криміногенних чинників, хоча з їх урахуванням). Водночас загальносоціальні та спеціальні заходи взаємопов'язані та взаємозумовлені. Загальносоціальні заходи створюють відповідні економічні, ідеологічні та організаційні умови для застосування спеціальних заходів профілактики.

Економічні методи спрямовані на підвищення ефективності адміністративно-правових засад господарської діяльності й управління акціонерними товариствами та передбачають:

1) вплив на ризик рейдерства. Зважаючи на те, що нині серед дослідників нема єдиного погляду на економічну природу та методи рейдерства, основні загальнопрофілактичні заходи щодо дій, пов'язаних із рейдерством, повинні перебувати у площині управління ризиком рейдерства. Ризик рейдерства доцільно розглядати як один із ризиків суб'єкта господарської діяльності. Суб'єктами ризику є професійні рейдерські організації, комерційні та некомерційні підприємства, менеджмент, акціонери, працівники за наймом, кредитні організації, державні та муніципальні органи влади;

2) вплив на зовнішні та внутрішні методи й інструменти господарської діяльності: вдосконалення банківського регулювання, зменшення залежності від загальносвітових тенденцій перерозподілу власності та стану світової економіки, необхідність здійснення довгострокових інвестицій, дослідження показників оцінки ринкової рівноваги;

3) покращення внутрішніх і зовнішніх механізмів корпоративного управління, спрямованих на підвищення персональної відповідальності менеджменту, вдосконалення внутрішнього та зовнішнього аудиту, інституту банкрутства щодо зменшення впливу судового та адміністративного ресурсу;

4) застосування процедури фінансового оздоровлення як методу протидії рейдерству.

Ідеологічні заходи спрямовані на підвищення рівня морального, трудового, естетичного, правового виховання людини. Моральне виховання повністю відповідає завданням профілактики дій, пов'язаних із рейдерством. Воно забезпечує формування світогляду, що не приймає несправедливість, нечесність, порушення прав та свобод інших осіб. Естетичне виховання також має профілактичний ефект. Література та мистецтво розвивають і збагачують духовний світ людини, виховують правильне ставлення до соціальних цінностей. Завдання правового виховання – розвинути у громадян правосвідомість, тобто сформувати сукупність поглядів, уявлень, почуттів, ідей щодо право-

вих явищ шляхом правової освіти; правової пропаганди; правової агітації тощо. Правовими методами загальної профілактики дій, пов'язаних із рейдерством, є заходи правового регулювання та заходи правової охорони.

Правові методи зумовлюють взаємодію різних державних і громадських органів, яка полягає в розробці певних нормативно-правових актів або їх удосконаленні, прийнятті органом законодавчої влади та подальшій реалізації в суспільних відносинах.

Загальносоціальну профілактику дій, пов'язаних із рейдерством, здійснюють неспеціалізовані суб'єкти профілактики (органи законодавчої та виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадські організації): Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України, об'єднання громадян, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування.

Для перелічених суб'єктів (державних і громадських), зважаючи на різницю в змісті й спрямованості їхньої діяльності у боротьбі з рейдерством, спільним є те, що функція профілактики не є для них основною. Але беручи до уваги, що рейдерство – соціальне явище, ці суб'єкти загальносоціальної профілактики спроможні вирішувати завдання профілактичної протидії негативним соціальним явищам, зокрема у сфері корпоративних конфліктів.

Сфера застосування заходів спеціальної профілактики дій, пов'язаних із рейдерством, вужча, ніж сфера загальносоціальних, але в окремих випадках ці заходи набувають масштабності в межах якої-небудь галузі економіки або щодо окремих груп підприємств.

Суб'єктами спеціальної профілактики є: правоохоронні органи (внутрішніх справ, служби безпеки, юстиції, державної податкової та митної служб, податкової міліції, прокуратури, судів тощо); органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, інші державні органи, діяльність яких спрямована на профілактику дій, пов'язаних із рейдерством, щодо конкретних підприємств та установ, що знаходяться у сфері управління корпоративними правами; підприємства, установи, громадські організації, окремі громадяни.

Відтак спеціальна профілактика охоплює законотворчу діяльність, зокрема видання підзаконних нормативно-правових актів, інформаційно-правових та наукову роботу.

Правоохоронні органи в межах своєї компетенції видають накази, спрямовані на здійснення профілактичних заходів щодо дій, пов'язаних із рейдерством, зокрема це стосується визначення конкрет-

них суб'єктів – осіб, які здійснюють ці заходи, – їх повноважень, переліку та змісту цих заходів тощо (наприклад, наказ МВС України від 9 лютого 2011 р. № 38 «Про затвердження плану організаційно-практичної діяльності органів внутрішніх справ щодо супроводження програми розвитку інвестиційної діяльності в Україні» [8]).

Інформаційно-правовиховна робота здійснюється згідно зі ст. 22 Закону України «Про інформацію», що визначає: «правова інформація – це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення, боротьбу з ними, профілактику тощо» [9]. Відповідно до цього органи спеціальної профілактики дій, пов'язаних із рейдерством, забезпечують громадянам України доступ до інформації щодо корпоративних конфліктів, рейдерства, робить її доступною. Уповноважені державні органи в межах своєї компетенції оприлюднюють її і через засоби масової інформації сповіщають населення про стан і динаміку правопорушень (зокрема дій, пов'язаних із рейдерством), заходи щодо їх профілактики. У контексті діяльності органів внутрішніх справ цю функцію покладено на підрозділи зв'язків із громадськістю та засобами масової інформації [10].

Соціально-економічне сьогодення вимагає перетворення профілактики дій, пов'язаних із рейдерством, на керований процес, який підпорядковується відповідним закономірностям, що можуть розкриватися за допомогою юридичних, педагогічних та психологічних наук. Їх знання та використання в практичній профілактичній діяльності є показником наукового рівня або компетентності суб'єкта профілактичної діяльності, а також свідченням наукової обґрунтованості заходів з профілактики дій, пов'язаних із рейдерством.

У системі суб'єктів профілактики дій, пов'язаних із рейдерством, органи внутрішніх справ посідають особливе місце, зумовлене призначенням, компетенцією та реальними можливостями (інформаційними, кадровими, матеріально-технічними, організаційними і методичними).

Стаття 10 Закону України «Про міліцію» у пунктах 3, 5, 8, 12 прямо вказує на обов'язок міліції щодо профілактики злочинів, адміністративних правопорушень [11].

Профілактика дій, пов'язаних із рейдерством, є функцією органів внутрішніх справ усіх рівнів, їхніх галузевих служб, підрозділів і співробітників, що здійснюють у межах своєї компетенції загальну

й спеціальну профілактику, запобігання проступкам, що готуються. Поряд із безпосередньою профілактичною діяльністю органи внутрішніх справ надають іншим суб'єктам профілактики правопорушень інформаційну, організаційну і методичну допомогу.

Профілактика органами внутрішніх справ дій, пов'язаних із рейдерством, передбачає:

1) прийняття підзаконних нормативних актів, що регулюють питання профілактики злочинів і адміністративних проступків (спеціальна профілактика);

2) участь у межах компетенції в нейтралізації, усуненні причин та умов;

3) виявлення учасників корпоративних конфліктів, учинки яких вказують на реальну можливість протиправності й вчинення адміністративних проступків чи злочинів; здійснення щодо них профілактичного впливу (зокрема шляхом прийняття превентивних адміністративно-правових заходів), а також здійснення позитивного впливу на їх найближче оточення (спеціальна профілактика).

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати, що профілактика дій, пов'язаних із рейдерством, – це соціально спрямована діяльність держави, її органів та посадових осіб, громадських організацій та окремих громадян щодо виявлення причин та умов вчинення дій протиправного характеру, пов'язаних із корпоративним управлінням та фінансово-господарською діяльністю акціонерних товариств, ліквідації чинників, які сприяють формуванню корпоративного конфлікту, недопущення незаконного перерозподілу матеріальних благ, створення акціонерним товариством, або пов'язаних із ним забезпечення прав та свобод громадян.

Ефективність профілактичних заходів органів внутрішніх справ щодо дій, які пов'язані з рейдерством, визначається динамікою злочинності у співвідношенні з якісними та кількісними показниками на підставі екстраполяції статистичних даних та експертних оцінок стану злочинності у зазначеній сфері з огляду на мету вчинення злочинів, адміністративних правопорушень та завдань профілактичних дій.

1. Филонов В. П. Состояние, причины преступности в Украине и ее предупреждение / В. П. Филонов. – Донецк: Донеччина, 1999. – 640 с.

2. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие / А. М. Бандурка, Л. М. Давиденко. – Х.: Основа, 2003. – С. 92.

3. Лопушанський Ф. А. Кримінологічна профілактика / Ф. А. Лопушанський // Юридична енциклопедія: у 6 т. / голов. редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.; НАН України, Інститут держави і права імені В. М. Корецького. – К.: Українська енциклопедія, 2001. – Т. 3. – С. 409.

4. Шестопалова Л. М. Подання термінологічних колізій норм законів щодо попередження правопорушень / Л. М. Шестопалова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mila-she.org.ua/publ/1-1-0-31>

5. Горлов Є. В. Основні детермінанти вчинення проступків у сфері господарювання / Є. В. Горлов // Митна справа. – 2011. – № 1 (73), ч. 2. – С. 400–403.

6. Пендюр В. В. Чинники правопорушень у сфері господарської діяльності / В. В. Пендюр // Збірник наук. праць Нац. ун-ту ДПС України. – К.: Алерта, 2010. – С. 311–312.

7. Громова Е. В. Методы и инструменты управления риском рейдерства предприятий и организаций: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Е. В. Громова. – Пенза, 2010. – 25 с.

8. Про затвердження плану організаційно-практичної діяльності органів внутрішніх справ щодо супроводження програми розвитку інвестиційної діяльності в Україні: Наказ МВС України від 9 лютого 2011 р. № 38.

9. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

10. Про затвердження Положення про Департамент зв'язків з громадськістю МВС України: Наказ МВС України від 20 травня 2011 р. № 217.

11. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

Хатнюк Ю. А. Особенности профилактической деятельности органов внутренних дел в борьбе с рейдерством в Украине.

Исследуются проблемы профилактической деятельности органов внутренних дел Украины относительно действий, связанных с незаконным поглощением предприятий, которые квалифицируются как преступления и административные правонарушения. Сосредоточивается внимание на целях, принципах, функциях, методах и видах профилактической деятельности милиции в сфере борьбы с незаконным поглощением собственности в результате рейдерских атак.

Эффективность профилактических мер органов внутренних дел относительно действий, которые связаны с рейдерством, определяется динамикой преступности в соотношении с качественными и количественными показателями статистических данных и экспертных оценок состояния преступности в отмеченной сфере.

Ключевые слова: рейдерство, профилактика, органы внутренних дел, незаконный захват, корпоративный конфликт.

Khatnuk Yu. A. Features preventive work of the police in the fight against raiding in Ukraine.

In this article the problems of prophylactic activity of organs of internal affairs of Ukraine are investigated in relation to actions, enterprises that is characterized as crimes and administrative crimes related to illegal absorption. A corporate raid is in Ukraine, being on maintenance and by a form by objective reality of modern home economy, that purchased scale character, creates, no doubt, a threat to her functioning. The basic sign of this negative phenomenon consists in the breach of law, application of those or other knavish charts in relation to the intercept of operative management an enterprise, by establishment or organization and realization of their assets on the discretion. A theory of fight against a corporate raid in the legal doctrine of Ukraine is on the initial stages of the development, at the same time is one of actual directions of scientifically-research activity in relation to the legitimate reaction of the state on violation of rights, freedoms or interests of person, property and corporate laws, attempt of their defence and renewal at mediation of legal methods.

Specified, that a prophylaxis of the actions related to the corporate raid is the function of organs of internal affairs of all levels, their branch services, subdivisions and employees that carry out a general and individual prophylaxis within the limits of the competence, prevent misconducts, that prepare. Socio-economic realities require transformation of prophylaxis of the actions related to the corporate raid, on the really guided process, that envisages thorough knowledge of his essence, forces, facilities, mechanism functioning that provide gaining end of prophylactic activity.

Attention is concentrated on aims, principles, functions, methods and types of prophylactic activity of militia in the field of a fight against illegal fascination of property as a result of raider attacks. Efficiency of prophylactic measures of organs of internal affairs in relation to the actions related to the corporate raid is determined by the analysis of crime wave in relation to quality and quantitative indexes on the basis of statistical data and expert estimations in relation to the state of criminality in the field of marked.

Key words: raid, prevention, police, illegal seizure, corporate conflict.

Стаття надійшла 19 вересня 2013 р.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК [343.123.12+343.14:343.347](477)(043.3)

І. І. Башта

ОКРЕМІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Розглянуто питання щодо удосконалення отримання оперативної інформації та підготовки оперативних працівників щодо протидії злочинам, пов'язаним із обігом наркотичних засобів. Успіх у протидії незаконному обігу наркотичних засобів залежить від організації оперативно-розшукової діяльності підрозділами МВС України та застосування ними відповідних сил, засобів і методів. Відтак вони створюють систему контролю за обігом наркотичних засобів. Зазначено, що наукова організація управління у сфері боротьби із наркозлочинністю органічно пов'язана з інформацією, проходженням інформаційних процесів. Аргументовано, що інформаційно-аналітичну роботу розглядають і як стадію процесу управління, що пов'язана з вивченням і оцінкою даних, на основі чого ухвалюються управлінські рішення. Визначено основні джерела отримання оперативної інформації щодо злочинів, пов'язаних із обігом наркотичних засобів. Розглянуто питання підготовки оперативних працівників, що здійснюють протидію злочинам у сфері обігу наркотиків, тощо.

Ключові слова: оперативна інформація, інформаційне забезпечення, інформаційно-аналітичне забезпечення, обліки, система підготовки.

Постановка проблеми. В умовах високого динамізму політичних, соціальних і економічних процесів, ускладнення управління соціальними системами, ефективність організації оперативно-розшукової діяльності підрозділами МВС України у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів значною мірою визначається глибиною і всебічністю аналізу отримання оперативної інформації та ухваленням на її основі відповідних управлінських рішень. У зв'язку

з цим результативність діяльності вказаних підрозділів залежить не тільки від особистих ділових якостей і оперативно-технічного оснащення співробітників, але і від ефективності системи інформаційно-аналітичного забезпечення.

Окрім того, цей факт особливо значущий через наявність ознак організованої злочинності.

Успіх у протидії незаконному обігу наркотичних засобів залежить від організації оперативно-розшукової діяльності підрозділами МВС України та застосування ними відповідних сил, засобів та методів. Цим вони створюють систему контролю за обігом наркотичних засобів.

Ефективність оперативно-розшукової діяльності значною мірою визначається рівнем її організації, реальністю постановки перспективних і поточних завдань, вибором найбільш доцільних шляхів їх вирішення. ОРД забезпечується отриманням оперативної інформації та професійною підготовленістю кадрів, здатністю керівників уміло управляти підлеглими силами і засобами, організовувати взаємодію з іншими службами і підрозділами, що нині є проблемним.

Стан дослідження. Вагомий внесок у розвиток теорії і практики оперативно-розшукової діяльності в Україні зробили такі вітчизняні вчені: К. В. Антонов, Б. І. Бараненко, В. П. Бахін, Г. М. Бірюков, А. Ф. Возний, О. А. Гапон, О. М. Джужа, А. В. Іщенко, О. О. Кісельов, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, М. В. Корнієнко, В. І. Лебеденко, П. П. Михайленко, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, С. І. Ніколаюк, Ю. Ю. Орлов, В. Л. Ортинський, М. М. Перепелиця, М. А. Погорецький, І. В. Сервецький, О. М. Стрільців, О. Г. Цветков, І. Р. Шинкаренко та ін.

Мета статті – визначення окремих напрямів вдосконалення діяльності оперативних підрозділів ОВС у виявленні злочинів, пов'язаних із обігом наркотичних засобів.

Виклад основних положень. На основі аналізу поглядів значної кількості науковців [1; 2] можемо визначити структурні елементи організації оперативно-розшукової діяльності:

- вивчення, аналіз й оцінка оперативної обстановки;
- планування оперативно-розшукових заходів;
- розстановка сил і засобів оперативних підрозділів;
- організація взаємодії у процесі оперативно-розшукової діяльності;
- контроль за оперативно-розшуковою діяльністю;

– упровадження в практичну діяльність ОВС передових форм і методів роботи, наукових рекомендацій, новітніх технічних засобів.

На наш погляд, інформаційно-аналітична робота є важливим і необхідним елементом організації оперативно-розшукової діяльності підрозділів, які здійснюють протидію злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Значущість оптимально організованої інформаційно-аналітичної роботи в тому, що вона забезпечує ухвалення найбільш доцільних управлінських рішень на всіх рівнях системи цих підрозділів, що є однією з основних умов підвищення ефективності діяльності щодо протидії злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин. Така робота – це комплекс заходів, а саме: збір, класифікація, аналіз і використання (реалізація) інформації, необхідної підрозділам, які здійснюють протидію злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, для найефективнішого використання сил, засобів, методів і форм із метою протидії цьому виду злочинності.

Інформаційно-аналітичну роботу розглядають і як стадію процесу управління, що пов'язана з вивченням і оцінкою даних, на основі чого ухвалюються ті чи інші управлінські рішення.

Водночас це і розумово-творча діяльність керівників різних ланок управління або уповноважених на це осіб зі збору та обробки інформації за допомогою використання комплексу традиційних і новітніх методів аналізу інформації про стан, функціонування суб'єктів, а також об'єктів управління, середовища функціонування, результати їх управлінських впливів для забезпечення ефективності управлінської діяльності [3, с. 97].

О. М. Бандурка зазначає, що інформаційне забезпечення є серцевиною оперативно-розшукової діяльності [1, с. 282], водночас ця діяльність має охоплюватися й аналітичним забезпеченням.

В. Г. Хахановський вказує, що інформаційно-аналітична діяльність – це складова оперативно-розшукових заходів, що здійснюються підрозділами кримінальної міліції, і полягає у дослідженні подій, фактів, діяльності фізичних та юридичних осіб в інтересах захисту життя, здоров'я, прав і свобод громадян, власності, безпеки суспільства і держави від злочинних посягань [4, с. 192].

Основною метою системи інформаційного-аналітичного забезпечення діяльності у боротьбі з незаконним обігом наркотиків та психотропних речовин є всебічна інформаційна підтримка практичної діяльності підрозділів МВС України на основі комплексу організацій-

них, нормативно-правових, технічних, програмних та інших заходів [5, с. 162]. Для цього необхідно створити інформаційну систему.

Основними завданнями функціонування системи інформаційно-аналітичного забезпечення у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів є:

– використання можливостей оперативного отримання у повному, автоматизованому та зручному для користування вигляді інформації співробітниками МВС України для боротьби з наркозлочинами;

– збір, обробка та узагальнення оперативної, оперативно-розшукової, оперативно-довідкової, аналітичної, статистичної і контрольної інформації для оцінки ситуацій та ухвалення обґрунтованих оптимальних рішень на всіх рівнях діяльності МВС;

– забезпечення динамічної та ефективної інформаційної взаємодії всіх структурних служб МВС, інших правоохоронних органів та державних установ;

– забезпечення захисту інформації.

На наш погляд, до компонентів інформаційної системи входять такі підсистеми:

а) інформація, необхідна для виконання однієї або декількох функцій управління;

б) персонал, що забезпечує функціонування інформаційної системи;

в) організаційно-технічні засоби;

г) методи і процедури збору, передачі, зберігання і перетворення інформації;

г) комунікації, тобто напрями і процес обміну інформацією.

На наш погляд, отримання оперативно-розшукової інформації можна класифікувати на чотири групи.

Першу групу утворюють відомості, що отримуються від:

– осіб, які конфіденційно залучаються до виконання завдань ОРД (на контрактній і безконтрактній основах);

– громадян у ході оперативного контакту; громадян у формі усних і письмових заяв (повідомлень).

До другої групи входять відомості, що мають офіційний очевидний характер, надходять від:

– представників підприємств, організацій, установ різних форм власності; громадських організацій; засобів масової інформації (телебачення, радіо, газет і журналів), страхових компаній; оперативних працівників підрозділів і служб МВС України;

- оперативних працівників інших органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність;
- співробітників неоперативних підрозділів МВС України;
- співробітників неоперативних підрозділів правоохоронних органів України;
- співробітників зарубіжних правоохоронних органів і організацій; іноземних громадян.

Третю групу становлять відомості, що отримуються співробітниками органів внутрішніх справ із:

- інформаційно-довідкових систем МВС України;
- інформаційно-довідкових систем інших правоохоронних органів України;
- інформаційних систем і обліків організацій, що не входять у правоохоронну структуру України;
- інформаційно-довідкових систем міжнародних і зарубіжних правоохоронних організацій і органів.

До четвертої групи належать відомості, що отримуються оперативними підрозділами МВС України під час проведення оперативно-розшукових заходів у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів.

Усі перелічені джерела отримання оперативно-розшукової інформації під час проведення оперативно-розшукових заходів використовуються у боротьбі зі злочинами, що здійснюються злочинними структурами у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Як бачимо, інформаційно-аналітична робота забезпечує ефективне управління підрозділами, які здійснюють протидію злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, а тому є обов'язковою передумовою та етапом в управлінському процесі стосовно використання оперативно-розшукових заходів щодо протидії вказаним злочинам.

Ми погоджуємося з тим, що на практиці протидія злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів має поєднувати різнобічний пошук інформації, адже первинні дані, що були зібрані під час оперативного пошуку, систематизуються, доповнюються попередніми даними, порівнюються з ними та узагальнюються для подальшого використання.

Основними інформаційними джерелами, що використовуються у процесі інформаційно-аналітичної діяльності, є:

- а) банки даних оперативно-розшукових обліків, що формуються інформаційно-аналітичними підрозділами кримінальної міліції;

б) інформаційні масиви оперативно-довідкових, довідкових і статистичних обліків;

в) фонди експертно-криміналістичних обліків;

г) інформаційні банки даних галузевих служб МВС України (Департаменту кримінального розшуку, Департаменту Державної інспекції, Департаменту Державної служби боротьби з економічною злочинністю, Управління боротьби з незаконним обігом наркотиків, Головного управління боротьби з організованою злочинністю, Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення).

Для досягнення оптимального варіанту інформаційного забезпечення своєї діяльності співробітники підрозділів у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів МВС, ГУВС, УВС України повинні забезпечити накопичення інформації з використанням таких систем обліків:

а) єдиної спеціалізованої територіально-розподільної автоматизованої системи «Наркобізнес», яка діє на всіх рівнях у центральному апараті України;

б) криміналістичних обліків підроблених медичних рецептів на отримання наркотичних і сильнодіючих лікарських засобів та взірців почерку осіб, що займаються їх підробкою. Ведення цих обліків здійснюється криміналістичними підрозділами МВС, ГУВС, УВС України;

в) фотоальбомів осіб, що займаються підробкою рецептів, інших осіб, що здійснюють правопорушення, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин, які ведуться в спеціалізованих підрозділах МВС, ГУВС, УВС України.

Інформація МБД «Наркобізнес» використовується для вирішення питань розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних із наркоманією та наркобізнесом [1, с. 304].

До першочергових завдань органів і підрозділів внутрішніх справ належить виявлення й документування осіб, які займаються вживанням наркотиків і скоїли злочин, пов'язаний із незаконним обігом наркотичних засобів. На наш погляд важливим чинником у цій роботі є формування нових автоматизованих обліків осіб категорії «Наркоман», «Споживач наркотиків» і «Розповсюджувач наркотиків». Основними джерелами одержання інформації повинні бути її надходження з: наркологічних диспансерів; лікувальних установ; фактів складання адміністративного протоколу ОВС; про реєстрацію в АІС «Факт» про затримання особи; про реєстрацію в АІС «Злочин» про

притягнення особи до кримінальної відповідальності; розгляд кримінальних справ у суді.

У структурі центральних і територіальних органів внутрішніх справ функціонують спеціальні підрозділи по боротьбі з незаконним обігом наркотиків. Заходи, що здійснюють ці підрозділи, спрямовані насамперед на:

- виявлення і нейтралізацію причин та умов, що сприяють незаконному обігу наркотиків;

- виявлення та постановку на облік осіб, які незаконно культивують рослини, що містять наркотики, виробляють із них сировину для виготовлення наркотиків тощо, а також тих, які вчиняють інші протиправні дії, пов'язані з наркобізнесом;

- припинення злочинів, пов'язаних із наркобізнесом, на стадіях задуму чи готування до нього, недопущення злочинних дій, що передують збуту наркотиків, тощо [6, с. 101].

Отже, на наш погляд, оперативно-розшукову інформацію, яка використовується підрозділами МВС України у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, слід розуміти в ширшому сенсі, ніж це зазвичай прийнято, і класифікувати залежно від призначення, поділяючи її на:

- а) оперативно-розшукову інформацію та інші відомості, які використовуються під час виявлення ознак існування і діяльності організованої групи наркоділків;

- б) оперативно-розшукову інформацію, яка використовується для визначення фігурантів оперативної розробки, способів вчинення злочинів, їх маскуванню та інших обставин, необхідних для обрання тактики ведення оперативної розробки, осіб або груп, що становлять оперативний інтерес;

- в) відомості, необхідні для здійснення документування епізодів виготовлення, придбання, збуту наркотиків, виявлення організаторів і співучасників, а також їх зв'язків;

- г) оперативно-розшукову інформацію, яка використовується для успішної реалізації даних оперативної розробки і подальшого оперативного супроводу розслідування злочину;

- г) оперативні відомості, які використовуються для відокремлення злочинної групи, що займається незаконним обігом наркотичних засобів;

- д) оперативно-розшукову та іншу інформацію, які використовуються для оцінки впливу діяльності організованої групи наркоділків,

що розробляється, на оперативну обстановку на обслуговуваній території.

Цілком зрозуміло, що вирішення цих завдань працівниками підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків неможливе без достатнього рівня професіоналізму та необхідних навичок їх практичного застосування, що суттєво й негативно може позначатися на кінцевих результатах роботи стосовно протидії наркозлочинності.

Це зумовило необхідність створення національної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації особового складу органів внутрішніх справ.

Сьогодні підготовка фахівців для підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків органів внутрішніх справ України формується з багатьох компонентів і, насамперед, починається з освітнього процесу: спеціальних навчальних закладів системи МВС, курсів початкової підготовки та професійної перепідготовки, семінарів-нарад, «круглих столів», на яких, зокрема, і передається досвід фахівців підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків молодим працівникам, та самостійної підготовки.

Вважаємо, що становлення фахівця підрозділу по боротьбі з незаконним обігом наркотиків відбувається поступово з відповідною послідовністю:

- навчання на різних формах (денні або заочні відділення в навчальних закладах), участь оперативного складу в службових нарадах, на яких аналізується позитивний і негативний досвід підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків щодо розкриття наркозлочинів, зокрема й практика закордонних колег, методика документування злочинної наркодіяльності;

- проведення кваліфікаційних іспитів (наприклад, у період перепідготовки працівників) із метою визначення рівня засвоєного матеріалу;

- заслуховування особового складу підрозділу по боротьбі з незаконним обігом наркотиків на службових атестаціях, які, крім виховної роботи, стимулюють працівників на постійне підвищення професійного рівня;

- самопідготовка, що включає засвоєння особовим складом підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків знань стосовно антинаркотичного законодавства, зокрема й положень міжнародних правових актів;

– практичне вдосконалення професійної діяльності – безпосереднє розроблення і здійснення тактичних операцій щодо документування та затримання учасників незаконного обігу наркотиків (розповсюдження, контрабанда, транзит, виготовлення наркотиків тощо). У цьому напрямі найбільший ефект досягається завдяки участі в оперативних заходах, що здійснюються, правоохоронних структур зарубіжних держав (наприклад, участь у здійсненні контрольованої поставки наркотичних засобів, пов'язаної з перетином державного кордону України, і працівників підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків ОВС України, і співробітників аналогічних підрозділів інших країн) [7, с. 205].

Висновки. Основними напрямками подальшого підвищення рівня вдосконалення організації оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів ОВС України у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів є налагодження активної діяльності структурних підрозділів ДБНОН і забезпечення вирішення ними завдань боротьби з вказаними злочинами шляхом якісного здійснення інформаційно-аналітичної роботи та кваліфікованої підготовки оперативних працівників БНОН.

1. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність: підручник / О. М. Бандурка. – Х.: НАВС, 2002. – 282 с.

2. Оперативно-розшукова діяльність: навч. посібник / Е. О. Моїсєєва, О. М. Джу́жа, Д. Й. Никифорчук та ін.; за ред. проф. О. М. Джу́жи. – К.: Правова єдність, 2009. – 310 с.

3. Лебеденко В. І. Методика збору інформації про особу, яка потрапила до поля зору оперативного підрозділу ОВС / В. І. Лебеденко // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 1998. – № 8 (1). – С. 96–101.

4. Хахановський В. Г. Інформаційно-аналітичне забезпечення ОРД: основні поняття та нормативно-правова база / В. Г. Хахановський // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Львів. – 2002. – № 2 (1). – С. 191–195.

5. Єчкенко В. М. Інформаційне забезпечення взаємодії карного розшуку та міліції громадської безпеки з метою розкриття злочинів / В. М. Єчкенко // Науковий вісник Луганської академії внутрішніх справ. Спеціальний випуск. – 2004. – С. 161–166.

6. Раєцька Л. В. Профілактика наркоманії / Л. В. Раєцька // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – К., 2008. – № 6. – С. 101–108.

7. Никифорчук Д. Й. Особливості підготовки оперативних працівників підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів / Д. Й. Никифорчук // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – К.: МВС України, 2008. – № 2. – С. 203–208.

Башта И. И. Отдельные аспекты усовершенствования организации оперативно-розыскной деятельности относительно выявления преступлений, связанных с незаконным обращением наркотических средств.

В статье рассматриваются вопросы относительно усовершенствования получения оперативной информации и подготовки оперативных работников относительно противодействия преступлениям, связанным с обращением наркотических средств. Успех в противодействии незаконному обращению наркотических средств зависит от организации оперативно-розыскной деятельности подразделениями МВД Украины и применения ими соответствующих сил, средств и методов. Тем же они создают систему контроля за обращением наркотических средств. Отмечается, что научная организация управления в сфере борьбы с наркопреступностью органично связана с информацией, прохождением информационных процессов и отмечается, что информационно-аналитическую работу рассматривают и как стадию процесса управления, что связана с изучением и оценкой данных, на основе чего принимаются те или другие управленческие решения. Определены основные источники получения оперативной информации относительно преступлений, связанных с обращением наркотических средств. Рассмотрен вопрос подготовки оперативных работников, которые осуществляют противодействие преступлениям в сфере обращения наркотиков и тому подобное.

Ключевые слова: оперативная информация, информационное обеспечение, информационно-аналитическое обеспечение, учет, система подготовки.

Baschta I. I. Some aspects of the improvement of operational activities to identify crimes related to drug trafficking.

In the article questions are examined in relation to the improvement of receipt of operative information and preparation of operative workers in relation to counteraction to the crimes, narcotic facilities related to the appeal. Success in counteraction to the illegal appeal of narcotic facilities depends on organization of operative search activity subdivisions of MBC of Ukraine and application by them corresponding forces, facilities and methods. They create the checking system the same after the appeal of narcotic facilities. Marked, that scientific organization of management in the field of fight against narcocriminality organically related to information, and marked passing of informative processes, that informative analytical work is examined and as the stage of management process, that related to the study and estimation of data, what those or other administrative decisions are accepted on the basis of. The basic sources of receipt of operative information are

certain on the crimes of the narcotic facilities related to the appeal. It is marked that the primary purpose of the system of the informative-analytical providing of activity in a fight against the illegal appeal of drugs substances is comprehensive informative support of practical activity of subdivisions of MBC of Ukraine on the basis of complex of organizational, normatively-legal, technical, programmatic and other measures. Outlined, that for this purpose a necessity is creation of the informative system where tasks must be functioning of the system of the informative analytical providing in a fight against the illegal appeal of narcotic facilities. In our view an important factor in this work is forming of the new automated accounts of persons, that survives and distributes drugs. The question of preparation of operative workers that carry out counteraction to the crimes in the field of appeal of drugs and others like that is considered.

Certainly, that today preparation of specialists for subdivisions on a fight against the illegal appeal of drugs of organs of internal affairs of Ukraine consists of many components and, first of all, begun with an educational process: the special educational establishments of the system MBC, courses of initial preparation and others like that.

Key words: *operative information, informative providing, Informative analytical providing, account, system of preparation.*

Стаття надійшла 2 грудня 2013 р.

УДК 343.123.12: 343.37

Н. Л. Гула

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СФЕРИ ЦІЛЮВИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ДЕРЖАВНИХ ФОНДІВ

Розглянуто теоретико-правові питання щодо діяльності сфери цільових спеціалізованих державних фондів. Окреслено основні чинники, які характеризують соціальний захист населення. Зазначено, що успішна реалізація соціальної політики держави залежить від реалістичної концепції державного регулювання соціальною сферою, збалансованості системи використання накопичених інтелектуальних, організаційних, фінансових ресурсів. Характерною ознакою зазначених фондів є чітко визначені джерела формування і напрями використання коштів. Створення таких фондів визначається конкретними потребами держави, тому їх склад та включення до бюджетів визначається законодавством. Кошти, що надходять до цільових фондів, переважно спрямовуються на проведення соціальної політики держави: фінансування забезпечення зайнятості населення; державного страхування на випадок

безробіття; у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням; виплату державних пенсій; соціальної захищеності інвалідів в Україні; забезпечення розвитку економічної інфраструктури тощо. Детально розглянуто порівняння сфери цільових спеціалізованих державних фондів з іншими господарюючими структурами економіки.

Ключові слова: спеціальні фонди, соціальний захист, соціальне забезпечення, страхування, спеціалізовані державні фонди.

Постановка проблеми. Однією з основних передумов для ефективної організації боротьби з економічною злочинністю у сфері цільових спеціалізованих державних фондів є знання співробітниками оперативних підрозділів особливостей функціонування цієї сфери в умовах ринкових відносин. Як і будь-яка інша сфера (галузь), остання, як показує проведене вибіркоче дослідження, має багато відмінних особливостей, обумовлених структурно-місткими її елементами (цілі, завдання, функції, місце і роль у системі використання спеціальних бюджетних коштів, принципи організації фондів соціального забезпечення тощо).

Розкриття змісту названих елементів через призму предмету справжнього дослідження, на наш погляд, дозволяє отримати поняття змісту сучасного стану вітчизняних цільових спеціалізованих державних фондів.

Мета статті полягає у дослідженні природи цільових спеціалізованих державних фондів, порядку їх створення щодо соціального захисту населення.

Стан дослідження. Теоретико-правове дослідження діяльності сфери цільових спеціалізованих державних фондів здійснювали Є. О. Алісов, А. В. Андрушко, Н. Б. Болотіна, Г. Л. Вознюк, Л. К. Воронова, Ю. Н. Демідов, Е. С. Дмитренко, А. Г. Загородній, М. О. Мацелик, Т. О. Мацелик, С. Т. Кадькаленко, Ю. С. Назар, В. А. Пригоцький, О. П. Орлюк, С. Я. Попова, В. Ф. Роль, Н. І. Романів, Я. О. Самілик, В. В. Сергієнко, С. В. Шишкін та ін.

Аналіз значної кількості економічної і юридичної літератури [1, с. 1355] показує, що серед учених не вироблено єдиної думки про поняття, зміст і структуру названих фондів. Так, під час характеристики сфери цільових спеціалізованих державних фондів використовується безліч понять, що, безумовно, створює деякі труднощі під час визначення їх суті і змісту. Формування понятійного апарату для

пояснення процесів, що відбуваються у сфері цільових спеціалізованих державних фондів в умовах ринкової економіки, виявлення тенденцій і закономірностей розвитку системи соціального захисту є одним із основних завдань автора.

Нині економісти і юристи часто вживають такі поняття, як «фонд», «державні позабюджетні фонди», «соціальні позабюджетні фонди», «пенсійне забезпечення», «пенсійний фонд», «страхування», «обов'язкове соціальне страхування», «фонд обов'язкового страхування», «цільові спеціалізовані державні фонди». Таке різноманіття понять, що вживаються в науковій і іншій літературі, багато в чому свідчить про соціально-економічну значущість цих фондів, недостатню наукову їх розробленість із урахуванням змін, що відбуваються у державі.

Учені А. Г. Загородній і Г. Л. Вознюк визначають цю сферу як соціальне страхування – гарантовану систему державного забезпечення громадян у старості, у разі хвороби, безробіття, втрати працездатності чи годувальника, а також інших заходів, спрямованих на матеріальне, культурно-побутове та оздоровчо-профілактичне обслуговування [2, с. 722].

Водночас Н. Б. Болотіна вказує як на систему соціальних, юридичних, економічних, фінансових та організаційних засобів держави щодо захисту населення від соціальних ризиків. Дослідниця до соціальних ризиків відносить безробіття, старість, інвалідність, втрату годувальника та ін.

Право на соціальний захист охоплює такі основні правомочності громадян: право на пенсійне забезпечення, на соціальну та медичну допомогу, на соціальні послуги [3, с. 852].

О. М. Орлюк визначає цю сферу як систему цільових позабюджетних фондів, коштів, які є формою утворення, розподілу і використання грошових коштів, особливу ланку фінансової системи [4, с. 213].

Е. С. Дмитренко підкреслює, що вказані фонди створюють із метою акумуляції та використання коштів на конкретні публічні цілі, що мають значення для усєї держави, зокрема, на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [5, с. 79].

М. О. Мацелик та В. А. Пригоцький відносять це поняття до цільових спеціалізованих державних фондів і характеризують їх як централізовані спеціальні фонди – особливу ланку фінансової системи держави, яка має конкретне цільове призначення та визначену законодавством самостійність.

Основним призначенням державних цільових фондів є забезпечення соціального захисту населення шляхом виплат пенсій, субсидій, фінансування інфраструктури та ін. [6, с. 217].

Виклад основних положень. Успішна реалізація соціальної політики держави залежить від реалістичної концепції державного регулювання соціальною сферою, збалансованості системи використання накопичених інтелектуальних, організаційних, фінансових ресурсів [7, с. 221].

Аналіз сучасного стану функціонування сфери цільових спеціалізованих державних фондів в Україні свідчить про те, що нині залишається значна кількість невирішених проблем цієї сфери в області правових відносин, а у зв'язку з цим з'являється велика кількість зловживань. Вивчення та аналіз функціонування сфери цільових спеціалізованих державних фондів за останні роки дозволяють зробити висновок, що більшість скоєних злочинів та інших правопорушень мають системний характер.

Серед найважливіших проблем сучасного економічного розвитку України є підвищення ефективності використання державних фінансових ресурсів для забезпечення сталого економічного зростання національної економіки та соціального забезпечення населення. Одним із засобів державного регулювання соціальної політики є функціонування цільових спеціалізованих державних фондів, які становлять особливу ланку фінансової системи держави, яка має конкретне цільове призначення та визначену законодавством самостійність. Характерною ознакою зазначених фондів є чітко визначені джерела формування і напрями використання коштів; створення таких фондів визначається конкретними потребами держави, тому їх склад та включення до бюджетів визначається законодавством. Кошти, що надходять до цільових фондів, переважно спрямовуються на проведення соціальної політики держави: фінансування забезпечення зайнятості населення; державного страхування на випадок безробіття; у зв'язку з тимчасовою втраатою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням; виплату державних пенсій; соціальної захищеності інвалідів в Україні; забезпечення розвитку економічної інфраструктури тощо.

У економічному словнику поняття «фонд» уживається в трьох значеннях: 1) запас, накопичення, капітал;

2) грошові або матеріальні кошти, призначені для певної мети, що має певні призначення;

3) організація, установа для надання матеріальної допомоги (наприклад, добродійний, науковий, культурний фонд) [1 с. 1355].

Автор визначає фонд як грошові кошти, призначені для надання соціальних послуг населенню. У економічній літературі такий фонд називають грошовим. Насправді тут є відносно відосблена в плановому порядку частина грошових коштів, призначених для вказаних нами цілей. Між поняттями «фонд» і «цільовий спеціалізований державний фонд» є істотні відмінності.

По-перше, поняття «фонд» значно ширше за своїм змістом, ніж поняття «цільовий спеціалізований державний фонд». По-друге, сама назва «цільові спеціалізовані державні фонди» підкреслює їх цільове призначення і власника.

Проведене нами дослідження показує, що нерідко навіть у підручниках для студентів вишів, що навчаються за напрямом і спеціальністю «Юриспруденція», зустрічається таке поняття, як «державні соціальні позабюджетні фонди» [8, с. 675]. Подібне трактування, на наш погляд, підсилює значущість цих фондів у системі соціального захисту населення.

Що ж до поняття «спеціальні бюджетні фонди», то воно наводиться в Бюджетному кодексі України. Зокрема, в ст. 30 БК України записано наступне: «бюджетом утворюються державні спеціальні фонди грошових коштів» та джерела їх надходження [9, с. 175].

Уповноважені органи державної влади України за обов'язок мають реалізацію конституційних прав громадян на соціальне забезпечення за віком; соціальне забезпечення у зв'язку з хворобою, інвалідністю, у разі втрати годувальника, народження і виховання дітей і в інших випадках, передбачених законодавством України про соціальне забезпечення; соціальне забезпечення у разі безробіття; охорону здоров'я і отримання безкоштовної медичної допомоги тощо.

У цьому визначенні підкреслюються три найістотніших положення, а саме: 1) фонд утворюється із зазначених законом джерел, затверджених бюджетом на поточний рік; 2) його засоби знаходяться у державній власності і тому управління фондами здійснюється органами державної влади України; 3) завдяки цим фондам безпосередньо реалізуються важливі конституційні права громадян.

Необхідно зауважити, що нерідко цільові спеціалізовані державні фонди в змістовному їх плані ототожнюють із соціально-бюджетною сферою. Так, Ю. Н. Демідов соціально-бюджетну сферу визначає як «сукупність суспільно-економічних відносин, що функ-

ціонують в процесі формування і використання бюджетного законодавства в соціальному напрямі країни для реалізації конституційних прав громадян на пенсійне забезпечення, охорону здоров'я і медичну допомогу, а також здійснення відповідними державними органами контролю за витрачанням коштів зазначених фондів, що скеровуються на соціальне забезпечення абсолютної більшості населення країни» [10, с. 12].

Під час порівняльного аналізу двох понять «соціально-бюджетна сфера» і «цільові спеціалізовані державні фонди» очевидно є певна схожість наведених визначень. Тому автор не поділяє думку Ю. Н. Демідова з таких міркувань. По-перше, сфера – вже не сукупність суспільно-економічних відносин, а галузь економіки. В. І. Василичук, розглядаючи особливості понять бюджетних організацій і соціальної сфери, ототожнює ці поняття, що пов'язані з системою охорони здоров'я, освіти, соціального захисту населення [11, с. 36–48].

По-друге, не можна зводити соціально-бюджетну сферу лише до процесу формування і використання бюджетного законодавства, тому що в ній здійснюється безліч інших видів економічної діяльності, зокрема й підприємницька (господарська).

Деякі економісти намагаються визначити сутність «соціальної сфери» за допомогою переліку її складових. Так, колектив авторів – С. І. Дорогунцов, Ю. І. Пітюренко, Я. Б. Олійник та ін. – до складу соціальної сфери відносять житлово-комунальне господарство, транспорт і зв'язок, побутове обслуговування населення, освіту, культуру і мистецтво, охорону здоров'я, фізкультуру і спорт [12, с. 11]. Дещо відрізняється структура «соціальної сфери», подана С. В. Шишкіним, який відносить до її складу охорону здоров'я, фізкультуру і спорт, освіту, культуру, житлове господарство, соціальне забезпечення, соціальне страхування і пенсійне забезпечення [13, с. 45].

Кажучи про термінологію зазначених фондів, вважаємо за доцільне виокремити і такі поняття, як «соціальний захист» [14, с. 850], «соціальне страхування» [15, с. 445], «спеціальні фонди» [16, с. 205] і «соціальне забезпечення» [17, с. 1360]. Це встановлена державою система матеріального забезпечення громадян, пенсії у разі повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника, а також допомога багатодітним і малозабезпеченим сім'ям та ін.

Звідси неважко підкреслити відмітні особливості в цих поняттях. Якщо соціальне забезпечення пов'язане зі встановленням системи

соціальних гарантій, то цільові спеціалізовані державні фонди виступають засобом їх реалізації. Отже, названі поняття тісно взаємопов'язані.

У межах визначення понятійного апарату в цьому дослідженні автор вважає за необхідне, крім розглянутих вище понять, торкнутися і близьких за своєю сутністю таких словосполучень як: «сфера державних спеціалізованих фондів» і «державні бюджетні фонди».

Поняття «сфера» має декілька визначень: 1) це область, межі розповсюдження чого-небудь; 2) середовище, суспільне оточення [18, с. 782].

На нашу думку, це не однорідні, але взаємопов'язані поняття. Сфера цільових спеціалізованих державних фондів передбачає сферу діяльності (сам процес), тоді як державні бюджетні фонди – фінансові ресурси, що є державною власністю (тільки фіксують лише їх стан). У цьому контексті нами досліджується, насамперед, сама сфера цільових спеціалізованих державних фондів і криміногенні процеси, що відбуваються в ній. Іншими словами, автор прагне з'ясувати, як «працюють» фінансові ресурси, мобілізовані до відповідних фондів.

Аналізуючи сферу цільових спеціалізованих державних фондів, на думку автора, можна зробити висновок, що це процес, який складається з таких чинників:

- сукупність суспільних відносин, що виникають між центральними державними органами виконавчої влади, органами місцевої виконавчої влади в регіонах фондів як суб'єктів управління (структурними підрозділами фондів), юридичними особами й індивідуальними підприємцями у зв'язку з наповненням фінансами вказаних фондів;
- практична діяльність самих фондів, склад яких визначений ст. 30 БК України (Пенсійний фонд; Фонд соціального страхування; Державний фонд зайнятості населення України та ін.);
- процедура створення та формування цільових спеціалізованих державних фондів;
- діяльність щодо витрачання ними грошових засобів;
- система контролю за виконання бюджетів цих фондів щодо цільового витрачання грошових засобів.

В умовах ринкових відносин на механізм функціонування сфери цільових спеціалізованих державних фондів здійснює вплив Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Бюджетний, Податковий і Митний кодекси України, оскільки вони визначають межі правового поля сфери бюджетних відносин у цілому. Тут, на думку автора, особливо

важливою є узгодженість норм, що містяться в них. Суперечності в законодавчих актах, як правило, створюють серйозні труднощі, наприклад, під час визначення предмету документування у справах про економічні злочини, що вчиняються на об'єктах сфери цільових спеціалізованих державних фондів.

Своєчасне і швидке їх виявлення та кваліфікування – завдання законодавця.

Проведене вибіркове дослідження показує, що нормальне функціонування сфери цільових спеціалізованих державних фондів безпосередньо залежить від ефективності реформування, що здійснюється у сфері економіки, тому що ці фонди виступають невід'ємною частиною економіки країни. Звідси очевидно, що ні за яких умов неможливо добитися кримінологічної «чистоти» галузі в окремо узятій сфері без істотних кроків в економіці в цілому. Це підтверджує думку про взаємозв'язок усіх ланок економіки, наявності закономірностей в області її декриміналізації.

Сфера цільових спеціалізованих державних фондів істотно відрізняється від інших господарюючих структур економіки. Її особливості обумовлені рядом обставин. Розглянемо їх детальніше.

Важливе місце в системі державних фінансів займає державний бюджет, що має силу закону. Бюджет визначається як форма створення і витрачання фонду грошових коштів, які призначені для фінансового забезпечення завдань і функцій держави і місцевого самоврядування. Бюджетна система – це сукупність державного бюджету, суб'єктів місцевих бюджетів і бюджетів державних цільових спеціалізованих державних фондів, яка заснована на економічних відносинах і державному устрої України і регулюється нормами права. Своєю чергою цільові спеціалізовані державні фонди – це засоби уряду і місцевої влади, пов'язані з фінансуванням витрат щодо соціального захисту населення [19, с. 197].

Указана діяльність відноситься до виду загальнообов'язкового державного соціального страхування.

За загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням надаються такі види соціальних послуг та матеріального забезпечення:

1. Пенсійне страхування: пенсії за віком, у зв'язку з інвалідністю внаслідок загального захворювання (зокрема й каліцтва, непов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства); у зв'язку із втратою годувальника; медичні профілактично-реабілітаційні заходи; допомога на поховання пенсіонерів [23, с. 161–162].

2. Медичне страхування: діагностика та амбулаторне лікування; стаціонарне лікування; надання готових лікарських засобів та виробів медичного призначення; профілактичні та освітні заходи; забезпечення медичної реабілітації осіб, які перенесли надскладні операції або мають хронічні захворювання [20, с. 53].

Обсяг послуг, що надаються за рахунок коштів обов'язкового медичного страхування, визначається базовими територіальними програмами обов'язкового медичного страхування, які затверджуються у порядку встановленому законодавством [21, с. 330].

3. Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням: допомога з тимчасової непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною); допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві); забезпечення оздоровчих заходів [22, с. 17–18].

4. Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання: профілактичні заходи щодо запобігання нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням; відновлення здоров'я та працездатності потерпілого; допомога з тимчасової непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним із виконанням ним своїх трудових обов'язків; пенсія у зв'язку з інвалідністю внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; пенсія у зв'язку із втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; допомога на поховання осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання [23, с. 244–246].

5. Страхування від безробіття: допомога по безробіттю; відшкодування витрат пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та профорієнтацією; дотація роботодавцю для працевлаштування безробітного, зокрема молоді вперше; допомога на поховання безробітного; профілактичні заходи, спрямовані на запобігання настанню страхових випадків.

Цільові спеціалізовані державні фонди – особлива ланка фінансової системи держави, яка має конкретне цільове призначення та визначену законодавством самостійність. Характерною ознакою централізованих фондів є чітко визначені джерела формування і напрями

використання коштів і, відповідно, створення таких фондів визначається конкретними потребами держави, тому їх склад та [не]включення до бюджетів визначається законодавством.

Однією із основних ознак державних цільових фондів є їх неоподаткування. Зазначені неоподатковані доходи надходять у грошовий фонд. Грошовий фонд як ланка фінансової системи України – це сукупність відносин із формування, розподілу і витрачання коштів фонду.

Згідно з Законом України «Про систему оподаткування» державні цільові спеціалізовані фонди – це фонди, які створені відповідно до законів України і формуються за рахунок визначених законами України податків і зборів (обов'язкових платежів) юридичних осіб незалежно від форм власності та фізичних осіб.

Висновок. Отже, автор визначає сферу цільових спеціалізованих державних фондів як засновану на законодавчих нормативно-правових актах систему економічних відносин, зокрема і бюджетні правовідносини, що виникає в процесі складання, розгляду проектів бюджетів цільових спеціалізованих державних фондів, їх затвердження, формування доходів і здійснення витрат, а також контролю за виконання бюджетів указаних фондів.

1. Большой экономический словарь / под общ. ред. А. Н. Азриляна. – 7-е изд., доп. – К.: Институт новой энциклопедии, 2008. – 1472 с.

2. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – 3-є вид., доп. та переробл. – Львів: Вид-во Львівська політехніка, 2011. – 844 с.

3. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – 2-е вид., переробл. і доповн. – К.: Юридична думка, 2012. – 1020 с.

4. Фінансове право. Академічний курс: підручник / О. П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.

5. Дмитренко Е. С. Фінансове право. Особлива частина: навчальний посібник / Е. С. Дмитренко. – К.: Алерта; КНТ, 2007. – 613 с.

6. Фінансове право: навч. посібник / О. М. Мацелик, Т. О. Мацелик, В. А. Пригоцький; за ред. В. К. Шкарупи. – К.: Знання, 2011. – 815 с.

7. Сільченко С. До питання про статус страхувальника як суб'єкта правовідносин загальнообов'язкового соціального страхування / С. Сільченко // Підприємництво, господарство і право. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2009. – № 11(167). – С. 65–68.

8. Большой юридический энциклопедический словарь. – М.: Книжный мир, 2005. – 720 с.

9. Бюджетний кодекс України: науково-практичний коментар: станом на 1 березня 2011 р. / за заг. ред. Л. К. Воронової, М. П. Кучерявської. – Х.: Право, 2011. – 608 с.

10. Демідов Ю. Н. Проблеми боротьби із злочинністю в соціально-бюджетній сфері: монографія / Ю. Н. Демідов. – М.: Щит-М, 2002. – 438 с.

11. Збірник методичних рекомендацій з документування та викриття злочинів у пріоритетних напрямках та галузях економіки / Л. П. Скалзуб, В. І. Василичук, В. Д. Сапсай та ін.; за ред. О. М. Джужи. – К.: ДП «Друкарня МВС України», 2008. – 512 с.

12. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка: підручник / С. І. Дорогунцов, Т. А. Заяць, Ю. І. Пітюренко та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України С. І. Дорогунцова. – К.: КНЕУ, 2005. – 988 с.

13. Шишкин С. В. Экономика социальной сферы: учебное пособие / С. В. Шишкин. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 367 с.

14. Енциклопедія освіти / Академія наук України; гол. ред. В. Г. Кремін. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

15. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт. В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.

16. Термінологічний словник ринкової економіки. Глобалізація, маркетинг, статистика, фінанси / Р. І. Тринько, О. Р. Тринько. – Львів: НВФ, Українські технології, 2006. – 216 с.

17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: АТБ; Перун, 2009. – 1736 с.

18. Толковый словарь русского языка. 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М.: Энциклопедия, 1999. – 1264 с.

19. Фінансове право України: підручник / Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко та ін.; керів. авт. кол. і від. ред. Л. К. Воронова. – Вид. 2-е, вип. і доп. – Х.: Консул, 1999. – 496 с.

20. Солдатенко О. Про права і обов'язки суб'єктів фінансових правовідносин у системі обов'язкового медичного страхування / О. Солдатенко // Підприємництво, господарство і право. – К.: ІППП НАПрН України, 2010. – № 8. – С. 52–55.

21. Самілик Я. О. Еволюція правового забезпечення обов'язкового медичного страхування в Україні. Держава і право / Я. О. Самілик // Збірник наукових праць. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – № 49. – С. 329–335/

22. Ішук Н. Особливості застосування законодавства з питань загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності / Н. Ішук // Соціальне страхування. – 2008. – № 3. – С. 17–18.

23. Андрушко А. В. Законодавство про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності / А. В. Андрушко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – Х.: ХІРУП, 2004. – № 1–2. – С. 244–246.

24. Юровська В. Становлення і розвиток загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття / В. Юровська // Право України. – К.: Ін Юре, 2004. – № 10. – С. 37–42.

Гула Н. Л. Теоретико-правовая характеристика сферы целевых специализированных государственных фондов.

Рассматриваются теоретические и правовые вопросы относительно деятельности сферы целевых специализированных государственных фондов. Очерчены основные факторы, которые характеризуют социальную защиту населения. Отмечено, что успешная реализация социальной политики государства зависит от концепции государственного регулирования социальной сферой, невяной системы использования накопленных интеллектуальных, организационных, финансовых ресурсов. Характерным признаком отмеченных фондов четко определены источники формирования и направления использования средств соответственно, создания таких фондов определяется конкретными потребностями государства, потому их состав и включение к бюджетам определяется законодательством. Средства, которые поступают к целевым фондам, преимущественно направляются на проведение социальной политики государства: финансирование, обеспечение занятости населения; государственного страхования на случай безработицы; в связи со временной потерей работоспособности и расходами, предопределенными рождением и захоронением; выплату государственных пенсий; социальной защищенности инвалидов в Украине; обеспечение развития экономической инфраструктуры и тому подобное. Детально рассмотрено сравнение сферы целевых специализированных государственных фондов с другими хозяйствующими структурами экономики.

Gula N. L. Theoretical legal description of sphere of the having a special purpose specialized state funds.

Theorist legal questions are examined in relation to activity of sphere of the having a special purpose specialized state funds. Basic factors that characterize social defence of population are outlined. It is marked that successful realization of social policy of the state depends on realistic conception of government control a social sphere, it is balanced systems of the use of accumulated intellectual, organizational, financial resources. Characteristic by the sign of the marked funds the source forming and directions of the use of money of corresponding, creation of such funds is clearly certain it is determined the concrete necessity states, that is why their composition and including to the budgets are determined by a legislation.

Money that act to the having a special purpose funds, mainly directed on realization of social policy of the state: financing providing of employment of population; state insurance in case of unemployment; in connection with the temporal loss of capacity and charges predefined by birth and burial place; payment of state pensions; social to security invalids in Ukraine; providing of development of economic infrastructure and others like that. In detail comparing of sphere of the having a special purpose specialized state funds is considered to other managing structures of economy.

Outlined, that an important place in the system of public finances occupies the state budget that has an arm of the law. A budget is determined as a form of creation and expense of fund of monetary resources, tasks and functions of the state and local self-government intended for the financial providing. The budgetary system is an aggregate of the state budget, subjects of local budgets and budgets of the state having a special purpose specialized state funds, based on economic relations and political system of Ukraine and managed by the norms of right. Obligatory state social security is described and their kinds are given.

One of the most considerable signs of state of having a special purpose funds there is their untaxation. The marked untaxable profits enter money fund. A money fund as link of the financial system of Ukraine shows by itself the aggregate of relations from forming, distribution and expense of money of fund.

Стаття надійшла 1 листопада 2013 р.

УДК 343.226

Н. В. Довгань-Бочкова

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОГРОЗИ ЯК СПОСОБУ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ЗА ЧИННИМ КК УКРАЇНИ

Розглянуто недоліки законодавчого формулювання погроз, що виступають способом учинення злочинів, передбачених чинним КК України. Запропоновано авторський погляд на вирішення проблем, що виникають під час тлумачення таких погроз. Термін «шантаж» запропоновано замінити на більш точні формулювання, а спосіб учинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 154 КК України – сформулювати як «погроза розголошення відомостей, які особа або її близькі бажають зберегти в таємниці». Статті, де способом учинення злочину називається «погроза знищення майна» або «погроза знищення чи пошкодження майна», запропоновано доповнити вказівкою на «погрозу вилучення майна».

Ключові слова: погроза, зміст погрози, погроза насильством, шантаж, погроза знищення майна.

Постановка проблеми. В чинному КК України погроза нерідко визначається спосіб вчинення злочинів. Щодо законодавчого формулювання таких погроз, то законодавець у різних статтях неоднаково підходить до визначення їх змісту. Це своєю чергою створює проблеми під час тлумачення та застосування норм КК на практиці.

Метою статті є виявлення проблем, які виникають під час тлумачення змісту погроз, що виступають способом вчинення злочинів, передбачених чинним КК України, та формулювання власного бачення їх вирішення.

Стан дослідження. В різні часи про погрозу в кримінальному праві писали Л. Д. Гаухман, О. І. Дітріх, В. В. Іванова, Г. К. Костров, О. І. Коростильов, Р. А. Левертова, С. В. Пархоменко, В. П. Петруньов, А. А. Радченко, І. В. Самошенко, Л. В. Сердюк, М. В. Стерехов та інші. Проте зміст погроз як способу вчинення злочинів, передбачених чинним КК, науковцями не досліджувався.

Виклад основних положень. Якщо проаналізувати статті чинного КК, то простежується, що в одних статтях законодавець визначає погрозу як спосіб вчинення злочину, не конкретизуючи її змісту (ч. 1 ст. 160, ч. 2 ст. 161), а в інших йдеться про різного роду погрози: погрози насильством (насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я або насильством, яке є небезпечним для життя чи здоров'я), погрози пошкодження чи знищення майна, погрози розголошення відомостей, шантаж тощо. Охарактеризуємо детальніше погрози, зміст яких законодавцем конкретизується.

Розпочнемо з погрози насильством. В одних складах законодавець способом вчинення злочину називає просто погрозу застосування насильства (ч. 2 ст. 1501, ст. 157, ч. 2 ст. 162, ч. 1 ст. 174, ч. 1 ст. 189, ч. 1 ст. 206, ч. 1 ст. 2581, ч. 1 ст. 303, ч. 3 ст. 342, ч. 1 ст. 355, ч. 2 ст. 365, ч. 2 ст. 393 КК України), в інших – погрози насильством диференційовано на погрозу застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я (ч. 2 ст. 149, ч. 2 ст. 186, ч. 2 ст. 289, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312 КК України), і погрозу застосування насильства, яке є небезпечним для життя або здоров'я (ч. 3 ст. 149, ч. 1 ст. 187, ч. 3 ст. 289 КК України). Крім того, в деяких статтях способом учинення злочину називається погроза вбивством, насильством (ст. 386 КК України), погроза вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 206, ч. 1 ст. 280, ч. 2 ст. 355 КК України), погроза знищення людей (ч. 2 ст. 147 КК України), погроза застосування фізичного насильства (ч. 1 ст. 152, ч. 1 ст. 153 КК України).

Слід зауважити, що погроза насильством, як правило, тлумачиться науковцями як залякування потерпілого застосуванням будь-якого виду фізичного насильства (небезпечного для життя чи здоров'я особи або такого, що не є небезпечним для життя чи здоров'я особи), а також вчинення інших дій насильницького характеру (зокрема, незаконного позбавлення волі, звалтування, насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом) [1, с. 409–410; 2, с. 1123]. Цілком можливо, що коли законодавець способом вчинення злочину називав погрозу насильством, насправді мав на увазі і погрозу насильством, і погрозу вчинення інших дій насильницького характеру. На нашу думку, абсолютно виправданою є кримінальна караність такого способу вчинення злочину, як погроза вчинення інших дій насильницького характеру. Проте, поняття погрози насильством в межах Кримінального кодексу повинно тлумачитися однаково, а не залежати від складу злочину. Так, наприклад, у коментарі до ст. 393 КК України погроза застосування насильства визначається як залякування потерпілого лише застосуванням фізичного насильства [2, с. 1139]. Така ситуація, коли в одному науково-практичному коментарі поняття погрози насильством тлумачиться по-різному, обумовлена тим, що в кримінальному праві насильство і дії насильницького характеру не вважаються тотожними поняттями. Тому для однакового, а насамперед, правильного застосування положень Кримінального кодексу, законодавцю слід бути точнішим.

У чотирьох статтях способом вчинення злочину названо погрозу вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 206, ч. 1 ст. 280, ч. 2 ст. 355 КК України). Таке формулювання законодавець використав для того, щоб диференціювати кримінальну відповідальність (у ст. ст. 189, 206 та 355 КК України погроза вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень виступають кваліфікуючими ознаками), а також для того, щоб уточнити ступінь суспільної небезпеки способу вчинення злочину (ст. 280 КК України).

У ст. 386 КК України способом вчинення злочину «через кому» названо погрозу вбивством, насильством. Оскільки вбивство теж вважається насильством, вважаємо, що більш коректно буде в зазначеній диспозиції говорити про «погрозу вбивством, іншим насильством».

У Кримінальному кодексі у трьох випадках способом вчинення злочину законодавець називає шантаж. У ч. 1 ст. 149 – торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини, ч. 1 ст. 258¹ – втягнення у вчинення терористичного акту та ч. 1 ст. 303 – сутенерство або

втягнення особи у зайняття проституцією. Визначення шантажу в Кримінальному кодексі немає і тому за тлумаченням цього поняття звертаємося до науковців, які здебільшого вирішують це питання дуже неоднозначно.

Так, коментуючи ст.120 та ст. 303 КК України, автори науково-практичного коментаря як шантаж визначають погрозу розголошення компрометуючих або інших відомостей, які потерпілий бажає зберегти в таємниці, а також залякування заподіянням іншої шкоди [2, с. 301, 707].

Автори іншого науково-практичного коментаря Кримінального кодексу України по-різному викладають поняття шантажу залежно від статті, яка тлумачиться. Так, даючи коментар до ст. 258-1, В. П. Тихий зазначає, що шантаж – це погроза розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці [1, с. 93]. Під час тлумачення шантажу в ст. 303 КК В. Т. Дзюба, з одного боку, вказує, що шантаж – це залякування погрозою викрити або розголосити певні достовірні факти, відомості щодо потерпілої особи або її рідних і близьких осіб, які можуть скомпрометувати або зганьбити потерпілу особу (її рідних і близьких), щоб тим самим примусити або втягти особу у зайняття проституцією. А з іншого боку, під час уточнення, яку інформацію можна віднести до фактів або відомостей, які потерпілий бажає зберегти в таємниці (наявність венеричного або іншого інфекційного захворювання), «через кому» шантажем називає і «погрозу звалтування, продажу в рабство, примусове вилучення документів тощо». Як видається, таке «уточнення» суттєво змінює поняття шантажу, визначене автором коментаря цієї статті, а тим більше відрізняється від поняття шантажу, яке міститься в коментарі до ст. 258-1 КК [1, с. 209].

З. А. Тростюк вважає, що шантаж – це реальна погроза розголошення відомостей, які потерпілий або його близькі особи бажають зберегти в таємниці, щоб примусити потерпілого вчинити певні дії [3, с. 61]. При цьому автор посилається на етимологічне тлумачення цього слова, відповідно до якого шантаж (франц. *chantag*) – це залякування погрозою викрити або розголосити з певною метою факти, відомості, які можуть скомпрометувати, зганьбити кого-небудь) [4, с. 1389].

У п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 № 2 «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромад-

ську діяльність» не визначено поняття «шантаж», проте зазначено, що шантажем може бути, наприклад, погроза повідомити батькам, сусідам, товаришам неповнолітнього відомості, що його компрометують.

Справді, якщо зважати на етимологічне тлумачення, шантаж – це погроза розголосити компрометуючі відомості. Проте, у статтях, де шантаж названо способом вчинення злочину, на нашу думку, законодавець має на увазі не лише погрозу розголосити відомості, але й інші види погроз. Про це свідчить і той факт, що у ч. 2 ст. 154, ч. 1 ст. 189 та ст. 386 КК законодавець називає такий спосіб вчинення злочину як «розголошення відомостей...», не визначаючи його як шантаж. Таким чином, зважаючи на те, що законодавець не дає визначення шантажу, а науковці підходять до тлумачення шантажу дуже неоднозначно, пропонуємо в Кримінальному кодексі термін «шантаж» замінити на більш точне формулювання. Так, наприклад, якщо способом вчинення злочину є погроза розголосити відомості, то так і вказати (так як це зроблено у формулюванні вимагання). Якщо ж маються на увазі інші види погроз, то вказати, які саме, або ж не конкретизувати у випадках, коли способом вчинення злочину можуть бути будь-які погрози. Адже для кримінального закону насамперед важлива точність, а вже потім лаконічність.

Стосовно такого способу вчинення злочину, як погроза розголосити відомості, то, знову ж таки, Кримінальному кодексі відслідковується непослідовність. Так у ст. 386 та ч. 2 ст. 154 КК України способом вчинення злочину називається погроза розголошення відомостей, що ганьблять потерпілого чи його близьких родичів. А способом вимагання може бути погроза розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (ч. 1 ст. 189 КК).

В абз. 6 п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду від 30.05.2008 № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» вказано, що «відомостями, що ганьблять потерпілу особу чи її близьких родичів, слід вважати такі відомості, які, як на думку зазначених осіб, так і об'єктивно здатні принизити честь та гідність особи. При цьому не має значення, відповідають ці відомості дійсності чи є вигаданими».

У п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду від 06.11.2009 № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» як відомості, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, визначають «такі дійсні чи вигадані дані про них, їхні дії та дії, вчинені щодо них, розголошення яких із будь-яких міркувань

є для них небажаним. До таких відомостей, зокрема, можуть належати дані про інтимні сторони життя, захворювання, аморальні вчинки, злочинну діяльність тощо». «Розголошення» Пленум Верховного Суду тлумачить як повідомлення відомостей, які потерпіла особа бажала зберегти у таємниці, будь-яким способом хоча б одній особі, котрій вони не були відомі.

Очевидно, що відомості, які ганьблять особу і відомості, які особа бажает зберегти в таємниці, це різні речі. Особа може бажати зберегти в таємниці, наприклад, факт усиновлення, що не можна назвати відомостями, які ганьблять. Не можна навіть сказати, що відомості, які особа бажает зберегти в таємниці, є вужчим поняттям від відомостей, які ганьблять особу, адже іноді особі байдуже будуть чи не будуть розголошені відомості, які її ганьблять.

Що стосується погрози розголошення відомостей, вважаємо, що примусити особу вступити в статевий зв'язок, відмовитися від давання показань чи вчинити інші дії, які бажані для винного, можна і розголошенням інших відомостей, крім тих, що ганьблять особу (того ж таки факту усиновлення). Тому для захисту прав і законних інтересів особи доцільно у вказаних злочинах способом їх вчинення називати «погрозу розголошення відомостей, які особа або її близькі бажают зберегти в таємниці».

Наступним видом погрози, який ми розглянемо, є погроза знищення, пошкодження або вилучення майна. Слід зауважити, що в такому формулюванні погроза як спосіб вчинення злочину зустрічається в чинному КК України лише один раз – у ч. 2 ст. 154 КК України (примушування до вступу в статевий зв'язок). У чотирьох випадках способом вчинення злочину законодавець називает погрозу знищення чи пошкодження майна. Це – перешкоджання здійсненню виборчого права (ч. 2 ст. 157 КК України), вимагання (ч. 1 ст. 189 КК України), протидія законній господарській діяльності (ч. 1 ст. 206 КК України), примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ч. 1 ст. 355 КК України). І в двох йдеться про погрозу лише знищення майна. Це – примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ч. 1 ст. 280 КК України) та перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови давання показань чи висновку (ст. 386 КК України).

Відповідно до абз. 5 п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду від 30.05.2008 № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» погрозою знищен-

ня майна є погроза доведення майна, яке належить потерпілій особі або її близьким родичам, до повної непридатності щодо використання його за призначенням. Погроза пошкодження майна – це погроза приведення майна у часткову непридатність. Погроза вилучення майна означає погрозу протиправним шляхом із застосуванням насильства або без такого позбавити власника його майна.

На нашу думку найбільш вдалими серед наведених є формулювання погрози, яке міститься в ч. 2 ст. 154 КК України, а саме «погроза знищення, пошкодження чи вилучення майна». Адже і погроза знищення майна, і погроза вилучення майна для потерпілого практично є однаковою інформацією – «я позбавлю тебе майна», з однією відмінністю – під час вилучення майна потерпілий ще може сподіватися його повернути. Тому вважаємо, що всі статті, де способом вчинення злочину називається погроза заподіяння певної шкоди майну («знищення майна» або «знищення чи пошкодження майна»), слід доповнити вказівкою і на погрозу вилучення майна.

Лише в одному випадку способом вчинення злочину законодавець називає погрозу обмеження прав, свобод або законних інтересів потерпілого або його близьких родичів (ч. 1 ст. 189 КК України). Як видається під таке визначення підпадають практично всі види протиправних погроз. Адже будь-яка протиправна погроза є залякуванням заподіяти шкоду правам, свободам чи законним інтересам особи. Так, наприклад, погроза насильством – це залякування обмеження права на особисту недоторканність, права на життя і здоров'я. Погроза пошкодження чи знищення майна полягає в залякуванні обмежити право власності, а погроза розголосити відомості, які особа бажає зберегти в таємниці, – обмежити право на таємницю особистого життя та ін.

У науково-практичній літературі зазначається, що погроза обмеження прав свобод або законних інтересів потерпілого або його близьких родичів полягає у залякуванні зазначених осіб ущемленням їх прав, свобод, або законних інтересів, перешкоджання їх реалізації. Обмеження, яким погрожує вимагач, має незаконний характер (за відсутності законних підстав, порушуючи встановлений порядок тощо). Воно може стосуватися будь-яких конституційних та інших прав чи свобод людини і громадянина або будь-яких законних інтересів. Так, вимагач може погрожувати обмежити потерпілого в праві на свободу пересування, зустрічі і спілкування з певними особами, вільного вибору місця проживання, на свободу світогляду і віросповідання, підприємницьку діяльність тощо. Погроза обмежити незаконні інтереси

потерпілого або його близьких родичів не утворює складу вимагання. Зміст і обсяг, в яких винний погрожує обмежити права та законні інтереси потерпілого або його близьких родичів, значення для кваліфікації не мають [2, с. 530].

Зважаючи на те, що в ч. 1 ст. 189 КК України способом вчинення злочину фактично є протиправні погрози будь-якого змісту, а ч. 2 цієї статті виокремлює найбільш суспільно небезпечні з них, в основному складі вимагання спосіб можна визначити просто як погрозу порушенням прав, свобод або законних інтересів потерпілого чи інших осіб, доля яких йому не байдужа.

Висновки. Визначаючи зміст погроз як способу вчинення злочинів, законодавцю слід бути більш точним. Зокрема, варто уточнити, що слід розуміти як погрозу насильством; термін «шантаж» замінити на більш точне формулювання. В статтях, де способом вчинення злочину називається погроза розголошення відомостей, слід говорити про «погрозу розголошення відомостей, які особа або її близькі бажають зберегти в таємниці». А статті, де способом вчинення злочину називається погроза знищення майна або погроза знищення чи пошкодження майна, слід доповнити вказівкою і на погрозу вилучення майна і називати способом учинення злочину «погрозу знищення, пошкодження чи вилучення майна».

1. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. – Т. 1. / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-є вид., переробл. та доп. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – 964 с.

2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-е вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с.

3. Тростюк З. А. Проблеми тлумачення окремих кримінально-правових понять у коментарях до Кримінального кодексу України / З. А. Тростюк // Життя і право. – 2004. – № 5. – С. 60–66.

4. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.-Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.

Довгань-Бочковая Н. В. Некоторые проблемы определения содержания угрозы как способа совершения преступлений за действующим УК Украины.

Рассмотрены недостатки законодательной формулировки угроз, которые выступают способом совершения преступлений, предусмотренных

действующим УК Украины. Предложено собственное виденье решения проблем, которые возникают при толковании содержания таких угроз. Автор считает, что понятие «шантаж» следует заменить более точными формулировками. Способ совершения преступления, предусмотренного ч. 2 ст. 154 УК Украины, надо сформулировать как «угроза разглашения сведений, которые лицо или его близкие желают сохранить в тайне». А статьи, в которых способом совершения преступлений называется «угроза уничтожения имущества» или «угроза уничтожения либо повреждения имущества» следует дополнить «угрозой изъятия имущества».

Ключевые слова: угроза, содержание угрозы, угроза насилием, шантаж, угроза уничтожения имущества.

Dovgan-Bochkova N. V. Selected issues of defining the threat as a mean of committing a crime under the current Criminal Code of Ukraine.

By the current Criminal Code of Ukraine threats are often considered as a mean of conducting crimes. At the same time, legislative definitions of such treats differ, which makes it difficult to treat and apply different articles of CC in legal practice.

Article's goal is to spot the problems in interpretation of threats as a method of conducting crime and suggest own vision and solutions. Article focuses on shortcomings of the Criminal Code of Ukraine in legislative definitions of threats, as means of crime commitment. Own method to address issues of implementation of such treats is provided.

Article focuses on shortcomings of the Criminal Code of Ukraine in legislative definitions of threats, as means of crime commitment. Own method to address issues of implementation of such treats is provided.

On author's opinion, legislation has to be more specific in definitions of threat as a mean of crime commitment. For instance, threat of violence should have unified treatment in Criminal Code and should not depend on specifics of each particular case.

Additionally, taking into account that blackmailing does not currently have clear legal definition, and expert's interpretation of blackmail is varying, we recommend that «blackmail» term in Criminal Code is replaced by a more specific definition.

Author suggests that term blackmail should be replaced by a more precise description. The method of conducting crime according to p2 of article 154 in Criminal Code of Ukraine, should be defined as «threat of revealing of information, which is intended to be kept in secret by a person or his/her relatives». Articles, referring to a crime of making threats of destruction or damage to ones possession, should be appended by the quality of the threat of the withdrawal of property.

The method of conducting crime according to p2 of article 154 in Criminal Code of Ukraine, should be defined as «threat of revealing of information, which is intended to be kept in secret by a person or his/her relatives.» Articles, referring to a

crime of making threats of destruction or damage to ones possession, should be appended by the quality of the threat of the robbery.

Assuming that p.1 art.189 of CC of Ukraine defines unlawful threats of varying kinds as an actual method of conducting crime, and p.2 of this article narrows down to most socially dangerous ones, author suggests that main definition of extortion should be defined as threat of violating rights, freedoms or interests of the victim/or a person(s) victim cares about/.

Suggested changes to the current Criminal Code of Ukraine help to clarify some articles of the code, and as a result, help insure their correct use in legal practice.

Key words: *threats, definitions of threats, threat violence, threat to divulge information, threat to destroy property.*

Стаття надійшла 22 січня 2014 р.

УДК 343.72

М. В. Карчевський

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ШАХРАЙСТВА, ВЧИНЕНОГО ШЛЯХОМ НЕЗАКОННИХ ОПЕРАЦІЙ З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ

Аналіз національної судової практики свідчить про відсутність єдиного підходу до кримінально-правової кваліфікації шахрайства, вчинюваного з використанням спеціалізованих інтернет-ресурсів, призначених для розміщення повідомлень щодо продажу товарів або надання послуг (інтернет-аукціони, інтернет-магазини тощо). Доведено, що в означених випадках обґрунтовано інкримінування кваліфікуючої ознаки, передбаченої ч. 3 ст. 190 КК, – вчинення злочину шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Положення означеної норми, що за рівнем суспільної небезпечності фактично прирівнюють шахрайство з використанням комп'ютерної техніки до шахрайства у великих розмірах, розглядаються як такі, що не забезпечують адекватне кримінально-правове відображення об'єктивного рівня розвитку суспільних відносин.

Ключові слова: *шахрайство, комп'ютер, судова практика, удосконалення законодавства.*

Постановка проблеми. Інформатизація суспільних відносин вимагає розв'язання комплексу питань, пов'язаних із кримінально-

правовою охороною суспільних відносин. Серед них одним із актуальних є кримінально-правова кваліфікація шахрайства, вчинюваного з використанням спеціалізованих інтернет-ресурсів, призначених для розміщення повідомлень щодо продажу товарів або надання послуг (інтернет-аукціони, інтернет-магазини тощо). Проблема полягає у тому, що сьогодні відсутній єдиний підхід до кваліфікації таких посягань. Судова практика неоднозначна. Безсумнівно, така ситуація є неприпустимою.

Стан дослідження. Питання кримінально-правової кваліфікації злочинів проти власності, вчинюваних із використанням засобів електронно-обчислювальної техніки, розглядалися у роботах М. І. Панова, А. А. Музики та Д. С. Азарова, В. О. Навроцького, А. В. Савченка, Н. А. Савінової та інших дослідників. Водночас деякі аспекти проблеми потребують аналізу.

Мета статті – надати пропозиції можливого варіанту розв’язання означеного питання.

Виклад основних положень. Як приклади досліджуваних злочинів можна навести заволодіння чужим майном шляхом обману у вигляді: реєстрації на сайті інтернет-аукціону з наданням недостовірних даних про себе та подальшим розміщенням повідомлень щодо продажу товарів або надання послуг, які фактично доставлені й надані покупцеві не будуть; пропозиції продажу неіснуючого товару або послуги з використанням сторінки, створеної в соціальній мережі; організації, створення та забезпечення діяльності власного Інтернет-магазину, на якому поширюється недостовірна інформація тощо.

Використовуючи Єдиний державний реєстр судових рішень, за пошуковим запитом за категоріями «вирок», «кримінальне судочинство», «aukro» було отримано відомості щодо 46 вироків. Ці судові рішення пов’язані з кримінально-правовою оцінкою посягань, що полягали у заволодінні чужим майном шляхом обману у вигляді розміщення на сайті інтернет-аукціону «Aukro» неправдивих повідомлень щодо продажу певних товарів. З огляду на те, що сьогодні «aukro» (<http://aukro.ua/>) є найбільш популярним національним інтернет-аукціоном, отриману сукупність судових рішень можна обґрунтовано вважати репрезентативною добіркою. Головний результат аналізу названої сукупності вироків такий: сьогодні у судовій практиці є два підходи до кримінально-правової кваліфікації шахрайства, вчиненого з використанням інтернет-аукціонів. Так, у 36 випадках (78%) дії винних осіб розглядалися як шахрайство, вчинене шляхом незаконних

операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки (ч. 3 ст. 190 КК) [5; 3; 2; 8; 1]. Водночас у 10 випадках (22%) такі ж діяння розглядалися як злочини, передбачені ч. 1 ст. 190 або ч. 2 ст. 190 КК [4; 7; 6], кваліфікуюча ознака «шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки» не інкримінувалася.

Деякі з судових рішень останньої категорії містять обґрунтування здійсненої кваліфікації. Так, у Вироку Кіровоградського районного суду м. Кіровограда від 12.09.2013 у справі № 404/5170/13-к зазначається: «Згідно з диспозицією ч. 3 ст. 190 КК України, кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення є шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, при цьому поняття електронно-обчислювальної техніки та незаконних операцій, які можуть спричинити майнову шкоду, визначені в статтях 361–363 КК України.

Як вбачається із змісту повідомлення про підозру... та обвинувального акту, А. в даному конкретному випадку поставлено за провину заволодіння майном Б. шляхом обману та зловживання її довірою, а також шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислюваної техніки, яке виразилось у розміщенні А. на сайті Інтернет-аукціону «Емаркет Україна» завідомо неправдивої інформації, а саме оголошення про продаж жилеток з хутра з фотознімками, яких за версією слідства вона в дійсності не мала і не збиралась здійснювати їх поставку потенційним покупцям.

... при пред'явленні А обвинувачення саме за ознаками незаконності операцій з використанням електронно-обчислюваної техніки, слідчим та прокурором не враховано, що незаконність цих операцій полягає в конкретних діях, а саме у несанкціонованому втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361 КК України); створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут (ст. 361-1 КК України), несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації (ст. 361-2 КК України), несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї

(ст. 362 КК України), порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363 КК України), перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку (363 -1 КК України).

Фактично будь-яких протиправних ознак, незаконності операцій А. при розміщенні нею на сайті «Емаркет Україна» по суті комерційної пропозиції, в ході досудового слідства не встановлено, а наявність або відсутність у А. намірів на поставку товару, а в даному випадку хутряної жилетки Б., може свідчити лише про наявність або відсутність в її діях ознак шахрайства.

Також слід зазначити, що Б. та А. обумовлювали модель, розмір, колір, умови, строки поставки, розмір попередньої оплати та інші питання і в телефонному режимі, тобто без електронних повідомлень через Інтернет, що фактично виключає в її діях складу інкримінованого їй кримінального правопорушення, саме в частині незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальних машин» [4].

У Вироку Луцького міськрайонного суду Волинської області від 31.07.2012 у справі № 0308/8267/12 зазначено: «Органом досудового слідства дії підсудного ... кваліфіковані за ч. 3 ст. 190 КК України за кваліфікуючою ознакою – вчинення шахрайства шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. На думку суду, вказане не знайшло свого підтвердження. Електронно-обчислювальна техніка – це комплекс технічних засобів, призначених для автоматичної обробки інформації в процесі вирішення обчислювальних та інформаційних завдань. Операція з використанням електронно-обчислювальної техніки, має бути незаконною, тобто такою, що не відповідає вимогам законодавства. Зважаючи, що підсудним таких дій вчинено не було, оскільки перерахування коштів на рахунок через банківську установу або банківським переказом, не є незаконною операцією, тому дії підсудного ... по вказаних епізодах, підлягають перекваліфікації з ч. 3 на ч. 2 ст. 190 КК України, за кваліфікуючою ознакою – вчинення дій повторно» [6].

У Вироку Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 05.03.2013 у справі № 398/10/13-к 1-кп/398/23/13 зазначено: «Аналізуючи зібрані докази та оцінюючи їх разом, суд

вважає, що в судовому засіданні повністю підтвердився факт вчинення обвинуваченим повторного заволодіння чужим майном шляхом обману та зловживання довірою, а тому він повинен нести відповідальність за ч. 2 ст. 190 КК України.

Суд виключає з обвинувачення таку ознаку, як заволодіння чужим майном шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, так як комп'ютерна мережа не являється електронно-обчислювальною технікою, а лише електронною. Крім того, такі операції законом не передбачені» [7].

Аргументи, що наводяться у вказаних судових рішеннях, викликають зауваження. Так, очевидно, що тлумачення терміна «незаконна операція з використанням електронно-обчислювальної техніки» як учинення підсудним одного з злочинів, передбачених ст.ст. 361–363-1 КК, є не виправдано обмежувальним. Не викликає сумнівів те, що використання комп'ютерної техніки для здійснення банківських розрахунків не є незаконною операцією, але як така розглядається розміщення на спеціалізованому інтернет-ресурсі завідомо неправдивого повідомлення. Нарешті, вказівка на те, що комп'ютерна мережа «не є електронно-обчислювальною технікою, а лише електронною», суперечить загальноновизнаним положенням інформатики.

Видається, що інкримінування кваліфікуючої ознаки, передбаченої ч. 3 ст. 190 КК, у випадках вчинення шахрайства з використанням спеціалізованих інтернет-ресурсів, призначених для розміщення повідомлень щодо продажу товарів, обґрунтовано.

По-перше, комп'ютерна мережа (зокрема Інтернет) за визначенням становить сукупність територіально розосереджених систем опрацювання даних, засобів і (або) систем зв'язку та передавання даних, що забезпечує користувачам дистанційний доступ до її ресурсів і колективне використання цих ресурсів [9]. Відповідно, розміщення повідомлення на спеціалізованому сайті становить використання інформаційного ресурсу шляхом дистанційного доступу до нього, забезпечене засобами електронно-обчислювальної техніки, тобто є операцією з використанням ЕОМ.

По-друге, розміщення завідомо неправдивого повідомлення щодо продажу товарів або надання певних послуг з позицій Закону України «Про захист прав споживачів» є нечесною підприємницькою практикою, яка, відповідно до ст. 19 Закону, заборонена. Крім того, вчинення означених дій порушує також загальні норми Цивільного кодексу. Зокрема у ст. 13 ЦК зазначається, що під час здійснення своїх прав

особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. Отже, розміщення завідомо неправдивого повідомлення щодо продажу товарів або надання певних послуг слід розглядати як незаконне.

Водночас порушена у роботі проблема не може вважатися розв'язаною без розгляду ще одного аспекту. Наскільки обґрунтовано положення чинного законодавства щодо розгляду шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, як тяжкого злочину (санкція ч. 3 ст. 190 передбачає покарання до 8 (!) років позбавлення волі)?

На момент включення цієї норми до КК України (12 років тому) застосування комп'ютерної техніки для здійснення шахрайства справді могло свідчити про підвищену суспільну небезпечність посягання. Поширеність засобів електронної комерції, систем дистанційного банківського обслуговування була незначною. Користувалися ними великі господарюючі суб'єкти. Тому положення ч. 3 ст. 190 КК доволі чітко окреслювали коло діянь, які обґрунтовано було розглядати як *особливо кваліфікований вид шахрайства*, близький за ступенем суспільної небезпечності до шахрайства у великих розмірах. Проте стрімкі темпи проникнення інформаційних технологій у фінансову сферу зумовили якісну зміну цього виду шахрайства. Правоохоронні органи фіксують відчутну кількість таких злочинів, зв'язаних із спричиненням шкоди, що відповідає ознакам простого або кваліфікованого шахрайства (ч. 1, ч. 2 ст. 190 КК). Чи можна вважати обґрунтованою, а саме цього вимагає тлумачення норми, кримінально-правову оцінку таких дій за ч. 3 ст. 190 КК? Питання швидше риторичне. У сучасних умовах немає підстав стверджувати, що використання електронно-обчислювальної техніки в процесі здійснення шахрайства настільки підвищує рівень суспільної небезпечності вчиненого діяння.

З огляду на викладене, доцільною видається відмова від нормативного закріплення такої кваліфікуючої ознаки. В умовах стрімкого розширення сфери застосування інформаційних технологій, положення ч. 3 ст. 190 КК набувають характеру таких, які не забезпечують адекватне кримінально-правове відображення об'єктивного рівня розвитку суспільних відносин. Формалізовані у цій нормі уявлення законодавця про суспільну небезпечність шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної

техніки, не відповідають фактичному рівню розвитку відносин інформатизації. Унаслідок цього законодавча оцінка суспільної небезпечності посягань (покарання до 8 років позбавлення волі) не відповідає рівню їх фактичної суспільної небезпечності. Цю тезу підтверджує і аналіз судової практики. Як зазначалося, на жовтень 2013 року Єдиний реєстр судових рішень містив 36 вироків, пов'язаних із кримінально-правовою оцінкою шахрайства, вчиненого шляхом розміщення завідомо неправдивого повідомлення на сайті інтернет-аукціону «аукто». У 30 із них застосовувалися положення ст. 75 КК. Отже лише 17% вироків такої категорії пов'язані з призначенням реального покарання. Видається, що така ситуація достатньо очевидно свідчить про невідповідність суспільної небезпечності посягань, що були предметом розгляду суду, суворості санкції ч. 3 ст. 190 КК.

Нарешті, розгляд ситуації, що виникла, був би неповним без аналізу ще одного аспекту проблем. З огляду на зміст ст. 246 КПК України більшість негласних слідчих (розшукових) дій проводяться виключно у кримінальних провадженнях у тяжких або особливо тяжких злочинах (злочин, передбачений чинною редакцією ч. 3 ст. 190 КК, є тяжким). Специфіка шахрайства, що здійснюється з використанням електронно-обчислювальної техніки, обумовлює необхідний характер таких дій. Зокрема, результативне розслідування цієї категорії злочинів практично нездійснено без зняття інформації з електронних інформаційних систем. Маємо абсурдну ситуацію: існування в КК норми, яка не відповідає соціальним тенденціям і не відображає об'єктивну небезпечність передбаченого діяння, дозволяє «спрацювати» нормам КПК, правоохоронні органи мають підстави проводити необхідні негласні слідчі (розшукові) дії. Очевидно, що наведені положення не варто розглядати як аргумент на користь збереження ч. 3 ст. 190 КК у чинній редакції. Швидше, ситуацію, що виникла, слід розглядати як ще одне підтвердження необґрунтованості законодавчого обмеження сфери застосування негласних слідчих (розшукових) дій, недоцільності залежності можливості їх проведення від тяжкості вчиненого злочину. В цьому контексті заслуговують на позитивну оцінку та підтримку пропозиції Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України щодо доповнення ст. 246 КПК України положеннями про можливість проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених із використанням електронно-обчислювальної техніки, незалежно від ступеня їх тяжкості. Збереження існуючого порядку застосування негласних

(слідчих) розшукових у кримінальних провадженнях щодо злочинів такої категорії практично унеможлиблює ефективну діяльність правоохоронних органів у цій сфері.

Висновки. Отже, дослідження чинного законодавства свідчить про те, що кримінально-правова оцінка шахрайства, вчиняваного шляхом розміщення завідомо неправдивих повідомлень щодо продажу товарів або надання послуг на відповідних інтернет-ресурсах, передбачає інкримінування кваліфікуючої ознаки, передбаченої ч. 3 ст. 190 КК «шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки». Ця норма не відповідає фактичному рівню розвитку відносин інформатизації. Суворість санкції ч. 3 ст. 190 КК не завжди відповідає суспільній небезпечності посягань, які містять ознаки складу злочину, передбаченого такою нормою. Про це, зокрема, наочно свідчать результати дослідження судової практики: лише 17% вироків, пов'язаних із засудженням за шахрайські дії з використанням інтернет-аукціонів, містять відомості про призначення реальних покарань. У ситуації, що виникла, доцільно виключення з ч. 3 ст. 190 КК України кваліфікуючої ознаки «шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки».

Реалізація цієї пропозиції передбачає також внесення змін до ст. 246 КПК України. Останні мають забезпечувати можливість застосування негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених із використанням електронно-обчислювальної техніки, незалежно від ступеня їх тяжкості.

1. Вирок Богородчанського районного суду Івано-Франківської області від 1.02.2012 у справі № 1-158/11 // Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21251753>.

2. Вирок Держинського районного суду м. Харкова від 21.06.2013 у справі № 638/5201/13-К // Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31960565>.

3. Вирок Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 26.07.2013 по справі №331/5351/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32626502>

4. Вирок Кіровського районного суду м. Кіровограда від 12.09.2013 у справі № 404/5170/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33503484>

5. Вирок Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 30.07.2013 у справі № 419/7702/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33293536>.

6. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 31.07.2012 у справі № 0308/8267/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25437127>.

7. Вирок Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 05.03.2013 у справі № 398/10/13- к 1-кп/398/23/13 // Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29790333>.

8. Вирок Суворовського районного суду м. Херсона від 29.11.2012 у справі № 2120/13383/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27794279>

9. Системи оброблення інформації. Основні положення. Терміни та визначення: ДСТУ 2938-94. (Чинний від 1996-01-01). – К.: Держспоживстандарт України, 1996. – 20 с.

Карчевский Н. В. Особенности квалификации мошенничества, совершенного путем незаконных операций с использованием электронно-вычислительной техники.

Анализ национальной судебной практики свидетельствует об отсутствии единого подхода к уголовно-правовой квалификации мошенничества, совершенного с использованием специализированных интернет-ресурсов, предназначенных для размещения сообщений о продаже товаров или предоставлении услуг (интернет-аукционы, интернет-магазины и т.д.). Доказано, что в таких случаях обоснованным является инкриминирование квалифицирующего признака, предусмотренного ч. 3 ст. 190 УК: совершение преступления путем незаконных операций с использованием электронно-вычислительной техники. Положения указанной нормы, по уровню общественной опасности, фактически приравняющие мошенничество с использованием компьютерной техники к мошенничеству в крупных размерах, не обеспечивают адекватного уголовно-правового отражения объективного уровня развития общественных отношений.

Ключевые слова: *мошенничество, компьютер, судебная практика, совершенствование законодательства.*

Karchevskiy M. V. Fraud qualification peculiarities committed with the way of illegal transactions with electronic devices use.

Analysis of national court practice shows the absence of single approach to criminal and legislative qualification of the fraud committed with the use of special Internet resources for advertising goods purchasing or service rendering (Internet

auctions, online-shop and so on). It is proved that the incrimination of qualificative feature is well founded in the above mentioned cases; it is provided in p.3 art.190 CC: committing a crime with the way of illegal transactions with electronic devices use.

Together with it the provision of the norm mentioned which according with social danger in fact the fraud committed with the way of illegal transactions with electronic devices use is equivalent to the grand fraud and considered as ones not supplied by adequate level in social relation development. Defined in the norm mentioned legislator ideas about the fraud social danger committed with the way of illegal transactions with electronic devices use don't correspond to factual level of informatization relations development. The strictness of sanction p.3 art. 190 CC doesn't usually correspond to social danger of offences which include features of crime elements provided by the norm mentioned. It is illustrated by the result of court practice researches: only 17 % of sentences connected with the conviction for fraud with the Internet- auction use and include the date of real punishment.

To solve the problem mentioned above it is proposed to exclude from p.3 art. 190 CC of Ukraine the qualificative feature «fraud committed with the way of illegal transactions with electronic devices use».

The realization of this proposal provides amendments to the article 246 CPC of Ukraine. The last ones have to stipulate the use of possibility of secret investigative actions in criminal cases on the crimes committed with the way of illegal transactions with electronic devices use not depending on their degrees.

Key words: fraud, computer, court practice, legislation improvement.

Стаття надійшла 11 лютого 2014 р.

УДК 343.91:351.74/.76:343.35

Є. Л. Малишенко

ПРОФІЛАКТИКА СЛУЖБОВИХ ЗЛОЧИНІВ І КОРУПЦІЙНИХ ПРОЯВІВ В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Проаналізовано окремі заходи з профілактики службових злочинів і корупційних проявів серед співробітників міліції. Зауважено, що протиправна поведінка співробітників органів внутрішніх справ не тільки спричиняє негативне ставлення суспільства до правоохоронної системи країни, але й руйнує засади правової демократичної держави, що перешкоджає побудові громадянського суспільства європейського зразка, реалізації принципу рівності всіх перед законом. Рівень злочинності серед працівників міліції залишається

високим. Факти зловживань, перевищення влади або посадових повноважень, зловживання владою, хабарництво та інше сприяють зростанню недовіри громадян до здатності органів внутрішніх справ забезпечити належний порядок в Україні.

Ключові слова: *профілактика, службові злочини, корупційні прояви, матеріальне забезпечення, соціальний захист, правовий захист, контроль та оцінка роботи, виховна робота, дисциплінарна відповідальність.*

Постановка проблеми. Впродовж останніх п'яти років спостерігається тенденція до зростання кількості правопорушень серед співробітників міліції, мають місце факти корупції, перевищення і зловживання службовим становищем, залишається високим рівень пияцтва серед особового складу, втрат службових документів, дорожньо-транспортних подій, грубості і брутальності в спілкуванні з громадянами. Успішне виконання складних і відповідальних завдань органів внутрішніх справ залежить від рівня дотримання особовим складом під час виконання службових обов'язків вимог законності і службової дисципліни, які забезпечують належну організованість і готовність співробітників міліції до негайних і рішучих дій із захисту законних прав і інтересів громадян, охорони правопорядку, громадської безпеки, боротьби із злочинністю.

Стан дослідження. Окремі аспекти злочинності у сфері службової діяльності співробітників міліції досліджувалися у наукових працях С. А. Алтухова, М. І. Ануфрієва, О. М. Бандурки, Б. В. Волженкіна, О. Ф. Гіди, Е. О. Дідоренка, А. Ф. Зелінського, В. Ф. Кириченка, Я. Ю. Кондратьєва, О. О. Купленського, М. І. Мельника, Ю. А. Мерзлова, П. П. Михайленка, Г. О. Омельченка, М. І. Хавронюка та інших.

Питанню захисту прав співробітників оперативних підрозділів ОВС під час виконання державних завдань присвятили свої праці такі вчені, як С. С. Алесєєв, М. І. Байтін, Б. І. Бараненко, Ж. М. Бигу, В. А. Глазков, Б. Г. Розовський, В. А. Селіванов.

Незважаючи на безсумнівну значущість робіт указаних авторів, слід констатувати, що зазначені наукові пошуки не охопили всі існуючі теоретичні проблеми з профілактики злочинності серед співробітників міліції, а окремі їх положення потребують подальшої наукової розвідки.

Мета. Проведене дослідження сприятиме забезпеченню протидії злочинам працівників міліції та подоланню негативних чинників, які руйнують авторитет органів внутрішніх справ України.

Виклад основних положень. В усіх цивілізованих країнах світу робота поліцейського визнана ризикованою професією, яка потребує підвищеного правового і соціального захисту. Ця проблема особливо актуальна і для України. Це підтверджується систематичними фактами психологічного і фізичного тиску організованої злочинності на співробітників міліції, що виявляється у спробах погроз, компрометації, підкупу, помсти, переслідування і навіть фізичного знищення. Крім того загальне суспільне незадоволення, яке зумовлене злидненным станом його абсолютної більшості, що призвело до різкого поділу суспільства на дуже багатих і бідних, до яких належить переважна частина співробітників міліції, не тільки призводить до пасивності останніх, але й спонукає до скоєння службових злочинів зазвичай із корисливою метою.

Профілактика службових злочинів та корупційних проявів в органах внутрішніх справ здійснюється на основі всього комплексу загальносуспільних та спеціальних (відомчих) заходів. Першочергова роль на загальносоціальному рівні відведена наступальним державним заходам, що спрямовані на локалізацію чи нейтралізацію сфери та сили дії основних, насамперед, економічних криміногенних чинників, оскільки «успішно боротися зі злочинністю можна лише тоді, коли існують стійкі економічні та соціально-політичні відносини» [1, с. 14].

Матеріальне забезпечення завжди хвилює і буде хвилювати громадян, оскільки від цього напряму залежить рівень їхнього існування. Логічним є твердження про те, що фінансове забезпечення є одним із основних чинників, від яких безпосередньо залежить сумлінність виконання співробітниками міліції своїх службових обов'язків. Під час створення системи гідної винагороди співробітникам міліції необхідно враховувати і вітчизняний, зокрема історичний, і зарубіжний досвіди. Візьмемо до прикладу постанову Раднаркому УРСР від 25 червня 1922 р., в якій чітко було зазначено, що «з метою досягнення найбільшої інтенсивності в роботі співробітників карного розшуку республіки і для більшої успішності боротьби їх зі злочинністю – ввести преміювання їх за особливо корисну й визначну роботу» [2, с. 196]. Відтак 10% від вартості розшуканого державного чи кооперативного майна і 15% від майна окремих осіб відраховувалися у розпорядження відповідного підрозділу карного розшуку. Із цих сум 35% видавалося співробітникам, що розшукали майно, а 15 – на преміювання за розкриття інших злочинів. Залишок передавався у спеціальний фонд допомоги.

Беручи до уваги досвід розвинутих країн світу у сфері фінансового забезпечення правоохоронних органів, зокрема поліції, прослідковуємо дію основного принципу – зростання злочинності супроводжується збільшенням асигнувань на боротьбу з нею. Відтак у деяких штатах США розповсюджена система бальної оцінки роботи правоохоронця, яка складається із накопичення балів за кожний вчинок поліцейського із забезпечення правопорядку (наприклад, за кожний виклик у суд підозрюваного чи правопорушника поліцейському нараховується 3 бали, затримку нетверезого водія – 8, арешт особи – 10). Поліцейський, який набирає щомісяця 100 і більше балів, всіяко заохочується, що сприяє професійному кар'єрному просуванню [4, с. 418-419].

Важливою, а можливо і основною складовою профілактики злочинів у сфері службової діяльності співробітників міліції, є заходи з протидії неправомірному одержанню прибутків та інших життєвих благ. Із метою припинення масових службових зловживань необхідно забезпечити жорсткий контроль за всіма джерелами доходів і витратами співробітників міліції, насамперед їхнього керівництва. Зазначені заходи фінансового контролю повинні стосуватися і близьких родичів згаданих об'єктів контролю.

Незважаючи на труднощі, які існують у фінансовому забезпеченні органів внутрішніх справ, потрібно за будь-яких умов створити належний соціальний і правовий захист співробітників. Комплекс пільг для них і членів їх сімей має не тільки компенсувати складні умови праці, а й ті правообмеження, що закріплені в законі, довести до рівня загального балансу прав і обов'язків, які мають інші категорії працівників [4, с. 17–19].

Іншою складовою профілактики злочинів у сфері службової діяльності співробітників міліції є створення відповідної правової бази правоохоронної діяльності міліції. Насамперед, це чітке законодавче і відомче закріплення обов'язків, прав та конкретних службових повноважень кожного працівника міліції за посадою і напрямом службової діяльності, а також процедур їх реалізації та правового захисту. Створення чіткого механізму останнього дозволить швидко і якісно співробітникам міліції виконувати свою роботу, не задумуючись про резонанс, настрої громадськості, політичну приналежність чи статус окремих осіб тощо.

Співробітники міліції повинні безапеляційно бути впевненими у державних гарантіях забезпечення охорони їхнього життя, здоров'я, честі, гідності, майна та членів їх сімей. Лише в цьому випадку можна

говорити про сумлінність правоохоронця і вимагати від нього службові показники.

Закон України «Про державну службу» щодо служби в органах внутрішніх справ поширює свою дію лише на ті питання, які не врегульовані іншими нормативно-правовими актами [5]. Формально виходить, що служба в органах внутрішніх справ начебто і не є державною. Наслідком такої неузгодженості законодавства є погіршення правового і соціального захисту співробітників міліції порівняно з іншими державними службовцями.

Не менш важливим для профілактики службових злочинів і корупції є належне централізоване матеріально-технічне забезпечення міліції. Співробітнику міліції повинні бути створені нормальні умови для виконання його службових повноважень. Це і робоче місце, засоби зв'язку, оргтехніка, транспорт, засоби захисту тощо. В умовах сучасності наведений перелік є необхідним мінімумом, який би забезпечив службову життєдіяльність співробітника міліції на належному рівні і дозволив би йому повністю сконцентруватися на конкретній роботі із забезпечення правопорядку, боротьбі із злочинністю, а не думати, де взяти кошти на ремонт службового кабінета, службового автомобіля, на паливно-мастильні матеріали, форму тощо. Ми вже не акцентуємо увагу на тому факті, що в теперішніх умовах організовані злочинні угруповання, а також окремі злочинці озброєні й оснащені сучасними технічними засобами краще, ніж більшість підрозділів органів внутрішніх справ, а це не може не позначитися на рівні і якості протидії злочинності.

За даними соціологічних досліджень, громадська думка чітко вказує на доцільність основних заходів профілактики. На запитання про заходи, які найбільше можуть сприяти покращенню роботи міліції, на перше місце респонденти поставили підвищення заробітної плати, а на друге – покращення кадрового відбору [6, с. 17].

Найважливішим напрямом докладання зусиль у цій сфері є кардинальний перегляд існуючої системи контролю та оцінки ефективності роботи міліції. Основними суб'єктами цього контролю є органи державної влади або вищі міліцейські структури. В останні роки прагнення обґрунтувати необхідність зміни усталених підходів до оцінки роботи міліції стає все сильнішим. Наприклад, Ю. П. Соловей вважає за необхідне відмовитися від кількісних методів оцінки роботи міліції і залишити для цього єдиний критерій – думку населення [7, с. 234]. Ю. Є. Аврутін пропонує оцінювати ефективність міліції за допомогою

норм права і моралі, окремо виділяючи такі показники, як законність дій міліції, дотримання загальноприйнятих норм моралі, професійної етики, а також громадську думку [8, с. 100–103].

Варто зазначити, що у США оцінка ефективності роботи поліції відбувається за трьома параметрами: законності в діях поліції, стійкості зв'язку із населенням та належної активності в підтримці порядку, запобіганні й припиненні його порушень. Будь-який факт неналежної роботи поліції негайно доводиться до відома громадськості. В агентстві окремих співробітників або спеціальна група відповідальна за зв'язок із пресою. Ці співробітники не мають права приховувати від преси будь-які факти щодо роботи поліції, якщо це не пов'язано із конфіденційною інформацією, що стосується розслідування конкретних справ [9, с. 79–80].

Профілактика злочинів у сфері службової діяльності працівників міліції передбачає організацію виховної роботи, що має бути спрямована на підвищення рівня їх професійної культури, формування у персоналу правосвідомості, поєднання високого професійного рівня з моральністю і культурою, прагнення до справедливості. Рівень правової культури виступає одним із критеріїв соціальної зрілості людини. Це сутнісна характеристика її громадянської позиції [10, с. 63].

Профілактика злочинів у сфері службової діяльності міліції тісно пов'язана з кадровою роботою, значення якої важко переоцінити. Адже добре відомо, що «кадри – вирішують все». О. М. Бандурка доречно вказує, що орган внутрішніх справ може мати достатню матеріально-технічну базу, досконале нормативне забезпечення, але не справлятися зі своїми завданнями, якщо їх виконують малокомпетентні й неорганізовані працівники [11, с. 186].

Для формування законослухняної поведінки особового складу чимале значення має особистий приклад начальницького складу міліції, який відповідно до п. 4 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ несе персональну відповідальність за стан дисципліни серед підлеглих [12].

Водночас самі керівники мають бути відповідним чином підготовлені і у моральному, і професійному напрямі для роботи з підлеглими. Реальний вплив начальника на діяльність підпорядкованого співробітника базується не тільки на його офіційних повноваженнях, але й на особистому авторитеті.

Проведений нами аналіз порядку застосування дисциплінарних стягнень свідчить, що на практиці цей порядок не завж-

ди дотримується. Серед найпоширеніших виявлених недоліків переважають волонтаризм дисциплінарної практики та відсутність послідовності у застосуванні дисциплінарних стягнень. Дисциплінарні заходи дозволяють досягти профілактичного ефекту лише за умови обґрунтованого і неухильного їх застосування.

Профілактика службових злочинів та корупційних проявів в органах внутрішніх справ може здійснюватися проведенням таких масштабних заходів на державному рівні:

- чітка обґрунтована оптимізація чисельності особового складу органів внутрішніх справ;
- вдосконалення системи добору й підготовки кадрів на службу в органи внутрішніх справ, процедури їх атестування;
- збільшення посадового окладу співробітника органів внутрішніх справ до рівня заробітної плати державного службовця чи висококваліфікованого працівника;
- надання житла у першочерговому порядку, надання кредитів на індивідуальне житлове будівництво з 50% погашенням позики за рахунок місцевих бюджетів, продаж державного житлового фонду у вигляді житла працівникам міліції зі знижкою до 50% від його вартості;
- збереження пільг за працівниками міліції, звільненими зі служби за віком, хворобою або вислугою років, повне і швидке відшкодування шкоди у разі загибелі або каліцтва працівника міліції;
- регулярне залучення представників громадськості та засобів масової інформації до нагляду за діяльністю органів внутрішніх справ;
- розробка науково обґрунтованих критеріїв оцінки роботи співробітників міліції із врахуванням відповідного вітчизняного і зарубіжного досвіду.

Висновки. Пріоритетними у профілактиці службових злочинів та корупції серед співробітників міліції мають бути заходи з покращення системи матеріального і морального заохочення, створення найбільш сприятливих умов для служби, кар'єрного росту і відпочинку, реального забезпечення соціального і правового захисту співробітників.

Особливу увагу треба приділити підвищенню рівня культури і професіоналізму особового складу міліції. Виховна робота передусім повинна бути спрямована на формування в персоналу високих

моральних і ділових якостей, правової культури, відповідального ставлення до виконання своїх службових обов'язків.

1. Карпец И. И. Экономика и преступность / И. И. Карпец // Законность. – 1992. – № 3. – С. 7–18.
2. Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах: у 3-х т. – Т. 1: 1917–1925 / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – К.: Генеза, 1997. – 504 с.
3. Глинкин М. А. Милиция и беспредел / М. А. Глинкин. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2000. – 443 с.
4. Лапка О. Соціально-правовий захист працівників міліції України / О. Лапка // Право України. – 2000. – № 4. – С. 17–20.
5. Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.
6. Милиция в зеркале общественного мнения: Информационно-аналитические материалы по результатам социологических исследований / авт. кол.: В. И. Поклад, В. И. Архипов, Э. В. Виленская, Е. А. Гнатенко, А. И. Звягинцев, И. А. Топольскова. – Луганск: РИО ЛАВД, 2002. – 28 с.
7. Соловей Ю. П. Правовое регулирование деятельности милиции в Российской Федерации / Ю. П. Соловей. – Омск, 1993. – 294 с.
8. Аврутин Ю. Е. Эффективность деятельности органов внутренних дел: опыт системного исследования / Ю. Е. Аврутин. – СПб.: СПб университет МВД России, 1998. – 398 с.
9. Свон Р. Д. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США и России / Р. Д. Свон. – СПб.: СПб университет МВД России, изд-во Алетейя, 2000. – 288 с.
10. Гавриленко Д. А. Правовое государство и дисциплина / под ред. В. И. Шабайлова. – Минск: Наука и техника, 1991. – 354 с.
11. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення / О. М. Бандурка. – Х.: Основа, 1996. – 398 с.
12. Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 7.

Мальшенко Е. Л. Профилактика служебных преступлений и коррупционных проявлений в органах внутренних дел.

Проанализировано отдельные мероприятия по профилактике служебных преступлений и коррупционных проявлений среди сотрудников милиции. Замечено, что противоправное поведение сотрудников органов внутренних дел не только вызывает негативное отношение общества к правоохранительной системе страны, но и подрывает принципы правового демократического государства, которое препятствует построению гражданского общества

європейського образу, реалізації принципу рівності всіх перед законом. Урівень преступности среди работников милиции остается высоким – факты злоупотреблений, превышения власти или должностных полномочий, злоупотребления властью, взяточничество и другое способствуют росту недоверия граждан к способности органов внутренних дел обеспечить надлежащий правопорядок в Украине.

Ключевые слова: профилактика, служебные преступления, коррупционные проявления, материальное обеспечение, социальная защита, правовая защита, контроль и оценка работы, воспитательная работа, дисциплинарная ответственность.

Malushenko Y. L. A Prophylaxis of official crimes and corruption displays is in organs of internal affairs.

In the article separate measures are analysed on the prophylaxis of official crimes and corruption displays among the employees of militia.

Illegal behavior of workers of militia not only causes negative public resonance but also undermines principles of the legal state, hinders to the construction of civil society, realization of principle of equality all before a law, to the personal interest of population in maintenance of law and order, motivation of respect to the law. Offences of militiamen touch interests of many citizens, because they assist forming of moral deformations which have substantial criminogenic potential.

The level of criminality among the workers of militia yet remains high enough, although in the last years him and something was succeeded to stabilize. The facts of abuses, exceeding of power or post plenary powers, negligence, bribery crimes in the field of official activity of employees of militia, do for the image of all law-enforcement system, assist the increase of mistrust of citizens to ability of organs of militia to provide the proper law and order in a country.

Official criminality in law-enforcement structures through her sharpness and political orientation often becomes the theme of different speculations, including with bringing in of mass medias.

The refore study of reasons and terms of feasance of criminal offences by the workers of militia in the field of official activity called to give information which would form an objective picture about their prevalence and forms of display, assisted the increase of authority of militia in the eyes of public, and consequently allowed by joint efforts to define directions of reformation of the law-enforcement system to the European standards.

Key words: prophylaxis, official crimes, corruption displays, material providing, social defence, legal defense, control and estimation of work, educator work, disciplinary responsibility.

Стаття надійшла 14 листопада 2013 р.

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ТЕОРЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ ЩОДО ПРЕВЕНТИВНОЇ РОЛІ ПОКАРАННЯ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Здійснено комплексне дослідження історичних джерел, які висвітлюють становлення теоретичних уявлень про попередження злочинності у різні періоди. Розкрито основні етапи еволюції попередження злочинності. Проаналізовано цільові програми з боротьби зі злочинністю 1996–2012 рр., представлено таблицю з кількістю зареєстрованих злочинів, кількістю підозрюваних і кількістю засуджених за 2010–2012 рр.

Ключові слова: *превентивна роль покарання, боротьба зі злочинністю, історичний аспект.*

Постановка проблеми. Дослідження превентивної ролі покарання викликано необхідністю посилення охорони прав та інтересів особи і суспільства від суспільно небезпечних посягань. Історичні джерела розкривають генеалогію уявлень щодо поняття, ознак та мети покарання, а тому завдяки їхньому аналізу можна чіткіше визначити попереджувальне значення цього інституту, а одночасно віднайти втрачені ідеї щодо підвищення ефективності його застосування. У зв'язку з цим дослідження превентивної ролі покарання у протидії злочинності доцільно провести з позиції історичної періодизації.

Стан дослідження. Праці Ч. Беккарія, Д. Говарда, І. Бентама, А. Фейербаха та їхніх послідовників сформували класичний напрямок теорії кримінального права. А позитивістський напрям у кримінології започаткували: Р. Гарофало, Ф. Ліст, Ч. Ломброзо, Е. Феррі. Поняття, ознаки та мета покарання досліджувалися у працях Ю. В. Александрова, С. Б. Бородіна, А. І. Долгової, В. М. Когана, Й. С. Ноя, В. І. Сельвестрова, М. С. Таганцева, І. В. Шмарова, В. В. Лунєєва, а також українських вчених – Л. В. Багрій-Шахматова, М. І. Бажанова, І. А. Близнюка, О. М. Джужи, М. І. Коржанського, О. Ф. Кістяковського, І. Н. Осиповського, А. Х. Степанюка, Ю. Л. Титаренка, В. П. Філонова, В. В. Скибицького, В. М. Марченка та інших учених. Водночас у наукових доробках цих авторів лише окремими штрихами позначається розвиток наукової думки саме щодо превентивної ролі покарання.

Метою цієї статті є проведення комплексного дослідження історичних джерел, які висвітлюють становлення теоретичних уявлень щодо превентивної ролі покарання у протидії злочинності. Завдання статті – з'ясувати, як розвивались теоретичні уявлення щодо поняття превентивної ролі покарання, його ознак і мети у різні часи.

Виклад основних положень. Зниження рівня злочинності для багатьох держав світу залишається невирішеною проблемою, а тому продовжуються наполегливі пошуки нових шляхів її розв'язання. Водночас важливе значення має відновлення забутих ідей та практики протидії злу традиційними засобами, серед яких вирізняється, насамперед, інститут покарання. Питання щодо його ефективності та ролі у запобіганні злочинності розглядається протягом багатьох віків. Щодо його видів, ознак та цілей сперечаються досі.

У сучасній світовій практиці кримінального переслідування особи, яка скоїла злочин, державне реагування не обмежується лише використанням покарання, як примусового заходу та реакції на злочин. Така ситуація зумовлена, насамперед, тим, що сучасний етап розвитку держави та права, суспільства, рівня злочинності, застосування державою тільки покарання не завжди може досягти поставленої мети запобігання злочинності. Тому спостерігається повернення від абсолютної теорії покарання до теорії корисності.

Одним із принципів питань кримінального права залишається питання про визначення цілей покарання. Як зазначає Й. С. Ной, від його розв'язання залежить побудова не тільки багатьох інститутів цієї галузі права, але й цілеспрямоване застосування самого кримінального законодавства [1, с. 6]. Ч. Беккарія вказував, що ціль покарання полягає не в катуванні й мученні людини, а в тому, щоб перешкодити винному знову завдати шкоди суспільству й запобігти скоєнню цього ж іншими [2, с. 19].

Саме тому в сучасних умовах надається перевага заходам, які спрямовані на запобігання злочинності, а не тільки застосування покарання за вчинене протиправне діяння. Слід погодитися з висловами відомого італійського мислителя та правознавця Чезаре Беккарія, що краще запобігати злочину, ніж карати за нього, тому що це становить мету будь-якого ефективного законодавства [3, с. 18].

Упродовж віків було сформовано «класичну» теорію розуміння превентивної функції покарання – метод залякування з боку держави. Суспільно небезпечне діяння повинно каратися суворішими методами з метою залякування потенційних злочинців. Класична школа крими-

нології – це система ідей про злочини й боротьбу з ними, що сформувався у межах так званої класичної школи кримінального права, яку заснував дворянин Ч. Беккарія з Мілана. Основні положення свого вчення він сформулював у згадуваній праці «Про злочини і покарання». Грунтуючись на ідеях Ш. Монтеск'є та інших великих просвітителів XVII–XVIII ст., Ч. Беккарія створив принципово нову для того часу теорію. Вважаючи доцільними позиції популярної на той час «суспільної угоди», він вважав, що існує три основних джерела моральних і політичних засад, які керують людьми: Боже начало, природні закони і добровільні суспільні відносини. Злочинну активність людини вчений пояснював, зважаючи здебільшого на основні, на його думку, рушійні джерела, що спонукають людину до будь-яких дій (і корисних, і шкідливих). Цими джерелами він уважав насолоду і страждання. Отже, у класичній праці Ч. Беккарія відображено не лише діалектичне усвідомлення відтворення злочинності під впливом суспільних суперечностей, а й психологічне тлумачення механізму індивідуальної злочинної поведінки.

Для кримінології велике значення має також прогностичний погляд Ч. Беккарія на перспективи протидії держави злочинам. Особливо цінні ідеї Ч. Беккарія щодо методів реагування держави на вчинені злочини. Під впливом цих ідей у різних державах із різними соціальними системами виникла соціальна профілактика злочинів як один із напрямів державної діяльності [4, с. 31]. Погляди Ч. Беккарія зробили вирішальний вплив на розвиток науки і законодавства подальшого періоду. Представники класичного напрямку були в багатьох державах Європи: в Англії – Д. Бентам (1748–1832); у Франції – К. В. Грольман (1775–1829), А. Фейєрбах (1775–1833); у Німеччині – І. Кант (1724–1804), Г. Гегель (1770–1831); у Росії – М. С. Таганцев (1843–1923), М. С. Сергієвський (1849–1910); в Україні – О. Ф. Кістяківський (1833–1885), О. А. Владимиров (1844–1917) та інші [5, с. 456].

І. Кант – видатний філософ, що вперше сформулював ідею правової держави, створив свою теорію кримінального права. Згідно з його поглядами на покарання, категоричний імператив вимагає належної поведінки і містить у собі ідею покарання за неналежну поведінку. Покарання є відплатою злом за зло, заподіяне злочином. Відповідно до цього пропонується і система покарань: за вбивство – страта; за звалтування і мужолозтво – кастрація; за аморальні злочини – вигнання з суспільства; за образу – принизливе вибачення перед потерпілим, за майнові злочини – кримінальне рабство (каторга) на різні строки [5, с. 457].

Досить несподіваним був погляд Г. Гегеля на теорію покарання. Він висловив думку щодо неправомірності ставки на «загрозу покарання», оскільки така позиція опирається на трактування людини як особи невольної, маючи намір змусити її до певної поведінки шляхом створення уявлення про зло, яке їй загрожує [6, с. 96].

У Німеччині та інших державах континентальної Європи значний вплив на теорію кримінального права й кримінального законодавства мали погляди видатного юриста Ансельма Фейербаха. Він сформулював основні принципи класичної школи кримінального права, що, за його словами, не підлягають будь-якому винятку: немає покарання без закону; немає покарання без злочину; немає покарання без вини. Ці формулювання, що є відображенням у кримінальному праві сутності правової держави, прихильником якої поряд із І. Кантом був А. Фейербах, слугують і нині найважливішими критеріями оцінки кримінального права як цивілізованого. А. Фейербах був упорядником одного з перших Кодексів ХІХ століття, у якому втілилися ідеї – Баварського кримінального укладення 1813 р., що було чинним майже до об'єднання Німеччини у 1870 р. А. Фейербах істотно вплинув на розвиток науки кримінального права не тільки в Німеччині, але й за її межами [5, с. 456]. Погляди А. Фейербаха на покарання відображені у так званій «фейербахівській теорії психологічного примусу» [5, с. 457].

Опонентом А. Фейербаха виступав інший видатний німецький юрист Карл Грольман, який серед цілей покарання насамперед виокремлював спеціальне попередження, тобто виходив із того, що кара застосовується, аби завадити злочинцеві вчинити нові злочини.

Найвідомішим представником російської школи класиків був М. С. Таганцев. Відомий правознавець писав: «Історична оцінка всякого... закону є одним із перших прийомів критичного аналізу права» [7, с. 28]. М. С. Таганцев, який був помірним лібералом і прихильником точного застосування кримінальних законів, ґрунтовно окреслив проблеми майже всіх інститутів кримінального права. Він рішуче виступав проти смертної кари, а також ідей соціологів про небезпечний стан: «Караючи ж за злочинні схильності, можливість майбутніх порушень, ми даємо страшенну зброю деспотизму влади, знищуємо існування усіякої свободи» [5, с. 462].

Прихильником М. С. Таганцева у ліберальних поглядах був видатний український вчений О. Ф. Кістяківський. У його роботі «Дослідження про смертну кару», виданій 1867 року, зазначалося, що покарання повинно бути однакове для всіх і не завдавати фізичних

страждань, а його метою є самозбереження суспільства. О. Ф. Кістяківський був противником смертної кари і тілесних покарань; уважав, що ці покарання є безпідставними і несправедливими.

Усупереч О. Ф. Кістяківському, який не вбачав сенсу у теоретичній суперечці щодо необхідності покарання, М. Д. Сергієвський уважав, що оминання цього питання може призвести до того, що правомірність кримінального покарання буде поставлена під сумнів [4, с. 58]. М. Д. Сергієвський робить висновок, що держава має право застосовувати покарання на тій підставі, що вона не може існувати без кримінального правосуддя. Для кримінального правознавства юридичне обґрунтування права покарання зводиться до наступного: якщо існує правопорядок, то повинне існувати і кримінальне правосуддя. Інше обґрунтування цього права держави виходить зі сфери науки кримінального правознавства [4, с. 65–66].

До передумов виникнення позитивістського періоду належать, з одного боку, значне поширення злочинності в середині XIX ст., яке позначалось на європейському суспільстві, а з іншого – стрімкий розвиток природничих і гуманітарних наук. Методологічною основою кримінологічних учень позитивістського періоду була філософія позитивізму, яка виникла у першій третині XIX ст. і намагалася зібрати позитивний, кількісно визначений матеріал про різні аспекти життя суспільства. Позитивістська кримінологія розвивалась у двох основних напрямках – біологічному та соціологічному [4, с. 15]. Засновник позитивістської школи Чезаре Ломброзо, який опублікував 1876 року свою роботу «Злочинна людина», на підставі своїх спостережень дійшов до висновку про те, що поведінка причинно обумовлена, а типового злочинця можна ідентифікувати за конкретними фізичними характеристиками. Такий підхід у поясненні природи злочинної поведінки був підданий критиці з боку сучасників Ч. Ломброзо, коли злочинність досліджувалась із позицій соціального явища [8, с. 41]. Приблизно у цей же період розгорнулася боротьба між антропологічною і соціологічною школами кримінального права.

Посилаючись на ідеї свого вчителя Ч. Ломброзо про біологічні основи злочинності, 1878 року Енріко Феррі опублікував роботу «Теорія неосудності й заперечення вільної волі», де розкрив взаємозв'язок соціальних, економічних і політичних факторів. Позитивістська школа переходить від концепції вільної волі класичного напрямку до «причинності» злочину. Антропологи вважали, що якщо злочин – це біологічне явище, то покарання не може досягти своєї мети, а тому потрібно

відмовитись від понять осудності і вини, моральної відповідальності. Вони висували вимоги відмови від суду присяжних, заміни судів медичними установами.

Однак програма антропологів не могла бути сприйнята ні теорією кримінального права, ні законодавцем того часу через свою антинауковість, а також тому, що зводила кримінальне право до засобу розправи над людиною через її біологічні характеристики.

Із часом соціологічний напрям вийшов із надр позитивістської школи. Представник соціологічного напрямку Ф. Ліст стверджував, що теорія покарання перебуває поза усіляким зв'язком із етикою. Покарання повинні існувати тому, що суспільство їх потребує. Злочинців необхідно карати поза усілякими питаннями етичного характеру. Він стверджував, що «будь-яка небезпечна для суспільства людина повинна бути поставлена у неможливість шкодити так довго, допоки це виявиться потрібним» [9, с. 131].

І. Я. Фойніцький вбачав мету покарання у тому, «щоб утримувати від подальших злочинних діянь». Ця мета, стверджував він, може бути сформульована і щодо особи, яка вчинила злочин, і щодо усього суспільства. Досягається вона і загрозою застосування покарання, і самим його виконанням [9, с. 53–54].

Поняття покарання С. В. Познишев розглядав як таке, що «вироблялося довгим досвідом людства». Специфіка осмислення С. В. Познишевим покарання полягала у тому, що він виводив мету зі специфічного авторського трактування людської волі. Він, зокрема, вважав, що здатність до самовизначення не притаманна людській волі. З того, що людина не володіє свободою волі, можна вивести нераціональність, неприпустимість відплати їй за вчинене зло. Відтак аж ніяк не можна стверджувати, що злочинець не повинен підлягати кримінальній відповідальності. Покарання, робив висновок учений, – повинне застосовуватися, оскільки воно необхідне для запобігання вчиненню злочинів, що порушують умови існування і прогресу співжиття. Відтак покарання має лише одну мету – запобігання злочинам, яке може мати форму фізичного утримання (для злочинців) чи психологічної протидії злочину (для інших членів суспільства) [10, с. 14, 26, 112].

Із розвитком наук з'являється і прагнення дослідити причини злочинності, дати наукове обґрунтування діяльності соціальних інститутів, що займаються попередженням злочинності. Практичне вивчення стану злочинності, її причин, особистості злочинця в перші роки радянської влади було зосереджено в органах карного розшуку (потім

міліції), суду, прокуратури, ВЧК і навіть Наркомпроса. У різних установах (судових, виправно-трудовах, медичних та ін.) були створені кримінологічні кабінети й клініки, співробітники яких разом із практиками вивчали на основі статистичного, емпіричного й клінічного матеріалу різні види злочинів і типи злочинців. Так, Московський кабінет із вивчення злочинності та особистості злочинця 1924 року опублікував збірник «Злочинний світ Москви», що містив великий фактичний матеріал [11, с. 2].

У 30-ті роки минулого століття кримінологічні дослідження з вивчення злочинності й злочинця були практично згорнуті, а кримінологічні кабінети на місцях були ліквідовані. Внаслідок цього аналіз злочинності, а також і боротьба з нею, отримали виключно відомчий, обмежений характер.

Наступний етап розвитку вітчизняної кримінології розпочинається з кінця 50-х років. Вивчення проблем злочинності включається в плани деяких науково-дослідних установ держави. Процес відновлення кримінологічних досліджень значною мірою був пов'язаний із діяльністю науковців Київської вищої школи МВС. Так, 1964 року представником цієї наукової установи П. П. Михайленко у співавторстві з доцентом І. Гельфандом підготовлена і опублікована монографія «Попередження злочинів – основа боротьби за викорінення злочинності».

1963 року створюється Всесоюзний інститут з вивчення причин і розробки заходів попередження злочинності. З 1964 року викладання кримінології вводиться в програми юридичних вузів. Проблеми цієї науки досліджували такі вчені: Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, А. І. Алексеев, М. М. Бабаєв, С. В. Бородін, Н. П. Грабоська, А. І. Долгова, В. К. Звирбуль, І. І. Карпець, Г. М. Мінковський, Й. С. Ной, В. С. Овчинський, М. А. Стручков, В. Д. Філімонов та інші. Ці вчені внесли значний вклад не тільки в кримінологію, але й у кримінальне та кримінально-виконавче право. Друга половина 80-х років відзначилась важливим кроком у знятті грифу таємності зі всієї інформації про злочинність, що уможливило науковцям отримати раніше недоступні дані [11, с. 3].

Серед держав СНД однією з перших була цільова програма незалежної України – Державна програма боротьби зі злочинністю, затверджена постановою Верховної Ради України від 25 червня 1993 р. № 3325-ХІІ «з метою забезпечення правових, організаційних і матеріально-технічних передумов для більш ефективної боротьби зі злочинністю». Програма концептуально багато в чому запозичила положення

теоретичної моделі програми запобігання злочинності, розробленої С. В. Бородінін та іншими вченими. Згодом була затверджена друга цільова програма – Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки. Ця програма затверджена Указом Президента України від 17 вересня 1996 р. № 837 [12]. У вступі до неї зазначалося, що програма, опираючись на закріплену Конституцією України соціально-правову та економічну політику держави, основним стратегічним завданням визначає дальше вдосконалення практичної діяльності відповідних органів у зміцненні правопорядку і законності, повсюдне налагодження системи профілактики правопорушень та широкий наступ на злочинність, належне забезпечення конституційного ладу, прав і свобод людини, економічної безпеки держави.

Ще одним кроком у боротьбі зі злочинністю було прийняття Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 рр., затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376 [13]. Як зазначає Н. А. Буличева, під час її реалізації «були визначені комплексні заходи щодо реформування і наукового забезпечення системи правоохоронних органів» [14]. Метою цієї програми було забезпечення активної наступальної протидії злочинності та досягнення уповільнення темпів її зростання на основі чітко визначених пріоритетів, поступового нарощування зусиль держави і громадськості, вдосконалення законодавства, організації, засобів і методів запобігання і розкриття злочинів [15]. Зазначені чинники призвели до того, що очікуваних результатів посилення профілактичного впливу Комплексної програми щодо профілактики злочинності на злочинність не було досягнуто.

2007 року приймається нова програма – Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007–2009 рр. Мета цієї програми полягала у запобіганні виникненню умов, що сприяють вчиненню правопорушень, удосконаленні методів роботи з їх профілактики, забезпеченні захисту конституційних прав і свобод людини на основі чітко визначених пріоритетів, створенні умов для проведення ефективною правовою та виховною роботи серед населення. Виконання вказаних заходів упродовж 2007–2009 років було покладено на Раду міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київську та Севастопольську міські держадміністрації та МВС. Але це завдання також не було виконано [16].

Кризові процеси, що призвели до ускладнення криміногенної ситуації, зміни структури злочинності зумовили виникнення нових

форм і способів вчинення протиправних діянь, підштовхнули до ухвалення нової Комплексної програми профілактики правопорушень на 2010–2015 рр. Метою Програми є забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на усунення причин та умов вчинення протиправних діянь, а також налагодження дієвої співпраці правоохоронних органів та центральних і місцевих органів виконавчої влади у зазначеній сфері.

На основі аналізу роботи програми в період із 2010 до 2012 р., можна зробити висновок, що відбулися позитивні зміни до зменшення кількості зареєстрованих злочинів, однак стверджувати про це впевнено не можна через зростання індексу латентності злочинності.

Рік	Кількість зареєстрованих злочинів, тис.	Кількість підозрюваних осіб, тис.	Кількість засуджених осіб, тис.
2010	505,3	220,4	168,8
2011	520,2	230,2	154,3
2012	447,1	205,1	162,9
Усього	1472,6	655,7	486

Висновки. На основі дослідження історичних джерел, які висвітлюють становлення теоретичних уявлень про попередження злочинності у різні періоди його розвитку, можна зробити такі висновки:

1) незважаючи на відмінність методологічних засобів, які використовувалися представниками різних теоретичних напрямів у кримінальному праві та кримінології, їх об'єднує одна мета у боротьбі зі злочинністю – її попередження;

2) напрацювання науковців різних часів та держав щодо превентивної ролі покарання необхідно систематизувати задля розроблення пропозицій щодо їх втілення у законодавчу та правозастосовну практику.

1. Аристотель. Афинская полиция. – М.-Л., 1936. – Веко, Организация уголовной юстиции в главнейшие исторические эпохи, СПб., 1867.

2. Ной И. С. Сущность и функции уголовного наказания в советском государстве: политико-юридическое исследование / И. С. Ной. – Саратов: Изд-во Саратов, ун-та, 1973. – 192 с.; Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа. – М.: Стеле, 1995. – 304 с.

3. Кури Г. Концепции предупреждения преступности: помогут ли строгие наказания / Г. Кури // Вплив покарань на злочинність: кримінологічні дослідження. – 2009. – Вип. 3. – С. 12–54.

4. Александров Ю. В. Криминологія: курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. – К.: МАУП, 2002. – 295 с. – Бібліогр.: С. 288–289.

5. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-е вид., переробл. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 480 с

6. Гегель. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Георг Вільгельм Фрідріх Гегель; пер. з нім. – К.: Юніверс, 2000. – 336 с

7. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая: в 2 т. – Тула: Автограф, 2001. – Т. 1. – 800 с.

8. Бочелюк В. Й. Юридична психологія: навч. посібник / В. Й. Бочелюк. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 336 с.

9. Шаргородский М. Д. Наказание, его цели и эффективность / М. Д. Шаргородский. – Л.: Изд. Ленингр. ун., 1973. – 160 с.

10. Познышев С. В. Очерк основных начал уголовного права. Ч. I.: Общая часть / С. В. Познышев. – М., 1923. – 280 с.

11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lessons.com.ua/istoriya-rozvitku-kriminologichno%D1%97-dumki/2/>

12. Про Комплексну цільову програму боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки: Указ Президента України від 17 вересня 1996 р. № 837. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

13. Про Комплексну програму профілактики злочинності на 2001-2005 роки: Указ Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

14. Буличева Н. А. Правовий ресурс органів внутрішніх справ у відносинах з формування фінансових ресурсів та розпорядження ними / Н. А. Буличева. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/2003_1/_zmist_06/bylich.htm

15. Про результати аудиту ефективності виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.acrada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/764215?cat_id=412

16. Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007–2009 роки, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2006 р. № 1767 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 51. – С. 170. – Ст. 3418.

Сабан И. Д. Историческое развитие теоретических представлений о превентивной роли наказания в противодействии преступности.

Проводится комплексное исследование исторических источников, освещающих становление теоретических представлений о предупреждении преступности в разные периоды его развития. Раскрываются основные этапы эволюции предупреждения преступности. Проводится анализ целевых программ по борьбе с преступностью с 1996–2012 гг., представлено таблицу

с количеством зарегистрированных преступлений, количеством подозреваемых и количеством осужденных за 2010–2012 гг.

Ключевые слова: превентивная роль наказания, борьба с преступностью, исторический аспект.

Saban I. D. Historical development of theoretical concepts of a preventive role of a punishment as a counterwork against criminality.

It has been performed a complex study of historical sources, which clarify the formation of the theoretical concepts of crime prevention during different stages of its development.

The basic stages of evolution of crime prevention are also revealed. In should be noted, that the study of the preventive role of the punishment was caused by a necessity of strengthening of protection of rights and interests of a person and a society against socially dangerous infringements. Crime reducing is still an unsolved problem for many countries of the world and that is why a persistent search of the new ways of its solving has been continued. Simultaneously a retrieval of forgotten ideas and practices of counterwork against evil with traditional means, among which is a punishment institute first of all, also has an important meaning. A question of its effectiveness and role of crime prevention has been studied during many centuries.

Till now there are arguments concerning its kinds, peculiarities and aims. Historical sources reveal a genealogy of concepts concerning a notion, signs and a purpose of the punishment, and that's why thanks to their analysis it is possible to determine more clearly the preventive meaning of this institute and simultaneously to find the lost ideas of its application's effectiveness improvement. In connection with this study of the preventive role of the punishment in the conterwork against crime it looks advisable to make analysis from the point of historical division into periods. The analysis of the target programs about the fight against crime in the period of 1996–2012 was performed; a table with the registered crimes number, suspected persons number and convicted persons number in the period of 2010 – 2012 was demonstrated.

On the basis of the study of historical sources we can make the following conclusions: in spite of differences of methodological means, which were used by the representatives of different theoretical directions in criminal law and criminology, they are united by one purpose in the fight against crime – its prevention. In particular, developments of scientists of different times and countries concerning the preventive role of the punishment must be systematized with the aim of development of propositions concerning their implementation into legal and enforcement practice.

Key words: a preventive role of a punishment, a fight against crime, historical aspect.

Стаття надійшла 8 жовтня 2013 р.

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ПОКАРАНЬ, НЕПОВ'ЯЗАНИХ З ІЗОЛЯЦІЄЮ ОСОБИ

Розглянуто проблемні питання розуміння поняття «система покарань» і виокремлення її підвидів. Здійснено порівняльний аналіз змісту та обсягу понять «система покарань, непов'язаних з ізоляцією особи» та «система покарань, непов'язаних із позбавленням волі», дано визначення першого з цих понять. Обґрунтовано висновок про те, що одним із критеріїв поділу системи покарань на підвиди повинен бути «зв'язок з ізоляцією особи», а виділення поняття «система покарань, непов'язаних із позбавленням волі» суперечить законодавчим реаліям формальним законам логіки.

Ключові слова: *система, система покарань, ізоляція, позбавлення волі, система покарань, непов'язаних із позбавленням волі, система покарань, непов'язаних з ізоляцією особи.*

Постановка проблеми. Протягом тривалого часу в українській доктрині кримінального права спостерігається проблема дослідження системи кримінальних покарань та її підвидів, що пов'язано з різним підходом науковців до аналізу вказаного поняття, його окремих елементів та формуванням досить суперечливих пропозицій щодо основних напрямів його вдосконалення.

Така ситуація, звичайно ж, має негативний вплив на подальший розвиток і науки кримінального права, і практики застосування норм КК України (в межах його і Загальної, і Особливої частин), оскільки не дає можливості внести конкретні зміни у чинний КК, відійти від суперечливого з європейським законодавством розуміння окремих видів покарань та необхідності їх застосування, уникнути виникнення практичних проблем під час застосування до винних осіб окремих норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за ухилення від відбування різних видів покарань.

Стан дослідження. Поняттю «система покарань» значну увагу у своїх працях приділяло багато вчених-криміналістів. Проблема його визначення та виділення підвидів такої системи стала предметом дослідження таких науковців: М. С. Таганцева, Ю. В. Бауліна, В. В. Сташиса, В. В. Скибицького, П. В. Хряпівського, Л. Л. Круглікова та інших. Однак ще до сьогодні вона не знайшла повного вирішення: в науці кримінального права не сформовано єдиного підходу до визна-

чення цього поняття, виділення критеріїв його поділу на підвиди, а це як наслідок призвело до непорозуміння під час визначення вужчого поняття, що є основним предметом нашого дослідження, а саме поняття «система покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи». Спірною залишається й проблема виділення таких підвидів системи покарань, як «покарання, пов'язані з позбавленням волі» та «покарання, не пов'язані з позбавленням волі». Дискусійним є питання й встановлення обсягу всіх наведених понять.

Зважаючи на наведене, **метою** цієї статті є здійснення ґрунтовного аналізу поняття «системи покарань» (її підвидів), визначення поняття «покарання, не пов'язані з ізоляцією особи» та здійснення його порівняльного аналізу зі змістом та обсягом поняття «покарання, не пов'язані з позбавленням волі».

Виклад основних положень. Доктрина кримінального права охоплює багато визначень поняття «система покарань». Так, найбільш поширеною його дефініцією ще у період радянського права можна вважати визначення, відповідно до якого «система покарань» – це вичерпний перелік видів покарань, розташованих у визначеному порядку, в залежності від ступеня їхньої тяжкості (від більш тяжких до менш тяжких видів покарання)» [1, с. 322]. При цьому досить цікаво підходив до розуміння цього поняття, називаючи його «системою кримінальних заходів», «драбиною покарань», М. С. Таганцев, який зазначав, що «система покарань – це сукупність каральних заходів в їх взаємному підпорядкуванні та співвідношенні» [2, с. 100]. Близькі до цього визначення давали у своїх працях й професор І. Я. Фойницький та професор М. Д. Сергієвський [3, с. 37; 4, с. 208].

Натомість ширше трактування поняття «система покарань» було сформоване представниками вже сучасної української кримінально-правової науки.

Так, П. В. Хряпівський зазначає, що «система покарань – це встановлений у кримінальному законі вичерпний перелік розташованих у певному порядку видів покарань» [5, с. 208]. На думку Є. В. Фесенка, «система покарань – це встановлений Кримінальним кодексом України обов'язковий для суду вичерпний перелік видів покарань, розміщених у певному порядку – залежно від ступеня їх тяжкості (від менш тяжких до більш тяжких видів покарання)» [6, с. 130]. Л. Л. Кругліков визначає систему покарань як «встановлену кримінальним законом та таку, що носить вичерпний характер, *сукупність* видів кримінального покарання, розташованих у певній послідовності згідно зі

ступенем їх тяжкості, та таких, які є взаємодоповнюючими одне одного» [7, с. 86].

Незважаючи на широке коло досліджень поняття «система покарань», ще нині науковці не можуть дійти до спільної думки щодо його визначення, зокрема через яке поняття – «перелік» чи «сукупність» – слід розкривати його зміст. А це призводить до подальшого непорозуміння під час визначення вужчого поняття, яке безпосередньо нами досліджується, – поняття «система покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи».

Як бачимо, необхідність вирішення цієї проблеми є безумовною, пов'язаною з потребами розвитку кримінально-правової науки. Але для того, щоб вивести поняття «системи покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи», необхідно, насамперед, враховувати законодавчі реалії та здійснити їх аналіз на основі законів логіки, оскільки саме останні показують конкретні правила процесу формулювання будь-якого поняття.

Згідно з загальними законами логіки «поняття – це логічна форма думки, думка про предмет, в якій відображаються не всі його ознаки, а тільки істотні, тобто такі, які відображають природу предмета, його сутність і відрізняють його від усіх інших предметів». Ці ознаки загальні та необхідні, такі, котрі належать усім предметам роду і без яких предмет немислимий [8, с. 24]. Водночас процес визначення поняття розглядається як процедура розкриття його змісту, на основі якого ми можемо з'ясувати властивість визначуваного предмета, дати відповідь на запитання про те, що є цим предметом, а також обмежити визначуваний предмет від усіх інших суміжних із ним предметів [8, с. 39].

Отже, для того, щоб дати визначення поняття «система покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи» потрібно, насамперед, визначити його загальні та необхідні ознаки. А здійснити це, на думку автора, можливо аналізуючи ширше поняття – «система», і лише тоді дати своє розуміння «системи покарань» та «системи покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи».

Термін «система» сьогодні використовується майже у всіх галузях науки. При цьому основний його зміст проявляється у вираженні взаємозв'язку, сполученні частин у єдине ціле. Так, у тлумачному словнику В. Даля визначено, що систему слід розглядати як «план, порядок розташування частин цілого, визначене улаштування, хід чогонебудь у послідовному, доладному порядку» [9].

Велика радянська енциклопедія трактує систему як «безліч елементів, що знаходяться у відносинах та зв'язках один з одним, яка утворює певну цілісність, єдність» [10].

Тобто, у будь-якому випадку, поняття «система» розкривається через вказівку на єдність, сукупність, взаємозв'язок її елементів. Отже, правильнішим буде визначення «системи покарань», а тому і «системи покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи», з використанням поняття «сукупності», яка розглядається як «поєднання, з'єднання, що представляє загальну суму чого-небудь» [11], а тому є характерною ознакою будь-якої системи.

Водночас, характеризуючи поняття «система покарань», крім вказаної ознаки, слід зважити, із законодавчих реалій, й на низку інших істотних її ознак, а саме:

- 1) система покарань як сукупність утворюється завдяки переліку покарань;
- 2) такий перелік покарань є вичерпним;
- 3) всі види покарань, які утворюють їх систему, передбачені виключно законом – КК України (ст. 51);
- 4) розташування покарань здійснено законодавцем у певному порядку, за ступенем їх суворості (від менш тяжкого покарання до більш тяжкого).

Ці ознаки є необхідними для характеристики поняття «система покарань», водночас для розуміння вужчого поняття – «система покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи», вони розглядаються, згідно з формальними законами логіки, лише як загальні. Проте це не позбавляє нас можливості їх використання, даючи широке визначення поняття «система покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи», оскільки згідно з класифікацією ознак будь-якого поняття істотні ознаки поділяються на загальні та необхідні, а формулювання визначення передбачає використання істотних ознак, не враховуючи їх підвиди.

Але, даючи визначення поняття «система покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи», ми не можемо не зважати на єдину необхідну ознаку, яка його характеризує, а саме те, що така система складається із сукупності винятково тих покарань, які не пов'язані з обмеженням соціальних зв'язків особи, її роботи, сімейних відносин тощо, тобто з її ізоляцією від суспільства.

Отже, зважаючи на всі загальні та необхідні ознаки, як *система покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи* ми можемо розуміти «*вичерпну сукупність, розташованих у певному порядку, передбачених*

КК України, виключно тих покарань, що за своїм змістом не пов'язуються з ізоляцією особи від суспільства, тобто з обмеженням її соціальних зв'язків, роботи, сімейних відносин тощо.

Але одразу ж виникає питання чи правильно говорити саме про «систему покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи», оскільки і у науці кримінального права, і на практиці одночасно з цим поняттям використовують терміни «покарання, не пов'язані з позбавленням волі», «покарання, альтернативні позбавленню волі», «покарання, не пов'язані з тюремним ув'язненням» тощо. Водночас, у деяких працях вони ототожнюються, а у деяких сприймаються як суперечливі поняття.

Розгляд цієї проблеми хотілося б почати з такого.

У більшості праць із теорії і кримінального, і кримінально-виконавчого права, у юридичній, педагогічній та психологічній практиці, а основне у законодавчих актах – Кримінальному кодексі України (ст. 389), Кримінально-виконавчому кодексі України та прийнятій із метою його реалізації Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, і здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань – використовується термін «покарання, не пов'язані з позбавленням волі» [12; 13; 14; 15; 16]. Натомість, ще до сьогодні не надано єдиного розуміння його змісту, а тому не досягнуто єдиної думки й щодо обсягу цього поняття.

Так, одні автори вказують, що до покарань, непов'язаних з позбавленням волі, слід відносити усі покарання, передбачені ст. 51 КК України, крім арешту, тримання в дисциплінарному батальйоні, позбавлення волі, довічного позбавлення волі [12, с. 183]. Інші ж до покарань, пов'язаних з позбавленням волі, включають ще такий вид покарання, як «обмеження волі» [14, с. 86]. На противагу цьому деякі вчені, зокрема, й законодавець (у Кримінально-виконавчому кодексі України (Розділ II), визначають, що до такої системи покарань слід відносити усі покарання, передбачені КК України, крім позбавлення волі та довічного позбавлення волі.

Крім цього досить суперечливо, на думку автора, розуміння цього поняття (шляхом перелічення елементів, які у нього входять) наведено у згаданій Інструкції, в преамбулі якої до «покарань, непов'язаних з позбавленням волі» включають не лише покарання (громадські роботи, виправні роботи, обмеження волі), а й інші кримінально-правові інститути, такі, як звільнення від відбування покарання з випробуванням, звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років,

звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років [16].

Зважаючи на наведене, виникають питання: чи доцільно взагалі використовувати такий термін, як «покарання, не пов'язані з позбавленням волі», оскільки він створює суперечності в розумінні окремого покарання «позбавлення волі на певний строк» та формуванні критерію класифікації системи покарань? Чи можливо більш доцільним буде його заміна іншим уніфікованим поняттям?

Відповідно до ч. 1 ст. 63 КК України покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу [17].

Звичайно ж, визначення цього поняття піддавалося ґрунтовному аналізу. З метою формулювання його дефініції було здійснено низку наукових досліджень, зокрема такими вченими-криміналістами, як А. А. Піонтковський, І. С. Ной, Ф. Р. Сурдуров, М. І. Бажанов, О. М. Джужа, В. В. Сташис та інші.

Водночас, доктриною радянського кримінального права найчастіше визначалося, що позбавлення волі – це примусова ізоляція засудженого у визначених для цього закладах спеціального режиму [1, с. 330]. Такий підхід до визначення цього поняття відображено, зокрема, у праці М. І. Бажанова, який зазначав, що позбавлення волі – це покарання, яке полягає у примусовій ізоляції засудженого від суспільства на визначений у вироку суду строк із обов'язковим його поміщенням у спеціальну виправно-трудова установу [18, с. 138].

Таке ж визначення давав у своїх працях В. В. Сташис, який визначав позбавлення волі як основний вид покарання, відповідно до якого засуджений ізолюється від суспільства шляхом поміщення його на строк, установлений вироком суду, в спеціальну кримінально-виконавчу установу [19, с. 211].

Такий підхід, незважаючи на деяке розширення визначення цього поняття, є домінуючим і в сьогоденній доктрині кримінального права.

І хоча ці дефініції, звичайно ж, не встановлюють чіткої межі відокремлення цього покарання від інших видів покарань, зокрема арешту, тримання в дисциплінарному батальйоні, та все ж вони характеризують та встановлюють ознаки окремого, передбаченого КК України, покарання. А тому, здійснювати класифікацію покарань на ті, що пов'язані з позбавленням волі, та ті, що непов'язані з позбавленням волі, є недоцільним. Адже ми б могли говорити про можливість виді-

лення й інших підвидів системи покарань, виокремлених за ознаками окремих видів покарань (наприклад, покарання непов'язані з штрафом та покарання, пов'язані з штрафом), що, звичайно ж, не було б логічним під час виділення критеріїв класифікації покарань.

І лише у тому випадку, якби таке покарання, як «позбавлення волі на певний строк», не закріплювалося чинним законодавством, ми б могли розглянути можливість класифікації покарань за цим критерієм. Але і тут виникає низка заперечень, насамперед пов'язаних з некоректністю формулювання назви покарання саме як «позбавлення волі».

Сьогодні правильніше, на думку автора, буде виділення таких підвидів системи покарань, як «покарання, пов'язані з ізоляцією» та «покарання, не пов'язані з ізоляцією». Прихильниками класифікації покарань за критерієм «зв'язку з ізоляцією особи» є досить багато сучасних вчених-криміналістів, проте і в цьому випадку між ними виникає низка непорозумінь, пов'язаних із різним визначенням обсягу цих груп покарань. Так, одні автори вказують, що до покарань, непов'язаних з ізоляцією особи, слід відносити всі види покарань, визначені в ст. 51 КК України, крім арешту, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі [5, с. 210], а інші з усього переліку покарань, визначеного законодавцем, до покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи, не включають ще й обмеження волі.

Зважаючи на наведене, знову ж виникає низка запитань, а саме: що таке ізоляція, в чому проявляється її суть, як це поняття співвідноситься із позбавленням волі та які покарання доцільніше відносити до групи покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи, виходячи з їхнього законодавчого змісту?

Нині в законодавстві і проектах нових нормативно-правових актів неможливо знайти визначення поняття «ізоляція». Не визначено його чіткого розуміння і доктриною кримінального права. Деякі вчені вказують на його самостійний зміст, інші ж ототожнюють із взаємопов'язаними кримінально-правовими поняттями, зокрема із «позбавленням волі», тобто окремим видом кримінального покарання.

В Українській радянській енциклопедії зазначається, що ізоляція – це правова категорія, тобто примусове тимчасове правове обмеження соціальних зв'язків особистості, пов'язане з поміщенням її до місць, визначених законом, з метою, установленною компетентним органом [20, с. 134]. Отже, суть ізоляції пов'язується з позбавленням

можливості контакту особи з іншими, відокремлення її від суспільного середовища тощо.

Як зазначає С. В. Крюк, в юридичному розумінні ізоляція утримуваної особи – це примусове позбавлення її свободи вибору соціального спілкування, яке застосовується з метою виключення можливостей вчинення нею нових злочинів [21, с. 319]. Водночас Ю. М. Буравльов указує, що конкретно ізоляція виражається в обмеженні свободи пересування і спілкування з іншими особами – як з тими, хто знаходиться на свободі, так і з тими, хто тримається в установі [22, с. 105].

Звичайно ж, юридичний зміст ізоляції є ключовим у визначенні цього поняття, проте не слід забувати про його фізичні, соціологічні, психологічні, соціальні, духовні аспекти, адже саме вони мають перевагу під час розмежування ізоляції щодо окремих видів покарань, які розкриваються завдяки її змісту.

Так, позбавлення волі та довічне позбавлення волі, передбачає ізоляцію засудженого від звичайного суспільного середовища, від сфери вільної життєдіяльності, в якій громадяни у встановленому порядку користуються правами, свободами і можливостями [23, с. 144]. Отже, вона пов'язується з дуже високим обмеженням фізичних і духовних контактів, скороченням соціальних зв'язків та функцій особи. Водночас ізоляція під час арешту реалізується через такі засоби: заборону на отримання посилок та передач (за винятком тих, у яких міститься одяг за сезоном); відсутність побачень; заборону перегляду будь-яких відеофільмів та телепередач; здійснення підбору інформації, що передається за допомогою радіо, адміністрацією арештного дому; обмеження кількості примірників книг та журналів, які дозволяється мати при собі засудженому; заборона листування між особами, що перебувають у місцях позбавлення волі, та не є родичами тощо [24]. Тобто, хоча вона і має досить жорсткий характер, адже арешт спрямований майже на повну обмеженість будь-яких контактів засуджених із зовнішнім світом, проте ми не можемо назвати її максимальною, аналогічною тій, що проявляється під час позбавлення волі особи.

Більш м'який ступінь ізоляції характерний під час відбування покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Так, засудженим до цього виду покарання надається право на короткострокові і тривалі побачення, на одержання посилок (передач) і бандеролей без обмеження їх кількості, дозволяється відправляти і отримувати листи та телеграми без обмеження їх кількості, у зв'язку з винятковими обставинами засудженому військовослужбовцю

може бути дозволено короткочасний виїзд за межі дисциплінарного батальйону тощо [15].

Отже, можна вказати, що ключовою ознакою, яка об'єднує покарання, пов'язані з ізоляцією особи, є примусова ізоляція (з різним її виявом) в установи виконання покарань.

Водночас для покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи, звичайно ж, основною ознакою є відсутність ізоляції, що має своїм наслідком збереження певного соціального статусу особи, її сімейних відносин та соціальних зв'язків, професійної кваліфікації тощо.

Висновки. Як бачимо, саме наявність такої ознаки, як «ізоляція», дає можливість розмежування покарань, передбачених ст. 51 КК України, на самостійні підсистеми на основі аналізу їхнього змісту. Тому до покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи, на думку автора, слід віднести усі покарання, крім арешту, тримання в дисциплінарному батальйоні, позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі.

Отже, як систему покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи, слід розуміти сукупність, розташованих у певному порядку, передбачених КК України, виключно тих покарань, що за своїм змістом не пов'язані з обмеженням її соціальних зв'язків, роботи, сімейних відносин тощо, тобто усіх покарань, крім арешту, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі.

1. Советское уголовное право. Общая часть. – М.: Юрид. лит-ра, 1977. – 544 с.

2. Таганцев Н. С. Русское уголовное право: лекции. Часть общая: в 2 т. Т. 2 / Н. С. Таганцев. – М.: Наука, 1994. – 393 с.

3. Фойницкий И. Я. Уголовное право. Учение о наказании: лекции / И. Я. Фойницкий. – СПб.: Типолитография Х. Ш. Гельперн, 1886. – 450 с.

4. Русское уголовное право. Часть общая: пособие к лекциям / Н. Д. Сергеевский. – 2-е изд. – СПб.: Кн. магазин А. Ф. Цинзерлинга, 1890. – 385 с.

5. Кримінальне право України: загальна частина: навч. посібник / авт.-упоряд. П. В. Хряпінський. – Суми: Університетська книга, 2009. – 686 с.

6. Кримінальне право України. Загальна частина: Схеми. Таблиці. Визначення: навч. посібник / за ред. докт. юрид. наук Є. В. Фесенка. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 272 с.

7. Кругликов Л. Л. Практикум по уголовному праву. Общая часть. Особенная часть: учеб. пособие / Л. Л. Кругликов. – М.: БЕК, 2002. – 352 с.

8. Жеребкін В. Є. Логіка: підручник для юридичних вузів та факультетів. – 2-е вид., стереотип. – Х.: Основа; К.: Знання, 1998. – 256 с.
9. Толковый словарь В. Даля (онлайн). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=37673>
10. Большая советская энциклопедия. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bse.chemport.ru/sistema.shtml>
11. Словник онлайн (по Ушакову). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://talkslovar.ru/s8820.html>
12. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавче право України: підручник / І. Г. Богатирьов. – К.: Правова Єдність, 2008. – 351 с.
13. Кримінально-виконавче право України: підручник / В. М. Трубников [та ін.]; за ред. В. М. Трубникова; Міністерство освіти і науки України, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х.: Право, 2001. – 379 с.
14. Козаков О. А. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі: теорія та практика реалізації / О. А. Козаков // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». – 2012. – № 2(3).
15. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/print1361968359944922>
16. Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, затверджена наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0016-04/print1361968359944922>
17. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14>.
18. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву / М. И. Бажанов. – К.: Вища шк., 1980. – 216 с.
19. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. – Х.: Одиссей, 2008. – 800 с.
20. Українська Радянська енциклопедія: в 12 т. / ред. кол. – К.: Головна редакція УРЕ, 1977. – Т. 4. – 542 с.
21. Крюк С. В. Особливості діяльності ізоляторів тимчасового тримання та ізоляції як складової режиму утримання затриманих осіб / С. В. Крюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2. – С. 317–325.
22. Буравльов Ю. М. Некоторые проблемы реализации функции режима в деятельности СИЗО / Ю. М. Буравльов // Проблемы совершенствования организации деятельности ИТУ: сборник научных трудов. – Рязань, 1986. – С. 104–109.

23. Яковець І. С. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань: монографія / І. С. Яковець. – Х.: Кроссероуд, 2006. – 208 с.

24. Автухов К. А. До питання ізоляції засуджених при виконанні покарання у виді арешту / К. А. Автухов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/2066/%CA>

Старосольская С. П. Понятие и система наказаний, не связанных с изоляцией лица.

Рассмотрены проблемные вопросы понимания понятия «система наказаний» и выделения ее подвидов. Осуществлен сравнительный анализ содержания и объема понятий «система наказаний, не связанных с изоляцией лица» и «система наказаний, не связанных с лишением свободы», дано определение первого из этих понятий. Обоснован вывод о том, что одним из критериев разделения системы наказаний на подвиды должен быть критерий «связь с изоляцией лица», а выделение понятия «система наказаний, не связанных с лишением свободы», противоречит законодательным реалиям и формальным законам логики.

Ключевые слова: *система, система наказаний, изоляция, лишение свободы, система наказаний, не связанных с лишением свободы, система наказаний, не связанных с изоляцией лица.*

Starosol's'ka S. P. Concept and system of punishments not connected with isolation of person.

The presence of unresolved problems connected with studying a system of criminal punishments and its subtypes has a negative impact on the further development of a science of criminal law and a practice of application of the Criminal Code of Ukraine (within both – General and Special parts). This issue does not allow to make specific changes to the current Criminal Code, to avoid arising practical problems while certain norms that establish criminal punishments for avoiding serving various types of punishments are applied to offenders. That's why this problem requires an immediate resolution.

Taking into consideration above mentioned the aim of this article is to carry out a thorough analysis of the concept «system of punishments» (its subtypes), to form a definition of a notion «punishments not connected with isolation of person» and to make its comparative analysis with the contents and scope of the concept «punishments not connected with imprisonment».

The author particularly concludes that it is not advisable to divide punishments into those which are connected with imprisonment and those that are not connected with imprisonment as the definition of the term «imprisonment» does not establish a clear distinction of this kind of punishments from other its types. Although such definitions characterize and establish the features of certain punishment under the Criminal Code of Ukraine,

The article gives the idea that it is correct to present such subtypes of system of punishments as «punishments connected with isolation» and «punishments not connected with isolation». There is such a notion as «isolation», the essence of which is primarily associated with the deprivation of the possibility to contact with other people and separate a person from the social environment, etc. This very notion allows to differentiate the punishments to independent subsystems.

Thus, the author makes a conclusion that the key feature that integrates punishments associated with isolation of the person is a forced isolation in a penal institution. And of course for punishments not connected with isolation the main feature is the lack of isolation that has the effect of maintaining a certain social status, her/his family and social relationships, professional qualifications, etc.

To sum it up, the system of punishment not connected with isolation is the range of punishments which are not related to the restriction of social relations, work, family relationships, etc. These punishments are set in a certain order. They are definitely foreseen under Criminal Code of Ukraine. I. e. all punishments except arrest, detention in a disciplinary military unit, imprisonment for a fixed term, lifelong imprisonment.

Стаття надійшла 22 січня 2014 р.

УДК 343.123:343.46

Д. В. Фальшовник

РЕЙДЕРСТВО ЯК РІЗНОВИД ПРОТИДІЇ ЗАКОННІЙ ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто окремі ознаки рейдерства, форми і методи його вчинення. Зазначено, що рейдер – це фізична або юридична особа, яка спеціалізується на перехопленні оперативного керівництва підприємством чи заволодінні його власністю, використовуючи спеціально інсценований бізнес-конфлікт та інші заходи. Охарактеризовано види «білих», «чорних» рейдерів і тринмейлерів, надано їх досконале визначення. Зазначено, що діяння здійснюється шляхом незаконного поглинання чи захоплення одного суб'єкта господарювання або частини його власності іншим. Аргументовано, що рейдерство – це комбінована (економічна, юридична, організаційна, інформаційна) діяльність, спрямована на заволодіння бізнесом. Визначено етапи здійснення рейдерства. Виокремлено такі основні форми і методи діяльності рейдерів: дестабілізація роботи підприємства; судові позови щодо непроведення зборів та призначення судового виконувача обов'язків щодо управління та ін.

Ключові слова: рейдерство, форми, методи, причини, особа злочинця, підготовка до злочину.

Постановка проблеми. В процесі дослідження встановлено, що сьогодні в Україні відбувається активний перерозподіл власності. На нашу думку, така тенденція має об'єктивний характер. Такі процеси пов'язані з переливанням капіталів від одних власників до інших. Загалом у цивілізованому світі такий процес оцінюється позитивно, оскільки дозволяє переводити капітали з менш ефективних галузей економіки у більш ефективні, від слабких власників до сильних. Йдеться про удосконалення ринкового механізму, активізацію капіталу.

Водночас сучасні кризові умови створили надзвичайно сприятливе середовище для активізації кримінально-тіньової діяльності, окремим аспектом якої є рейдерство. Організована злочинність формує не тільки «паралельну» економіку, а й відповідні владні кримінальні структури, які все більше загрожують існуванню держави.

Мета статті – дослідження форм рейдерства та основних способів його вчинення.

Стан дослідження. Наукові дослідження юристів, економістів та напрацювання практиків М. Арманова, Г. Вознюка, В. Глушкова, О. Джужи, А. Загороднього, О. Кальмана, А. Кінаха, В. Захматова, О. Користіна, В. Крутова, М. Погорецького, П. Пригунова, В. Картавцева, А. Кушнарьова, Я. Монастирського, В. Куца, А. Орлеана, П. Орлова та інших, що присвячені питанням вивчення рейдерства, наводять різні його визначення і види. Це, зокрема, «біле», «чорне», «сіре» тощо захоплення підприємства. Шляхи і практичні прийоми, пов'язані зі своєчасною протидією незаконному захопленню підприємств в Україні, є актуальними і потребують більш ґрунтовніших досліджень [1, с. 22].

Нині А. Г. Загородний, Г. Л. Вознюк виділяють три види рейдерів «білих», «чорних» та гринмейлерів:

– рейдер «білий» – особа (юридична або фізична), котра, використовуючи прогалини в корпоративному законодавстві, прагне встановити свій контроль над певним підприємством і пропозиція якої, на відміну від небажаної пропозиції, є прийнятною для цього підприємства. Такі рейдери застосовують стандартний набір прийомів щодо маніпулювання акціями та частками підприємства, а також використовують суперечність між власниками бізнесу;

– рейдер «чорний» – особа (юридична або фізична), котра намагається встановити свій контроль над певним підприємством, але є небажаною для нього. В арсеналі таких рейдерів – різні протиправні

прийоми, зокрема фальсифікація та незаконне вилучення документів підприємства, підкуп суддів, прокурорів, чиновників місцевих адміністрацій, а також силові захоплення підприємства [2, с. 624];

– гринмейл – діяльність акціонера, який володіє мізерною часткою акцій, спрямована на одержання надприбутку за допомогою спекуляцій або зловживань своїми правами акціонера стосовно підприємства; корпоративний шантаж, суть якого полягає у придбанні певною особою (рейдером) невеликого пакету акцій у міноритарних акціонерів (бажано блокуючого) і реалізації своєї політики щодо діяльності підприємства або продажу рейдером мажоритарним акціонерам свого пакета акцій за значно завищеною ціною [2, с. 158].

Термін «рейдер» (англ. *raider*, від *raid* – нападник) [3, с. 490].

Рейдер – це фізична або юридична особа, яка спеціалізується на перехопленні оперативного керівництва підприємством чи заволодінні його власністю, використовуючи для цього спеціально інсценований бізнес-конфлікт та інші заходи [4, с. 8].

Рейдерство – вилучення майна на законних підставах, в основі виникнення яких лежать прогалини в законі або системні недоліки функціонування державних інститутів (судової та правоохоронної систем, системи реєстрації юридичних осіб тощо) [5].

О. Г. Кальман та А. М. Погорецький виділяють чотири основні способи захоплення підприємства: через акціонерний капітал; через кредиторську заборгованість; через органи управління; шляхом оспорування підсумків приватизації [6, с. 150].

Вітчизняний учений Д. В. Зеркалов як рейдерство визначає процес захоплення власності фірми або перехоплення оперативного управління за допомогою спеціально створеного та розіграного бізнес-конфлікту [4, с. 8].

А. Ю. Кірсєв у своїх працях визначає рейдерство як систематичну проектну діяльність на ринку корпоративного контролю, що спрямована на протиправне отримання контролю над активами інших суб'єктів економічної діяльності із завданням їм економічного та інших видів збитків [7, с. 4].

З. З. Тарханова у своїй дисертаційній роботі дає визначення рейдерству через похідне поняття «рейдер» – найнятий професіонал, який використовує кримінальні методи захоплення чужої власності, як-от: підроблення документів, фальсифікація судових рішень, знищення реєстру, все, що дозволяє захопити контрольний пакет акцій, ліквідні активи, товари, немайнові активи підприємства [8, с. 5].

Виклад основних положень. Рейдерство – це незаконне поглинання чи захоплення одного суб’єкта господарювання або частини його власності іншим. За суттю – це комбінована (економічна, юридична, організаційна, інформаційна) діяльність, спрямована на заволодіння бізнесом. Рейдерське захоплення не є розбійницьким нападом. Це ретельно спланована акція, підготовка якої може здійснюватися впродовж декількох років. Великі рейдерські структури мають величезний штат різноманітних фахівців: це економісти, юристи, менеджери та особи, основним завданням яких є збирання інформації. Рейдерське захоплення передбачає декілька етапів: інформаційний – збирання корисної інформації щодо підприємства, обраного жертвою (щодо активів, господарської діяльності, продукції, фінансового стану, засновників, керівників, емітованих цінних паперів тощо); підготовчий – створення негативного інформаційного фону щодо підприємства з використанням засобів масової інформації задля його дискредитації перед менеджерами та акціонерами; акціонерний – скуповування через підставних осіб акцій підприємства в дрібних акціонерів, заміна власників і керівництва; судовий – з метою формування умов для арешту акцій, часток або майна подання надуманих позовів у суди, відкриття карних справ; силовий – захоплення підприємства, формування паралельного органу управління, фізичний контроль над підприємством; поглинання – узаконення прав нових власників.

Основними об’єктами рейдерів є ВАТ (відкриті акціонерні товариства) та ЗАТ (закриті акціонерні товариства), хоча під їх атаки потрапляють і ТОВ (товариства з обмеженою відповідальністю), що є фінансово нестабільними, у яких існує конфлікт між власниками.

С. С. Чернявський, О. Є. Користін та Я. В. Монастирський вивчаючи дослідження західних фахівців, і стверджують, що їх рейдери виконують роль «санітарів бізнесу» і в такий спосіб сприяють його економічному розвитку, зокрема вони:

- усувають від управління бізнесом неефективний менеджмент;
- запобігають зловживанням солідних акціонерів;
- реструктуризують підприємства, що нерезультативно працюють. Урешті власники атакованої компанії навіть виграють від «вдалої» рейдерської атаки, оскільки вартість їх акцій (разом із вартістю акцій, придбаних рейдером) збільшується. По суті, інститут «рейдерства» став одним із найважливіших інструментів захисту інтересів міноритарних акціонерів [9, с. 97].

Останнім часом цей термін застосовується для позначення фактів протиправного захоплення підприємств, що, на жаль, набуло в Україні масового характеру. Так, за різними даними, протягом останніх двох років було здійснено від двох до трьох тисяч рейдерських атак. Суспільна небезпечність рейдерства полягає не лише в посяганні на власність окремих осіб, а й на економічну безпеку держави загалом, оскільки призводить до руйнування ефективно працюючих підприємств, загострює соціальне напруження, знижує інвестиційну привабливість України.

Практика набуття всупереч волі власника права власності на підприємства (або ту частку, яка дає можливість контролювати їхню діяльність) не є надзвичайною подією за умов ринкових економічних відносин. Але у розвинутих країнах для досягнення цієї мети використовуються суто економічні методи: у дрібних власників акції скуповуються за ціною, значно вищою від тієї, яку може запропонувати емітент. Таким чином формується контрольний пакет, який і дає можливість контролювати діяльність підприємства.

С. Москаленко зазначає, що випадки рейдерства в його різноманітних проявах можна спостерігати в різні часи, і майже в усіх країнах із ринковою економікою.

Це явище, як правило, викликане різними чинниками: недосконалістю законодавства, бажанням іноземних компаній увійти на ринки інших країн тощо. Рейдерство можна порівняти з середньовічним піратством [10, с. 117].

У результаті дослідження встановлено, що дії рейдерів можуть бути скеровані на задоволення особистих потреб таких агресорів, шляхом захоплення підприємств, фірм, акціонерних товариств із метою подальшого перепродажу та наживи, а також на замовлення окремих осіб за певні дивіденди, винагороду чи надання відповідних послуг.

У цьому контексті можемо виокремити такі основні форми і методи діяльності рейдерів:

- дестабілізація роботи підприємства;
- судові позови щодо непроведення зборів та призначення судового виконувача обов'язків щодо управління;
- відкриття кримінального провадження;
- переоформлення акцій на свою користь із порушенням чинного законодавства;
- зрив проведення чергових зборів акціонерів;
- скуповування акцій у міноритарних акціонерів;

- проведення додаткової емісії на великі суми із порушенням прав основних акціонерів;
- забезпечення підтримки незаконних рішень судів і державних органів через корумпованих чиновників;
- заміна усього керівництва підприємства, його перепродаж із метою ліквідації.

Узагальнюючи численні публікації визнаних фахівців у галузі злиттів та поглинань, можна виділити такі способи рейдерства:

- 1) крадіжка акцій;
- 2) маніпуляції з реєстром;
- 3) підкуп посадових осіб;
- 4) силове захоплення товариства.

На нашу думку, основною причиною виникнення та поширення рейдерства є недосконалість чинного законодавства, особливо тієї його частини, яка регулює корпоративне право, діяльність акціонерних товариств.

Механізм протиправного захоплення підприємства є добре організованим, продуманим, цілеспрямованим і комплексним заходом, що вимагає від його ініціаторів (рейдерів) значних інтелектуальних і фінансових ресурсів. Так, у багатьох випадках під час здійснення захоплення підприємств рейдери використовують прогалини законодавства, намагаючись надати своїм діям видимість законних, але це тільки зовнішній вигляд дій, оскільки будь-який рейд є відверто кримінальним діянням.

Спеціалісти вказують на те, що рейдерів можна притягнути до суду за окремими статтями Кримінального кодексу, але на практиці це відбувається нечасто. Правоохоронцям складно довести факт рейдерства – досудові розслідування надто заплутані, а висококваліфікованих слідчих не вистачає, щоб розібратися у всіх діяннях корпоративного конфлікту [11].

Безкарність рейдерів та пасивність органів влади розбещує суспільство, а будь-які заходи у сфері боротьби з рейдерством будуть неефективними за відсутності в керівництві країни політичної волі та конструктивного консенсусу з цього питання.

Іншою причиною виникнення та поширення рейдерства є корупція. Спеціалісти зазначають, що рейдеру атакувати простіше та й вибір засобів полегшується, якщо останній заручиться допомогою конкретних представників державних органів. Так, «Антирейдерський союз підприємців України» зауважує на тому, що окремі представники

державних органів не тільки не перешкоджають рейдерам, але й фактично виконують їх замовлення.

У багатьох випадках поширенню рейдерства сприяє і бездіяльність правоохоронних органів. Передусім це стосується органів прокуратури, які не завжди реагують на порушення вимог Цивільно-процесуального та Господарського процесуального кодексів України, а також інших законів під час розгляду суддями позовів, ініційованих рейдерами.

А. Орлеан та Р. Дурдієв стверджують, що проблема криміналізації рейдерства обумовлюється складністю цього явища. По-перше, рейдерство може вчинятися кількома альтернативними або сукупністю різних дій (ухвалення неправосудного рішення суду, незаконні дії службової особи, підrobка документів, фальсифікація доказів, примушування до вчинення правочину чи відмови від його вчинення, самоправство або застосування фізичного насильства). По-друге, у вчиненні таких дій можуть брати участь різні співучасники (замовник або особа, в інтересах якої вчиняються рейдерські дії; особа, яка безпосередньо організовує рейдерську схему, а також виконавці незаконних дій – складових рейдерської схеми тощо). Очевидно, що окремі випадки рейдерства можуть надзвичайно відрізнитись один від одного, і тому складно поєднати всі різновиди рейдерства в одному складі злочину. Означена ситуація обумовлює існування двох різних шляхів вдосконалення кримінального законодавства з метою протидії рейдерству [12, с. 86].

Н. О. Гуторова доводить, що в Україні (як і в більшості пострадянських країнах) злиття та поглинання підприємств часто відбувається не для оптимізації їх економічної діяльності, а скоріше з метою привласнення чужого майна [13, с. 9].

І тому, на наш погляд, буде помилкою називати суто економічне явище, пов'язане з поглинанням чи злиттям підприємств, терміном «рейдерство», що більше стосується правової сфери в Україні і відповідно має суттєву кримінальну складову – відверто захоплення чужої власності, поєднане з корупцією у судових органах.

Ми вважаємо, що рейдерство саме для України – це завжди складний і високоінтелектуальний, найчастіше саме злочинний бізнес, тобто кримінальний, як, наприклад, зазначають вчені О. Г. Кальман та А. М. Погорецький [6, с. 155].

Протиправна діяльність рейдерів має індивідуальний характер і водночас можна визначити загальні риси цього явища:

1) підроблення документів, які надаються для державної реєстрації, що вносяться до відомостей про юридичну особу.

2) підроблення друку і підпису нотаріуса на заяві про державну реєстрацію змін, що вносяться до відомостей про юридичну особу.

3) державна перереєстрація права на власність і розпорядження юридичною особою здійснюється без експертної перевірки достовірності цих документів, які надаються від імені власників підприємства в органи податкової служби. Така ситуація складається через те, що органи податкової адміністрації не мають можливості і не зобов'язані за законом проводити масові експертизи достовірності підписів і друку на документах, що їм надаються.

4) підроблення договору купівлі-продажу (оренди) майна підприємства.

5) підроблення документів, які дають право на здійснення операцій із акціями компанії-мети (без участі суду). Це можуть бути рішення зборів і акціонерів, виписки з реєстру акціонерів акціонерного товариства.

Дії зловмисників базуються на тому, що законна процедура підтвердження достовірності підпису фізичних осіб на документах про перехід права власності на цінні папери прописана недостатньо жорстко.

Тому можна виділити такі негативні наслідки рейдерства в Україні:

– корумпованість системи органів державної влади і управління;

– порушення основоположних прав і свобод людини і громадянина (права на власність, права на таємницю листування та кореспонденції, права на особисте життя, права на вільне зайняття підприємницькою діяльністю, права на захист своїх порушених прав тощо);

– завдання суттєвих збитків системі господарювання країни;

– погіршення авторитету правоохоронних та судових органів;

– створення гострих соціальних проблем тощо [14, с. 62].

Висновок. Отже, проаналізувавши наукові погляди українських та зарубіжних вчених щодо рейдерства, нами встановлено особливості цього явища, що пояснюється здебільшого відсутністю належного його нормативно-правового закріплення і виступає як процес захоплення підприємницьких структур у власність проти волі її власників/власника, що здійснюється шляхом реалізації різних

протиправних дій з боку захоплювача з метою швидкого перепродажу об'єкта.

1. Панасенко Р. А. Щодо криміналізації та тлумачення «рейдерства» в Україні / Р. А. Панасенко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. Спецвипуск. – 2010. – № 5. – С. 21–29.

2. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородний, Г. Л. Вознюк. – 3-тє вид., доп. та переробл. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2011. – 844 с.

3. Словник іншомовних слів / Уклад.- С.М. Морозов, Я.М. Шкарупа.- М.: Наук. думка, 2000.- 680 с.

4. Зеркалов Д. В. Рейдеры: пособие / Д. В. Зеркалов. – К.: КИТ, 2007. – 188 с.

5. Рейдер (економіка). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.

6. Кальман О. Г. Рейдерство: причини та заходи протидії / О. Г. Кальман, М. А. Погорецький // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Зароріжжя: ЗЮІ ДДУВС, 2009. – № 3. – С. 150–160.

7. Киреев А. Ю. Рейдерство в российской экономике: сущность, тенденции и возможности противодействия / А. Ю. Киреев: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 / А. Ю. Киреев. – М., 2005. – 21 с.

8. Тарханова З. З. Функционирование института рейдерства в РФ: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. экон. наук: спец. 09.00.01 / З. З. Тарханова. – Владикавказ, 2008. – 23 с.

9. Чернявський С. С. Поняття та сутність рейдерства. Стан і перспективи поширення цього явища в Україні. Розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ: зб. метод. рек. / С. С. Чернявський, О. Є. Користін, Я. В. Монастирський; за заг ред. П. В. Коляди. – К.: УВПД ГШ МВС України, 2010. – С. 96–144.

10. Москаленко С. Рейдерство: загальна характеристика, окреслення проблем боротьби / С. Москаленко // Юридичний журнал. – К.: Юстініан, 2007. – № 3(57). – С. 117–119.

11. Привалов А. Рассуждение о рейдерстве по методе барона Кювье / А. Привалов, А. Волков. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.comurptionet.ru/>.

12. Орлеан А. Щодо криміналізації рейдерства / А. Орлеан, Р. Дурдієв // Вісник прокуратури. – К.: ГПУ, 2007. – № 8(74) – С. 83–88.

13. Гуторова Н. О. Щодо встановлення кримінальної відповідальності за рейдерство / Н. О. Гуторова // Юридичний радник. – 2007. – № 2. – С. 6–9.

14. Берлач Ю. А. Правове визначення рейдерства / Ю. А. Берлач // Південноукраїнський правничий часопис. – Одеса: ОДУВС, 2009. – № 1. – С. 60–62.

Фальшовник Д. В. Рейдерство как разновидность противодействия законной хозяйственной деятельности.

Рассматриваются отдельные признаки рейдерства, формы и методы его совершения. Отмечено, что рейдер – это физическое или юридическое лицо, которое специализируется на перехват оперативного руководства предприятием или завладении его собственностью, используя для этого специально инсценированный бизнес-конфликт и другие мероприятия. Подана характеристика видам рейдеров «белых», «черных» и гринмейлеров и поданы совершенные определения.

Отмечено, что оно осуществляется путем незаконного поглощения или увлечения одного субъекта ведения хозяйства или части его собственности другим. За сутью рейдерство – это комбинированная (экономическая, юридическая, организационная, информационная) деятельность, направленная на завладение бизнесом. Определены этапы осуществления рейдерства. В данном контексте выделены такие основные формы и методы деятельности рейдеров: дестабилизация работы предприятия; судебные иски относительно непроведения собраний и назначения судебного исполнителя обязанностей относительно управления и др.

Ключевые слова: рейдерство, формы, методы, причины, лицо преступника, подготовка к преступлению.

Falshovnyk D. V. Raiding as a kind of counter to the legitimate governmental activities of households.

In the article examined separate signs of corporate raid, form and methods of his feascance. It is marked that a raider it a physical or legal person that is specialized on intercept of operative guidance by an enterprise or laying hands on his property, using a frameup business-conflict and other measures for this specially. Description is given to the types of raiders «white», «black» and grimmeler and they are given perfect determination.

It is marked that illegal absorption or fascination of one subject of menage or part of his property comes true by a way other. After essence corporate raid. it is the combined (economic, legal, organizational, informative) activity sent to laying hands on business. The stages of realization of corporate raid are certain. Such basic forms and methods of activity of raiders are in this context distinguished: destabilization of work of enterprise; court claims in relation to not holding meeting and setting of judicial performer duties in relation to a management and other.

It is marked that a mechanism of fascination of enterprise is до-бпе by the carefully thought out, purposeful and complex measure that requires from his initiators (raiders) of considerable intellectual and financial resources organized.

Yes, in many cases during realization of fascinations of enterprises raiders are used by the blanks of legislation, trying to give visibility of legal to the actions, but where only there is original appearance of actions, as any raid is frankly a criminal act.

Certain general lines of raiders that carry individual character: imitations of documents, that appear for state registration, that brought in to information about a legal entity; an imitation of printing and signature of notary is on a statement about state registration of changes that is brought in to information about a legal entity and other.

Key words: capture, forms, methods, reasons, criminal, preparation to the crime.

Стаття надійшла 1 листопада 2013 р.

УДК 343.359

О. Г. Ярема

ФІНАНСОВО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВАЛЮТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Порушено питання фінансово-правового регулювання валютної системи. Аргументовано, що розвиток сучасних валютних відносин в Україні потребує їх належного правового регулювання. Ця обставина призводить до необхідності наукового аналізу змін, що відбуваються, а також теоретичного осмислення питань фінансово-правового регулювання валютних відносин. Підкреслено, що науковий аналіз валютно-правових відносин відображає дуалізм права, суперечливу єдність публічних і приватних засад у регулюванні валютних відносин, міжгалузевий характер валютного законодавства, комплексну правову природу валютної відповідальності. Ці фактори актуалізують питання про правову природу, галузеву приналежність, правову долю валютного права. Зазначимо, що фундаментальні основи валютного права формуються під впливом конституційно-правових норм.

Ключові слова: валюта, фінансова система, валютна система, фінансово-правове регулювання, валютна діяльність.

Постановка проблеми. За своєю природою загалом відносини у сфері валютної діяльності мають публічний і комплексний характер. Відповідно, вони регулюються нормами різних галузей національного права, зокрема нормами фінансового права. Фінансово-правове регулювання валютних відносин нещодавно сформоване і зумовлює формування напрямів правотворчої та правозастосовної діяльності. Слід

зауважити на тому, що правова основа цих відносин до нині належно не сформована. Зазначена обставина має вплив на правозастосовну практику в цій галузі. У цьому зв'язку сукупність норм, які регулюють розглянуті відносини, потребує удосконалення і систематизації відповідно до динаміки розвитку самих валютних відносин, що потребує подальшого опрацювання та вирішення, особливо у зв'язку з прагненням вступу України до Європейського Союзу.

Стан дослідження. Дослідженню різних аспектів валютного регулювання були присвячені роботи українських вчених-адміністративістів, зокрема: В. Б. Авер'янова, І. В. Арістової, І. Л. Бородіна, І. П. Голосніченка, С. Т. Гончарука, Є. В. Додіна, Р. А. Калюжного, В. К. Колпакова, М. В. Коваліва, Т. О. Коломоєць, О. В. Кузьменко, В. П. Нагребельного, О. І. Остапенка, В. Г. Перепелюка, М. М. Тищенко, Ю. С. Шемшученка, Х. П. Ярмакі та інших. Окремі аспекти, які так чи інакше стосуються діяльності контрольно-ревізійної служби, були предметом дослідження вчених Д. А. Бекерської, Л. К. Воронової, Е. С. Дмитренко, О. П. Орлюк та інших.

Недостатність наукових досліджень у цій галузі слугує основною перешкодою під час створення ефективної системи державного регулювання валютної діяльності. Ці обставини викликають необхідність пошуку і вибору комплексних підходів у наукових дослідженнях, присвячених інституту валютного регулювання з погляду на адаптацію законодавства Європейського Союзу у правову систему України.

Метою цієї статті є вироблення теоретичних підходів до визначення інституту фінансово-правового регулювання валютної системи України.

Виклад основних положень. Необхідність наукового осмислення проблем фінансово-правового регулювання валютної системи обумовлена такими причинами.

По-перше, нині створені об'єктивні передумови для переходу на вищий якісний рівень правового регулювання валютних відносин. Так, в Україні сформувався валютний ринок, створені основи правового механізму валютних відносин, напрацьована практика реалізації валютного законодавства, з'явилася можливість рецепції норм зарубіжного валютного права. Все це вимагає системного наукового узагальнення з метою вдосконалення нормативних актів у досліджуваній сфері.

По-друге, внесення змін у 2012 році у Положення про валютний контроль мало на меті створити передумови для подальшої лібералізації сучасних валютних відносин. Цей процес безпосередньо стосується

тенденції входження України до Європейського союзу, що вказує на необхідність вирішення завдання приведення валютного законодавства країни відповідно до міжнародних стандартів та вимог.

Якщо розглянути сучасні валютні відносини у генезі, то можна зробити такі висновки.

1991 року у зв'язку зі зміною політичної та економічної системи в нашій державі пішла в минуле командно-адміністративна тенденція управління економікою загалом і валютним ринком зокрема, що призвело до скасування цілого спектру валютних обмежень.

Проводячи аналогію з промислово розвиненими країнами (наприклад, США, Японія), не можна стверджувати, що наша країна досягла того рівня економічного розвитку, який допускає повну лібералізацію валютного законодавства (у вказаних країнах нині значно розширені права резидентів, знято основні обмеження на операції, які здійснюються нерезидентами, регулювання руху капіталу забезпечується ринковим механізмом та інструментами грошово-кредитної політики).

Процес лібералізації є еволюційним, оскільки країна повинна досягти такого рівня розвитку економіки, коли її національна валюта стає вільно конвертованою, а конкурентоспроможність визначається ринковими показниками на світових валютних біржах. Ці позитивні тенденції з неминучістю супроводжуються вдосконаленням нормативної бази, яка покликана чітко регламентувати і можливість участі держави в регулюванні економіки країни, і умови такої участі.

Сучасна Україна належить до країн із перехідною економікою, тому валютні обмеження сьогодні не можуть бути скасовані повністю. Характерною ознакою більшості таких держав є наявність валютних обмежень у валютному законодавстві, як і встановлення механізму контролю за дотриманням цих обмежень.

У новій редакції Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» як цілі встановлено забезпечення реалізації єдиної державної валютної політики, а також стабільності валюти і внутрішнього валютного ринку України. Реалізація зазначених цілей передбачає наявність відповідного правового регулювання валютних відносин (зокрема, їх фінансово-правового регулювання).

У науці фінансового права не вироблений єдиний підхід щодо віднесення тих чи інших внутрішньогалузевих утворень до Загальної або Особливої частин фінансового права.

Фінансова система, подана як сукупність суспільних відносин, є системоутворюючим фактором побудови системи Загальної та Особливої частин фінансового права. У цьому випадку сукупність норм, які формують галузеву сферу валютної діяльності, належить до Загальної частини фінансового права.

Зазначені норми, що регулюють валютні відносини, належать до групи фінансово-галузевих правових утворень (наприклад, інститут грошового обігу, обліку), норми яких приводять в дію всю систему фінансів, що розглядається як система централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів (наприклад: державний, регіональні, муніципальні бюджети, позабюджетні фонди тощо).

Валютна діяльність лише опосередковано сприяє процесам акумулювання, перерозподілу та використання всіх зазначених фондів, тоді як до Особливої частини фінансового права обґрунтовано прийнято відносити внутрішньогалузеві фінансово-правові утворення, що регулюють суспільні відносини щодо акумулювання, перерозподілу та використання того чи іншого конкретного фонду грошових коштів (наприклад, бюджетне право).

Отже, до Загальної частини фінансового права належать норми, які імперативно регулюють відносини у сфері валютної діяльності в напрямі встановлення та введення валютних обмежень, а також валютного контролю за дотриманням цих обмежень, що формують інститут фінансового права – валютне регулювання.

Зміст поняття «валютне регулювання» ширше, ніж поняття «правове регулювання валютної діяльності». Це пояснюється тим, що валютне регулювання як процес, окрім застосування правових норм, передбачає застосування і низки інших способів впливу на об'єкт регулювання. Зокрема, як ширше поняття воно охоплює заходи з економічного та організаційного впливу на учасників валютної діяльності [3].

Зміст поняття «правове регулювання валютної діяльності», своєю чергою, ширше від змісту поняття «фінансово-правове регулювання валютної діяльності». Це пояснюється тим, що валютні відносини (у широкому значенні) регулюються комплексно нормами різних галузей національного права. Так, крім фінансово-правових норм, ці відносини регулюються нормами конституційного, адміністративного, цивільного права.

Розмежування названих понять і виявлення їх співвідношення сприяє вдосконаленню правозастосовної діяльності. У зазначеному

контексті доцільно розглянути питання розвитку системи органів валютного регулювання і валютного контролю.

Етапи еволюції системи органів валютного регулювання і валютного контролю були пов'язані з економічною і політичною ситуацією в країні. Отже, можна виділити сім етапів еволюції системи органів валютного регулювання і валютного контролю:

- перший етап (1917–1986 рр.) – період жорсткої державної монополії;
- другий етап (1986–1987 рр.) – лібералізація зовнішньоекономічної діяльності;
- третій етап (1991–1992 рр.) – прийняття Закону СРСР «Про валютне регулювання»;
- четвертий етап (1992–1995 рр.) – вступ України в МВФ і Міжнародний банк реконструкції та розвитку;
- п'ятий етап (1995–1997 рр.) – установа валютного коридору;
- шостий етап (1998–2005 рр.) – жорсткість адміністративних заходів валютного контролю за репатріацією валютної виручки від експорту та обґрунтованістю імпортних платежів;
- сьомий етап (2005 р. – донині) – лібералізація валютних відносин.

Зміни у законодавстві сприяли появі нових інститутів у сфері валютного регулювання. Поява у валютних правовідносинах таких спеціальних суб'єктів, як агент валютного контролю, є наслідком загальної тенденції до перерозподілу функцій держави загалом, і в сфері валютної діяльності, зокрема. Держава як публічний суб'єкт, наділений суверенітетом, перерозподіляє функції в галузі управління не тільки між органами спеціальної компетенції, а й передає частину цих функцій іншим суб'єктам.

Тенденція передачі частини публічних повноважень у сфері валютної діяльності агентам валютного контролю аналогічна актуальному нині процесу створення саморегульованих організацій.

Із метою ефективності застосування положень Декрету щодо валютного регулювання та валютного контролю слід доповнити нормами, що встановлюють загальні принципи валютного регулювання такі принципи:

- дозволеності (незаборонене законом – дозволено);
- виключно нормативного підходу до запровадження обмежень;

– тлумачення всіх непереборних сумнівів, протиріч і неясності актів валютного законодавства України, актів органів валютного регулювання та актів органів валютного контролю на користь резидентів і нерезидентів;

– заборони надання зворотної сили актам валютного законодавства України та органам валютного регулювання, що встановлює нові обов'язки для резидентів і нерезидентів або погіршують їх становище [4, с. 341].

Виведення зазначених принципів, як загальних основ валютного законодавства, дозволить систематизувати норми про валютне регулювання та валютний контроль, які санкціонують ці встановлення.

Валютний контроль є елементом валютного регулювання, який має на меті, по-перше, нагляд за дотриманням валютного законодавства та актів органів валютного регулювання (п. 2 Положення про валютний контроль), а так само за повнотою і достовірністю обліку та звітності з валютних операцій; по-друге, прийняття оперативних заходів впливу на правопорушників.

Що стосується валютного моніторингу, то, з одного боку, він є складовою валютного контролю в частині спостереження та виявлення правопорушень у зазначеній сфері, а з іншого – основним джерелом оперативної інформації для цілей формування валютної політики України. Аналіз норм валютного законодавства дозволяє зробити висновок, що система валютного регулювання може бути розширена третім елементом – валютним моніторингом. Отже, система валютного регулювання – це сукупність таких елементів:

- установлення валютних обмежень;
- валютний контроль за їх дотриманням;
- валютний моніторинг.

Нині стоїть проблема недостатньо чіткого розмежування повноважень органів валютного контролю та недосконалості механізму взаємодії з ними. Завдання органів державного валютного контролю неконкретні, межі їх відповідальності розмиті, а діяльність координується недостатньо. Фахівцями одностайно визнається необхідність створення єдиної концепції і системи державного фінансового контролю [5, с. 212].

Можливо, найкраща організація валютного контролю – зосередження його в межах спеціалізованого органу, який забезпечував би однакове вирішення питання, що стосується низки галузей управління, а також володів би можливістю застосування заходів адміністративно-

го примусу за строгого обмеження їх правовими положеннями. Отже, вважаємо за необхідне створити спеціальний орган, покликаний здійснювати валютний контроль, у зв'язку з чим слід було б прийняти закон «Про службу валютного контролю».

Відсутність закріплення на легальному рівні таких основних понять у сфері валютної діяльності, як «валютне регулювання» та «валютний контроль», призводить до порушення принципу визначеності в розглянутій правовій сфері. Це породжує колізії між окремими правовими нормами і допускає їх довільне тлумачення.

У цьому контексті з метою внесення доповнень до Декрету про валютне регулювання та валютний контроль і на підставі узагальнення та систематизації визначень, запропонованих раніше вченими в галузі фінансового права, можна сформулювати такі визначення понять «валютне регулювання» та «валютний контроль».

Валютне регулювання – це діяльність державних органів (органів валютного регулювання) щодо встановлення порядку обігу валютних цінностей, зокрема й правил володіння, користування і розпорядження ними.

Валютний контроль – це діяльність держави в особі уповноважених органів та агентів валютного контролю щодо виконання контрольних функцій під час здійснення операцій, пов'язаних із переходом права власності та інших прав на валютні цінності, ввезенням і пересиланням в Україну, вивезенням і пересиланням з України валютних цінностей, а також операцій нерезидентів у валюті України.

Висновки. Фінансова політика держави, спрямована на лібералізацію валютного регулювання, в інституціональному аспекті сприяла появі комерційних банків, виходу юридичних осіб та громадян-підприємців на зовнішній ринок, становленню та розвитку дозвольного порядку здійснення операцій із валютними цінностями. Одночасно відбувалося посилення державного регулювання валютних відносин для недопущення фінансових правопорушень і злочинів. Фінансово-правова і кримінальна політики держави спрямовані на недопущення відмивання грошей, витоку капіталів.

Остання обставина актуалізується у зв'язку окресленням керівництвом країни завданням перетворення в повноцінний світовий фінансовий центр. Аналіз сучасного стану понятійного і категоріального апарату валютного права зумовлює необхідність уточнення їх складу, приведення юридичної граматики валютного права відповідно до потреб подальшого розвитку предмета фінансового права, суміжних

галузей права, практичних потреб сучасної валютної політики як невід'ємної частини фінансової політики держави.

1. Постанова правління Національного Банку України від 08.02.2000 № 49 «Про затвердження Положення про валютний контроль». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/>

2. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.

3. Про концепцію проекту Закону України про валютне регулювання: Постанова Верховної Ради України від 08.02.2000 № 49 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 43. – Ст. 315.

4. Мочерний С. В. Економічна теорія: навч. посібник / С. В. Мочерний. – 4-те вид., стереотип. – К.: Академія, 2009. – 640 с.

5. Воронова Л. К. Фінансове право України: навч. посібник / Л. К. Воронова. – К.: Правова єдність, 2009. – 395 с.

Ярема О. Г. Финансово-правовое регулирование валютной системы Украины.

Затрагивается вопрос финансово-правового регулирования валютной системы. Развитие современных валютных отношений в Украине требует их надлежащего правового регулирования. Данное обстоятельство ведет к необходимости научного анализа, а также теоретического осмысления вопросов финансово-правового регулирования валютных отношений. Научный анализ валютно-правовых отношений отражает дуализм самого права, противоречивое единство публичных и частных начал в регулировании валютных отношений, межотраслевой характер валютного законодательства, комплексную правовую природу валютной ответственности. Все эти факторы в совокупности актуализируют вопрос о правовой природе, об отраслевой принадлежности, правовой судьбе валютного права так, как фундаментальные основы валютного права задаются под влиянием конституционно-правовых норм.

Ключевые слова: валюта, финансовая система, валютная система, финансово-правовое регулирование, валютная деятельность.

Yarema O. H. Financial and legal regulation of the monetary system Ukraine.

The article raises questions of financial and legal regulation of the monetary system. The development of modern exchange relations in Ukraine requires their proper regulation. This fact leads to the need for a scientific analysis of the changes taking place, as well as theoretical understanding of issues of financial and legal regulation of monetary relations. Scientific analysis of monetary and legal relations

reflects the dualism of the law itself, the contradictory unity of public and private foundations in the regulation of monetary relations, interdisciplinary nature of the currency legislation, the complex legal nature of monetary liability. All these factors combine to actualize the question of the legal nature of the industry sector, the legal fate of the foreign exchange law. Fundamentals exchange rights are given under the influence of constitutional law. The financial system is represented as a set of social relations is a factor in creating systems of construction of general and specific parts of finance. In this case, a set of rules that shape the foreign exchange activities of the branch is to the total of the finance. These rules govern monetary relations; belong to the financial sector legal entities, rules which set in motion the whole system of finance, which is treated as a system of centralized and decentralized funds of funds. Best practice exchange controls – focus it within a specialized body that would provide the same solution to the problem concerning the number of branches of government, and possessed the ability to use administrative enforcement actions in strict limitation of legal provisions.

Key words: *currency, financial system, monetary system, financial regulation, monetary operations.*

Стаття надійшла 8 січня 2014 р.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК [343.123.12:343.341](477)(043.3)

Л. Ф. Гула

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ, ЯК ОДНА З ФОРМ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗАГРОЗИ ФІНАНСОВОМУ РИНКУ

Охарактеризовано легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, що вчиняються організованими злочинними групами, та заходи протидії їм. Підкреслено, що небезпека групової злочинності полягає не в кількості вчинених злочинів, а в загрозі цього явища, адже вона посягає на органи управління та влади, заражає їх корумпованістю, впливає на стан суспільства, її зростаючі масштаби негативно впливають на економічний процес розвитку держави, демократизацію суспільного життя країни. Зауважено, що грошові кошти, інше рухоме і нерухоме майно організовані злочинні утворення легалізують, використовуючи низку фінансових, фінансово-господарських операцій. Визначено, що легалізація доходів, отриманих незаконним шляхом, нині перетворилися в найбільш прибутковий вид незаконного підприємництва у світі. Організатори злочинних груп для надання допомоги щодо відмивання коштів залучають висококваліфікованих фінансових консультантів та аналітиків, адвокатів, аудиторів та ін.

Ключові слова: легалізація, злочинні групи, злочинні доходи, фінансові операції, органи протидії.

Постановка проблеми. Розпочавши демократичні перетворення, Україна зіштовхнулася зі значними перешкодами на шляху побудови нових суспільно-політичних і економічних відносин, зі зростанням злочинних проявів. Кримінальна небезпека перебуває в епіцентрі найбільш гострих проблем, які тривожать суспільство, вона створює серйозну загрозу життю, здоров'ю, правам і свободам громадян, суспільству й національній безпеці держави.

Світовим співтовариством визнано, що легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, стала глобальною загрозою економічній і політичній безпеці суспільству. Водночас, у зв'язку з активним розвитком банківської системи, технологічним удосконаленням здійснення фінансових операцій, спостерігається наявність злочинних транснаціональних організацій, які використовують світову банківську систему для фінансування тероризму та вкладення «брудних» коштів у світову економіку, що спричиняє виникнення системи загроз для фінансових ринків України.

Для України проблеми боротьби з відмиванням «брудних» грошей та капіталів, протидії офшорному бізнесу є надзвичайно важливими, оскільки значна частина вітчизняного капіталу витікає з країни саме через банківську систему. У багатьох випадках ці капітали повертаються на батьківщину вже у формі іноземних інвестицій із відповідними «пільговими» умовами.

Сучасна злочинність характеризується, з одного боку, організованістю, а з іншого – економічною спрямованістю. Особливу суспільну небезпеку становлять злочини у сфері економіки, вчинені організованими злочинними угрупованнями, тобто злочини, що поєднують ці дві основні риси сучасної злочинності. Такі злочини вчиняють із використанням складних фінансово-господарських схем і протидією розкриттю й розслідуванню.

У зв'язку з активним розвитком фінансової системи, технологічним удосконаленням здійснення фінансових операцій, проникненням у національну економіку транснаціональної злочинності, створенням системи загроз для фінансових ринків України, протидія відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, потребує усвідомлення природи та чинників поширення цього суспільно небезпечного явища, а також відповідного правового забезпечення, узгодженого з міжнародними стандартами.

Стан дослідження. Проблеми щодо протидії злочинам, пов'язаним із легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, досліджували вітчизняні вчені та практики: М. М. Андреев, С. Н. Баліна, Г. М. Бірюков, В. М. Бутузов, О. Ф. Долженков, М. В. Джига, Л. М. Доля, В. К. Грищук, О. Ф. Каївець, Я. Ю. Кондратьев, Р. О. Коніжай, О. Є. Користін, М. В. Корнієнко, В. С. Мицишин, Н. М. Мироненко, С. І. Ніколаюк, Д. Й. Никифорчук, В. М. Попович, Г. М. Потинка, О. Б. Сахарова, А. Г. Семчук, М. С. Хруппа, В. І. Шакун, І. В. Цюприк, А. І. Ярмоленко та ін.

Виклад основних положень. Економічне зростання сучасного суспільства нерозривно пов'язане із запобіганням різноманітним загрозам, які особливо набувають свого поширення у період реформування економічної системи. Серед основних загроз набули поширення складні та небезпечні для нашої держави соціально-економічні явища: тіньова економіка і особливо її кримінальна складова, організована злочинність з її проникненням у систему економічних відносин, корупція на усіх щаблях державного управління, витік капіталу за кордон за наявності дефіциту інвестиційних ресурсів.

Небезпека групової злочинності полягає не в кількості вчинених злочинів, а в загрозі, яка надходить з цього явища. Вона посягає на органи управління та влади, заражає їх корумпованістю, впливає на стан суспільства, її зростаючі масштаби, негативно відображається на економічному процесі розвитку держави, демократизації суспільного життя країни.

Сучасна групова злочинність, яка переростає в організовану і схильна до нескінченного зростання, використовує нові можливості (законні чи незаконні) для отримання надприбутків, що у кінцевому результаті може призвести до заволодіння владою та завдати значної шкоди міжнародному співтовариству.

Легалізація доходів, здобутих злочинним шляхом, як вид злочинної діяльності організованих злочинних утворень недостатньо вивчена юридичними науками і в Україні, і в державах Європи і СНД. Незважаючи на те, що кримінальним законодавством Росії, Німеччини, Швеції, Франції, Англії, інших європейських держав передбачена кримінальна відповідальність за легалізацію незаконних доходів, під час розслідування та судового розгляду виникає чимало проблем.

Більшість дослідників механізм легалізації злочинних доходів розглядає як уведення кримінальних грошей у легальний обіг через банківсько-фінансові установи, підприємницьку та іншу економічну діяльність. Організовані злочинні групи, злочинні організації (спільність) легалізують злочинні доходи шляхом здійснення банківських, фінансово-господарських, зовнішньоекономічних та інших господарських операцій, придбання рухомого і нерухомого майна, правових документів, інших документів, що виконують роль грошового еквівалента.

Безумовно, для легалізації, тобто введення злочинних доходів у легальний обіг, злочинці використовують різноманітні способи. На нашу думку, способом легалізації злочинних доходів є система дій,

прийомів, операцій, методів впливу, що спрямовані на досягнення злочинної мети – введення кримінальних доходів у легальний обіг.

Аналіз оперативної інформації, матеріалів слідчої практики в Україні і РФ дозволяє виділити чотири основні групи способів легалізації злочинних доходів організованими групами, злочинними організаціями, спільнотами, а саме: 1) способи легалізації рухомого майна, здобутого злочинним шляхом; 2) способи легалізації нерухомого майна, здобутого в результаті злочинної діяльності або участі у ній; 3) способи легалізації документів, що виконують роль грошового еквівалента; 4) способи легалізації правових документів, що підтверджують право володіння рухомим або нерухомим (одночасно рухомим і нерухомим) майном, або його частиною, здобутих у результаті злочинної діяльності або участі у ній.

Ефективність і небезпечність того чи іншого способу легалізації злочинних доходів залежить від ретельно продуманих і заздалегідь запланованих системи дій, прийомів, операцій та методів впливу на суб'єктів підприємницької діяльності, службових осіб банківських, фінансово-кредитних установ, державних службовців владно-управлінських органів. Зокрема, це можуть бути понадустановні, фіктивні, протиправні дії суб'єктів підприємницької, зовнішньоекономічної та іншої господарської діяльності; операції банківських, кредитно-фінансових установ. Організатори злочинного бізнесу заздалегідь планують і використовують методи впливу на службових осіб банківських, фінансово-кредитних установ, владно-управлінських органів, суб'єктів підприємницької діяльності (незалежно від форм власності). Це: дача хабара; прямий підкуп (не окремої послуги, а безпосередньо державного службовця, тобто його благонадійності для постійної підтримки); погрози, шантаж, здирництво та інші примусові (фізичні і психічні) методи, що застосовуються щодо фізичних і юридичних осіб.

Грошові кошти, інше рухоме і нерухоме майно організовані злочинні утворення легалізують, використовуючи низку фінансових, фінансово-господарських операцій.

Водночас організатори злочинного бізнесу виконують різні основні та проміжні активні протиправні дії для забезпечення ефективної і безпечної легалізації рухомого і нерухомого майна. До найпоширеніших із них належать: утворення комерційних структур (банків, фірм) в Україні та за її межами; придбання об'єктів приватизації, іншої нерухомості на підставних осіб; використання електронної пошти при перерахуванні грошових коштів у іноземній валюті на рахунок підстав-

ної компанії або в рахунок оплати господарської операції за межами України; фіктивна поставка товарів, ніби замовлених для державних потреб, за які постачальники не отримують оплату, тощо.

У вітчизняній юридичній літературі є чимало поглядів на те, що таке «відмивання» доходів. Безперечним і спільним для міркувань, висловлених у різні часи, є те, що «відмивання» – це передусім спосіб (механізм) надання правомірності злочинно здобутим прибуткам та надприбуткам [1, с. 70–72; 2, с. 57; 3, с. 357].

Учені-криміналісти під легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, насамперед розуміють:

- виведення «брудних» коштів зі сфери обігу тіншового капіталу з наданням видимості їх законного походження [4, с. 99–100];

- обумовлену об'єктивними та суб'єктивними чинниками, взаємопов'язану із середовищем і в ньому відображену систему дій суб'єкта;

- типові схеми (типології), що полягають у здійсненні в певній послідовності «елементарних» фінансових і господарських операцій [5, с. 32–37];

- невід'ємну складову технологій злочинного збагачення, тобто комплексів взаємопов'язаних злочинних дій, що поєднані в єдиний ланцюг злочинної поведінки, де власне легалізація є останньою ланкою [6].

Отже, деякі вчені стверджують, що «відмивання» (легалізація) злочинних доходів – це приховування їх існування, незаконного походження та використання без ідентифікації доходів, одержаних незаконним шляхом [7, с. 15].

Спосіб учинення злочину складається з комплексу дій: підготовки, вчинення і приховування слідів злочину. У зв'язку з цим істотне значення для методики розслідування зазначених злочинів має виявлення ознак, властивих тому чи іншому способу легалізації злочинних доходів, які можна об'єднати в три групи:

- пов'язані з використанням організованими злочинними групами, організаціями, спільністю прийомів, дій, операцій, методів впливу під час підготовки до легалізації;

- пов'язані з використанням організованими злочинними утвореннями прийомів, дій, операцій з уведення вказаних доходів у законну економіку, політичні інститути, засоби масової інформації;

- пов'язані з використанням організаторами злочинного бізнесу прийомів, операцій, методів впливу з приховування, маскуванню слідів і наслідків легалізації.

Особливістю ситуації, що виникла, є використання злочинними групами банківської системи України, де активно пристосовують її до забезпечення потреб функціонування тіньової економіки та легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом.

Особливу небезпеку в кредитно-фінансовій системі становлять фірми-посередники і так звані «конвертаційні центри», діяльність яких нерозривно пов'язана з банківськими установами, що безпосередньо використовуються як інструмент за проведення банківських операцій із переведення безготівкової грошової маси в готівку з легальної економіки в тіньову та навпаки.

Легалізація за сутністю – це діяльність із виведення «брудних» грошових коштів із тіньової сфери економіки і розміщення (інтеграція) їх у сфері законного обігу за допомогою фінансових операцій та інструментів, а саме: договорів купівлі-продажу, позики чи кредитування, легальної підприємницької діяльності, або тіньової економіки (відкриття та використання фіктивних фірм) тощо.

Така злочинна діяльність не має національних кордонів. Постійно зростаюча інтегрованість світової банківської системи, відсутність міждержавних бар'єрів для переміщення капіталу сприяють спрощенню легалізації незаконно отриманих доходів [8, с. 34].

Організовані угруповання посилюють свої позиції через монополізацію окремих видів економічної діяльності, використовуючи відсутність надійних механізмів захисту ринкових відносин, прагнуть зберегти панівне становище в розподільчій сфері, блокують процес реформ, лобіюють прийняття необхідних законів та інших нормативних актів.

Вчені та практики констатують, що легалізація доходів, отриманих незаконним шляхом, нині перетворилася в найбільш прибутковий вид незаконного підприємництва у світі. Організатори злочинних груп для надання допомоги щодо відмивання коштів залучають висококваліфікованих фінансових консультантів та аналітиків, адвокатів, аудиторів та ін.

Науковці і практики підкреслюють, що «брудні» кошти проникають у легальну економіку з подальшим установленням фінансового контролю за діяльністю підприємницьких структур. Це призводить до подальшої криміналізації економіки й суспільства, підпорядкування економічних важелів та політичної влади злочинним угрупованням [9, с. 11].

Проблема боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, належить до невирішених і в Україні, і в інших промислово розвинених країнах. Тому боротьба з цим особливо небезпечним злочинним посяганням була і залишається в центрі уваги таких міжнародних організацій, як ООН, Рада Європи, Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (РАТР) та ін. Про це свідчить низка міжнародних правових актів. Зокрема, Віденська конвенція ООН «Про боротьбу з незаконною торгівлею наркотичними засобами і психотропними речовинами» (1988 р.), Конвенція Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом» (1990 р.), Сорок рекомендацій РАТР (1990 р., 1996 р., 2003 р.) та ін.

Для визначення державної протидії вказаним злочинам необхідно використовувати досвід міжнародних спеціальних органів.

Міжнародними спеціальними органами, які протидіють відмиванню коштів, зокрема організованим злочинним групам, є:

1. Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей, яка здійснює координацію роботи щодо боротьби з відмиванням коштів, заснована в Парижі 1989 року. Основна мета цієї групи – розкриття спроб намагання відмивання злочинних коштів. Незважаючи на широкий спектр дії, до її складу входять лише розвинені країни Заходу, а також Гонконг.

Основними завданнями цього спецоргану є перевірка підготовленості національних служб, які відстежують легалізацію незаконно отриманих коштів (поліція, банківські системи та служби із боротьби з економічною злочинністю).

На прикладі цієї групи були організовані декілька менших корпоративних груп, включаючи азіатсько-тихоокеанську та карибську групи з відмивання коштів.

1990 року ця організація прийняла 40 рекомендацій, які нині вважаються основою механізму з недопущення відмивання коштів. Вони визначають ідентифікацію діючих суб'єктів банківських операцій, ведення обліку, який дозволяє державним органам відстежувати такі операції, а також правовий захист при повідомленнях про підозрілі операції. Ці рекомендації ратифіковані в Україні [10, с. 25].

Група міжнародних фінансових дій (CAPI) – створена 1989 року за ініціативою Президента Франції Ф. Міттерана. Її метою є оцінка

результатів діяльності співтовариства щодо припинення використання банків і фінансових інститутів для відмивання коштів та його подальшого вдосконалення.

Членами САРІ є: Німеччина, Греція, Австрія, Австралія, США, Франція, Бельгія, Канада, Данія, Іспанія, Італія, Японія, Великобританія, Швеція.

У рамках нарад САРІ, які проводяться з 1990 року щорічно, відпрацьовуються конкретні рекомендації щодо розвитку та вдосконалення національного і кримінального законодавства, пропозиції щодо розвитку міжнародного співробітництва в галузі боротьби з легалізацією коштів.

Міжнародна організація кримінальної поліції – Інтерпол – здійснює координацію діяльності правоохоронних органів країн-учасниць щодо попередження та розслідування легалізації коштів, розробляє та приймає рекомендації [11, с. 154].

На рівні держави протидія кримінальним операціям із відмивання коштів є однією з актуальних проблем боротьби зі злочинністю. Великі комерційні структури (банки або фірми), володіючи розгалуженою мережею дочірніх (контрольованих) фірм, особливо в регіонах, легко можуть приховати фінансові операції практично будь-якої величини. Необхідно врахувати, що відстежити ланцюжок операцій при численності задіяних філій фірм надзвичайно складно. Основною метою злочинних злочинних груп є отримання надприбутків, які потрібно якось легалізувати (відмити) [12, с. 86].

Основні рекомендації державам-учасникам такі: оголосити відмивання «брудних» грошей злочином; здійснити низку ефективних заходів із метою виявлення, арешту, конфіскації легалізованих грошей; реалізувати ефективну систему встановлення особи клієнтів та впровадити процедури ведення обліку фінансовими установами; впровадити практику повідомлення компетентних органів влади про факти сумнівних угод за виникнення підозр про те, що в обігу знаходяться кримінальні кошти; підтримувати тісне співробітництво між державами під час здійснення операцій правоохоронного спрямування в боротьбі з відмиванням «брудних» коштів та ін. [13, с. 22–25].

Для держав, які вирішили приєднатися до Конвенції РЄ 1990 р., це могло означати необхідність суттєвої зміни національного законодавства. У п. 1 ст. 6 Конвенції («Правопорушення, пов'язані із відмиванням коштів») зазначено, що кожна сторона вживає законодавчих

та інших заходів, щоб кваліфікувати як правопорушення такі діяння, якщо вони вчинені умисно:

1) перетворення або передачу власності, з усвідомленням, що така власність є доходом, з метою приховування або маскуванню незаконного походження власності або з метою сприяння будь-якій особі, залученій у вчинення предикатного злочину, уникнути правових наслідків її дій;

2) приховування або маскуванню справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, стану, переміщення прав стосовно власності або володіння нею, з усвідомленням, що така власність є доходом, а також з урахуванням правових систем сторін, та ін.

Низка держав, які приєдналися до Конвенції, відразу внесли у своє законодавство суттєві доповнення поняття легалізації, а також посилення відповідальності за злочини. У Великобританії з 1994 р. діє закон, відповідно до якого працівники всіх банків, які не повідомили правоохоронним органам про незвичні, підозрілі переміщення грошових коштів, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності та отримати від 2 до 14 років позбавлення волі. У Нідерландах набув чинності закон, який зобов'язував банківських працівників інформувати правоохоронні органи про надходження на рахунки своїх клієнтів сум понад 25 тис. гульденів. Аналогічні норми є у США, Італії та інших країнах [13, с. 34].

Кримінальне законодавство держав по-різному визначає коло діянь, відмивання доходів від яких є злочином. Кримінальне законодавство деяких держав визначає злочином відмивання доходів, отриманих від будь-яких незаконних дій (Росія, Казахстан). В інших до злочинів входить легалізація доходів тільки від злочинів (Білорусія, Польща, Франція); у ще інших вважають, що злочином є легалізація доходів лише від чітко визначеного переліку діянь (Німеччина, Україна).

Крім цього, значний інтерес становить положення Конвенції (1990 р.), що закріплюють заходи, яких повинні вжити держави на національному рівні. Серед таких у ст. 2 насамперед вказується на можливість вилучення знарядь здійснення злочину і доходів від них чи майна, вартість якого відповідає цим доходам.

У сучасних умовах одним із напрямів протидії відмиванню коштів, отриманих злочинним шляхом, руйнування фінансової бази злочинності, а також оздоровлення економіки є виключення можливості розпоряджатися отриманими незаконним шляхом доходами. З цієї

метою, наприклад, правова система Російської Федерації включає широкий набір норм і міжнародного, і внутрішнього, права.

У російській правовій системі, наприклад, вилучення знярядь здійснення злочинів і доходів, отриманих від злочину, позначається словосполученням «звернення в дохід держави» (ст. 86 КПК РФ). Під «конфіскацією» розуміється міра покарання, обумовлена судом за тяжкі й особливо тяжкі злочини, скоєні з корисливих мотивів, що виражається в примусовому безоплатному вилученні у власність держави усього чи частини майна, що є власністю засудженого (ст. 52 КК РФ).

Водночас варто вказати, що відповідно до російського законодавства вилучення знярядь злочину, речей, вилучених із цивільного обігу (наприклад, наркотиків, зброї), цінностей, придбаних злочинним шляхом, є конфіскацією майна, оскільки всі ці й аналогічні речі не можуть бути не тільки власністю засудженого, але взагалі не є об'єктом речових прав фізичних осіб.

Висновки. Організовані злочинні групи, злочинні організації легалізують злочинні доходи шляхом здійснення банківських, фінансово-господарських, зовнішньоекономічних та інших господарських операцій, придбання рухомого і нерухомого майна, правових документів, інших документів, що виконують роль грошового еквіваленту.

Для визначення заходів державної протидії вказаним злочинам необхідно використовувати досвід міжнародних спеціальних органів, наявність українських нормативно-правових актів та особливості функціонування економіки.

1. Дудоров О. Чи сплинуть «брудні гроші» на поверхню. Легалізація злочинних прибутків, проблеми кримінально-правової протидії / О. Дудоров // Віче. – 1998. – № 1. – С. 70–72.

2. Сопільник Р. Л. Проблемні питання розслідування легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом / Р. Л. Сопільник // Збірник наукових праць Львівського університету бізнесу та права. – 2010. – № 4. – С. 57–61.

3. Лесів А. В. Розслідування легалізації (відмивання) грошей та майна, нажитих злочинним шляхом / А. В. Лесів // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Львів: ЛІВС. – № 3. – С. 356–368.

4. Матусовський Г. А. Особливості формування криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом / Г. А. Матусовський // Питання боротьби зі злочинністю. – Х., 2004. – Вип. 9. – С. 94–101.

5. Шепитько В. Ю. Преступные технологии легализации (отмывания) денежных средств и способы их разоблачения: науч.-практ. пособие / В. Ю. Шепитько. – Х., 2002. – 245 с.

6. Про практику застосування законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 квіт. 2005 р. № 5 // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 5 (57). – С. 11.

7. Соловій Я. І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: монографія / Я. І. Соловій, В. В. Дутка, А. В. Дутка. – Івано-Франківськ: Надвірнянський друк, 2008. – 231 с.

8. Корнієнко В. В. Легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом як певна технологія злочинного збагачення з використанням банків / В. В. Корнієнко // Фінансове право. – Ірпінь: НУДПС України, 2011. – № 1(15). – С. 33–36.

9. Коляда П. «Випрані» гроші-2 (Проблеми застосування у практичній діяльності ст. 209 КК України) / П. Коляда // Юридичний вісник. – 2002. – № 21. – С. 10–14.

10. Марчук Р. П. Взаємодія правоохоронних органів на міжнародному рівні у боротьбі з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом / Р. П. Марчук // Криміналістичний вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 2 (10). – С. 24–31.

11. Ніколаюк С. І. Проблеми оперативного забезпечення протидії легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом / С. І. Ніколаюк, А. Г. Семчук // Науковий вісник НАВСУ. – К., 2003. – С. 153–161.

12. Кримінологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайліченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 203 с.

13. Кернер Х.-Х. Отмывание денег: Путеводитель по действующему законодательству и юридической практике / Х.-Х. Кернер, З. Дах; предисл. А. З. Жалинского; пер. с нем. Т. Родионовой, Дж. Войновой. – М.: Международные отношения, 1996. – 40 с.

Гула Л. Ф. Легализация доходов, полученных преступным путем, которые осуществляются организованными группами, как одна из форм экономической угрозы финансового рынка.

Охарактеризована легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем, которые совершаются организованными преступными группами и меры противодействия им.

Подчеркнуто, что опасность групповой преступности заключается не в количестве совершенных преступлений, а в угрозе, которая выходит от этого явления. Она посягает на органы управления и власти, заражает их коррумпированностью, влияет на состояние общества, ее растущие масштабы негативно отражаются на экономическом процессе развития государ-

ства, демократизации общественной жизни страны. Денежные средства, другое движимое и недвижимое имущество, организованные преступные образования будут легализовать, используя ряд финансовых, финансово-хозяйственных операций.

Определено, что легализация доходов, полученных незаконным путем, в настоящее время превратились в наиболее прибыльный вид незаконного предпринимательства в мире. Организаторы преступных групп, для предоставления помощи относительно отмывания средств, привлекают квалифицированных финансовых консультантов и аналитиков, адвокатов, аудиторов и др.

Gula L. F. Legalization of proceeds from crime committed by organized groups, as a form of economic threats to financial market.

Legalization (washing) of the profits got an evil-operating way is described, that accomplished by the organized criminal groups, and measures counteractions to them.

Underline, that the danger of group criminality consists not in an amount tanned crimes, but in a threat that goes out from this phenomenon. She trenches upon the organs of management and power, infects them corrupted, influences on the state of society, her growing scales negatively affect economic process of development of the state, democratization of public life of country. Monetary resources, other personal and immovable chattels organized criminal educations will legalize using the row of financial, financially-economic operations.

Certainly, that legalization of profits, got by an illegal way, presently grew into the most profitable type of illegal enterprise in the world. The organizers of criminal groups for the grant of help in relation to washing of money attract highly skilled of financial consultants and analysts, advocates, public accountant and other The criminal legislation of the different states is analysed that is differently determined by the circle of acts, washing of profits from that is a crime.

Certainly, that criminal groups are organized, criminal organizations will legalize criminal profits by realization of bank, financially economic, external economic and other economic operations, acquisition of the personal and immovable chattels, legal documents, other documents that carry out the role of money equivalent. For determination of measures of state counteraction to the indicated crimes it is necessary to use experience of the international special bodies, presence of the Ukrainian normatively-legal acts and feature of functioning economy.

Key words: *laundering, criminal groups, criminal profits, financial operations, bodies of counteraction.*

Стаття надійшла 31 жовтня 2013 р.

МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ БІОМЕТРИЧНОГО МЕТОДУ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЗА ГЕОМЕТРІЄЮ ОБЛИЧЧЯ В СИСТЕМАХ ВІДЕОСПОСТЕРЕЖЕННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Розглянуто сучасні тенденції використання біометричних технологій, зокрема методик ідентифікації особи за відбитками пальців, геометрією обличчя та райдужною оболонкою ока.

Здійснено порівняння цих методик на основі FAR та FRR, згідно з яким найбільш надійним визнано розпізнавання за райдужною оболонкою ока. Визначено, що на значній відстані можлива ідентифікація лише за геометрією обличчя.

Розглянуто міжнародний досвід використання такої ідентифікації в системах відеоспостереження, надано пропозиції щодо її використання в правоохоронних органах України.

Ключові слова: *біометрія, методи біометричної автентифікації, ідентифікація за обличчям, системи відеоспостереження, системи контролю та управління доступом.*

Постановка проблеми. Злочинці в своїй діяльності використовують найновіші технології, тому для ефективної протидії правоохоронні органи повинні використовувати останні досягнення науки та техніки.

Системи відеоспостереження використовуються для охорони ризичних об'єктів і громадського порядку за кордоном і в Україні. Наприклад, у м. Перемишль (Республіка Польща) поліція використовує 16 відеокамер (чисельність населення м. Перемишль – 75 тисяч осіб), у м. Жешові – 17 відеокамер для нагляду за громадським порядком (чисельність населення м. Жешова – 150 тисяч осіб) [1, с. 91].

Також у Республіці Польща записи з камер відеоспостереження широко використовуються під час розгляду в судах протиправних дій футбольних уболівальників. За результатами судових рішень правопорушники вносяться в національну базу даних і не допускаються на подальші футбольні матчі [2, с. 207].

Рис. 1. Пулт моніторингу дотримання громадського порядку в комісаріаті поліції м. Жешова

Кількість об'єктів і громадських місць, де встановлюються відеокамери, постійно зростає. Зокрема, у м. Львові до проведення Чемпіонату Європи з футболу «Євро-2012» коштами МВФ було встановлено 24 відеокамери для охорони громадського порядку. 2014 року ЛМУ ГУ МВС України у Львівській області планує встановити ще 30 відеокамер у центральній частині м. Львова. Монітори для спостереження будуть установлені в новій будівлі міського управління міліції [3].

Актуальним є питання автоматизації роботи таких систем, тобто забезпечення автоматичного розпізнавання осіб, доступ яких на об'єкт небажаний, або таких, які скоїли правопорушення чи перебувають у розшуку. Вирішення цього питання можливе за допомогою біометричних технологій.

Стан дослідження. Проблемам використання біометричних технологій присвячено достатньо публікацій і у відкритих, і закритих літературних джерелах, зокрема, таких учених, як: В. С. Барсуков, Ю. А. Брюхомицький, О. М. Гречишкіна, Г. Двоєносова, М. Двоєносова, О. В. Дубчак, В. П. Захаров, А. І. Иванов, М. Н. Казарин, С. П. Козирев, Г. А. Кухарев, А. О. Корченко, Н. С. Мацьків, К. І. Підгайна, М. О. Полєнніков, В. І. Рудешко, І. В. Урсуленко.

Важливість наукового здобутку та внеску у теорію і практику інформаційної безпеки згаданих учених складно переоцінити. Аналіз

літературних джерел дає підстави стверджувати, що у процесі проектування, створення і експлуатування біометричних систем є певні недоліки, які знижують ефективність їх функціонування.

Метою статті є розгляд сучасних тенденцій використання біометричних технологій та надання пропозицій щодо застосування методу ідентифікації за геометрією обличчя в системах відеоспостереження правоохоронних органів України.

Завданнями дослідження є розгляд методів біометричної ідентифікації особи, їх порівняння та обґрунтування можливості використання в системах відеоспостереження на основі міжнародного досвіду.

Виклад основних положень. Біометрія – це «наукова дисципліна, що вивчає способи вимірювання різних параметрів людини з метою встановлення подібності або різниці між людьми та виділення однієї конкретної людини з множини інших людей» [4]. Або, за іншим визначенням, «біометрія – це ідентифікація людини за унікальними, властивими тільки їй біологічними або поведінковими ознаками» [5, с. 14].

З точки зору поширеності біометричних методик виділяють «три великі біометрики»: ідентифікація за відбитками пальців, за геометрією обличчя та за райдужною оболонкою ока. Як вважають деякі вчені, системи ідентифікації за відбитками пальців охоплюють більше половини ринку біометричних технологій, системи на основі технології розпізнавання за геометрією обличчя – 13–18%, а системи на основі ідентифікації за райдужною оболонкою ока – 6–9%. Надійність способів ідентифікації оцінюється за допомогою таких понять, і FAR (False Acceptance Rate – характеризує можливість помилкового пропуску особи, яка не має на це права) и FRR (False Rejection Rate – визначає вірогідність помилкової заборони доступу). Для методу ідентифікації за геометрією обличчя з використанням двох вимірів FAR становить 0,1–0,001%, FRR – 2,5–9,0%, а з використанням трьох вимірів FAR становить 0,0047%, FRR – 0,103% (що порівняно зі статистичною надійністю методу ідентифікації за відбитками пальців). Для методу ідентифікації за відбитками пальців FAR становить 0,1–0,001%, а FRR – 0,3–0,9%. Для методу ідентифікації за райдужною оболонкою ока FAR становить 0,00001%, а FRR – 0,13% [6].

Тобто найбільш надійним є розпізнавання за райдужною оболонкою ока. Але для розпізнавання осіб у системах відеоспостереження придатний лише метод ідентифікації за геометрією обличчя, оскільки

це єдиний метод, який дозволяє здійснювати ідентифікацію на значній відстані.

Але на ідентифікацію на значній відстані впливає якість відеокамери. Відеокамера повинна забезпечувати роздільну здатність зображення 320×240 пікселів на дюйм і швидкість 3–5 кадрів за секунду. У випадку забезпечення вищих параметрів роздільної здатності та частоти надійності впізнання значно зростає. Точність 3-D, а тим більше комбінованого (2-D + 3-D) методу, набагато вища, ніж точність 2-D-методу. У процесі ідентифікації виділяються та обробляються найбільш характерні параметри обличчя: форма носа, губ, брів, відстань між ними, на основі яких формуються цифрові моделі. Для точної ідентифікації достатньо 40 точок обличчя [5, с. 99–102].

Згідно з оглядом зарубіжного досвіду застосування методу біометричної аутентифікації людини Укрбюро Інтерполу в країнах Євро-союзу, США та в Ізраїлі використовують переважно способи біометричної автентифікації за відбитками пальців та за двовимірним зображенням обличчя. Але перевірка за двовимірним зображенням обличчя здійснюється, як правило, без використання спеціальних приладів, шляхом візуального порівняння обличчя особи з цифровим зображенням, що міститься в біометричному паспорті [7].

У зарубіжних країнах вже є неодноразові спроби використання методу ідентифікації за обличчям у системах відеоспостереження. Наприклад, практично вся територія м. Лондона вкрита системою відеоспостереження для запобігання та розкриття правопорушень. І, згідно з повідомленнями на сайті Dokumentika.org від 12.09.2012 р., у Лондоні за допомогою системи розпізнання облич, яка була розроблена до лондонської Олімпіади, заарештовано біля 2 тисяч осіб, причетних до мародерства під час масових безпорядків.

Згідно з даними цього ж сайту, ФБР розпочинає використання нової системи розпізнавання за обличчям, розробка якої коштувала \$1 млрд, що дозволяє шукати злочинців за матеріалами відеонагляду на основі бази даних фотографій з використанням 3-D-моделі голови особи [8].

Згідно з інформацією від 2 вересня 2013 року газета «Нью-Йорк Таймс» здобула урядові документи, відповідно до яких департамент держбезпеки США за контрактом вартістю більше \$5 млн. замовив фірмі «Electronic Warfare Associates» розробку технології «Biometric Optical Surveillance System (BOSS) at Stand-off Distance» (біометрична система дистанційного оптичного стеження). Ця система повинна

уможливлювати ідентифікацію особи за 3-D-зображенням обличчя на відстані до 100 м [9].

Ще до здійснення теракту 11 вересня 2001 року спецслужби США мали відомості про приналежність осіб, які його здійснили, до терористичних організацій, але неможливість здійснення контролю авіапасажирів з урахуванням баз даних спецслужб дозволила терористам успішно діяти.

Аналіз цих подій спричинив уведення біометричних документів у всьому світі [5]. Також це спричинило посилення заходів безпеки в галузі авіаперевезень.

На сайті bagnet.org 01.03.2013 р. повідомляється, що адміністрація лондонського аеропорту «Хітроу» спільно з авіакомпанією «Південноафриканські авіалінії» провела експеримент, суть якого полягала в тому, що під час реєстрації пасажира його обличчя сканується, а перед посадкою в літак здійснюється повторне сканування. Посадка дозволяється у випадку позитивної ідентифікації. На думку організаторів експерименту, це сприятиме більш швидкій посадці на літак [10].

Чимало розробників систем ідентифікації особи за геометрією обличчя вже перейшли від експериментів до випуску комерційних версій таких систем, доступних широкому загалу. Наприклад, японська компанія «NEC», яка ще 2008 року році розробила технологію розпізнавання облич із кадрів відео [5], на цьому етапі пропонує систему ідентифікації за обличчям «Facial Recognition». Вона дозволяє розпізнавати вікові зміни та ідентифікує особу з високою точністю. Може використовуватись на пунктах пропуску в аеропортах, на вокзалах та на прикордонних пунктах, у системах контролю доступу, дозволяє розпізнавати людей в натовпі, який рухається, обмежувати доступ на стадіони для «ультрас», які занесені в «чорні» списки. Технологія цієї компанії поділяє зображення на сегменти і фокусується лише на сегментах зі значною подібністю, що дозволяє розпізнавати навіть осіб у масках та окулярах [11].

Російська компанія ЗАТ «Папілон» розробила систему ідентифікації за зображенням обличчя «ПАПІЛОН-Поліфейс», яка дозволяє здійснювати автоматизований облік та ідентифікацію особи за зображенням обличчя. Джерелами зображень, які вводяться в базу даних, можуть бути графічні файли, цифрові фотоапарати, сканери. Можливий пошук і за зображенням, і за словесним описом. Фотографії осіб кодуються за антропометричними точками [12].

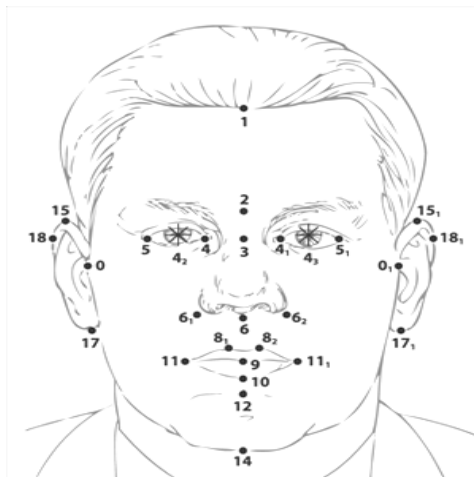

Рис. 2. Антропометричні точки, за якими кодуються фотографії в системі ПАПІЛОН-Поліфейс

Висновки. Використання систем відеоспостереження в діяльності правоохоронних органів України має тенденцію до зростання і з метою охорони громадського порядку, і в системах контролю та управління доступом.

Для збільшення ефективності використання цих систем доцільно застосовувати біометричний метод ідентифікації за геометрією обличчя. На біометричному ринку вже є достатня кількість пропозицій програмного забезпечення для таких систем.

Необхідним є держзамовлення на розробку програмного забезпечення для систем ідентифікації за обличчям, оскільки рівень підготовки програмістів у науково-дослідних установах України є достатнім для такої розробки.

Під час охорони громадського порядку такі інтелектуальні системи відеоспостереження дозволять покращити рівень попередження правопорушень та їх розкриття, виявляти осіб, які перебувають у розшуку.

Використання в системах контролю та управління доступом відеоспостереження з можливістю розпізнавання облич, а особливо в поєднанні з іншими біометричними методами ідентифікації осіб,

дозволить значно підвищити надійність охорони об'єктів та захисту інформації.

1. Гладун Ю. Я. Покращення стану громадського порядку та безпеки на дорогах шляхом встановлення камер відеоспостереження в м. Львові / Ю. Я. Гладун, О. І. Зачек, І. Ф. Люш, М. М. Короб'як // Проблеми діяльності кримінальної міліції в умовах розбудови правової держави: матер. наук.-звітної конф. фак. крим. міліції ЛьвДУВС (12 березня 2010 року). – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 90–96.

2. Зачек О. І. Застосування камер відеоспостереження для охорони громадського порядку / О. І. Зачек // Актуальні проблеми тактико-спеціальної підготовки та вогневої підготовки курсантів вищих навчальних закладів системи МВС України: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції (18 травня 2010 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 206–211.

3. Сало Т. А нас знімає камера... Львівська пошта від 21.11.2013 / Т. А. Сало. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivpost.net/lvivnews/n/23227>.

4. Двоеносова Г. Биометрия как наука, метод и способ документирования / Г. Двоеносова, М. Двоеносова // Управление персоналом. – 2009. – № 11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.top-personal.ru/issue.html?2039>

5. Захаров В. П. Використання біометричних технологій правоохоронними органами у XXI столітті: науково-практичний посібник / В. П. Захаров, В. І. Рудешко. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – 440 с.

6. Современные биометрические методы идентификации. Хабрахабр від 11.08.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://habrahabr.ru/post/126144>.

7. Огляд зарубіжного досвіду застосування методу біометричної аутентифікації людини Укрбюро Інтерполу від 29.06.2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://42827.ncbint00.web.hosting-test.net/?p=270>.

8. Участников беспорядков полиция «вычисляет» с помощью компьютерной технологии распознавания лиц // Dokumentika.org від 12.09.2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dokumentika.org/spetssluzhbi/uchastnikov-besporyadkov-v-londone-politsiya-vichislyaet-s-pomoschiu-kompiuternoy-technologii-raspoznavaniya-lits>.

9. Технологии биометрической идентификации по лицу могут повысить свою эффективность. 02 сентября 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://protivkart.org/main/3413-tehnologii-biometricheskoy-identifikacii-po-licu-mogut-povyisit-svoyu-effektivnost.html>.

10. В Английском аэропорту Хитроу тестируют новые биометрические технологии // Новини bagnet.org від 01.03.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www./news/tech/209142>.

11. Система идентификации по лицу Facial Recognition. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.nec.com/ru_RU/solutions/security/technologies/face_recognition.html.

12. Современные биометрические решения от ЗАО ПАПИЛОН, Россия. Система идентификации по изображениям лица ПАПИЛОН-Полифейс. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.papillon.ru/rus/229/?PHPSESSID=skmzutyatlqb>.

Захаров В. П., Зачек О. И. Возможности использования биометрического метода идентификации по геометрии лица в системах видеонаблюдения правоохранительными органами.

Рассмотрены современные тенденции использования биометрических технологий, в частности методик идентификации по отпечаткам пальцев, геометрии лица и радужной оболочке глаза. Осуществляется сравнение этих методик на основании FAR и FRR, согласно которому наиболее надежным признано распознавание по радужной оболочке глаза. Определено, что на значительном расстоянии возможна идентификация только по геометрии лица. Рассмотрен международный опыт использования такой идентификации в системах видеонаблюдения и предлагаются предложения её использования в правоохранительных органах Украины.

Ключевые слова: биометрия, методы биометрической аутентификации, идентификация по лицу, системы видеонаблюдения, системы контроля и управления доступом.

Zakharov V. P., Zachek O. I. Possibilities of using of the biometric method of facial geometry identification in video surveillance systems of law enforcement bodies.

The article deals with the modern trend of using biometric technology, including methods of identification by fingerprints, according to the geometry of the face and by the iris of the eye. The comparison between these techniques based on FAR and FRR, according to which the authentication method by the iris of the eye recognized most reliable. It was determined that only method of identification by the geometry of face suitable for facial recognition in video surveillance systems, as it is the only method that allows for identification at a considerable distance. We consider the international experience of such identification in video surveillance systems, including the Great Britain, the USA, Israel, Japan, and Russia. The requirements listed for quality camcorder that provides sufficient accuracy of identification. Commercial versions of identification systems by geometry of the face considered. The use of video surveillance systems in activity of law enforcement bodies of the Ukraine is growing, both in order to protect public order and control systems and access control. Summarized that the biometric identification method by the geometry of the face advisable to should be used to increase the efficiency of these systems, because enough offers of software already has for such systems at the

biometric market. Indicated that the level of programmers training is sufficient for development of software for identification systems by geometry of the face in research institutions in Ukraine and the state order it is necessary to such development. It was determined that such intelligent video surveillance system will allow both to improve the level of crime prevention and detection, and identify individuals who are wanted. It is concluded that the use of video surveillance with the ability to face recognition will significantly improve the reliability of guarding of objects and information security, especially when combined with other biometric methods identifying individuals in systems of access control.

Key words: *biometrics, biometric methods of authentication, face identification, video surveillance systems, checking and access control systems.*

Стаття надійшла 25 листопада 2013 р.

УДК 343.137.3

Ю. В. Лисюк

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УЧАСТІ ОБВИНУВАЧЕНОГО У СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Охарактеризовано загальні положення здійснення процедури судового розгляду у кримінальному провадженні. Зазначено, що процедура судового розгляду – основна стадія здійснення кримінального провадження, на якій ухвалюються ключові процесуальні рішення щодо учасників судового провадження, серед яких центральною фігурою є обвинувачений. Зосереджено увагу на проблемних питаннях проведення процедури судового розгляду в частині неможливості здійснення окремих процесуальних дій стосовно обвинуваченого.

Ключові слова: *обвинувачений, процесуальна дія, судове провадження, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми. У час, коли багато європейських країн мають статус сильної демократичної, правової держави, наша країна тільки розпочинає розуміти складність і вагомість набуття такого статусу. Одним із найважливіших кроків нашої держави у цьому напрямі було створення єдиної правової системи, особливо цього вимагала сфера дотримання прав людини. У цьому розрізі відчутним для суспільства було прийняття Кримінального процесуального кодексу європейського зразка.

Після його прийняття 2012 року було чимало зауважень стосовно норм кодексу з боку законодавців, науковців і громадян, але вони

здебільшого говорили про його досконалість. Однак з часом стало зрозуміло, що кодекс потребує уточнень й конкретизації. Справді, на нашу думку, він демократичний і спрямований на захист прав людини, однак містить чимало упущень і недоопрацювань.

Серед них, на нашу думку, – організація та проведення процедури судового розгляду після закінчення процедури досудового розслідування, в частині неможливості виконання певних категорій процесуальних дій, унеможливлення проведення процедури судового розгляду без участі окремих учасників кримінального провадження. Так, суд, дотримуючись норм чинного кодексу, не може розглядати справу без участі в ній обвинуваченої особи, та ухвалювати будь-які процесуальні рішення. Тому навіть бездоганно сформовані працівниками органів внутрішніх справ матеріали та доведена вина особи під час проведення досудового розслідування не гарантують доведення справи до логічного завершення під час проведення судового провадження.

Отож, питання, які виникають під час проведення судового провадження, набувають особливої актуальності та становлять окрему проблематику, зокрема неможливість здійснення окремих процесуальних дій щодо обвинуваченого, що, безумовно, потребує більш детального дослідження.

Стан дослідження. Різні аспекти здійснення кримінального провадження, зокрема питання, які настають під час здійснення судового розгляду, вивчали багато науковців. Окреслені проблеми були предметом дослідження в працях Ю. П. Аленіна, Є. М. Блажівського, Є. П. Бурдоля, Ю. М. Грошевого, М. М. Михеєнка, В. В. Назарова, В. Т. Нора, В. Я. Тація, В. М. Тертишника, Ю. В. Шепітька, М. Є. Шумила та ін.

Мета статті полягає у визначенні окремих питань здійснення судового провадження та з'ясуванні окремих процесуальних дій щодо обвинуваченого під час судового розгляду.

Виклад основних положень. Чинний Основний Закон держави – Конституція України (надалі – Конституція) – чітко визначає та регулює різні категорії прав і свобод людини в нашій державі. Загальні положення Конституції регулюють ці аспекти діяльності держави незалежно від статусу людини, зокрема йдеться про те, що будь-яка людина, зокрема та, щодо якої здійснюється судове провадження, має всі законні підстави на захист своїх прав.

Відповідно до ст. 21 Конституції усі люди вільні і рівні у своїх гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та

непорушними. Положення ст. 27 Конституції визначають, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Крім цього, норми ст. 55 Конституції передбачають, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право будь-якими, не забороненими законом, засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [1].

Отже, зазначимо, що чинна Конституція закріплює основні права і свободи людини, які є невідчужуваними, непорушними та захищаються судом. Треба наголосити на тому, що саме галузь кримінального процесуального права є тією, завдання якої відповідають Конституції.

Так, основним нормативно-правовим актом у сфері кримінального провадження в Україні є Кримінальний процесуальний кодекс (надалі – Кодекс), ключовим завданням якого є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності відповідно до своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, щодо жодної особи не був застосований необґрунтований процесуальний примус і щоб стосовно кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура, зокрема під час здійснення судового провадження [2].

На наш погляд, серед першочергових і основних положень Кодексу науковці дедалі більше звертають увагу на дотримання законності під час здійснення окремих процесуальних дій, оскільки будь-які процесуальні дії, незважаючи на стадію кримінального провадження, повинні бути своєчасними та неупередженими, але, на жаль, сьогодні стикаємося з проблематикою порушення не тільки певних процесуальних дій під час проведення досудового розслідування, а й на стадії судового провадження, що в умовах євроінтеграції нашої держави є, безумовно, неприпустимим.

Звичайно, не можна не припустити, і на це є певні ствердження, що процесуальні дії залежать від людини, яка їх здійснює, а людина,

своєю чергою, може мати й інші цілі, зокрема здійснювати ці дії, зважаючи на особистий інтерес.

Вагома кількість процесуальних дій у кримінальному провадженні виконується щодо обвинуваченого, але вони пов'язані із судовим провадженням, оскільки на стадії досудового розслідування та підготовчого провадження йдеться про особу, яка може бути підозрюваною. Якщо говорити про особу, яка є обвинуваченою, то вона набуває цього статусу тільки після пред'явлення обвинувального акта до суду.

З огляду на те, що питання здійснення судового провадження актуальні, на нашу думку, окремими напрямками дослідження мають бути загальні положення щодо судового провадження та окремі питання, пов'язані зі здійсненням окремих процесуальних дій щодо обвинувачено як учасника судового процесу.

Згідно із нормами ст. 318 Кодексу, судовий розгляд має бути здійснений та завершений упродовж розумного строку, здійснюється в судовому засіданні з обов'язковою участю сторін кримінального провадження. Судове засідання відбувається у спеціально обладнаному приміщенні – залі судових засідань, до якого викликаються потерпілий та інші учасники кримінального провадження, зокрема обвинувачений, а у разі необхідності – окремі процесуальні дії можуть вчинятися поза межами приміщення суду [3].

У ст. 321 Кодексу визначено, що судовим засіданням керує головуючий, який забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження [2].

Неабиякої уваги потребують положення цієї статті Кодексу, оскільки є ймовірність того, що суд, урахувавши власні або інтереси третіх осіб, деякою мірою намагатиметься усувати докази, які вважатиме такими, що не мають значення для кримінального провадження, відтак надаючи перевагу обвинуваченому.

Ця перевага недопустима щодо нього, оскільки ця особа грубо порушила норми закону та має бути притягнута до суворой відповідальності. На нашу думку, можна припустити, що суд може використувати цю статтю на власний розсуд, але тільки стосовно інших учасників кримінального провадження, а не обвинуваченого.

Крім того, така норма цієї статті Кодексу більше підходить до чинної моделі європейського простору, але не стосується нашої країни, оскільки, як свідчить практика, суд часто використовує недосконалість норм законів у своїх інтересах. Окреслена норма цієї статті Кодексу не є винятком та може стати окремим важелем у діяльності суду задля використання своїх інтересів.

Стаття 322 Кодексу визначає порядок проведення судового розгляду, який відбувається безперервно, крім часу, призначеного для відпочинку [2]. Згідно із нормами ст. 329 Кодексу передбачено, що сторони та учасники кримінального провадження, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані додержуватися порядку в судовому засіданні і, беззаперечно, підкорятися відповідним розпорядженням головуєчого у судовому засіданні [3].

Отже, розглянувши основні загальні положення щодо судового розгляду, треба звернути увагу на питання правового статусу обвинуваченого, та, на нашу думку, найбільш проблематичним питанням чинного Кодексу є здійснення окремих процесуальних дій щодо обвинуваченого як учасника судового процесу.

Відповідно до чинного Кодексу, особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, стає такою тільки після винесення офіційного попередження про підозру. Та важливо те, що вона залишається підозрюваною до закінчення досудового розслідування. Після завершення досудового розслідування та у разі підтвердження фактів кримінального правопорушення підозрювана особа може отримати статус обвинуваченої.

Обов'язковою умовою набуття статусу обвинуваченого у кримінальному провадженні є винесення обвинувального акта та направлення його до суду, а також можливе направлення до суду клопотання про застосування щодо неї примусових заходів медичного або виховного характеру.

Однак, ці загальні питання стосовно набуття статусу підозрюваного та обвинуваченого є, на нашу думку, другорядними стосовно того, що передбачає норма ст. 323 Кодексу після отримання особою статусу обвинуваченого.

Так, відповідно до ст. 323 Кодексу визначено, якщо обвинувачений, до якого не застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, не прибув за викликом у судові засідання, суд відкладає судовий розгляд, призначає дату нового засідання і вживає заходів щодо забезпечення його прибуття до суду. Суд також має право поста-

новити ухвалу про привід обвинуваченого та/або ухвалу про накладення на нього грошового стягнення в порядку, передбаченому главами 11 та 12 цього Кодексу [2].

На наш погляд, проблематика нового Кодексу в цій частині полягає в такому: якщо особа, яка була під час проведення досудового розслідування підозрюваною і щодо неї не були застосовані запобіжні заходи, то вона, набуваючи статус обвинуваченої, може не з'являтися до суду, ухиляючись від судового розгляду та в подальшому – від відповідальності.

Однак, треба зазначити про те, що, згідно з чинним Кодексом, у разі неявки обвинуваченого до суду, суд може винести ухвалу про здійснення приводу або застосування щодо нього грошового стягнення. Знову ж таки не зрозуміло, як суд застосовуватиме накладення на нього грошового стягнення, наприклад, якщо місцезнаходження особи не встановлено та знайти її неможливо.

Така ж ситуація може виникнути під час або після винесення ухвали про примусовий привід до суду обвинуваченої особи, оскільки не зрозуміло, як саме виконуватимуть цю ухвалу правоохоронні органи, якщо місцезнаходження особи не встановлено або якщо цій особі вдалося виїхати за межі країни.

Отже, проблематика стосовно необхідності відкладення судового розгляду у разі неявки до суду обвинуваченої особи зайвий раз говорить про певну непродуманість дій під час розробки цього Кодексу та недосконалість норм, що в подальшому може призвести до певного колапсу в діях суду та поставити під загрозу належне здійснення всього судового провадження.

Висновки. Розглянувши деякі питання здійснення судового провадження, зокрема щодо участі обвинуваченого у судовому розгляді, можна зробити висновок про те, що чинним Кодексом врегульовано порядок здійснення судового провадження, але існує невизначеність і недосконалість норм Кодексу, які потребують особливої уваги та вдосконалення.

З огляду на аналіз загальних положень здійснення судового провадження, на наш погляд, треба дещо конкретизувати норму ст. 321 Кодексу в частині того, які саме докази суд має право під час проведення судового розгляду усунути як такі, що не мають значення, а які потребують додаткового вивчення, оскільки суд на власний розсуд може усунути докази, які в подальшому можуть мати значення для кримінального провадження, зокрема на інших стадіях.

Підсумовуючи викладене стосовно участі обвинуваченого у судовому провадженні, необхідно зазначити, що ці питання є основоположними, оскільки йдеться про захист людини, права якої були порушені внаслідок протиправних посягань.

З цього приводу потребує серйозного доопрацювання норма ст. 323 Кодексу, оскільки в цій редакції вона дозволяє обвинуваченій особі не з'являтися до суду з будь-яких причин, відтак затягуючи судовий процес аж до можливості уникнути відповідальності за здійснення кримінального правопорушення.

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. // Голос України. – 2012. – 19 травня (№ 90–91).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.

Лысюк Ю. В. Некоторые вопросы участия обвиняемого в судебном производстве.

Характеризуется общее положение проведения процедуры судебного разбирательства в уголовном производстве. Процедура судебного разбирательства представляет собой центральную стадию осуществления уголовного производства, на которое принимаются ключевые процессуальные решения в отношении участников судебного производства, среди которых центральной фигурой является обвиняемый. Сосредотачивается внимание на проблемных вопросах проведения процедуры судебного разбирательства, в части невозможности осуществления отдельных процессуальных действий в отношении обвиняемого.

Ключевые слова: обвиняемый, процессуальное действие, судебное производство, уголовное производство.

Lysiuk I. V. Some questions of accused participation in the proceedings.

Human rights and freedoms play a fundamental role in the development and establishment of the democratic state. Each sphere of law includes a number of basic statements which regulate the human rights and freedoms, but the most especially is the criminal procedure law one. The adoption of the new Criminal Procedure Code of Ukraine greatly increased the role and importance of this law sphere among others, because the value of human rights is significantly increased due to it.

One of the main directions of the Code is to ensure the carrying out of criminal proceedings. The criminal proceeding trial is the central stage on which depends all further implementation of the criminal proceedings which made main procedural decisions that are the basis for a fundamental perspective, as the proceedings and criminal proceedings as a whole.

Attention is focused on resolving issues as for the proceedings participants, with particular attention to a defendant. Making certain proceedings against an accused at trial represents the most complicated process because of the objectivity and coherence of a judge will depend further on the whole process of the trial. Adoption of relevant judicial decisions to an accused at trial should provide adequate protection for the rights and freedoms that have undergone illegal encroachments.

Application of precautions to an accused and to ensure of his/her arrival at the trial if he/she does not appear before the court session at pointed time are needed for specific definition. So, if time does not apply to the defendant precaution he/she can not continue to appear at the court, the cause delays in legal process and will create an opportunity to avoid responsibility for the offense.

Ensuring of proper trial, making lawful judicial decisions, the use of rapid preventive measures against an accused will provide an opportunity to make a legal decision and bring the guilty person to justice, making it impossible to further the implementation of this person repeated illegal encroachments on human rights and freedoms.

Key words: *an accused, procedural action, court proceedings, criminal proceedings.*

Стаття надійшла 29 жовтня 2013 р.

УДК 343.982.9

**Є. В. Пряхін,
Н. І. Когут**

ЗАСТОСУВАННЯ ПАРАЛІНГВІСТИКИ ПІД ЧАС ДОПИТУ

Розглянуто невербальні методи діагностики завідомо неправдивих показань під час допиту, описано механізм їх здійснення та значення для кримінального провадження в контексті нового КПК України. Опрацьовано важливі ознаки обману з боку допитуваного що пов'язані з проявами емоцій у вигляді жестів і міміки особи. Виокремлено найбільш явні прояви свідомо неправдивих показань допитуваного, що можуть бути застосовані під час проведення досудового розслідування в Україні.

Ключові слова: *паралінгвістика, невербальні засоби, викриття неправдивих показань, міміка та жести, мікровираження обличчя, інсценування емоцій.*

Постановка проблеми. Традиційний арсенал органів досудового розслідування та суду щодо забезпечення відвертості, стимулювання правової та громадянської свідомості зараз не спрацьовує. Це обумовлено тим, що правопорушники стають дедалі професійніші у вчиненні кримінальних правопорушень. Вони давно вивчили та знають порядок, правила та тактику проведення слідчих (розшукових) дій, а особливо допиту.

Ось чому зі всією гостротою постає проблема забезпечення слідчого, прокурора та суду новими практичними методами, що спрямовані на вдосконалення тактики даної слідчої (розшукової) дії, а особливо проблем діагностики та протидії фактам давання завідомо неправдивих показань з боку підозрюваного.

Працівники слідчих підрозділів ОВС не повною мірою володіють потрібним арсеналом тактичних прийомів щодо виявлення та викриття завідомо неправдивих показань допитуваних, особливо, що стосується підозрюваного. Першопричиною є високе навантаження, що зумовлене великою кількістю розпочатих кримінальних проваджень у слідчого та небажання підвищувати свій освітній рівень, показники майстерності. Це зумовлює виникнення конфліктних ситуацій та введення в оману слідчого, що призводить до неефективності досудового розслідування, затрачання додатково часу та зусиль, чи навіть недосягнення дієвості кримінального провадження в цілому.

Стан дослідження. Розробленням цієї теми займалися вчені-криміналісти та психологи України: В. П. Бахін, В. К. Весельський, Л. І. Казміренко, І. І. Когутич, В. Ю. Шепітько та зарубіжні дослідники: П. Екман, А. А. Закатов, Я. А. Канторович, Р. С. Белкін, В. П. Боровічка, В. А. Образцов, В. В. Печерський, А. Піз, Дж. Фаст та багато інших. Аналіз робіт цих науковців дозволяє зробити висновок про недостатнє, фрагментарне дослідження цього питання та об'єктивну необхідність у створенні комплексної та більш повної системи використання прийомів виявлення та викриття неправдивих показань, узгодження положень Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року з можливістю застосування відповідних методик психологічної діагностики та впливу під час досудового розслідування.

Для ефективної боротьби з проявами протидії слідству у формі давання завідомо неправдивих показань необхідно, із урахуванням положень нового Кримінального процесуального кодексу, виокремити найефективніші невербальні засоби виявлення та викриття неправдивих показань, механізм їх упровадження у практичну діяльність та значення результатів таких дій допитуючого для кримінального провадження, що і є метою статті.

Виклад основних положень. Зі сторони кримінального процесуального закону доказове значення результатів допиту розглядається лише у зв'язку зі змістом мовлення допитуваного, що адекватно відображено в протоколі допиту. Як визначає законодавець у ст. 95 КПК України: «Показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження» [1, с. 276]. Однак не вся інформація, що міститься в усному мовленні, відображається в такому протоколі. За його межами залишається багато з того, що на вербальному та невербальному рівнях інформаційної взаємодії сприймається слідчим. Це, наприклад, орієнтувальна інформація, що має організаційно-тактичне значення, вона використовується для побудови версій, вирішення пізнавальних завдань, визначення тактичних прийомів, що матимуть успіх під час їх застосування, і т. д. Саме вивчення такого механізму передавання несловесної інформації займається порівняно молода наука – паралінгвістика. Коло питань, які обговорюються у межах паралінгвістики, охоплюють всі види кінесики (від жестів до пантоміми), фонації (від мовлення до вокального мистецтва) і спілкування за участі так званого ситуативного тексту, тобто той допоміжний механізм, що не відображається у процесуальних документах кримінального провадження, але містить до 80% необхідної слідчому інформації.

Новий Кримінальний процесуальний кодекс вміщує положення про можливість аудіо- та відеофіксації процесу допиту, яке відображено у ч. 2 ст. 104 КПК України: «У випадку фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів про це зазначається у протоколі. Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому...» [1, с. 309]. Вважаємо, що це нововведення позитивно вплине на ефективність виявлення неправдивих показань допитува-

них, забезпечить швидке та повне фіксування показань, дозволить, у необхідних випадках, повторно переглянути відеозапис для діагностики міміки та жестів допитуваного на предмет давання завідомо неправдивих показань.

Як вважає Л. І. Казміренко, є три основні чинники або передумови виявлення умисно неправдивих показань у допитуваних:

- відповідний емоційний стан;
- ознаки утруднення в мисленні допитуваного;
- надмірний самоконтроль особи.

Учена стверджує, що неправда може стосуватися фактів, намірів, дій, думок, але не передбачати безпосереднє приховування або імітування переживань. Особа, що обманює, яка вдається до приховування або симулювання емоцій, натрапляє на специфічні труднощі. Адже коли емоції виникають, відповідні зміни відбуваються автоматично, через секунду. Людина не в змозі повністю контролювати процес виникнення та перебігу тієї чи іншої емоції. Навпаки, вона переживає емоції як щось таке, що оволодіває нею, а стосовно негативних емоцій (страху, гніву та ін.) – як щось, що виникає всупереч її волі.

Емоційні переживання, що супроводжують давання неправдивих показань, як влучно зазначає Л. І. Казміренко, можуть бути зумовлені і її предметом, і фактами неправдивих показань. З неправдою, незалежно від її змісту, зазвичай пов'язані такі емоції, як:

- 1) страх викриття;
- 2) переживання вини або сорому за вчинене;
- 3) радості з приводу введення в оману слідчого.

Коли неправда має успіх, деякі особи не можуть приховати ознаки задоволення і навіть радості. Таке тріумфування без видимих причин – привід перевірки гіпотези про обман. Щодо утруднення в мисленні, як другої передумови визначення свідомо неправдивих показань, то воно пов'язано з тим, що говорити неправду в певному розумінні складніше, ніж правду. Той, хто обманює, має оцінити можливість викриття обману та його наслідків; він мусить відповідати на запитання так, щоб відповіді узгоджувались одна з одною; він повинен передбачити питання, які ще не поставлені, але можуть бути озвучені. Не всі люди кмітливі настільки, щоб відразу зорієнтуватися; не всі можуть вчасно передбачити необхідність говоріння неправди і належно, підготуватися до неї, щоб пам'ятати всі задані питання і всі відповіді на них.

Ознаки підвищеного самоконтролю в ситуації, яка того не потребує, також можуть свідчити про обман. Навіть якщо людині вдається приховати свої справжні думки та почуття, нещирість видає її. Відомо, що більш ефективними прийомами фальсифікації вербальних проявів емоцій є симулювання або маскування (тобто заміщення експресивних проявів однієї емоції проявами іншої), ніж її нейтралізація. Однак і в цьому випадку більшість людей припускається помилок і у вербальній, і у невербальній поведінці [2, с. 140–141].

На наш погляд, найчастіше, коли люди вдаються до фальсифікацій, вони припускаються двох помилок: просочується правда (внаслідок неможливості проконтролювати всі експресивні та мовні прояви), виникають ознаки нещирості. У мовній поведінці «витік» правди можливий через втрату пильності, обумовлену перевтомою, неуважністю, сильними переживаннями, підсвідомими спонуканнями того, хто обманює. Такі стани особи можуть бути зумовлені природньою життєдіяльністю допитуваного, або ж слідчий за допомогою деяких тактичних прийомів може змусити особу до переживання чи неуважності. На нашу думку, спосіб застосування тактичних прийомів допиту з метою організації обмови чи самообмови доцільно використовувати саме під час допиту підозрюваного, оскільки саме для нього давання завідомо неправдивих показань є засобом захисту власних інтересів у кримінальному провадженні.

Усна і мова жестів у людини, що дає правдиві показання, зазвичай збігаються, що в психології називається конгруентністю. Цим поняттям позначають збіг смислового значення вербальних і невербальних сигналів [3, с. 54]. Спостереження за рухами тіла і відповідністю жестів словам є ключем до правильної інтерпретації мови жестів. Труднощі, які переживає допитуваний, що обманює, обумовлені зокрема тим, що його підсвідомість працює автоматично, незалежно від того, що він свідомо намагається зробити, рухи тіла, жести та міміка, які не відповідають суті словесної інформації, створюють відповідні неприродні реакції, які видають допитуваного, що намагається ввести в оману слідство.

Новий Кримінальний процесуальний кодекс установлює можливість проведення допиту у режимі відеоконференції, що декларується у статті 232: «Допит осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування)...» [1, с. 583]. Також у законі зазначено про фіксацію такого

виду зв'язку технічними засобами запису, і належну якість зображення. Вважаємо, що таке нововведення доцільно для забезпечення оперативності, безпеки, чи неможливості проведення допиту в інший спосіб. Для досягнення цілей кримінального провадження при проведенні допиту в такий спосіб, необхідною умовою є високошвидкісне мережеве з'єднання та висока якість зображення, мало не єдиною перевагою, за умови дотримання наведених передумов, є збереження відеозапису допиту, який у подальшому можна буде переглянути та зробити відповідні висновки.

Неправдиві показання можуть бути подані під час вільної розповіді допитуваного, після пред'явлення доказів та відповіді на основні, доповнювальні, уточнювальні чи контрольні запитання слідчого. Предметом таких показань може бути неправдиве алібі, заперечення події злочину, обставин його вчинення, вини допитуваного, існування або відсутності певного факту та навіть об'єктивної можливості певної дії чи події.

Запитання повинні бути короткими, конкретними, зрозумілими, логічно пов'язаними, відображати послідовність учинених злочинцем дій та конкретизувати і деталізувати певні елементи розповіді допитуваного. В. К. Весельський вказує на те, що іноді тактично продумана постановка запитань може призвести до обмови чи самообмови допитуваного. Організація обмовки будується, як правило, на несподіваності тієї ситуації, до якої слідчий свідомо прагне підвести підозрюваного [4, с. 77]. Також постановка додаткових запитань сприяє вираженню певної емоції і, як наслідок, це може бути почуття вини, що характеризується повільним темпом і низьким тоном розмови, схрещеними пальцями та опущеною головою, опущеними очима, горизонтально розтягнутими губами та припідняттям нижньої губи. Також можливий варіант стримування чи інсценування емоції, про що свідчать неприродні гримаси, надмірна тривалість її перебігу, несвоєчасність прояву щодо змісту вербальних повідомлень та інше.

На наш погляд, крім наведеного, успішне діагностування обману можливе за допомогою асоціативних зв'язків емоцій, що переживає допитуваний в момент пред'явлення обвинувального, викривального доказу та змісту поданої ним інформації про цей доказ. Тобто співвідношенні пережитої емоції та обставин, в яких допитуваний їх переживає.

За словами Пола Екмана, особа, що обманує, зазвичай стежить за змістом своїх слів і їх відповідністю паралінгвістичним проявам,

вона намагається їх контролювати, їй відомо, що інші звертають набагато більше уваги на це, ніж на інтонацію голосу і рухи тіла. До того ж приховати істину легше за допомогою слів. Люди намагаються піддавати цензурі все, що може видати їх, а за словами простежити легше, ніж за обличчям [5, с.53].

Рухи тіла і жести також є хорошим паралінгвістичним джерелом «витоку» інформації та інших ознак обману. На відміну від обличчя, голосу та слів, більшість рухів тіла безпосередньо не пов'язані з областями мозку, що відповідають за емоції. Контролювати рухи тіла не так і складно. Людина може відчувати, а часто і бачити своє тіло. Приховати рухи тіла набагато легше, ніж спричинені емоціями вирази обличчя або зміни в голосі, але часто люди не надають значення таким проявам та не намагаються їх приховувати [5, с. 57].

Для обману люди зазвичай використовують два прийоми, приховання свого справжнього стану, а саме: придушення вияву емоції та заміна її іншою.

Як зазначалося, саме обличчя є найважливішим індикатором прояву емоційного стану людини: мімічні вираження, часто короткострокові, які в психології називають «мікровираження обличчя». Ці прояви надають інформацію про приховування емоція, але настільки швидкоплинну, що її зазвичай не встигають помітити. Мікровираження обличчя виявляються не більш ніж на чверть секунди і охоплюють все обличчя, але дуже ненадовго, відображаючись лише на мізерній частині звичайної тривалості вияву емоції, крім того, вони виявляються нечасто. Набагато частіше простежуються «змазані», інсценовані вирази; людина встигає усвідомити появу цього виразу на обличчі і намагається припинити його, часом прикриваючи іншим виразом. Іноді паралінгвістичний вираз фальсифікується так швидко, що складно визначити, яка саме емоція була прихована. Але навіть якщо неможливо точно визначити емоцію, сам факт «змазування» є явною ознакою того, що допитуваний щось приховує.

Пол Екман указує, що інсценований вираз триває довше, ніж мікровираження, але, на відміну від останнього, не є цілісним і завершеним. Хоча мікровираження проявляється більш стисло в часі, але в такому випадку можна спостерігати повну картину емоції. Змазане ж вираження не представляє повну емоцію, але воно триваліше і інсценування більш помітне [5, с. 55].

Наприклад, допитуваний підозрюваний, у відповідь на запитання про місце його перебування на час учинення вбивства своєї дружи-

ни на ґрунті ревнощів, на мить переживає емоцію страху, про що свідчать підняті брови, випрямлені або привідкриті губи та ширше розплющені очі, та відразу перетворює цей вираз обличчя на вдавану посмішку. Крім того, в такому випадку можна спостерігати підвищення серцебиття, частіше дихання, виступ поту на чолі або підвищений тембр голосу, заїкання. В сукупності ці ознаки свідчать про явне хвилювання допитуваного, однією з причин якого може бути обман.

Не всі лицьові м'язи однаково легко контролювати, як вказує Пол Екман. Рухи м'язів лоба та рота – більш правильні ознаки емоції, ніж інші. Це означає, що такі м'язи не контролюються настільки, як інші, їх скорочення зазвичай для людини є настільки звичним при переживанні певних емоцій, що допитуваний може не помічати їх дію. Тому людині, що обманює, нелегко приховати ті почуття, які впливають на ці м'язи, – їх рух складно перервати або придушити. Але є й інші способи приховувати свої справжні емоційні переживання, не маючи можливості придушити їх. Можна прикрити їх посмішкою, хоча це і не усуває ознак емоцій в рухах чола і повік. Можна напружити інші м'язи, що викликають зворотний рух, щоб в результаті вираз обличчя не змінився [5, с. 61]. Наприклад, задоволену усмішку можна приховати, якщо стиснути губи і підняти підборіддя. Однак рух протидіючих м'язів сам собою може видати обман, так одночасний рух і тих і інших м'язів надає особі неприродний, натягнутий вираз. Кращим способом приховати свої почуття є повне усунення руху м'язів обличчя. Але це складно зробити, особливо коли емоція зачіпає ті м'язи, які дають правильні ознаки емоцій.

Для початку слід розглянути мікроекспресії обличчя, оскільки їх ознаки охоплюють все обличчя та повно відображають емоцію, хоч і на дуже короткий період часу. Щоб найбільш повно та детально дослідити мімічні ознаки обману через мікроекспресії, їх необхідно умовно поділити на певні зони, а саме: ознаки на лобі, роті та очей.

Як зазначено, м'язи, які найважче контролювати, зосереджені здебільшого на лобі. Наприклад, коли людині сумно, внутрішні куточки брів підняті. Зазвичай це також робить трикутними верхні повіки і спричиняє зморшки в центрі лоба. Це означає, що вираз, як правило, не буває фальшивим і з'явиться, якщо людина дійсно відчуває смуток (можливо, з домішкою провини), незважаючи на всі спроби приховати ці почуття. Якщо людина відчуває тільки легкий смуток, зморшки на лобі будуть такими ж, але менш помітними. Підняття брів зазвичай виконує роль «питального чи окличного знака» або символізує недові-

ру і скептицизм, їх супроводжує всілякі труднощі: починаючи від підняття важких речей і завершуючи виконанням складних арифметичних задач. Крім того, це характерно ще і для зосередження або розгубленості [5, с. 64].

Для підтвердження цієї тези можна навести такий приклад. Під час допиту потерпілого, а саме жінки, яку двоє невідомих зловмисників жорстоко згвалтували та побили, при постановці слідчим уточнювального запитання або пред'явлення доказів, на її обличчі та в голосі відчуватиметься печаль. На нашу думку, така реакція пояснюється тим, що коли людина пригадує та несвідомо ще раз переживає певну подію, вона відчуває пережиті колись емоції.

Правильні ознаки емоцій дають також і м'язи рота. Стиснення губ є переконливою ознакою гніву, але при цьому людина зовсім не обов'язково закусує або стискає губи. Невинуватий підозрюваний може проявляти правильні ознаки страху, боячись помилкового звинувачення і, злякавшись, що побачать ознаки страху, його запідозрять в обмані, він старасться приховати переляк, унаслідок чого прояв цього почуття залишиться тільки в русі брів, які складно контролювати. Особа, що обманює і боїться викриття, виглядатиме так само. В такому випадку слід установити психологічний контакт із допитуваним, оскільки такий факт свідчить про зворотнє. Крім того, необхідно задати інші питання подібного змісту чи спрямування для аналізу інших проявів обману, якщо такі є.

Вирішити питання про правдивість показань допитуваного за ознаками очей, можна лише окремо розглянувши п'ять можливих способів передачі інформації з їх допомогою. Причому обман видають тільки три з них.

Перше джерело – зовнішні зміни, що виникають завдяки роботі розташованих навколо очей м'язів. Ці м'язи змінюють форму округлості повік, впливаючи на розміри видимої частини білка і райдужної оболонки.

Другим джерелом інформації, яку дають нам очі, є напрям погляду. Коли людина відводить погляд, це свідчить про наявність певних почуттів: рух вниз означає смуток, у сторону – відразу, вниз і в сторону – вину або сором.

Третє, четврте і п'яте джерела інформації більш достовірні щодо ознак обману. Це кліпання, розширення та звуження зіниць і сльози відповідно. Кліпати очима можна навмисно, але це також і неконтрольована реакція, яка частішає під час емоційного збуджен-

ня. Розширюються зіниці, і ця реакція, на відміну від попередньої, свідомо не контролюється. Але моргання і розширення зіниць стають доказами обману для слідчого тільки у випадку, якщо факт підвищеної емоційності говорить про те, що ми маємо справу з особою, що намагається ввести в оману допитуючого, а не з чесною людиною, яка боїться несправедливого звинувачення. П'яте і останнє джерело інформації – це сльози, вони також є результатом дії центральної нервової системи. Однак сльози свідчать далеко не про всі емоції, а тільки про деякі з них. Вони пов'язані, як правило, з горем, сумом, полегшенням, а іноді – зі щастям і нестримним сміхом [5, с. 67–68].

На наш погляд, під час допитуї більш помітним буде тільки напрям погляду допитуваного, оскільки встежити за зміною діаметру зіниць чи частотою моргання практично неможливо. Ця ознака буде корисною лише у випадку зіставлення її з іншими проявами обману. Крім викладених, можливі ще й такі прояви обману, як рум'янець, який може свідчити або про те, що допитуваний, що свідомо подає неправдиві показання, збентежений і присоромлений своєю поведінкою, або про те, що він намагається приховати факт свого збентеження.

Найпоширенішою ознакою умисної фальсифікації емоційного стану є саме вдавана усмішка. Вона слугує для того, щоб переконати когось у позитивних емоціях, які насправді не переживає допитуваний. Людина може не відчувати практично нічого або навіть відчувати негативні емоції, які й намагатиметься прикрити удаваною посмішкою. Удавана посмішка покликана ввести в оману і створити враження, що усміхнений відчуває приємні почуття. Тільки така усмішка і є посправжньому удаваною. Є чимало ознак, які відрізняють удавану, що претендує здаватися щирою, посмішку від справді щирої:

- удавана посмішка більш асиметрична, ніж щира;
- щира усмішка не супроводжується рухом м'язів, розташованих навколо очей.

При удаваній посмішці щоки не підняті, відсутні мішечки під очима, зморшки на зовнішніх краях очей і легке опускання брів. При широкій посмішці рух м'язів обличчя піднімає щоки, збирає шкіру під очима і утворює зморшки навколо очей. Але брови не опускаються, хоч їх помітити дуже важко, це є вирішальною ознакою, що відрізняє широку фальшиву усмішку від справжньої [5, с. 64]. Удавана посмішка поширюється тільки на нижню частину обличчя і нижні повіки. Незважаючи на таку посмішку, у верхній частині обличчя можуть виникнути правильні ознаки таких емоцій, як страх або печаль.

Є ще три види ознак, за якими можна зробити висновок про інсценування виразу обличчя: асиметрія, неприродна тривалість і несвоєчасність виразу обличчя. При асиметричному вираженні одна і та ж емоція виявляється на якійсь половині обличчя сильніше. Якщо одна сторона обличчя викривляється сильніше, то це достовірна ознака фальшивої емоції.

Коли під час допиту слідчий помічає багато асиметричних емоцій, в такому випадку він може зробити висновок про нещирість допитуваного, про факти фальсифікації емоцій. Але це ще не означає, що людина щось приховує. Можливо, допитуваний хоче справити певне враження, наприклад, за великої кількості удаваних доброзичливих усмішок людина бажає сподобатись слідчому, оскільки останній імпує їй свою зовнішність чи характером.

Тривалість емоції – це загальна протяжність мімічного вираження в часі, від моменту його появи до повного зникнення. Вирази, що тривають більше десяти секунд, безсумнівно, а близько п'яти секунд – з великою долею ймовірності, фальшиві. Більшість щирих виразів змінюється значно швидше [5, с. 73]. Несвоєчасність виразу обличчя в співвідношенні до змісту вербальної інформації, інтонацій і рухів тіла є третьою ознакою нещирості емоцій. Припустимо, що слідчий під час допиту пред'являє доказ підозрюваному, який реагує на це спочатку висловленням здивування, а прояви цієї емоції з'являються упродовж наступної секунди після цього. Вирази обличчя, що проявляються не синхронно з рухами тіла, як правило, є ознакою обману.

Висновки. Підсумовуючи, варто підкреслити необхідність знання та застосування слідчими наведених паралінгвістичних прийомів виявлення та викриття завідомо неправдивих показань, установлення психологічного контакту з допитуваним та, безперечно, правильної кваліфікації його психологічного стану. Визначення моменту фактичного та юридичного початку допиту дозволить установити психологічний контакт із допитуваним, особливо у випадку, коли він відмовляється давати показання взагалі: чи то за порадою захисника, чи за власним переконанням. Також варто наголосити на доцільності використання звуко- і відеозапису, що дозволить повніше зафіксувати показання, виключити суб'єктивний фактор розуміння суті показань слідчим і можливих перекручень, і забезпечить подальшу можливість повторного його перегляду з метою виявлення паралінгвістичних ознак обману. Організаційно-тактична складова діяльності слідчого

у побудові тактики допиту, а, як наслідок, і досудового розслідування в цілому, безперечно, повинна підкріплюватись таким арсеналом психолого-правових засобів. Позитивні зміни у законодавстві тільки сприяють застосуванню таких методик, адже її ефективність очевидна.

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.

2. Казміренко Л. І. Психологія слідчої діяльності: навчальний посібник / В. Г. Андросюк, О. М. Корнєв, О. І. Кудерміна та ін.; за заг. ред. Л. І. Казміренко. – К.: Правова єдність, 2009. – 200 с.

3. Изард К. Э. Эмоции человека: перев. с англ. / К. Э. Изард. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 440 с.

4. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): монографія / В. К. Весельський. – К.: Правник; НАВСУ, 1999. – 126 с.

5. Эрман П. Психология лжи [Telling Lies: Clues to Deceit in the Marketplace, Politics, and Marriage] / пер. с англ. Н. Исуповой, Н. Мальгиной, Н. Миронова, О. Тереховой. – СПб.: Питер, 1999 (2000, 2003, 2008, 2009, 2010). – 270 с.

Пряхин Е. В., Когут Н. И. Использование паралингвистики во время допроса.

Рассмотрены невербальные методы диагностики заведомо ложных показаний во время допроса, описан механизм осуществления и значение для уголовного производства в контексте нового УПК Украины. Обработано важные признаки обмана со стороны допрашиваемого, связанные с проявлениями эмоций в виде жестов и мимики лица. Выделены наиболее явные проявления заведомо ложных показаний допрашиваемого, которые могут быть применены при проведении досудебного расследования в Украине.

Ключевые слова: паралингвистика, невербальные средства, разоблачение ложных показаний, мимика и жесты, микровыражения лица, инсценировка эмоций.

Pryakhin E. V., Kohut N. I. Using paralinguistics during the interrogation.

The article provides the insight into the non-verbal means of diagnosing the intentional misrepresentations given during the interrogation, under CPC of Ukraine 2012. As to the criminal procedural peculiarities of interrogation, the article provides their advantages and disadvantages, characterizes criminal and

procedural tools of fixing the process and results of interrogation, in particular, this is interrogation protocol, its fixation with the technical means of sound and video-recording, and peculiarities of conducting this investigative action in videoconference mode. As to non-verbal means of detection and revealing the intentional misinterpretations, the article describes some key methods this, which include special emotional condition of the person, evidence of thinking difficulties of the interrogated and excess self-control. Emotional deceit characteristics were considered in detail, such as following: the fear of revelation, concerns about the guilt or shame for the things done and in some cases joy because of misleading the interrogator. The article describes such tactical and psychological methods of interrogation as asking various types of questions, providing material evidence, disclosure of other person's evidence, the on-site interrogation and clearing the consequences of criminal offence. The article analyzed and describes in detail such sources of information «leakage» and other deceit symptoms during interrogation as body movements, gestures and mimicry. It included considering the means of the person's concealing his/her real emotional condition and the ones aimed at its falsification. The first include the emotional suppression and its substitution by the other one expressed on his/her face in the form of micro-expressions reflected in different muscles groups, particularly those which can be controlled and falsified by the interrogated most, and those emotional expressions which can not be falsified. As to the first group, the reasons and peculiarities are described of the emotional reflections by the forehead muscles and mouth of the interrogated and different types of eyes reaction. Also smile sincerity and insincerity characteristics along with the common symptoms due to which we can judge about the «staging» of facial expressions in general, which includes the asymmetry, unnatural duration and untimeliness of emotional reflection.

Key words: *paralinguistics, nonverbal techniques, exposure of false testimonies, facial expressions and gestures, microexpressions, staging of emotions.*

Стаття надійшла 14 жовтня 2013 р.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

О. М. Балинська

СЕМІОТИКА ПРАВА: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ ТА РОСІЇ

Наголошено, що прикладів використання семіотики українськими науковцями у сфері функціонування права майже немає, хоча є певні вагомні кроки у цьому напрямі. Продемонстровано результати наукових напрацювань у цій сфері українських учених у зіставленні їх з розвідками російських семіотиків. На основі аналізу наукових праць із проблем семіотики (семіології), зокрема у застосуванні цих знань до праворозуміння, авторка обґрунтувала власну позицію про становлення семіотики права як нової філософсько-правової парадигми зі своїм предметом вивчення і методологічним підходом.

Ключові слова: семіотика, семіологія, знак, означник, означуване, семіотика права, семіологія права.

Постановка проблеми. Не можна сказати, що українські науковці повністю оминули увагою вивчення знаків і знаковим систем, однак досліджень, що безпосередньо стосувалися б використання цих наукових знань у середовищі функціонування права, на жаль, в Україні майже немає. Водночас зазначимо, що українська наука має певні потенційні напрацювання у цій сфері.

Мета статті – продемонструвати наукові напрацювання українських дослідників, а також їхніх російських колег, що стали підґрунтям формування семіотики права як нового філософсько-правового напрямку.

Виклад основних положень. Насамперед треба віддати належне концепції мови О. Потебні (1835–1891), який ще у другій половині XIX ст. представив природу слова, що за своєю суттю близька семіотичному підходу до структури слова як трискладової одиниці. Цей український вчений у праці «Думка і мова» (Київ, 1993) у контексті аналітичного дослідження загальнотеоретичних проблем, що стосуються розвитку мовлення і мислення у їх взаємозв'язку, тобто співвідношення процесів продукування мовлення, його впливу і сприйняття почутого, ввів у структуру слова зовнішню форму, зміст і внутрішню

форму, що відповідає сучасним семіотичним елементам знаку – означуваному, означникові та значенню. Оскільки розуміння «внутрішньої форми» слова (знаку) може затиратися, то актуальною, згідно з концепцією Потебні, є потреба його перманентного поновлювання й реінтерпретації (або наративности і дискурсу, які знаний львівський філософ А. Карась вважає відповідниками [1, с. 7–14]). Це наводить на думку про необхідність перманентного підкріплення знакової інформації, що надходить у право зі суспільства та навпаки.

Однак уперше семіотичний підхід як такий був згаданий у дослідженнях українців наприкінці 70-х років і до того ж у контексті юриспруденції (зокрема, у працях званого сьогодні в Україні та за її межами науковця П. М. Рабіновича), а потім – на зламі 80–90-х років ХХ ст., але на цей раз винятково у філологічному контексті. Щоправда, спочатку йшлося лише про окремі напрями семіотики, зокрема структуру лексичної та граматичної семантики (В. Руснівський), яку застосовували навіть у вивченні особливостей текстів права, наприклад, через структурно-семантичний аналіз юридичних документів (Л. М. Сасенко). Надалі цей напрям розпочали включати у навчальні програми з гуманітарних дисциплін. Так, зокрема, І. Хоменко розкрила семіотичний характер логіки, запропонувавши цей аспект як один із розділів підручника з логіки для юристів (Київ, 1997; 2004).

Відповідно до зміни ідеологічних орієнтирів офіційної державної політики України змінювалося також методологічне підґрунтя науки, в яку дедалі впевненіше запроваджувалися нові дослідження Західної Європи та Америки. 2000 р. розпочали з'являтися перші українські видання (перекладні, а також авторські) зі системним розглядом семіотики, що надавало цій науці дедалі більшого поширення в Україні. До таких, зокрема, належить друге доповнене видання «Основ семіотики» Дж. Ділі за науковим редагуванням А. Карася (Львів, 2000), у якому українській громадськості вперше було запропоновано системну і цілісну працю в галузі знакових систем, окреслено вузлові пункти інтелектуальної інтерпретації людини і світу в контексті парадигми протистояння «реалізм – ідеалізм».

Крім цього, згодом А. Карась видав монографію «Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неокласичних інтерпретаціях» (Львів, 2003), де у розділі «Контури семіотичної інтерпретації» зроблено спробу висвітлити розвиток громадянського суспільства як семіотично-дискурсивний процес з урахуванням особливостей українського соціального і культурного розвитку.

Заслуговує неабиякої уваги також тогорічний вихід у світ «Семіотики» (Київ, 2000) Г. Г. Почепцова, який подав цю науку як спосіб структуризації дійсності, що властивий людському мозку, як тип універсального аналізу об'єктів різної природи. Значна частина книги відведена семіотиці радянської цивілізації, що впливає на пострадянські країни, і це зорієнтувало на можливість застосування надбань семіотики у дослідженнях власне соціального контексту, зокрема сфери правовідносин.

Наступною хвилею розробок українських науковців із залученням знань зі сфери семіотики стали дисертації здебільшого із філософських спеціальностей та філософії права. Спочатку семіотика була тільки одним із аспектів дисертаційних робіт, наприклад, у контексті філософського символізму (П. В. Кретов; Одеса, 2000), а далі щоразу впевненіше як основне методологічне підґрунтя, скажімо, вивчення соціальної реальності (А. В. Чантурія; Луганськ, 2006), культурно-маркованих знаків історичних епох (Ю. П. Чала; Київ, 2006), антропологізму та когнітивної семантики (А. В. Шарипін; Київ, 2008), архетипної пам'яті (О. В. Дуброва; Дніпропетровськ, 2010), комунікативної стратегії телебачення (В. В. Бабенко; Київ, 2008) або середовища державного управління (В. М. Дрешпак; Харків, 2011) тощо.

Паралельно захищено дисертації філософсько-прикладного характеру, зокрема у сфері праворозуміння. До таких належать дослідження С. Е. Зархіної (Харків, 2005), де виконано реконструкцію історичного розвитку ідей, що стосуються філософського осмислення мови права та юридичної семіотики; П. М. Балтаджи (Київ, 2008), яка використовувала методологію семіотики для виявлення закономірностей та особливостей мови актів застосування права і визначення її залежності від рівня професійності, мовної підготовки, загальної та правової культури суб'єктів правозастосування; а також А. С. Токарської (Київ, 2008), яка здійснила, з одного боку, комплексний науково-теоретичний аналіз і вивчення ключових напрямів оптимізації регулювання правової комунікативної діяльності, а з іншого – їх комплексне філософсько-правове обґрунтування на підставі тих базових механізмів міжсуб'єктних інтеракцій, що лежать в основі генерування сучасного права, зокрема герменевтики, аксіології та семіотики. Символічна функція була виокремлена як одна з основних функцій законодавчих дефініцій у дослідженні Т. С. Подорожної (Львів, 2009). Структурно-семіотичний аналіз став суттєвим науковим доповненням для універсального методу інтерпретації у контексті вивчення А. М. Бернюковим

юридичної герменевтики як методології здійснення правосуддя (Львів, 2008). Декілька розділів присвячені дослідженню бінарно-опозиційного характеру правової дійсності, парадигматичної та синтагматичної систем права, невербальних і вербальних семіотичних систем права, принципу бінарних опозицій у тілесних практиках права (щоправда, римського) у докторській дисертації В. М. Вовк (Київ, 2011).

Дослідженням, дотичним до семіотики права, зокрема вивчення співвідношення права і символічної реальності, їх взаємодії та взаємовпливу стала монографія В. В. Речицького «Символічна реальність і право» (Львів, 2007), в якій проаналізовано поняття, функції та властивості символічної реальності (зокрема юридичної дійсності). Але тут, як зауважує один із дослідників прикладного застосування семіотики у праві Д. О. Бочаров, тільки окреслено право як «знакову систему, матеріалізовану в тексті закону ідеальною формою, яка здатна породжувати віртуальний простір «сутностей» і «смислів»..., спрямовувати соціальну активність адресата й упливати на його взаємини з іншими людьми та навколишнім світом» [2, с. 31]. Натомість про механізм виникнення такої знакової системи, тим більше про її функціонування як процес семіозису, не згадується.

Вдало здійснила загальнотеоретичне дослідження знаковості права у своїй дисертації «Праворозуміння крізь призму герменевтики» (Львів, 2010) Т. Дудаш, яка, зокрема, розкрила семіотичні засади правопозначення, символізацію мононорматики, розмежувавши правопозначення і правоназивання, ввівши цю проблематику в контекст герменевтичних аспектів процесу й результату праворозуміння та його впливу на офіційну інтерпретацію юридичних норм.

Останніми роками дедалі частіше з'являються публікації наукових статей із проблем семіотики права. Так, вивченням питань застосування семіотики у сфері права та правовідносин активно займається київський науковець О. Павлишин [3], але і він залишає осторонь семіологію, що є парадигмально цілісною методологічною основою для розробки нового підходу до праворозуміння. Прикладний аспект застосування семіотики у праві як оригінального методологічного підходу в розслідуванні злочинів, зокрема у розгляді речових доказів, вивчає згадуваний дніпропетровський дослідник Д. Бочаров [4].

Про юридичну семіотику говорить О. Мережко, який наголошує, що право і всі юридичні явища слід розглядати з двох основних точок розу: психологічної (або внутрішньої, цим займається юридична психологія) та символічної (або зовнішньої, що є предметом вивчення

юридичної семіотики) [5]. Але питання юридичної семіотики він порушує у контексті міжнародного права, зокрема, вважаючи, що «без семіотики права була б неможливою соціальна комунікація... в цьому, очевидно, і полягає функція юридичної семіотики – забезпечення юридичної комунікації у процесі розподілу прав та обов’язків у суспільстві» (про це йдеться у його монографії «Психологічна теорія міжнародного права «публічного і приватного»); Одеса, 2012). Цей знаний в Україні та за кордоном філософ права тільки порушує проблему, виокремлюючи приклади поведінки із державною символікою, випадки розгляду справ семіотичного характеру в міжнародних судах і навіть питання «символічного насильства». Однак невивчена концепція семіотики права, яку беруть за основу в такій важливій сфері, як судочинство.

Наші російські колеги значно більше уваги приділяють вивченню цієї науки і активно застосовують її методологію у прикладних дослідженнях. Можливо, далось взяти потужне наукове підґрунтя Московсько-Тартуської школи (чи напряму) семіотики. Щоправда, доречно говорити про два основні семіотичні центри в СРСР: у Москві (Вяч. Вс. Іванов, В. Н. Топоров, В. А. Успенський та інші) і Тарту (Ю. М. Лотман, Б. М. Гаспаров та інші); хоча немає сутнісної різниці між представниками цих центрів, які згодом об’єднали дослідників на основі змістових та організаційних принципів семіотики.

Напряма, який заснував Ю. Лотман (1922–1993), називають іманентизмом, бо в ньому обстоюється ідея іманентності тексту як складно організованого єдиного цілого. Цей вчений увів у сферу семіотичного мислення чинник свідомості, чим окреслив двоїстість знакової ситуації, яку називав «онтологічною передумовою перетворення світу предметів у світ знаків». Попри те, що Лотман вважав, начебто усе може бути об’єктом семіотики, він порушував також питання, за яких умов це можна сприймати як знак, тобто семіотично. І сам же давав відповідь, яка полягала не так у розкритті властивостей того, що ми вважаємо знаком, як у визнанні домінанти ментальної складової суб’єкта сприйняття (не об’єкт створює знак, а людина). Середовище функціонування знаків він називав семіосферою і вважав, що така сфера – це вся об’єктивна реальність, передана певними засобами і зреалізована здатністю людини до абстрагування [6].

У Росії того часу (90-і роки) розпочали з’являтися видання з проблем історії семіотики в СРСР. Одним із прикладів є праці Вяч. Вс. Іванова, у яких відтворено найважливіші досягнення радян-

ської науки у сфері теорії знакових систем. У них вивчалися питання застосування структурних лінгвістичних методів до аналізу різних типів знакових систем, хоча й нарівні з методами обчислювальної техніки та математичних методів кібернетики. Зокрема, монографія «Нариси з історії семіотики в СРСР» (Москва, 1976) була свідченням формування нової науки, яку на той час у Радянському Союзі тільки починали належно оцінювати. Набагато глибші дослідження у сфері історії семіотики та ролі в ній російських учених були відображені у наступних працях В. В. Іванова [7], що стали важливим підґрунтям для його послідовників.

Публікувалися також праці, що намагалися утвердити можливість філософії права у сфері семіотики. Одним із таких видань була монографія І. Грязіна «Текст права. Досвід методологічного аналізу конкуруючих теорій» (Талін, 1983). Тоді це дослідження вважали дещо претензійним, адже автор порушував питання про правовий текст як форму права, про різні концепції розуміння права (логіко-лінгвістичну й змістову), правовий реалізм і правовий концептуалізм, логічне та ірраціональне сприйняття права, правовий текст у культурі тощо. Вбачаючи у цій площині багате джерело для вивчення, І. Грязін видав низку своїх праць із філософії права, в яких центральним методом була саме семіотика [8].

Внеском у становлення семіотики в Росії були і дисертаційні роботи. Однією з найбільш пізнавальних стала докторська дисертація Е. А. Тайсіної. «Гносеологічні аспекти семіотики» (Казань, 1994), де авторка дає оригінальні несуперечливі визначення знаку і символу, демонструє нові моменти в діалектиці процесу пізнання, розкриває послідовність виникнення найважливіших проблем щодо експлікації семіотичних категорій.

Свого часу в Росії гостро дискутували щодо перспективності чи кризовості семіотики кінця ХХ ст. (згадаймо хоча б наукові суперечки навколо статті Є. Горного «Що таке семіотика?» [9]). Саме в цьому контексті було зіставлено семіотику та семіологію, не на користь останньої, яку вважали поширенням окремої лінгвістичної знакової теорії Ф. де Соссюра на загальну науку про знаки. Цю ідею розпочали активно впроваджувати в науковий обіг російські дослідники, базуючи на ній навіть навчальну літературу з проблем семіотики.

На той час назрівав «семіотичний бум», коли російські дослідники, близькі до філософії, намагалися застосувати семіотичну методологію мало не у всіх наукових сферах [10]. Тому зараз можна знайти

близько тисячі дисертацій, де хоч би згадується термін «семіотика» (нарівні з ним згадується і поняття «семіологія», але без їх розрізнення), а також до ста досліджень, де семіотика винесена у заголовок. Однозначно домінують розвідки з проблем семіотики мистецтва та літератури (пісні, храму, наскального мистецтва, поезії, моди, художнього тексту, музики, культури, ювелірних прикрас, фестивалю, музейних експозицій, архітектури, фотографії та іншого) і медицини (захворювань, шизофренії, психіатрії тощо).

Що стосується дослідження знаковості сфери права, то семіотика застосована у низці дисертацій, які здебільшого стосуються мови права, хоча трапляються і галузеві дослідження. Наприклад, відомі дисертації, де використано семіотику як методологічне підґрунтя у сфері кримінального права (О. С. Александров, Нижній Новгород, 2003; Н. А. Бондарева, Санкт-Петербург, 2003; І. М. Горячев, Ярославль, 2010; Ю. Є. Румянцева, Єкатеринбург, 2008), звичаєвого права (О. В. Дашин, Санкт-Петербург, 2005; І. Б. Ломакіна, Санкт-Петербург, 2005), податкового (І. П. Івановська, П'ятигорськ, 2009) та міжнародного права (В. О. Іконнікова, Москва, 2005). Значно більше досліджень загальнотеоретичного характеру, в яких вивчається, зокрема, мова закону (Н. І. Хабібুলіна, Москва, 1996), генезис мови права (Н. М. Ликова, Єкатеринбург, 2005), співвідношення права і мови (Г. С. Прокоф'єв, Москва, 2002), інформаційний аспект права (А. О. Вавілова) [77], діалогічність у теорії права (І. Л. Честнов, Санкт-Петербург, 2002), філологічне тлумачення норм права (Ю. С. Вашенко, Тольяті, 2002), право як явище правової культури (М. В. Разуваєв, Санкт-Петербург, 2000; С. Б. Зінковський, Москва, 2006), прагматизм у праві (Д. Г. Сизранцев, Санкт-Петербург, 2002), навіть взаємозв'язок права і реклами (М. В. Баранова, Нижній Новгород, 2010).

Основні логіко-мовні феномени в юриспруденції стали предметом аналізу в однойменній монографії О. Ф. Черданцева (Москва, 2012). Тут право подано як певну знакову систему інформації, а правове регулювання розглянуто як рух цієї інформації. Ця книга є своєрідним уточненням і доповненням (з урахуванням змін у юридичній науці та практиці) виданням, що вийшло у світ 1993 р., хоча і досі було особливо популярним у науковому середовищі.

Але, безперечно, найближчою за тематикою до цього дослідження є дисертація А. К. Саркісова «Семіотика права (історико-правове дослідження)» (Коломна, 2000). Попри те, що це перша у пострадянському науковому просторі семіотична розвідка у сфері права,

крім детального аналізу процесу становлення семіотики нового часу, ця праця не містить майже нічого, що стосувалося б такого дослідження. Хоча треба віддати належне Саркісову. Він окреслив сферу дії семіотичного методу дослідження, що виражений, на його думку, «в системному аналізі знакових конструкцій будь-якого понятійного апарату, що виводить на перший план знакову проблему формування тотожного розуміння і вираження понять, базованих на визначенні й оцінці фактів дійсності» [11, с. 24]. Проте не можемо погодитися з цим науковцем, що «в юриспруденції семіотика права може бути введена в науковий обіг як самостійна категорія загальної теорії права зі спрямуванням на вивчення правового знакового поля і відповідного взаємозв'язку правової мови та правового мислення» [11, с. 11]. Адже це не тільки загальнотеоретичний концепт: продемонструвавши всі філософські аспекти семіотики права і вивісивши його семіологічні характеристики, можна відстоювати позицію, що семіотика права претендує на самостійний і самодостатній методологічний науковий рівень, а семіологія права здатна забезпечити методологічний аналіз вербальних знакових систем, зокрема у сфері функціонування права.

Усі наведені праці з проблем семіотики/семіології, зокрема щодо праворозуміння, дають основу для обстоювання власної позиції про усталення в науці нових методів або підходів: семіотичного (стосується пояснення знаків як таких і їх виникнення та поєднання у знакові системи) та семіологічного (щодо механізму руху знаків як текстового семіозу та прояву їх лінгвістичного прагматизму) [12]. Хоча треба зауважити, що це зробити дала змогу спеціальна література не тільки з проблем семіотики (семіології), а й питань методології як сукупності способів, засобів, методів, принципів і підходів наукового і практико-прикладного пізнання.

На основі аналізу праць цих і багатьох інших учених, зіставлення їхніх наукових поглядів і підходів, а також адаптації їх до сфери правовідносин стало можливим дослідження онтологічних засад правових знаків як специфічної форми буття права, вивчення їх соціально-психологічної природи, доведення їх значущості у пізнанні правової дійсності, розкритті семіотичної складової правової природи людини та праксеологічного спрямування цього аспекту в контексті правовідносин. Загалом аналіз стану дослідження проблем семіотики права дав змогу розробити комплексний підхід до права як предмета семіотичного й семіологічного аналізу, що демонструє його знакову природу й пояснює його як феномен мови (вербальної та невербальної комуніка-

ції). У цьому контексті особливо цінні наукові розробки, що дають можливість дослідити роль правових знаків у правотворчості, праворозумінні та правореалізації.

Такий значний масив обраної наукової основи виникнення семіотики права не свідчить про максимальну вивченість проблем виникнення й функціонування соціальних і, зокрема, правових знаків або, навпаки, про штучність застосування різноманітних наукових напрямів до сфери права. Ці праці лише сприяли у розкритті сутності семіотики та семіології права як нової філософсько-правової парадигми з урахуванням усіх можливих ракурсів. А те, що сучасна семіотика дає можливість розглядати предмети вивчення різних наукових дисциплін (від фізики, хімії та біології до трансперсональної психології та державного управління) як «текстові» функціональні знакові системи, стало об'єктивним стимулом, щоби застосувати семіотичний / семіологічний підхід до права. Через аналіз правових знаків семіотика робить право більш «зрозумілим», а отже, і більш передбачуваним і комфортабельним у сприйнятті, адже вона певною мірою «спрощує» правову дійсність, зводячи її до знаків.

Висновки. Підсумовуючи, слід зауважити, що постановка проблеми вивчення права як системи соціальних знаків у вітчизняній науці певною мірою здійснена. Про знаковість права йдеться у наукових дослідженнях із психології, соціології, логіки, лінгвістики і навіть теорії державного управління. Але є низка питань, що залишаються дискусійними і потребують концептуального вирішення власне у сфері юриспруденції: починаючи від категоріального розрізнення напрямів семіотики (в основному це стосується семіотики й семіології) та визначення сфери наукової належності семіотики права (загальної теорії чи філософії права) – до онтологічного взаємозв'язку означника з означуваним як елементів правового знаку (безпосереднього чи за допомогою свідомості людини) та визнання їх впливовості у правовій поведінці соціальних суб'єктів. Є й інші проблеми, які залишились поза увагою науковців. Попри те, що семіотичний підхід розпочинають активно застосовувати у дослідженні юридичної практики (правотворчості, офіційного тлумачення, криміналістики, судочинства тощо), зовсім не вивченою залишається сама концепція семіотики права як нового напрямку філософії права, що може забезпечити дослідження права і правовідносин як системи специфічних функціонально зорієнтованих знаків. Тому окреслене предметне коло дослідження виокремлює для вивчення та аналізу семіотичні форми буття права (знаки, ко-

ди, їх соціальні сигнали), пізнавальні властивості правових знаків, їх соціальну зумовленість, функціональність і прагматизм у контексті правовідносин, що загалом дає підстави вважати семіотику права окремою філософсько-правовою парадигмою зі своїм предметом і методологічним підходом.

1. Ділі Дж. Основи семіотики / Дж. Ділі; перекл. з англ. та наук. ред. А. Карась. – 2-е доп. вид. – Львів: Арсенал, 2000. – 232 с.

2. Бочаров Д. Уроборос або Символічна реальність і право / Д. Бочаров // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): статті учасників Четвертого всеукр. «круглого столу» 28–29 листопада 2008 р. – Львів: Край, 2009. – С. 31–39.

3. Павлишин О. Проблеми реформування правової системи України в контексті семіотико-правових досліджень / О. Павлишин // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): статті учасників Міжнарод. круглого столу (м. Львів, 3–5 грудня 2010 року). – Львів: Галицький друкар, 2010. – С. 475–482; Павлишин О. Семіотичний аналіз права в контексті праксеологічних досліджень / О. Павлишин // Філософські та методологічні проблеми права. – № 1. – 2011. – С. 48–56; Павлишин О. Теоретичні витоки, предмет і структура семіотики права / О. Павлишин // Філософські та методологічні проблеми права. – № 2. – 2011. – С. 44–51.

4. Бочаров Д. Функціонування доказів як семіозис: від фактичних даних – до фактів / Д. Бочаров // Право України. – 2012. – № 7. – С. 127–132; Бочаров Д. Юридичний доказ як динамічна знакова конструкція / Д. Бочаров // Право України. – 2011. – № 2. – С. 186–191.

5. Мережко А. Юридическая семиотика и юридическая герменевтика / А. Мережко // Государственная практика: газета українських юристів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravo.ua/article.php?id=10001433>

6. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров: Человек. Текст. Семиосфера. История / Ю. М. Лотман. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 464 с.; Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб.: Искусство-СП, 2000. – 704 с.; Лотман Ю. М. Семиотика и сегодняшний мир / Ю. М. Лотман. – СПб.: Искусство-СПБ, 2003. – 624 с.; Лотман Ю. М. Статьи по семиотике искусства / Ю. М. Лотман. – СПб.: Академический проект, 2002. – 544 с.

7. Иванов В. В. Избранные труды по семиотике и истории культуры / В. В. Иванов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1998.

8. Грязин И. Н. Аналитическая философия права: Современные тенденции: (Аналитический обзор) / И. Н. Грязин // Современная аналитическая философия: сб. обзоров и реф. – М.: ИНИОН, 1988. – Вып. 1. – С. 174–197; Грязин И. Н. Методология права: Общие проблемы и отраслевые особенности / И. Н. Грязин. – М.: Tartuskii gosudarstvennyi universitet, 1988. – 284 с.

9. Горный Е. Что такое семиотика? / Е. Горный // Радуга. – М., 1996. – С. 168–175.

10. Сироткин Н. Тотальность семиотического знания / Н. Сироткин // Post Семиотика: Учебно-справочно-научный портал по семиотике: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://post.semiotics.ru/total.htm>

11. Саркисов А. К. Семиотика права (историко-правовое исследование): дисс. ... кандидата юрид. наук: специальность 12.00.01 «Теория и история права и государства; История правовых учений» / Андрей Константинович Саркисов. – Коломна, 2000. – 222 с.

12. Балинська О. М. Семиотика права: монографія / О. М. Балинська. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 416 с.

Балинская О. М. Семиотика права: история становления в Украине и России.

Акцентируется, что примеров использования семиотики украинскими учеными в сфере функционирования права почти нет, хотя есть некоторые важные шаги в этом направлении. Продемонстрировано результаты научных работ в этой сфере украинских ученых в сопоставлении их с исследованиями русских семиотиков. На основе анализа научных трудов из проблем семиотики, в частности, в применении к правопониманию, автор выводит собственную позицию о становлении семиотики права как новой философско-правовой парадигмы со своим предметом изучения и методологическим подходом.

Ключевые слова: семиотика, семиология, знак, обозначатель, обозначаемое, семиотика права, семиология права.

Balynska O. M. Semiotics of LAW: becoming history in Ukraine and Russia.

On the basis of analysis of scientific labors from the problems of semiotics, in particular in application to understanding of law, an author destroys own position about becoming of semiotics of law as new philosophical-legal paradigms with the article of study and methodological approach. The author takes problem study of law as a system of social characters in science. The symbolic of law referred in scientific research of psychology, sociology, logic, linguistics and even the theory of public administration. But there are many issues that remain controversial and require proper solution concept in law: from the categorical distinction between areas of semiotics (mostly applies semiotics and semiology) and defining the scope of the scientific origin of semiotics of law (general theory or philosophy of law) – to the ontological relationship of signifier signified as elements of the legal sign (directly or through consciousness) and the recognition of their influence in the legal behavior of social actors. There are other problems that remained unnoticed scientists. Although the semiotic approach are beginning to be used in the study of legal practice (law-making, official interpretation, criminology, justice, etc.), is not studied the concept of

semiotics of law as a new direction of philosophy of law, which may provide legal research and law as a system of specific functional oriented characters. Therefore, the objective outlined circle study isolates for the study and analysis of semiotic forms of being law (signs, codes, their social cues), cognitive properties of legal signs, their social dependency, functionality and pragmatism in the context of relationships, which generally suggests semiotics of law as philosophical legal approaches with its subject and methodological approaches.

Key words: *semiotics, semiology, sign, design, designated, semiotics of law, semiology of law.*

Стаття надійшла 25 грудня 2013 р.

УДК 340.122

О. М. Блавацька-Калінська

ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ЗЛОЧИН» У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ ВЧЕННІ Г. ГЕГЕЛЯ

Досліджено філософсько-правову спадщину німецького вченого Г. Гегеля щодо тлумачення поняття «злочин» як суспільно небезпечного винного діяння, що порушує буття свободи і завдає шкоди іншим індивідам і належить до сфери карного права; розглянуто діалектичне розуміння вченим злочину, що є «першим примусом», насильством, порушуючи буття свободи, в його конкретному розумінні, та права. Ідеться про розуміння кари за злочин, що повинна бути рівноцінною вині особи та її усвідомленню вчинення діянь.

Ключові слова: *злочин, примус, покарання, суспільно небезпечне діяння, винне діяння.*

Постановка проблеми. У процесі вдосконалення європейської правозахисної системи та підвищення рівня демократизації суспільства, формування загальноєвропейського наукового простору особливої актуальності набуває осмислення поняття «злочин» у філософсько-правовому вченні провідних науковців. У цьому контексті в умовах сучасних соціальних, психологічних, економічних змін, демократичних перетворень і побудови громадянського суспільства важливого значення набуває розуміння цього поняття у філософському вченні відомого німецького філософа права Г. Гегеля.

Стан дослідження. У науковій літературі питання щодо змістового наповнення поняття злочину висвітлювались у працях багатьох українських і зарубіжних учених, а саме: А. Бернера, Л. Білогриц-Котляревського, О. Кістяківського, О. Лохвицького, П. Пусторослева, М. Сергеевського, В. Спасовича, М. Таганцева, С. Познишева, Л. Багрій-Шахматова, М. Бажанова, Ст. Гестера, І. Горелика, Д. Готі, М. Готтфредсона, Д. Голаш, П. де Грейффа, П. Грішаєва, Р. Даффа, Т. Денисової, М. Загородникова, Л. Зайберта, Г. Езорскі, М. Карпушина, В. Кудрявцева, Дж. Мунчі, А. Піонтковського, І. Подройкіна, В. Грищука, В. Демченка, О. Козлова, В. Меркулової, В. Навроцького, М. Панова, В. Бачиніна, А. Козловського, М. Коржанського, М. Панова, Е. Позднякова, С. Сливки тощо. Розглядалася також генеза поняття «злочин». Безпосередньо до проблем, пов'язаних із формуванням поняття «злочин», зверталися В. Кудрявцев, С. Білостоцький, А. Богдановський, І. Грозовський, А. Козаченко, О. Кузьминець, В. Калиновський, Дж. Бріггс, Б. Головкін, П. Колосовський, О. Луговий, Д. Любченко, Н. Мельничук, В. Сергеевич, А. Чебишев-Дмитрієв, Є. Шаломєєва, Х. Шейнин, Дж. Ролз, М. Хавронюк та інші. Слід констатувати, що проблемі розуміння злочину присвячена величезна кількість наукових досліджень. Попри те, не простежено специфіку еволюції поняття «злочин» у філософсько-правовій науці.

Метою наукового пошуку є аналіз розуміння поняття «злочин» у вченні Г. Гегеля, що стало цінним здобутком у загальній європейській філософсько-правовій доктрині.

Виклад основних положень. Німецький філософ права Г. Гегель зазначав, що злочин є одним із варіантів вираження буття свободи, який зовні розпадається на безліч відношень до цього зовнішнього і до інших осіб [1, с. 298].

Злочин – «порушення спільної справи», а відтак – суспільно небезпечне діяння, оцінюване відповідно до ступеня небезпечності для суспільства. Учений підкреслював: «Оскільки власність і особистість набувають у громадянському суспільстві визнання закону й значимості, то злочин – уже порушення не тільки суб'єктивно-безконечної, а й всезагальної справи, що містить у собі міцне й сильне існування. Таким чином тут постає точка зору небезпечності злочинного діяння для суспільства...» [2, с. 174–175].

Трактуючи поняття «злочин», Г. Гегель опирається на діалектичний принцип заперечення заперечення, а саме: порушення дією або бездіяльністю договору через невиконання умов угоди або правових

зобов'язань стає першим примусом або насильством [3, с. 112]. Філософ зазначає з цього приводу: «Перший примус як насильство, вчинене вільним, яке порушує наявне буття свободи у його конкретному розумінні, порушує право як право, є злочином – нескінченно негативне судження в його повному розумінні, через яке відбувається заперечення не лише особливого, – підведення речі під мою волю, але водночас і загального, нескінченного в предикаті мого, правоздатність і до того ж без посередництва моєї думки. Це сфера кримінального права» [4, с. 93]. Тобто Г. Гегель вважав, що воля має значення сама собою, вона є вільною від дійсності. У цьому полягає протилежність: одинична і загальна воля відділяються одна від одної, перша вважається негативною щодо всезагальної; злочин існує лише остільки, оскільки воля особи визнана як всезагальна, як воля в собі, не образа й не порушення буття іншого індивіда [5, с. 329]. Відтак Г. Гегель зауважував: «Вчинений злочин є воля, що знає себе як одиничну, для-себе-сущу, воля, що дійшла до наявного – буття [не дивлячись] на владу іншої волі, що знає себе як всезагальну. Але злочин призводить до поживлення, активізації всезагальної волі, він пробуджує її до діяльності. Всезагальна воля [тепер] діяльна. Визнана діяльність всезагальна, а не одинична, тобто вона є зняттям одиничного. Злочин обертається карою – відплатою всезагальної волі» [5, с. 334–335]. Злочин є першим примусом, насильством, яке порушує буття свободи в його конкретному розумінні, порушує право.

Як і І. Кант, Г. Гегель порушував питання караності злочину, зважаючи на якісний і кількісний обсяг злочину у його співвіднесенні з запереченням злочину як буттям, що має мати такий же обсяг. Г. Гегель акцентував: «У сфері моральній, оскільки моральне вивчається у бутті, має місце такий самоперехід кількісного у якісне, і різні якості виявляються засновані на різниці величин. Саме через «більше» й «менше» міра легковажності порушується і з'являється щось зовсім інше – «злочин», саме через «більше» й «менше» справедливність переходить у несправедливість, добродесність – у порок» [4, с. 98]. У славетній праці «Філософія права» Г. Гегель робить висновок: «Оскільки злочин у собі – безконечне порушення, що має бути як наявне буття визначено співмірно якісним і кількісним відмінностям, а це наявне буття суттєво визначається як уявлення про дію законів, усвідомлення їх значимості, то небезпечність для громадянського суспільства становить визначення розміру злочину чи так само одне із його якісних визначень» [2, с. 256]. Продовжуючи міркувати у цьому аспекті, вчений

зауважує: якщо, з одного боку, суспільство не може залишати злочин некараним, оскільки у такому випадку злочин був би покладений як право, то, з іншого – оскільки суспільство впевнене у собі, злочин є завжди лише чимось одиничним, хитким й ізольованим. На думку Г. Гегеля, завдяки міцності самого суспільства злочин набуває значення чогось чисто суб'єктивного, що виникло, як здається, не стільки як продукт обдуманості й волі, скільки з природних імпульсів [2, с. 174–175].

Г. Гегель зауважував: «Як на вдалий приклад можна вказати на дії людини, котра із помсти, можливо справедливої, тобто за несправедливо завдану їй образу, підпалює дім іншої людини. Вже при цьому виявляється зв'язок безпосередньої дії з подальшими обставинами, котрі, однак, самі є зовнішніми і не входять у склад вищезгаданої дії, оскільки вона береться сама по собі у її безпосередності. Ця дія як така виражається, можливо, у піднесенні вогню до невеликої частини колоди. Те, що ще не було вчинено завдяки цьому, робиться далі саме собою: частина колоди, що загорілася, поєднується з іншими її частинами, колода – зі всіма балками будинку, а цей будинок – з іншими будинками, і виникає велика пожежа, що знищує майно не лише тих осіб, проти котрих була спрямована помста, а й багатьох інших осіб, причому пожежа може навіть вартувати життя багатьом людям. Це не містилось у загальній дії і не входило у намір того, хто почав її. Але, крім того, дія містить у собі ще подальше загальне визначення: відповідно до мети особи, що діяла, дія була тільки помстою, котра спрямовувалася проти одного індивідуума і виразилася у знищенні його власності; але, крім цього, вона виявилася ще й злочином, і у ньому міститься кара за нього» [6, с. 359–360]. Тому Г. Гегель вважав, що шляхом злочину щось змінюється, і предмет існує у цій зміні, але це існування є протилежністю себе, що розуміється вченим як зняття права як права. Саме право як абсолютне не може бути зняте, переконаний Г. Гегель, відповідно вияв злочину мізерний в собі, і ця мізерність є сутністю злочинного діяння [2, с. 174–175].

Розвиваючи цю думку, філософ зауважує, що такий учинок, як порушення права, в собі і для себе мізерний: як воля й істота, що мислить, людина, вчиняючи діяння, встановлює у ньому формальний і лише нею визнаний закон, що тільки для неї має значення, і якому вона у той же час за допомогою свого вчинку підкорила себе. Отож, філософ вказує, що неспроможність вчинку, здійснення одночасно і цього формального закону, і права-в-собі насамперед деякою

суб'єктивною одиначною волею, є помстою, котра саме тому, що походить із інтересу безпосередньої приватної особи, є водночас новим порушенням права, що продовжується до безконечності [7, с. 332]. Російський філософ права В. Нерсесянц із приводу цього зауважує, що злочин, за Г. Гегелем, – це свідоме порушення права як права, і покарання тому є не тільки засобом відновлення порушеного права, але й правом самого злочинця, що закладається у самому його діянні – вчинку вільної особи [2, с. 17].

Теоретик російського революційного народництва П. Лавров щодо міркувань Г. Гегеля зазначав: «Гегель зустрічається з питаннями... значення проступків і злочинів і примусової сили права. У першому питанні він віднаходить три сходинки: несвідоме порушення права, засноване на переконанні у справедливості уявного права, свідома заміна дійсного права уявним – обман; заперечення права – злочин... Поняття злочину слугує для Гегеля переходом до поняття про примусову силу права. Порушення договору є першим примусом, котрий знищується другим, і таким чином відновлюється втрачене право. Це доволі штучна побудова, – зауважує П. Лавров, – і вірніше можна прийняти інше його зауваження, що саме визначення абстрактного права як такого, що допускає можливість примусу, містить у собі послідовний ряд понять, що необхідно переходять через поняття порушення права» [8, с. 237].

Г. Гегель вважав, що право, котре є особливим і багатоманітним, одержує в протилежність своїй в собі суціль всезагальності і простоті форму видимості. Є така видимість частиною у собі чи безпосередньо, частиною припускається як видимість за допомогою суб'єкта, частиною взагалі як мізерне; це неумисне чи громадянське неправо, обман і злочин.

Різницю між обманом і злочином Г. Гегель убачав у тому, що в обмані у формі його звершення ще міститься визнання права, тоді як такого визнання у злочині вже немає [2, с. 139].

Винність як ознака злочинного діяння у міркуваннях Г. Гегеля виявляється так: «Право суб'єкта знати вчинок у співвідношенні добра і зла, законності чи незаконності має своїм наслідком те, що у дітей, ідіотів, божевільних і з цієї сторони відповідальність зменшується чи усувається. Але розглядати як підставу для винності, для визначення злочину і його караності хвилинне засліплення... взагалі те, що називають силою чуттєвих збуджень... і розглядати ці обставини як щось, що усуває вину злочинця, також означає ставитись до нього невід по-

відно праву і честі людини, бо природа її і полягає у тому, що вона є істотою всезагальною, а не абстрактно-хвилинною і роз'єднаною у знанні... Що злочинець у момент, коли він діє, повинен був би ясно уявляти собі неправомірність і караність свого вчинку, щоб цей вчинок міг бути поставлений йому у вину як злочин, – це вимога, котра зберігає за ним право його моральної суб'єктивності» [2, с. 174–175]. Тобто кара за злочин повинна бути рівноцінною вині особи та її усвідомленню вчинення діяння.

Висновки. Діалектичне розуміння поняття «злочин», згідно з міркуваннями Г. Гегеля, загалом полягає у трактуванні його як суспільно небезпечного винного діяння, що порушує буття свободи та завдає шкоди іншим індивідам.

Злочин є порушенням права в собі і для себе вільної особи, що становить насильство, наслідком якого є визнання співмірності якісних і кількісних аспектів діянь, що в конкретному бутті обертається караністю.

Наукові доробки Г. Гегеля щодо трактування злочину – це вагомий внесок у загальноєвропейську філософсько-правову доктрину, підґрунтя наукових досліджень багатьох поколінь.

1. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук: в 3 т. / Георг Вильгельм Фридрих Гегель; пер. с нем. Б. А. Фохт. – М.: Госполитиздат, 1956. – Т. 3. – 368 с.

2. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель; ред. и сост. тома: Д. А. Керимов, В. С. Нерсесянц; авт. вступ. ст., примеч.: В. С. Нерсесянц; перевод с нем. Б. Г. Столпнера, М. И. Левиной. – М.: Мысль, 1990. – 524 с. – (Философское наследие, т. 113).

3. Гегель. Философия права: соч. в 7 т. / Георг Вильгельм Фридрих Гегель; пер. с нем. – М. – Л.: Соцэкгиз, 1934. – Т. 7. – 527 с.

4. Гегель. Основы философии права, або Природне право і державознавство / Георг Вильгельм Фрідріх Гегель; [пер. з нім.]. – К.: Юніверс, 2000. – 336 с.

5. Гегель Г. Иенская реальна философия / Г.В.Ф. Гегель // Работы разных лет: в 2 т. – М.: Мысль, 1970. – Т. 1. – 668 с. – (Философское наследие, т. 39).

6. Гегель. Собрание сочинений // Антология мировой философии: в 4 т. – М.: Мысль, 1970. – Т. 3. – 760 с.

7. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук: в 3 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1977. – Т. 3: Философия духа. – 471 с. – (Философское наследие, т. 75).

8. Лавров П. Л. Философия и социология: в 2 т. / П. Л. Лавров. – М.: Мысль, 1965. – Т. 1. – 739 с. – (Философское наследие, т. 11).

Блавацкая-Калинская О. Н. Трактовка поняття «преступление» в філософсько-правовому учинні Г. Гегеля.

Исследовано філософсько-правове насліддя німецького ученого Г. Гегеля относительно толкования поняття «преступление» как общественно опасного виновного деяния, которое нарушает бытие свободы, нанося ущерб другим индивидам, и относится к сфере уголовного права; рассмотрено диалектическое понимание ученым преступления, являющегося «первым принуждением», насилем, нарушающим бытие свободы, в его конкретном смысле, и права.

Речь также идет о понимании наказания за преступление, которое должно быть равноценным вине лица и его осознанию совершения деяний.

Ключевые слова: *преступление, принуждение, наказание, общественно опасное деяние, виновное деяние.*

Blavatska-Kalinska O. M. Interpretation of the concept of «crime» in the philosophical and legal doctrine G. Hegel.

The article deals with philosophical and legal inheritance of a well-known German scientist G. Hegel regarding the interpretation of the concept 'crime' as guilty socially dangerous act that violates existence of freedom, does harm to other individuals and belongs to the sphere of criminal law.

Crime is interpreted by the philosopher as violation of law in and for itself of a free person that means violence which results in recognition of proportionality of qualitative and quantitative aspects of actions that in the concrete being turns into guilt.

It was considered the dialectical understanding of crime that is 'the first compulsion', violence in its concrete understanding, violating the existence of freedom, and law. A scientist's idea is analyzed, that if, on the one hand, a society can't leave a crime innocent, as in this case a crime would be put as law, so, on the other hand, as a society is confident, a crime is always only something unitary, unsteady and isolated.

Therefore, on G. Hegel's opinion, due to the strength of a society a crime becomes something subjective, that emerged not only as a product of deliberation and will, but as from natural impulses. It is also said about understanding of punishment for crime that must be equivalent to person's guilt and awareness of committing acts.

It is indicated that scientific works of G. Hegel regarding crime interpretation made a significant achievement into pan philosophical and legal doctrine, and became a basis for scientific researches of many generations.

Key words: *crime, compulsion, punishment, socially dangerous act, guilty act.*

Стаття надійшла 17 січня 2014 р.

ОНТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ВПЛИВУ ФЕНОМЕНА КОРУПЦІЇ НА ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОПОРЯДКУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Викладено узагальнення щодо філософсько-правової оцінки сутності корупції, її тенденцій, що є характерними для сучасного етапу процесів права та державотворення. Розглянуто питання значення оптимізації публічно-правового апарату як методу запобігання та протидії корупції. За результатами компаративістського аналізу екстраговано комплекс факторів, що детермінують інтенсифікацію негативних проявів корупціалізації функціонування ланок публічного апарату та виокремлено праксеологічні методи нейтралізації їх активності. На основі узагальнень правової доктрини запропоновано інноваційний концепт інтерпретації феномена корупційної пастки та показника соціальної ціни корупції у контексті розбудови різних типів державності.

Ключові слова: *корупція, прояви, протидія, онтологічний аспект, профілактика.*

Постановка проблеми. В умовах актуального стану соціально-правового світосприйняття аксіоматичною виступає сентенція про загальнодеструктивний характер епісоціального феномена корупції. Явище корупції є предметом гносеологічного аналізу різноманітних наук в контексті яких виділяють індиферентні за суттю підходи, концепції та навіть дефініції згаданого комплексного дефекту функціонування суспільства.

Незважаючи на тривалу доктринально-правову ретроспективу дослідження властивостей корупційного феномена різними за предметним спектром галузями юридичної науки, слід визнати факт істотної партикулярності філософсько-правової парадигми ідентифікації останнього, що неодмінно детермінує виникнення численних дефектів у процесі операціоналізації цього явища, а отже, мінімізує ефективність заходів соціально-правової резистенції його деструктивним проявам.

Стан дослідження. Окремі аспекти проблематики філософсько-правового онтогенезу корупції відображені у роботах таких науковців:

М. І. Мельника, Є. В. Невмержицького, О. М. Охотнікової, В. Д. Лаптеакру, В. І. Добренькова, Н. Р. Ісправнікової, А. Л. Золкіна, І. В. Годунова, В. Д. Андрианова, Г. А. Сатарова, Р. Ш. Шегабудінова, Л. В. Багрія-Шахматова, Д. В. Мірошниченка, Б. В. Волженкіна.

Метою статті є висвітлення субсистемної онтологічної компоненти філософсько-правового підходу до аналізу феномена корупції у сучасному соціально-правовому бутті. У контексті заданої мети намагатимемось визначити сутність, зміст та особливості онтологічного виміру корупції на мікросоціальному рівні.

Виклад основних положень. Онтологія – (лат. *ontologia* від давньогр. *ὄντος* – суще, те, що існує і гр. *λόγος* – учення, наука) – це вчення про буття, розділ філософії, у якому з'ясовуються фундаментальні проблеми існування, розвитку сутнісного, найважливішого. Зважаючи на відсутність єдиного тлумачення поняття «онтологія» у філософії, пропонуємо під онтологічним аспектом дослідження корупції розуміти систему заходів, спрямованих на визначення місця та значення корупційного епіфеномена у об'єктивній соціально-правовій дійсності за рахунок системної репрезентації наслідків інфільтрації корупційних проявів у це середовище та їх подальшого взаємовпливу.

Фундаментального значення у процесі онтологічної інтерпретації корупції набуває аналіз варіативних трансформацій, детермінованих корупціалізацією соціально-правової, економічної, політичної сфер соціального співжиття. Консолідація деструктивних видозмін характеристик таких соціальних сфер уможливить повномасштабне сприйняття істинної функціональної сутності досліджуваного нами явища, дозволить виокремити визначальні індикатори корупційної активності у соціальних кластерах, водночас виконуватиме декілька функцій: індикативно-гносеологічну, предикативну та превентивну.

У наукових роботах вітчизняних і закордонних учених-правознавців, які досліджували явище корупції, найчастіше підлягають екстракції політико-правові, соціальні, економічні, морально-психологічні наслідки її впливу. Партикулярно висвітленню негативного впливу корупції на різноматні сфери суспільства присвячено наукові праці Д. Г. Заброди, О. Г. Кальмана, М. І. Мельника, Є. В. Невмержицького, О. Я. Прохоренка, С. С. Рогульського та інших.

Зважаючи на транснаціональний характер корупції як явища, апріорі репрезентації сутності та проявів інституту «соціальної ціни» цього деструктивного феномена, слід здійснити умовну сепарацію континіуму корупційно-детермінованих метаморфоз соціального середо-

вища, послуговуючись критерієм їх територіально-політичної дислокації, виділяючи за результатами означеної диференціації такі сегменти корупційних наслідків:

- внутрішньодержавні – деструкції зазнають процеси ендогенного щодо конкретної політико-територіальної організації публічної влади, типу; вплив на транснаціональні політичні, економічні та інші соціальні процеси повністю відсутній, або ж мінімальний;

- транснаціональні – наслідки корупціалізації публічно-владного алгоритму, які істотно впливають на зовнішньополітичне становище держави, зумовлюючи негативну трансформацію її атрибутивних характеристик.

До першої з виокремлених нами компонент соціальних трансформацій корупційного типу слід віднести:

- викривлення мети соціально-економічних реформ. Як зазначає представник американської школи дослідження корупції С. Роуз-Акерман: «Інтенсифікація корупційної активності зазвичай збігається у часі з процесами соціально-економічних та правових реформ, які проводяться владою. Тимчасовий стан аномії, що виникає внаслідок таких процесів зумовлює складність виявлення правопорушень, а отже можна стверджувати, що корупція та реформи йдуть пліч-о-пліч» [1, с. 154]. Як відомо, будь-яка соціальна реформа – це своєрідна відмова від усталеної моделі організації суспільства на користь потенційно-ефективнішого, прогресивнішого концепту вирішення певних соціальних завдань. Продукування зазначеної інверсивної методики, як і засобів для її реалізації, зазвичай забезпечується ініціаторами згаданих реформ, що і приховує корупційну пастку. Буденною в умовах сьогодення видається практика лобіювання можновладцями власних фінансових, підприємницьких чи інших матеріальних інтересів, що загрожує не лише докорінною видозміною соціального алгоритму у певній сфері, але й потенційним колапсом усієї системи у разі, якщо інтегрована модель виявиться «нежиттєздатною». Зважаючи на наведені аргументи, будь-яка трансформація соціально-економічного ладу, що не була усебічно науково-практично проаналізована, – потенційне середовище для корупційних зловживань, які призводять до підвищення рівня латентності корупційних правопорушень, учинюваних у період організаційного дисбалансу, утворюють середовище для промульгації індивідуальних інтересів можновладців у політичну площину з метою їх подальшої сатисфакції за рахунок державних активів тощо;

– соціальну дестабілізацію. «Корупція, спотворюючи суспільні відносини, порушує нормальний порядок речей у суспільстві, починаючи із порушення службового обов'язку» [2, с. 199–200]. Соціальна система оптимізує ефективність власного функціонування через спеціалізацію окремих її ланок, пропорційну диференціацію повноважень і функціонування інституту перманентного контролю, котрі у єдності повинні забезпечувати мінімізацію трансакційних витрат, пов'язаних із реалізацією конкретного соціального завдання. Корупція, як фактор дисгармонізації соціальних процесів, нейтралізує засаду паритетності, яка є визначальною у контексті забезпечення оптимального функціонування усіх ланок державного апарату, призводить до надмірної концентрації владних повноважень у сфері відання окремих з них, що суперчить концепції «стримувань і противаг», призводячи до ще більших зловживань. На соціально-побутовому мікрорівні корупція призводить до непропорційної стратифікації суспільства за майновим цenzом, що з часом обумовлює ефект соціального обурення, виявами котрого можуть виступати підвищення рівня злочинності, різноманітні заходи соціального супротиву (пікети, демонстрації, соціальні заворушення тощо), зневіра у ефективності державної влади. «За даними статистики та соціальних досліджень, бідні та убогі в нашій країні становлять приблизно 70% усього населення» [3, с. 43–44]. Методом логічно-індуктивного аналізу робимо висновок про те, що корупція, досягаючи біфуркаційної рівня власного розвитку, призводить до краху тієї системи, в межах котрої існують її прояви, а отже корупцію можна ідентифікувати як явище соціально-економічної деструкції;

– тінізацію та криміналізацію економіки, фінансову дегенерацію держави, порушення засад ринкової самоорганізації. Оскільки, як зазначалось, корупція – форма субстиювання формальних, легітимних алгоритмів взаємодії з державно-владними інституціями альтернативним, подекуди оптимальнішим методом нелегітимної кооперації з окремими державними службовцями на засадах комерціалізації адміністративно-розпорядчої діяльності, очевидним видається те, що внаслідок гіпертрофії частки недокументованих (корупційних) схем відбувається мінімізація загальнооблікової фіскально-консолідаційної спроможності, що в подальшому призводить до дефіцитності державного бюджету. Зростання тіньової частини сектора підприємницької діяльності одночасно унеможливує реалізацію функції державного контролю за діяльністю її партисипаторів, призводячи до не контролюваності господарської діяльності, а це, як відомо, ключова запорука

нехтування державними стандартами якості продуктованих суб'єктами господарської діяльності товарів та послуг. Корупція істотно впливає і на механізми ринкової економіки, корелюючи ринкову кон'юктуру за рахунок нейтралізації конкурентних базисів вартісної ідентифікації. Утворене внаслідок цього монополізоване становище окремих суб'єктів господарської діяльності, особливо у сфері виробництва високоліквідної продукції, має наслідком численні зловживання останніми набутим становищем, що виявляється у дисбалансі системи якості ціна продукції;

– аберація політичного дискурсу. У внутрішньополітичному континіумі корупція як фактор відхилення від легітимної конкурсної моделі заміщення вакантних посад у системі державної служби призводить до видозміни аутентичного вектору трансуб'єктивізації публічної влади. Оскільки населення держави виступає першоджерелом політичної влади, котру останнє за допомогою виборчих процедур делегує спеціально створеним органам, непотичний підвид корупційних відносин (вид корупції, що охоплює комплекс дій, спрямованих на нівеляцію офіційно встановлених прелімінаційних заходів селекції кандидатів на заміщення вакантних посад у державному апараті; визначальним критерієм придатності особи до провадження державної служби замість ділових та особистих якостей виступає матеріальний ценз кандидата) реструктуризує таку модель політичної колаборації, внаслідок чого нехтується аутентична воля первинного носія політичної влади. Субституція інтересів народу, які знаходять прояв у інтересах державної служби, меркантильними інтересами службових осіб-корупціонерів і становить фундаментальну сутність корупційних деліктів, призводячи до видозміни політичної моделі соціальної організації;

– соціально-правова стагнація. Як зазначає А. І. Долгова: «У випадку корумпованості державних службовців, а тим більше мажоритарної, громадяни держави втрачають свій державний апарат, він служить у цьому випадку не платникам податків, а інтересам тих, хто його у них «перекупив» [4, с. 3–26]. Стереотипізація корупціогенних владних процедур нейтралізує потенційні новації, внесення котрих покликане підвищити ефективність та оптимізувати функціонування державного апарату, а отже корупція – явище, що зумовлює стагнацію державного апарату, визначальна причина сповільнення соціально-правового поступу держави;

– видозміна соціального архетипу. Ідеальну модель соціальних відносин в межах державного утворення у теорії права прийнято

йменувати станом «законності». Законність – це характеристика політико-територіального утворення, у межах котрого усі без винятку учасники суспільних відносин дотримуються букви та духу закону. Лише режим законності забезпечує практичну реалізацію такої демократичної цінності як правопорядок, генералізуючи значення непорушності прав і свобод та оптимального задоволення інтересів кожного громадянина. Для підтримання правопорядку у будь-якій державі, об'єктивною є потреба в ідентифікації спектру діянь, які нівелюють формально-визначені загальнообов'язкові правила поведінки, та тягнуть за собою застосування до коміторів останніх, передбачених законами, заходів правової репресії. Незважаючи на формальну протиправність корупційних діянь, соціальна перцепція останніх і досі зберігає характеристику аморфності, внаслідок чого соціальна негативізація явища не виступає прерогативою сучасного українського суспільства. Обставина домінантної апатичності до корупційної проблематики обумовлює стереотипізацію корупційної поведінки у континуумі прийнятих біхевіористичних моделей та поступово породжує негативні трансформації соціального архетипу (надсвідомого консолідованого психо-емоційного імперативу, що історично формується у макросоціальних організаціях як система індикаторів про соціальності та асоціальності певних феноменів), що потенційно може призвести до легалізації корупції на загальнодержавному офіційному рівні;

– негативні морально-психологічні тенденції. Морально-психологічні наслідки корупції виявляються у тому, що такий феномен виступає потужним фактором деморалізації суспільства, деформації психології індивідів та соціальних груп, призводить до девальвації моральних цінностей суспільства, реструктуризує мотиваційний фон функціонування державних службовців. Корупція призводить до зневіри громадян у реальній функціональності держави у площині захисту їх інтересів, відтак державний апарат сприймається лише як комерційна структура, що функціонує за принципом «правий той, у кого більше грошей».

Комплексність впливу корупції на соціально-правові, політичні та економічні процеси виявляється не лише на державному, але й на транснаціональному рівні. Наслідками корупції у цій площині виступають:

– погіршення політичного амплуа держави на міжнародній арені. Оскільки корупція – явище негативне, в ідеальному варіанті його рівень повинен перебувати в обернено пропорційній залежності

зі ступенем ефективності державної влади. Високий рівень корупції свідчить про практичну нездатність держави забезпечити реалізацію обраного нею політичного вектору, вказує на безконтрольність соціально-економічних процесів, репрезентує домінацію тіньового сектора економіки над офіційним сегментом останньої. Узагальнюючи наведене, можна стверджувати, що корупція – ключовий фактор негативізації держави у міжнародному політичному просторі, своєрідна передумова економічної сепарації та визначальна причина більшості дипломатичних колапсів, які у єдності призводять до перманентної згальносоціальної, економічної та політичної стагнації держави;

– зниження інвестиційної привабливості національних об'єктів інвестування. Як зазначає М. Н. Крейніна: «Для залучення інвестиційних ресурсів підприємство повинно відповідати ряду характеристик, тобто бути інвестиційно привабливим. Формування інвестиційної привабливості підприємства (ІПП) необхідно для: забезпечення конкурентоспроможності продукції і підвищення її якості; структурної перебудови виробництва; створення необхідної сировинної бази для ефективного функціонування підприємств; вирішення соціальних проблем: інвестиції необхідні для забезпечення ефективного функціонування підприємств, їхнього стабільного стану й у зв'язку з цим вони використовуються для досягнення подальшого розширення і розвитку виробництва; відновлення основних виробничих фондів; підвищення технічного рівня праці і виробництва та ін.» [5, с. 26]. Для мікроекономічного рівня господарської діяльності оптимальною видається методика ідентифікації інвестиційної привабливості підприємства, запропонована А. П. Гайдуцьким: «...інвестиційна привабливість підприємства (ІПП) – це його інтегральна характеристика як об'єкта майбутнього інвестування з позиції перспектив розвитку (динаміки обсягів продажу, конкурентоспроможності продукції), ефективності використання ресурсів і активів, їхньої ліквідності, стану платоспроможності і фінансової стійкості, а також низки неформалізованих показників (професійні здібності керівництва, галузева та регіональна приналежність підприємства, стадія життєвого циклу, добросовісність підприємства як партнера)» [6, с. 120]. Екстраполяція наведеної методики визначення інвестиційної привабливості об'єктів у мікросоціальному вимірі на загальнодержавний рівень дає підстави для такого висновку: оскільки комплекс корупційних видатків збільшує загальний обсяг фінансових втрат інвестора, зменшуючи загальний обсяг прямих інвестицій у об'єкт інвестування, на загальнодержавному рівні наведена ситуація

проявляється у формі різкого скорочення валового обсягу іноземних інвестицій у економіку держави, призводить до ускладнення міжнародної господарської кооперації за участю представників національної економіки. Так, зокрема М. Соколовський у своїх дослідженнях зазначає: «Дослідження фахівців Світового банку свідчать про те, що корупція значно зменшує обсяги внутрішніх та зовнішніх інвестицій. Розглядаючи корупцію як своєрідний додатковий «податок» на бізнес, вони вважають, що кожне збільшення ставки цього «податку» на один відсоток скорочує приплив прямих інвестицій у країну на п'ять відсотків» [7, с. 61–62];

– спотворення добросовісної конкуренції між учасниками міжнародно-економічної взаємодії. Негативні прояви корупційного впливу простежуються і в межах міжнародного ринкового середовища, набуваючи форми фактора дестабілізації засад конкурентної взаємодії учасників світового ринку. Дисонанс усталеної ділової практики, у частині методів налаштування вигідної комерційної взаємодії, спектр котрих подекуди охоплює підкуп уповноважених на вирішення питань щодо акцепту комерційних пропозицій посадових осіб, часто призводить до диспаритетності суб'єктів господарювання відмінних за критерієм резидентності. «Корупція завдає багатомільярдних збитків міжнародній торгівлі, американські фірми-експортери стверджують, що вони часто програють вигідні контракти через те, що згідно із законом не мають права платити хабарі закордонним чиновникам. Натомість, в більшості країн ОБСЄ дача хабарів іноземним партнерам не заборонялася, більше того, суми не документованих платежів могли бути списані з доходу при сплаті податків. Наприклад, у німецьких корпорацій такі витрати становили близько 5,6 млрд дол. в рік [8]. Ситуація змінилася тільки в кінці 1997 р., коли країни-учасники ОБСЄ підписали «Конвенцію про боротьбу з дачею хабарів іноземним державним посадовим особам при здійсненні міжнародних ділових операцій» [9, с. 10]. Незважаючи на очевидну протиправність та формальну заборону корупційних дій, вчинюваних деякими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності з метою набуття статусу контрагентів у комерційно вигідних для них торговельних правовідносинах, корупційна практика й надалі залишається одним із найефективніших методів лоялізації іноземних партнерів і широко використовується у міжнародній діловій практиці, що призводить до витіснення «законослухняних» суб'єктів господарювання з ринкового середовища, наслідком чого є істотне погіршення загальноринкової кон'юнктури.

Висновки. Підводячи підсумки здійснення аналізу феномена корупції, зазначимо, що, незважаючи на твердження про нездоланність корупційної компоненти соціально-правового буття в умовах стратифікованого суспільства, безспірним залишається факт необхідності мінімізації її впливу на соціально-правові, економічні та політичні процеси. Практичне досягнення наведеної мети перебуває у нерозривному взаємозв'язку з формуванням чіткого, системного, мультиаспектного уявлення про суть, прояви та наслідки існування такого феномена. Зважаючи на вузьку предметну спеціалізацію та зумовлену нею часткову флуктуацію результатів доктринального продукування окремих галузей правової науки, есенційного значення набуває завдання з виявлення аглютинаційного елемента, який би забезпечив консолідацію та впорядкування окремих ланок дослідження корупційного феномена.

Таким елементом, вважаємо, виступає філософсько-правовий підхід операціоналізації корупційного феномена, який за допомогою засобів формальної логіки уможливить усебічне відображення властивостей цього явища через призму інститутів правової науки. Відсутність у сучасній вітчизняній правовій доктрині систематизованого філософсько-правового дослідження епісоціального феномена корупції створює істотну перешкоду у процесі формування функціональної, послідовної, а отже – і ефективної системи протидії означеному явищу, виступаючи фундаментальною проблемою, невідкладне вирішення котрої повинно інтерпретуватись як пріоритетне завдання усієї правової науки.

1. Роуз-Акерман С. Corruption: a study in political economy / Сюзан Роуз-Акерман. – NY: Academic Press, 1978. – С. 258.

2. Астафьев Л. В. К вопросу о понятии коррупции / Л. В. Астафьев // Коррупция в России: состояние и проблемы: мат. научн. практ. конф. (26–27 марта 1996 р.). – М.: Московский институт МВД России, 1996 – С. 199–200.

3. Симоненко В. С. Бідність, зубожіння, здичавіння / В. С. Симоненко // Дзеркало тижня. – 2003. – 18 жовтня. – С. 43–44.

4. Долгова А. И. Определение коррупции и законодательства о борьбе с ней / А. И. Долгова // Коррупция и борьба с ней. – М.: Российская криминологическая ассоциация, 2000. – С. 3–26.

5. Крейнина М. Н. Анализ финансового состояния и инвестиционной привлекательности акционерных обществ в промышленности, строительстве и торговле / М. Н. Крейнина. – М.: Дело и Сервис, 1994. – 256 с.

6. Гайдучський А. П. Оцінка інвестиційної привабливості економіки / А. П. Гайдучський // Економіка і прогнозування. – 2004. – № 3. – С. 119–128.
7. Соколовський М. В. Корупція шагає по планеті... / М. В. Соколовський // Дзеркало тижня. – 1997. – 9 августа. – С. 61–62.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fas.org/irp/congress/1998_rpt/e105-19.htm
9. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію. – К.: Школяр, 1999. – С. 10.

Кисиль Р.-В. В. Онтологический аспект исследования проблематики воздействия феномена коррупции на фундаментальные основы обеспечения конституционного правопорядка в Украине и мире.

Изложены обобщения относительно философско-правовой оценки сущности коррупции, ее актуальных тенденций, которые проявляются на данном этапе государственного строения. Рассмотрен вопрос значения оптимизации публично-правового аппарата как метода предупреждения и противодействия коррупции. По результатам компаративистического анализа экстрагировано комплекс факторов, детерминирующих интенсификацию негативных результатов, связанных с коррупциализацией функционирования звеньев публичного аппарата и выделены прaxeологические методы нейтрализации их активности. На основе обобщений правовой доктрины, предложено инновационный концепт интерпретации феномена «коррупционной ловушки» и показателя «социальной цены» коррупции в контексте развития различных типов государственности.

Ключевые слова: коррупция, проявления коррупции, противодействие, онтологический аспект, профилактика.

Kisil R.-V. V. Ontological Aspect of Corruption Effect on Main Constitutional-Legal Basics of Public Order Scientific Research.

In this article the generalization on historical estimates of corruption, trends that represent modern state of legal sphere, addresses the social and economic consequences of corruption in society has been analyzed and the basic direction of counteraction to this negative phenomenon were underlined. As a result of comparative analysis a set of factors that determine the intensification of negative effects of corruption of the functioning parts of the public system and singles out the praxeological methods of their activity neutralization were been extracted. Corruption is stated to be something negative. This phenomenon should be in a level inversely proportional to the degree of efficiency of government. High level of corruption indicates the practical inability of the state to ensure the implementation of its policy vector and indicates the lack of control of social and economic processes. Corruption represents the domination of unofficial economy in the certain state. Summarizing these facts, it can be stated that corruption is a key factor of state destabilization in international political realm, a kind of precondition for

economic separation and determining the cause of most diplomatic collapse, which in its unity lead to state's permanent economic and political stagnation. In the article following segments of corruption effects were been underlined: 1) Domestic – degradation processes are endogenous to the specific political and territorial organization of public authority of the certain state with absent or minimal affect on transnational political, economic and other social processes; 2) Transnational – corruption consequences that significantly influence the foreign policy of states, causing a negative transformation of attribute specifications.

On the basis of generalizations of legal doctrine components innovative concept of interpretation of the phenomenon of «corruption trap», and indicator «social cost» of corruption in the context of the development of different types of state has been proposed.

Key words: *corruption, the appearance, counteraction, ontological aspect, prophylaxis.*

Стаття надійшла 11 грудня 2013 р.

УДК 340.12

**А. В. Саміло,
В. В. Шишко, Ю. Р. Лозинський**

РОЗУМІННЯ ТЕРОРИЗМУ В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Розглянуто формулювання загальноприйнятого терміна «тероризм» за допомогою антропологічно-правової методики. Проаналізовано різні аспекти, пов'язані з проблематикою досліджень у контексті правової антропології та визначення феномена «тероризм». Розкрито етимологію терміна «тероризм». Концептуально обгрунтовано проблему впровадження терміна «тероризм» та наведено основні підходи до його розуміння, що сприятиме підвищенню ефективності діяльності всіх інституцій громадськості у боротьбі з тероризмом.

Ключові слова: *тероризм, терор, агресія, правова антропологія.*

Постановка проблеми. Тероризм – досі серйозний виклик безпеці і стабільності в світі. Ця загроза постала практично перед кожною цивілізованою державою.

З епохою глобалізації більшість колись локальних проблем стали надбанням усієї світової спільноти. Не став винятком і тероризм, що дедалі частіше сприймається як дієвий метод здійснення тиску на

владу і обстоювання особистих позицій. У зв'язку з цим питання аналізу соціальної і антропологічної природи тероризму набуває особливої актуальності.

Стан дослідження. Серед сучасних робіт, присвячених проблемі насильства та її політичній формі – тероризму, можна зазначити наукові праці О. Будницького, М. Вершиніна, Б. Дженкінса, В. Кудашева, У. Лакера, В. Сажина, О. Щеглова, Є. Холмогорова та ін. Особливої уваги заслуговує досвід інших держав і методи їхнього ефективного співробітництва у сфері боротьби з тероризмом. Окреслому напрямку досліджень багато уваги приділили такі науковці: О. Брасс, Ю. Іваніч, І. Карпець, І. Лукашук, Є. Ляхова, Б. Нетаньяху, М. Черкес та ін. У контексті проблемних питань правової антропології ми розглянули роботи таких дослідників, як: В. Бігун, В. Бочаров, К. Вальверде, Б. Григор'ян, В. Губин, Д. Гудима, К. Лоренц, Е. Некрасова, А. Перцев, Н. Рулан, Е. Фромм.

У з'ясуванні проблем відображення феномена тероризму в громадській думці виокремимо роботи М. Беляєва, С. Кара-Мурзи, Д. Корецького, О. Кулікова, В. Петрова, В. Сажина, К. Соколова та ін. Для дослідження проблеми глобалізації тероризму потрібно звернути увагу на роботи В. Будкіна, М. Бірюкової, М. Делягіна, О. Дугіна, У. Лакера, У. Макбрайда, В. Нікітаєва, Е. Сатановського, О. Уткіна.

Серед робіт радянських, вітчизняних і російських дослідників проблем тероризму, зокрема соціальних, політичних, кримінологічних, кримінальних та інших його аспектів та проблем філософії права окремої уваги заслуговують праці В. Антипенка, Ю. Антоняна, В. Глушкова, В. Василевича, О. Данільяна, О. Джужи, В. Дрьоміна, В. Ємельянова, В. Замкового, Н. Зелінської, О. Івакіна, М. Ільчикова, С. Ківалова, А. Козловського, Я. Кондратьєва, М. Костицького, В. Кохановського, В. Крутова, В. Ліпкана, В. Лукашева, О. Манохи, Л. Моджоряна, Є. Моїсєєва, Г. Морозова, В. Нерсесянца, П. Рабіновича, Б. Романюка, Ю. Ромашова, К. Салімова, С. Телешуна, Б. Чміля та ін.

Метою статті є: здійснити аналіз феномена «тероризм» з урахуванням процесів глобалізації, встановити суперечності, які в основі філософського осмислення цього феномена, вказати на ефективність використання антропології права як наукової форми дослідження тероризму.

Завдання статті такі:

– проаналізувати діючі дефініції тероризму та виявити протиріччя, які в основі філософського осмислення феномена тероризму;

– визначити сутність і значення антропології права як один із методів наукового дослідження тероризму;

– дослідити онтологічний зміст тероризму.

Виклад основних положень. Дедалі частіше людство у своїй життєдіяльності розпочало стикатися з такою проблемою, як тероризм. На початку XXI століття тероризм став однією з найнебезпечніших загроз і для конкретної особи, і для людства в цілому. Хоча поки що немає підстав говорити про сплески тероризму в нашій країні, але в будь-якому випадку інституції державної влади повинні бути готові до різноманітних варіантів розвитку подій, зокрема несприятливих. Виняткове значення для ефективної боротьби з цим явищем має вирішення питання визначення поняття тероризму, що становить одну із найсерйозніших проблем сьогодення, адже саме визначення тероризму дозволяє виявити коло суспільних відносин, до яких входить тероризм і боротьба з ним, виробити механізми правового регулювання цих відносин.

Загальновідомо, що методологія дослідження проблеми в будь-якій сфері знань передбачає з'ясування сутності і формулювання базисних (основоположних) розумінь, які розкривають структурно-функціональні зв'язки і унеможливають формалізацію аналізованих явищ і процесів з метою більш глибокого їх пізнання. На думку Н. Полянського, «надати необхідну форму, яка визначає термін, інколи може мати значення не менше, ніж інше, серйозне технічне відкриття» [1]. Лише наявність сталого, загальноприйнятого в тій чи іншій сфері теорії і практики термінологічного апарату надає галузі знань наукову основу, що сприяє її подальшому розвитку.

Вагомий аргумент на підтримку такої точки зору наводить В. Устинов, який зауважує, що законодавче вирішення питання про єдину дефініцію тероризму є відправною точкою в правовому регулюванні боротьби з ним, оскільки переводить ключові завдання антитерористичної діяльності зі сфери теоретизування в практичну площину [2].

Проаналізуємо етимологію поняття «тероризм» детальніше. За лінгвістичним генезисом слово «терор» походить із латинської (terror) і означає страх. У подальшому термін «терор» із формально-логічної точки зору набув обґрунтованого в правовому аспекті легітимно-інституціонального статусу. Отримавши широке розповсюдження, унаслідок уведення в обіг громадсько-політичним простором Нового часу, термін «терор» став сприйматися і як революційний спосіб

управління, і як реальна практика владних дій щодо політичних супротивників.

Процес розроблення єдиного визначення поняття «тероризм» ускладнюють і суб'єктивні чинники: небажання деяких держав зв'язувати себе твердою формулою, здатною створити перешкоди для їх таємного зв'язку з терористичною діяльністю. Через культурні, цивілізаційні, релігійні відмінності, а також пов'язані з ними етичні норми, теракти можуть сприйматися як героїчні або злочинні. Це й серед інших причин дозволяє зрозуміти, чому світовим співтовариством до цих пір не було вироблено загальноприйнятне універсальне поняття тероризму.

Чимало дослідників-правознавців здійснювали спроби дати визначення поняттю «тероризм». Так, С. Ефіров на засіданні круглого столу журналу «Держава та право» 1994 р., присвяченому психологічним засадам і правовим оцінкам тероризму, висловив думку, що в широкому значенні поняття тероризму можливо застосувати щодо всіх видів державного терору, що об'єднують нелегальну підривну діяльність, терористичну політику і геноцид [3]. Ю. Антонян вважає, що акт насилля може називатись терористичним тільки тоді, коли він здійснюється із залякуванням. Одне і те ж діяння може здійснюватися і заради залякування, і з інших причин, наприклад із помсти або з метою заволодіння чужим майном. Тобто тероризм – це насилля, що містить загрозу іншого, не менш жорстокого, насилля. Найперше це залякування смертю, щоб навіяти страх, викликати паніку і з їх допомогою змусити «супротивника» ухвалити бажане рішення, спричинити політичні та інші зміни, порушити або навіть зруйнувати державний чи громадський порядок [4].

Вважаємо, що така позиція дещо невиправдана, оскільки узагальнення нормативно-правових актів деліквенції детермінує дифузію специфічних за суттю механізмів правозастосування і потребує виходу за межі функціональної компетенції будь-якої з уповноважених ланок державно-владного апарату, створює передумови для хибної асиміляції різних за правовою значущістю та ступенем суспільної небезпечності діянь. Пошук проявів тероризму у площині моральних суспільних взаємодій зводить нанівець будь-яке трактування тероризму як власне правового явища, трансцендує його у ранг ментально-звичаєвих категорій, що послуговуються громадським осудом для саморегуляції.

Відомий дослідник явища тероризму У. Лакер акцентував: «Перевантажений різними значеннями по своїй природі, термін не підда-

ється зусиллям створити всеоб'ємне і об'єктивне визначення тероризму. Таке визначення не існує і буде знайдено в майбутньому» [5]. Однак, зазначимо, що бажання подолати тероризм без його детального аналізу та опису не є можливим.

Можливість створення дефініції тероризму збільшується. Це підтверджується досвідом прийняття на міжнародному рівні визначення таких не менш складних термінів, як геноцид і агресія, що дає підстави сподіватися на наявний прогрес у пошуку універсального визначення тероризму.

В українському законодавстві, на нашу думку, дається достатньо повне визначення поняттю «тероризм». Закон України «Про боротьбу з тероризмом» визначає, що тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [1].

Численні визначення поняття «тероризм» з певною умовністю можна згрупувати у двох основних напрямках:

Сутісно-змістовні визначення тероризму. В такому випадку змістовні кордони поняття встановлюються через виявлення сутнісних ознак, які рівною мірою властиві всьому різноманіттю форм і видів тероризму. У літературі висловлюється думка про необхідність не тільки розроблення сутісно-змістовного визначення тероризму, а навіть створення «нової міждисциплінарної і комплексної науки – терології».

Проте складність полягає в тому, що більшість із найбільш гучних терористичних актів досі нерозкриті, невиявлені, не притягнені до відповідальності особи, що їх скоїли. Вчені намагаються встановити загальні ознаки тероризму, його причини, відмежувати його від інших явищ, описати особу терориста, розробити заходи протидії тероризму, часто спираючись на здогадки та припущення. В результаті цього серйозне наукове дослідження підміняється розглядом «віртуального тероризму» і «віртуальних терористів».

Перелічувально-змістовні визначення тероризму. Дефініція конструюється шляхом перелічування тих посягань, які визнаються тероризмом. У цьому випадку одна з проблем полягає в тому, що поняття тероризму постійно розмивається шляхом включення в його зміст нових діянь. Дотримуючись ідеї протидії тероризму у всіх його

сферах, законодавець знаходить його найбільш незвичайні прояви. Так, наприклад, у Великобританії ще 2000 року лейбористи представили зведення антитерористичних законів, у яких актом тероризму визнавалося витогування знаків. Проте, незважаючи на подібне розширення поняття, постійно виникають нові форми тероризму, які виявляються не охопленими переліченими визначеннями.

У законодавчих дефініціях тероризму часто поєднуються згадані підходи. У Законі Франції «Про безпеку і боротьбу з тероризмом» перелічуються діяння, що входять до терористичних злочинів: злочини і провина проти власності, співтовариство зловмисників, викрадення повітряного судна і ін. Проте для того, щоб ці діяння набули характеру терористичних злочинів, необхідна наявність спеціальної мети – здійснення небезпечного порушення громадського порядку шляхом залякування або терору [16].

Сучасне розуміння тероризму, яке простежуємо у науковій літературі, є дещо аморфним, оскільки більшість робіт, які присвячені вивченню тероризму, здійснюються в галузях соціології, правознавства та політології, що дозволяє дослідити деякі аспекти феномена тероризму, наприклад, осмислити правові засоби і методи боротьби з тероризмом, допомогти суспільству визначити характер, можливі наслідки тероризму, віднайти стратегії боротьби з цим явищем. Однак такі дослідження не охоплюють його специфічні риси, такі як багатоплановість, комплексність і фундаментальні причини виникнення тероризму, що вимагають використання у дослідженні антропологічно-правової методики.

Різні аспекти, пов'язані з проблемою правової антропології, досліджували і зарубіжні, і вітчизняні вчені, зокрема: Б. Григорян, К. Вальверде, Н. Рулан, Е. Фромм, М. Шелер.

Юридична антропологія засвідчує, що, народжена нашою недосконалістю і обмеженістю буття, вона може також стати одним з інструментів, який створює кожне суспільство, щоб спробувати вирішити свої конфлікти [10].

Так, зокрема, М. Шелер зазначив: «Завдання філософської антропології полягає у тому, щоб виробляти на основі окремих наукових визначень єдину систематичну теорію людини» [13].

Більш розгорнуто суть антропологічного підходу сформулював Б. Григорян:

– спроба визначити основи і сфери «власне людського» буття, індивідуальності людини, її суб'єктивно-творчих можливостей;

– спроба зробити людину «мірою всіх речей», з неї та через неї пояснити її власну природу і смисл значення навколишнього світу;

– прагнення виділити як спеціальний предмет філософське пізнання окремого індивіда (його «типізовану модель») у найрізноманітніших вимірах, що характеризують природу людини у специфічних якостях [14].

Проте зрозуміти смисл категорії права неможливо без з'ясування сутності їх носія. «Від нашого розуміння людини, – пише К. Вальверде, – залежить і наше розуміння сім'ї, суспільства, економіки, політики, права, всіх гуманітарних наук» [15].

Наукові роботи Е. Фромма дозволяють осмислити природу агресії, яка є безпосереднім джерелом тероризму та закладена в особистості людини. Філософ наголошує, що деструктивність, як вторинна потенційність, властива всім людям. Проте це потенційне джерело зла не завжди проявляється; воно актуалізується, якщо умови життя людини протилежні її екзистенційним потребам. «Зло не має незалежного існування саме собою. Воно є відсутністю добра, результатом невдач у реалізації життя» [6].

З позиції всебічно обгрунтованої антропологічної концепції, філософ формулює думку щодо природи людської агресії: «Ми замінюємо фрейдівський фізіологічний принцип пояснення людських пристрастей на еволюційний соціобіологічний принцип історизму» [6]. Відповідно до такого принципу, людина жодною мірою не є руйнівником за своєю природою. Таким її робить історія.

Дослідження Е. Фромма цінні для сучасності, бо з переконливою доказовістю обгрунтовують соціальні засади прихильності людей до насильства і руйнації. Будь-яка спроба зрозуміти корені руйнівності, вважає філософ, повинна розпочинатися з дослідження соціальних умов існування індивіда. Крім того, важливо не лише усвідомити роль руйнівності в динаміці соціального процесу, а й зрозуміти, які саме фактори сприяють її посиленню. Щоповніше життя особистості реалізується, то менше в ньому виявляються руйнівні тенденції. І навпаки, щодактивніше потяг до життя пригнічується, то сильніше тяжіння до руйнування. На думку Е. Фромма, «руйнівність – це результат непрожитого життя» [7].

Філософ нагадує, що необхідно ставитися з великою увагою до історичного творчого процесу. Життя людського роду, якщо не співвідносити його з застереженнями філософської антропології, може

породити глибинні руйнівні наслідки. Вони не лише згубні для соціуму, а й здатні деформувати саму людину, її природу.

Отже, можна сказати, що розвиток культури відображається в уявленнях про тероризм, які доволі специфічні у різних епох і народів. Те, що для первісного суспільства є нормою і навіть необхідною умовою для виживання, в наш час викликає жах. Тобто, що розвиненіша культура в суспільстві, що більше вона наповнена гуманістичним змістом, повагою до особистості, то частіше засуджується жорстокість та прояви тероризму.

О. Генісаретський впроваджує поняття антропосинтезу, який означає створення уявлення про образ людини в різні культурні епохи [12].

Тобто сучасний процес антропосинтезу створює передумови для виникнення нової антропної цивілізації, в якій рушійними силами розвитку, мотивації та протидії тероризму є культурно-психологічні рефлексуючі особистісні сенси, ціннісні концепти та інші реалії навколишнього середовища, які виражаються в людському факторі.

Можна стверджувати, що в процесі широкого культурного та соціального проектного руху цивілізації здійснюється трансформація таких соціально небезпечних явищ, як терор, агресія, безпосереднім джерелом діяльності яких є насилля.

Висновки. Феномен «тероризм» доволі дискурсивний, але має смислове ядро, яке об'єднує низку загальних явищ і характеристик (таких як терористичний акт, терор, насилля і т. д.).

Можна припустити, що феномен тероризму в контексті правової антропології – це історичні етапи формування особистості, у яких вона адаптується і орієнтується у так званій «соціальній тканині».

1. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. // ВВРУ. – № 638-IV. – 2003. – Ст. 1.

2. Полянський Н. Н. О терминологии советского права / Н. Н. Полянський // Проблемы социалистического права. – 1938. – № 5. – С. 132.

3. Устинов В. В. Обвиняется тероризм / В. В. Устинов. – М.: Олма-Пресс, 2002. – 414 с.

4. Чуфаровський Ю. В. Психология оперативно-розыскной и следственной деятельности: учебное пособие / Ю. В. Чуфаровський. – М.: Проспект, 2008. – 208 с.

5. Антонян Ю. М. Тероризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование / Ю. М. Антонян. – М.: Щит-М, 2001. – 306 с.

6. Французская Республика. Конституция и законодательные акты / под ред. В. А. Туманова. – М.: Прогресс, 1989. – 448 с.
7. Laqueur W. NewTerrorism / W. Laqueur. – Oxford, 1977.
8. Фромм Э. Человек для себя / Э. Фромм. – Мн.: Коллегиум, 1992. – 253 с.
9. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М.: Республика, 1994. – 447 с.
10. Рулан Н. Юридическая антропология: пер. с фр. / Н. Рулан. – М.: НОРМА, 1999. – 310 с.
11. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов. – Х.: Право, 2002. – 328 с.
12. Генисаретский О. И. Культурно-антропологическая перспектива / О. И. Генисаретский // ИНОЕ. Хрестоматия российского самосознания. – М., 1995. – 215 с.
13. Марков Б. В. Философская антропология: очерки истории и теории. – СПб.: Лань, 1997. – С. 16.
14. Григорьян Б. Т. Философская антропология: критический очерк / Б. Т. Григорьян. – М., 1982. – С. 7.
15. Вальверде К. Философская антропология / К. Вальверде. – М.: Христианская Россия, 2000. – С. 12.
16. Про безпеку і боротьбу з тероризмом: Закон Франції № 2012-1432 від 21 грудня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000026809719&categorieLien=id>

Самило А. В., Шишко В. В., Лозинський Ю. Р. Розуміння тероризму в контексті правової антропології.

Розглянуті питання створення загальноприйнятого терміна «тероризм» з допомогою антропологічно-правової методики. Проаналізовані різні аспекти, пов'язані з проблематикою досліджень в контексті правової антропології і визначення феномена «тероризм». Розкрито етимологію терміна «тероризм». Концептуально обґрунтована проблема впровадження терміна «тероризм» і наведені основні напрями для його визначення для підвищення ефективної діяльності всіх інститутів суспільності в процесі боротьби з тероризмом.

Ключові слова: тероризм, терор, агресія, правова антропология.

Samilo A. V., Shyshko V. V., Lozinskij U. R. Understanding terrorism in the legal anthropology.

The main purpose of this writing – «Understanding terrorism in the context of legal anthropology» is the phenomenon of «terrorism» in the legal context anthropology. Research subject – terrorism as socially dangerous phenomenon that threatens the health and lives of people. The study used the following methods:

general scientific (logical-historical, systematic and structural, functional) and specially-scientific (social, psychological, comparative law, and a specially-legal) methods of learning, methods of analysis, synthesis, induction, deduction, comparison and generalization and philosophical (anthropological, dialectical, hermeneutic, transcendental and anthropologically-axiological).

Terrorism is increasingly perceived as a valid method of putting pressure on the government and defending personal items. In this context, and given the current political situation in Ukraine, the question of the philosophical analysis of the legal nature of terrorism is of particular relevance. The scientific novelty of this work stems from the fact that terrorism was first investigated using anthropological and legal procedures. The scientific value of the work lies in the possibility of using the material worked out and its findings in the formation of a single definition of the phenomenon of «terrorism», as well as its more deeper philosophical and legal research.

The study found that the phenomenon of terrorism in the context of legal anthropology – a historical stages of identity formation, according to which it is adapted and focused on so-called «social fabric». Conceptually grounded problem of introducing the term «terrorism» and are the main approaches to the understanding that will improve the efficiency of all public institutions in the fight against terrorism.

Key words: *terrorism, terror, aggression, legal anthropology, philosophy of law.*

Стаття надійшла 22 січня 2014 р.

ТРИБУНА ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ

Jerzy Migdal

PERSPECTIVES ON IMPRISONMENT PENALTY IN THE LIGHT OF EUROPEAN PRISON RULES (2006)

The countries of Central and Eastern Europe such as the Ukraine, Latvia, Estonia, Lithuania and Poland, have, for many years, had an enormous prison population placing these countries at Europe's absolute forefront. This is how it was before 1989 and still is today

Such a situation raises concern not only as being unjustified with crime figures, both the revealed and the actual ones, but also as being harmful in the light of the rational crime policy.¹

This raises the question of how the imprisonment penalty should be executed under the present circumstances.

The relatively long-established experience in the application of the imprisonment penalty allows us to make an assumption that only to a slight degree did it come up to the expectations of penitentiary experts in numerous countries. Despite the application of various penitentiary systems, the imprisonment penalty did not emerge as the ideal measure for the convict's re-education and rehabilitation. This is what Max Grünhut said in his "Penal Reform", claiming that „the theoreticians' ruling standpoint on the efforts put into the prison reform during the last 150 years can be defined as a sceptical approach towards any forms of imprisonment and arduous pursuit for new, appropriate methods of civilising influence to be exerted on prisoners...outside the prison walls.” However, the methods of searching for the civilising impact are not easy and, for the time being, do not yield tangible effects and the imprisonment penalty is still the most frequently applied one. There is no doubt that prisons are often crime schools rather than rehabilitation centres for prisoners. This fact is, actually, one of the main reasons behind the negative assessment of the effectiveness of the imprison-

¹ K. Krajewski. Dlaczego Polska ma wielkich rozmiarów populację więzienną (w:) Problemy penologii i praw człowieka na początku XXI stulecia. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Hołdy (red.) B. Stańdo-Kawecka, K. Krajewski. Wolters Kluwer. – Warszawa, 2011. – S. 639.

ment penalty as the measure the prisoner's re-education and rehabilitation. Professor Julian Makarewicz, educator of many generations of Polish and Ukrainian lawyers, stated in the „Rules of Polish Criminal Law” in the introduction to the Criminal Code Commentary that: “with the imprisonment penalty hardly anyone is rehabilitated, whereas many are completely spoiled”¹. This is not an isolated opinion. In his „Rules...” J. Makarewicz clearly stated that the 19th century hopes reposed in the criminal and political significance of the imprisonment penalty did not materialise. The normative recognition of the imprisonment penalty actually resulted in its becoming a synonym for the term 'penalty' in general. ² This century was defined by Makarewicz as the „prison era” as the imprisonment penalty became the almost exclusive form of punishment applied.”³. Thus, the 19th century saw the bankruptcy of imprisonment as one of the measures used to combat crime in the society moving „within the tight circle of imprisonment penalty and insignificant fine”⁴. J. Makarewicz stressed that „ today it is regarded as a dogma that in a hundred of imprisoned individuals over ninety will sooner or later return to crime, and consequently – to prison”⁵ and added that „ a grand and tragic vicious circle game is continued from prison through crime and back to prison”⁶ In his speech made before the Senate on 7 March 1931 he said that the modern legislator is looking for some more effective measures to deal with crime perpetrators⁷. Prisoners differ from one another in many aspects. Among them there are common thieves and dangerous killers, perpetrators of minor offences, e.g. who stole a bottle of wine from a shop or bike from a yard, and perpetrators of serious crimes – e.g. rapes, assaults, robberies and homicides, individuals committing crimes intentionally or unintentionally, professional and incidental criminals. Among them there are also those recognizing their guilt and those rejecting

¹ J. Makarewicz. Kodeks karny z komentarzem. Lwów 1938 r. s. 42.

² J. Makarewicz. Klasycyzm i pozytywizm w nauce prawa karnego „Przegląd Prawa i Administracji” 1896 r. , s. 715.

³ J. Makarewicz. Ustawodawstwo karne na kongresie paryskim 1895 r. , Kraków. 1895 s. 3.

⁴ J. Makarewicz. Prawo karne i prawa obywatela, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1936 r. z. 2, s. 96.

⁵ J. Makarewicz. Zbrodnia i kara. Lwów 1922 r. s. 124.

⁶ J. Makarewicz. Problemy kodyfikacji (Mowa wygłoszona w Senacie Rz. P. dnia 22 czerwca 1928 r.), „Przegląd Prawa i Administracji” 1928 r. s. 411.

⁷ J. Makarewicz. Wzrost przestępczości w Polsce, „Przegląd Prawa i Administracji” 1931, s. 168.

it, those willing to compensate for the inflicted harm and unwilling to do so, those intending to improve and those sticking to the criminal lifestyle, those that can be safely socialised with in a small prison cell even for a longer period of time and those arousing fear and anxiety, with whom no one would like to socialize even for a while. Among prisoners there are men and women, young and old ones, single and married ones, cohabitees, widowers and widows, parents and childless ones, healthy and ill ones, physically and mentally fit and disabled ones, strong and weak ones, addicts, e.g. alcoholics, drug addicts and individuals free from any bad habits. These are people with negative and positive qualities, dominated with good or evil, with a positive attitude towards themselves and others, as well as hostile ones, egoists and altruists, illiterate and educated ones, professional and unprofessional ones, hardworking and lazy ones, rich and poor ones, religious ones and atheists, individuals with long or short criminal experience, long-established prisoners and penitentiary novices etc. ¹ Imprisonment has a particularly negative impact on young persons or those sentenced for the first time who stay among older and demoralized criminals. There is a lot of bitter truth in the statement made by the famous German lawyer Franz von List on the status of the German prison system in the second half of the 19th century: „Should a minor person or even an adult commit a crime, then the likelihood that the person will commit the crime once again is much smaller if we let him or her get away with it, than in the case if the person is put into our prison.” The conditions present in German prisons at the time fully justified this claim. However, even today it cannot be denied that prisons often act as places of further demoralisation of criminals although serious efforts have still been undertaken in order to change this state of affairs and enrich the measures of civilising influence to be used in penitentiary institutions.

The general growth of crime rate is a global tendency, including growth of juvenile delinquency, occurrence of mass-scale female delinquency, significant reduction of perpetrators' minimum age limit, escalation of violent criminality (contact crime, aggressive behaviour), significant growth of crime and other types of deviated behaviour among youngsters originating from the families of medium and higher socioeconomic status. The co-existence of crime with other kinds of social pathology (mainly drug addic-

¹ T. Bulenda, *Charakterystyka populacji więziennej (w) System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce (Pod red.) T. Bulendy, R. Musidłowskiego. Instytut Spraw Publicznych. Warszawa 2003 r. s. 226.*

tion), criminal use of state-of-the-art science and research solutions, crime internationalisation tendencies, the emergence of the so called crime games e.g. on sport stadiums.¹ The escalation of general crime, emergence of new categories of criminals, disfunctional criminal policy and sticking to traditional penalties resulted in the application of inadequate solutions with regard to the scope and types of the contemporary crime. The most dramatic aspect of this inadequacy is the overpopulation of penitentiary establishments and custody suites as well as recidivism and released prisoners' low social re-adaptation indexes. These measurable phenomena encourage extremely critical opinions on the penalty execution system and support the belief in its crisis. All these negative tendencies and phenomena stand in deep contrast with the idea of modern punishment which should take into consideration a largely extended scope of freedom, human and civic rights as well as the principle of human dignity and subjectivity originating from the international laws and obligations.² There are numerous studies analyzing the essence, causes and consequences of the crisis concerned for the effects of penitentiary work and, in a broader sense, for the effectiveness of the criminal policy pursued by the state. However, there were only few attempts aimed at indicating how this crisis can possibly be overcome, and, especially, suggesting how prisoners, including minors, should be handled. The reported suggestions are usually of radical nature, i.e. indicate the necessity to replace the imprisonment penalty with other measures of liberational character, especially including the probationary measures system. What gives a significant expression to the modern critique of the imprisonment penalty are the standpoints and opinions of the leading penitentiary science specialists and researchers involved in crime, social rehabilitation and types of the penalties applied. The characteristic feature of the critique concerned is the fact that it is growing out of motivation for the application of better methods of humanitarian rehabilitation. Although this motivation is very strong, it merely leads to indicating the grand inconsistency of the imprisonment penalty and so it ends up with purely negative criticism. Meanwhile, considering the common approval for the existing argumentation against the imprisonment penalty, a hardly contestable counter-argument emerges that prison, as an institution fulfilling general prevention

¹ B. Urban. , J. M. Stanik. Resocjalizacja. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2007, s. 11.

² B. Urban. , J. M. Stanik. Resocjalizacja. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2007, s. 12

tasks, cannot be liquidated. For some categories of criminals it practically is an irreplaceable measure. As it is proven by the history of civilisation, prison has always been, and everything points to the belief, will still be one of the basic measures applied in response to crime. Such are the social realities and expectations which cannot possibly be disregarded. Under such circumstances a question arises of how the imprisonment penalty should be executed so that its objectives could be met. Some answers may be sought in international acts regulating such issues¹. Some answers can be sought in the international acts regulating these issues.

The first prison rules were enacted by the Nations League in September 1934. After the Second World War, the First United Nations Congress in Geneva passed new rules by the resolution as of 30 August 1955 regarding Crime Prevention and Treatment of Criminals, which rules were approved by the UN as the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (SR); constituting the resolution 663 CI (XXIV) as of 31 July 1957. The standards originated from the tradition of the Universal Declaration of Human Rights 1948. Such content was also included in the European Convention of Human Rights as of 1950 (art. 3) and was repeated in the International Covenant on Civil and Political Rights as of 1966 (art. 7).

The SR constituted an attempt at the reconciliation of differences resulting from the distance in space, climate, politics, culture, history and even architecture, customs and routines. These rules, out of necessity general and unequipped in strong executive measures, made one aware of the similarities which have been accompanying the execution of the imprisonment penalty. The prisoners' population is extremely hegemonic – irrespective of the continent, system or historical development of a given state. The imprisonment conditions are similarly imperfect; the problems with prison staff are similar, former convicts' re-adaptation to social life is equally unsuccessful, which is confirmed by the almost 60 – 80 % recidivism. Prisoners are still being commonly exploited as cheap workforce or a reservoir of its redundant surplus on the labour market. The UN Standards and the experiences collected during the application process thereof allowed for some global conclusions to be drawn and for some local, more detailed recommendations to be developed.²

¹ Zob. P. Stępnia, Kryzys resocjalizacji penitencjarnej, a praca socjalna. (w:) Przegląd Więziennictwa Polskiego nr 44-45. Warszawa 2004. s. 29.

² M. Płatek, Europejskie Reguły Więzienne z 2006 r. Państwo i Prawo. 2008 r. z. 2, s. 8,9.

In connection therewith, the Council of Europe States enacted their own separate Prison Rules in 1973 as, in the opinion of the Member States, the UN Minimum Standards did not enable pursuing a correct penal policy according to the European standards.

These Standards were amended in the European Prison Rules as of 1987, which had been in force by 2006.

As of 11 January 2006, some new European Prison Rules, adopted during the 952nd Meeting of Vice-Ministers, took effect, constituting the new recommendations of the Council of Europe Ministers Committee for the member states, regarding the imprisonment penalty execution standards.

The 2006 European Prison Rules not only act as an amended version of the previous edition of international regulations. They also contain a new philosophy of the imprisonment penalty execution and, therefore, their significance goes far beyond the narrowly conceived penitentiary policy.

The preceding international documents presented a different approach to the penalty concerned. They neither questioned its essence, nor the necessity of its application. The Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners adopted in 1955 by the First United Nations Congress regarding Crime Prevention and Treatment of Prisoners precisely defined a certain admissible minimum required in the treatment of prisoners.

The standards indicated what minimum measures prisoners had to be ensured so that their physical and mental health could be preserved. The rules were generally supposed to define the standard code of conduct to be applied in relations with prisoners, protecting them from inappropriate treatment by penal executors. They imposed a vision that the convict has the right of respect for his/her human dignity.

The European Prison Rules as of 1973 and 1987 in particular, essentially constituted a regional and more demanding version of the UN Standards.¹

There is a widely represented opinion² that the prisoner's rights catalogue should be developed on the basis of the UN Minimum Standards and European Prison Rules.

¹ Z. Hołda., Prawa i obowiązki więźniów (w) System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce (Pod red) T. Bulendy i R. Musidłowskiego. Instytut Spraw Publicznych. Warszawa 2003 r. s. 159.

² Z. Lasocik., Prawa więźniów (w) Szkoła Praw Człowieka. Tekst wykładów . Helsińska Fundacja Praw Człowieka. Warszawa 1996 r. s. 311.

The principles provided for in the above referenced documents are complementary to the general formulations of the Universal Declaration of Human Rights, International Covenant on Civic and Political Rights and European Convention of Human Rights.

Thus, the European documents elevated the prisoner's dignity to the rank of the fundamental principle in the execution of the imprisonment penalty and imposed high standards of its realisation, however, not questioning the purposefulness of the imprisonment penalty in itself, though not presenting an euphoric attitude thereto.

The 2006 European Prison Rules approach the problem area of the imprisonment penalty execution differently than the previously enacted documents, not only in terms of axiology, but also in terms of semantics.

Benefiting from the ideas included in the previous enactments and experiences, the practical approaches are modified, concurrently departing from the unreal expectations raised in relation to the imprisonment penalty and formulating a new message.

At the present stage of civilisational development, the 2006 European Prison Rules acknowledge the existence of the imprisonment penalty, but, at the same time, overtly admit that it is harmful and, as such, should be executed in the manner minimalising the inflicted harm and serve the convict's social integration from the very outset. This is supported by the aspiration to minimize both the financial and community costs of imprisonment.

The 2006 European Prison Rules require the conditions of imprisonment to be close, also in terms of duties, to the conditions of the freedom life. The rules stress that the deprivation of liberty is a discomfort in itself. The restrictions imposed have to be justified with safety reasons and house-keeping rules in a degree that would not make the prisoner's social re-adaptation more difficult.

The standardisation principle introduced in the 2006 European Prison Rules provides that both the entities responsible for the functioning of penitentiary establishments and the prisoners themselves, are responsible for the results of the imprisonment penalty execution. The prisoner's right and duty to co-shape, both the conditions of his/her pending prison sentence, and his/her future functioning in the community after its completion is, probably, most symptomatic.

According to the 2006 European Prison Rules, the prisoner may not serve his/her prison sentence in the conditions that teach him/her the prisoner's role. The incapacitation of the imprisoned individual, present even in the tiniest manifestations of prison life, was a characteristic feature of all

prison systems. Prisoners sometimes worked, sometimes learned, were sometimes subject to other forms of civilizing impact, but, in fact, isolated from the outer world and its problems, they did not decide about anything.

After serving their sentence, which had often lasted for many years, they were released from prison and, being out of touch with the reality, they were not able to make the simplest life arrangements. Along with the humanisation of the imprisonment penalty execution in civilized countries, prisoners learned about their rights, but they were not able or did not want to learn about their duties. Being passive and having no sense of responsibility for themselves or others, they presented claiming attitudes.

Repeating the previous regulations concerning prisoners' rights, the European Prison Rules concurrently indicated that the imprisonment penalty should be executed so as to teach them the responsibility for their future fate, serving their social integration. Thus, the principle is that prison life conditions should be maximally close to freedom life conditions, to start from taking care of oneself, i.e. earning one's own living, washing one's own clothes, cooking one's own food and end up with higher-end matters i.e. establishing social bonds and contacts with the outer world, teaching the prisoner the right and duty to decide on himself/herself and bear responsibility for the consequences of the choices taken. The penitentiary staff is supposed to help the convict in this task, yet not assuming his/her duties.

The situation, in which prison administrators decide about almost everything, taking control over the prisoner's life, does not have much in common with the respect for human dignity, but is usually convenient because releases the prisoner from independent thinking and responsibility. However, the community cost of such a solution is high.

The 2006 European Prison Rules provide for the prisoner's subjectivisation and empowerment and recommend taking his/her opinions into consideration, requiring less from him/her than from the functionary or the individual from behind the prison wall. The prisoner is obligated to observe the standards and values applicable in freedom life.¹

Though aimed at the reduction of the harmful consequences of imprisonment, the 2006 European Prison Rules, originate from the contemporary legal culture, practice and routine. The rules cannot go too far as they will become unrealistic visions, which will not even be tried out in practice.

¹ M. Płatek, Europejskie Reguły Więzienne z 2006 r. Państwo i Prawo. 2008 r. z. 2, s.15.

However now, in prediction of the prospective growth of standards, as it was the case with the necessary changes introduced into the 1987 standards, a systematic update of the provisions is recommended in Rule 108.

Introducing the standardisation principle, the 2006 European Prison Rules redefine the prison localisation in the social system. Prison should no longer be a state institution – it is becoming a social institution.

This brings about certain consequences. It is the society acting through its representatives, and “ordering” the state the administration of prisons and the imprisonment penalty execution, which bears a part of responsibility for how this order is rendered, how appropriate institutions operate and what they offer to prisoners. What is more, the society assumes the obligation to coparticipate in the prisoner's life in a reasonable degree and monitor the prison phenomena and processes. In the implementation of this mission the society acts through such agencies as non-governmental organisations, local communities, free mass media etc.¹

The imprisonment penalty execution is inseparably connected with the attempted development of systematically structured prisoners' treatment programmes, which were supposed to underlie the rational activities of the state apparatus. For many decades such programmes were being developed on the basis of variously defined, but always compulsory forms of social rehabilitation, undertaken in respect of the entire prisoners' population.

The compulsory nature of the rehabilitation measures imposed on all the imprisoned convicts made these activities even more illusory. The state agencies involved in the execution of the imprisonment penalty, and the penitentiary administration in particular, officially treated these activities as an overriding purpose of the penalty execution, whereas convicts pretended that they, more or less, accepted these activities.

Over the years the divergence between the beautiful facade of the system and the practice pursued was more and more conspicuous.

In the western literature one can find many reports on the rehabilitation conceptions and assumptions implemented in various types of penitentiary institutions dealing with various categories of prisoners.

The meta-analyses of these reports and their constituent assessments may lead to some conclusions not only of practical nature, but also of cogni-

¹ Z. Lasocik. Teoria i praktyka penitencjarna systemu więziennego (w:) Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności (pod red.) H. Machel, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. Gdańsk 2006. s.30.

tive significance, determining the value of the rehabilitation systems based on general and, mainly, psychological theories. The same have already been presented in literature.¹

In their prevailing majority, contemporary reports point to the low effectiveness and significance of such variables as: the convict's age, contacts with external environment, employment during imprisonment, preparation for release and post-penitentiary assistance.²

Eventually, according to the principle that the theory which is untrue, even being the most eloquent and elegant and notwithstanding by whom it is proclaimed, has to be either rejected or subject to criticism – penitentiary science has accepted the truth that rehabilitating all the people imprisoned at a given time in penitentiary institutions is an illusion.

However the fondness for the idea of social rehabilitation is still very strong. There are certain attempts to solve its effectiveness-related problems by actions aimed at defining still other and other conceptual ranges of the phenomenon concerned or application of alternative terminology.³

An opinion is raised in literature, that penitentiary rehabilitation implements two goals: the minimum and maximum one. The minimum goal can be defined as such a condition of the prisoner's personality, which will enable him/her to function in the community (after being released from prison) without violating legal norms. Reaching the minimum goal secures the former criminal from recidivism. The maximum goal can be defined as such a condition of the prisoner's personality, which will enable him/her to function in the community, not only without violating legal norms, but also respecting numerous moral norms essential and important for the community life.

¹ Zob. K. Pospiszyl., Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływania. Wydawnictwo „Żak”1998.

L. Pytka. Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne. Wydawnictwo APS. Warszawa 2000 r.

² B. Urban, Ocena rezultatów resocjalizacji (w) Resocjalizacja (Pod red.) B. Urban, J.M.Stanik. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2007 r. s. 315.

³ J. Tischner Pomoc w rachunku sumienia. Wydawnictwo Znak. Kraków 2004 r. s. 11-12.; M. Szerer „Karanie a humanizm. PWN. Warszawa 1964 r. s. 211.; Zob. też. K. Pospiszyl, Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływania. Wydawnictwo „Żak”1998 r. ; K. Obuchowski, Człowiek intencjonalny czyli o tym jak być sobą. Dom Wydawniczy „Rebis” Poznań 2000 r.

Reaching the maximum goal secures the former criminal, after being released from prison, both from a conflict with the law (and so from recidivism), and from a conflict with the generally applicable or commonly recognized moral norms. Reaching the maximum goal enables the individual, who served his/her imprisonment sentence (in part or in entirety), to manage his/her life in compliance with the basic social standards.

Reaching the maximum goal makes social readaptation and reintegration easier. Reaching the minimum goal allows former criminals to function at the border of the legal norm, often unable to protect them from the violation of certain moral norms, and stops them from or makes it difficult to them to escape stigmatisation which is often responsible for their relapsing into crime. The maximum goal stands for the minimisation of the social maladjustment or its complete liquidation. The minimum goal stands for the fulfillment of social expectations, but only in the scope referring to the non-violation of legal norms.¹ This is, however, a lot as this allows the former perpetrator to somehow function within the society.

On the other hand, the concepts of „social rehabilitation” and „social readaptation” are recognized in literature as synonyms² or close concepts.³ It was ascertained that the concept of the convict’s social readaptation should be understood as such a return to the community, which is characterised not only with refraining from crime, but also with the appropriate conduct in the community (in family environment, workplace, neighbourhood or group of peers), which is equivalent to the observation of not only legal, but also social norms and fundamental ethical standards.

A certain baseline vision of the imprisonment penalty seems to be provided for in the initially referenced 2006 European Prison Rules, in which the principle of incapacitation results directly from the principle of standardisation. This stands for the prisoner’s right and duty to decide about himself/herself and bear the consequences of the choices taken. This is ex-

¹ H. Machel. Psychospołeczne uwarunkowanie pracy resocjalizacyjnej personelu więziennego. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. Gdańsk 2001r. s. 17.

J. Szłański. Cele resocjalizacji penitencjarnej (w) Resocjalizacja (Pod red.) B. Urban, J.M. Stanik. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2007r. s. 375.

² T. Kalisz. Cele wykonywania kary pozbawienia wolności (w) Nowe kodyfikacje prawa karnego (Pod red) L. Bogunia. Tom VI Wrocław 2000 r. s. 224.

³ T. Szymanowski, Z.Świda ., Kodeks karny wykonawczy. Komentarz. Warszawa 1998 r. s. 150.

pressed in the convict's obligation to take care of his/her life (long-term) arrangements and everyday matters in the greatest possible degree. The rule refers to the need for the prisoner to be encouraged to independently prepare his/her sentence plan. This concerns such issues as work, education, other activities and preparation for release. There is no place here for any scheme, routine or print-out of a ready-made form. There is no consent either for the prisoners to be divided into those willing or unwilling to participate in the system of programmed impact (Rule 103.4). Prison is neither a camp for immature adults nor a municipal repository. In addition, it costs too much, to allow for the destruction of human potential. Each prisoner has to prepare his/her sentence plan. Functionaries may assist him/her in this task, but they should not complete it themselves. This rule is not a novelty in relation to the stereotypical opinions, which are not hospitable to the organisation of prison life in the way requiring the convict to take care of his/her life matters – starting from nutrition, through making the bed linen and clothes clean, making office arrangements, sorting out family matters, an ending up with planing his/her future.¹

Another problem emerges with the attempted assessment of the penalty effectiveness in respect of the convicts' social readaptation.

Considering all the reservations concerning the correct assessment of this phenomenon, almost all penitentiary specialists agree that it is low. It can be generally agreed that if the existing model of the imprisonment penalty execution is continued, this effectiveness will not reach a higher level.

So the approach to the imprisonment penalty must be changed to the one proposed by the 2006 European Prison Rules.

The Rules read out against other existing international documents stress aiming at the reduced application of this penalty. The imprisonment penalty is supposed to be the ultimate measure and not the routinely applied one.

The recommendations of the Council of Europe Rec (92)16 - European Rules on Community Sanctions and Measures adopted as of 19 October 1992, were conceived as a solution to be used for the simultaneous elimination of crime and negative consequences of imprisonment.

On 29 November 2000 the Council of Europe Rec (2000)22 recommendations were adopted in order to increase the effectiveness of the Rec (92)16 recommendations. They are aimed at the reduction of the imprison-

¹ M. Płatek, Europejskie Reguły Więzienne z 2006 r. Państwo i Prawo. 2008 r. z. 2, s.13.

ment penalty application and point out to all the rational and emotional circumstances that may support departing from the imprisonment penalty. (par. 6.8).

Paragraph 1 of the Annex to Rec(2000)22 contains an open catalogue of suggested measures.

The following are listed among them: home detention, supervision exercised by a definite organisation indicated by the court, probation as an independent penalty to be applied without the adjudgement of the imprisonment penalty; suspended imprisonment penalty, with imposed additional duties; community works (e.g. gratuitous work in favour of the community); compensation in favour of the victim, redressing the damage, mediation between the perpetrator and the victim, delegation of addicts to alcohol or drug rehabilitation, or to therapies for individuals with mental disorders; intensive supervision; restriction on the freedom of movement, electrical monitoring; conditional early release followed by post-release supervision.¹

If, however, the imprisonment penalty would have to be applied, then, compliant with the 2006 European Prison Rules, its execution would considerably increase the chances for the convict's social reintegration.

The 2006 European Prison Rules, undoubtedly, carry the best perspectives for the changes to be introduced in the practice of the imprisonment penalty execution.

Among the obstacles obstructing this process there are institutional, organisational, mental and material restrictions. This study lacks sufficient space for even a brief discussion of them all.

On the one hand, prison will undergo transformations enforced by the external conditions concerned with such spheres as, e.g. cultural changes, penal policy, labour market or condition of the state budget, on the other hand, however, it will constitute an area affected by the conscious human impact, will be an experiment site and exploration area for new solutions to the constantly recurring problems of the prison system. Thus, prison will be the subject of reformatory actions.²

The only problem is what these reformatory actions will consist in. Ordinary citizens, frightened by the vision of growing crime, have an incli-

¹ M. Płatek, Europejskie Reguły Więzienne z 2006 r. Państwo i Prawo. 2008 r. z. 2, s.7.

² Zob. na ten temat: M. Porowski, A. Rzepliński, O granicach reformy więziennictwa (w) Spory wokół reformy więziennictwa, red. S. Walczak, Warszawa 1985.

nation to demand that criminals should be imprisoned and the longer the imprisonment sentence, the better.

In compliance with Rule 4 of the 2006 European Prison Rules, the imprisonment conditions which lead to the restriction of the prisoner's human rights, may not be justified with the shortage of resources (including financial resources). This requirement is reinforced with an expressly defined principle that the domestic law has to provide for the mechanisms preventing the violation of the requirements, specified in the 2006 European Prison Rules, and due to the overpopulation of prisons (Rule 18.4).¹

The indispensable condition, underlying any rational actions, is a radical discongestion of prison populations. Under the conditions of permanent overpopulation the provisions of 2006 European Prison Rules are difficult to implement.

The discongestion of prison populations may be achieved through the construction of new penitentiary establishments, but may also occur through the restricted application of the imprisonment penalty in respect of the individuals who committed minor, but socially burdensome offences.

If the system shifts towards the construction of new prisons, it will turn out that the new establishments will soon be packed with prisoners and a new construction programme for thousands of prison vacancies will have to be developed.

Another barrier obstructing changes in the approach to the imprisonment penalty application is a certain conservatism of the prison communities, i.e. both the Prison Service and the prisoners themselves.

The Prison Service, organised in the paramilitary way, is more oriented towards assuming the role of superiors focused on various orders and commands rather than conducting the ineffective work with convicts.

The prison is supposed to operate correctly, this is its true goal. The prison director's performance is not assessed on the basis of how many convicts were successfully rehabilitated, but on the basis of how many prisoners escaped, how many guards got drunk or how many culprits smuggled in telephones into prison. The section managers are not assessed by the director on the basis of how many prisoners started to write passionate letters to

¹ M. Płatek Europejskie Reguły Więzienne z 2006 r., Państwo i Prawo z 2008 r. nr 2, s. 5.

their relatives, but on the basis of how they (the managers) execute the more or less reasonable orders and guidelines of the head office.¹

And lastly, prisoners themselves are not willing to accept any changes because of their mistrust towards the prison staff.

Strange though it may sound, one has to claim that prisoners are also conservative and do not like innovations. Because of being imprisoned and experiencing their social rejection, prisoners concentrate their attention on themselves, like caring for their own benefits, and like freedom more than any innovations. If a given innovation does not bring them any advantages, they will not accept it only because someone will keep on convincing them that it will help them to rehabilitate. But let us tell the prisoner that the innovation programme will increase his/her chances for a conditional release, he/she will accept it immediately.²

The attempted solution to the problem, compliant with the 2006 European Prison Rules is a suggestion that Prison Service should assume a form of civil service separated from other types of military services, police and investigation services (Rule 71). The staff selection procedures are oriented towards the fulfillment of a certain task, required by the provisions of the 2006 European Prison Rules. Therefore, the emphasis is put on a balanced employment of men and women on all the available prison positions. (Rule 85) They should be educated, extensively qualified and lack illusions as to the effects of their future work, but able to perform their tasks professionally.

In no way, does this study exhaust the problem area of the imprisonment penalty future perspectives. It can only act as a brief outline of the problem.

The modern world is changing at a pace unimaginable until recently. The penitentiary systems are subject to changes as well, also within the scope of the imprisonment penalty execution. A question arises whether the changes introduced will be of structural or only cosmetic character.

¹ Z. Lasocik *Teoria i praktyka penitencjarna systemu więziennego (w) Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności* (Pod red.) H. Machel, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. Gdańsk 2006 r. s. 33.

² Z. Lasocik *Teoria i praktyka penitencjarna systemu więziennego (w) Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności* (Pod red.) H. Machel, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. Gdańsk 2006 r. s. 34.

The recent changes have often become more dangerous than advantageous because they tend to petrify the old models of activity and obstruct the deep transformation. The requirements placed before the future system are far-fetching,¹ and the 2006 European Prison Rules respond to the expectations.

The 2006 European Prison Rules are facing a difficult task.

Мігдаль Єжи. Перспективи тюремного ув'язнення з урахуванням європейських пенітенціарних правил (2006 р.)

В статті розглядається питання ефективності позбавлення волі засуджених, причини низького рівня ефективності реабілітаційного впливу покарання. Автор, виходячи із стандартів і принципів європейських пенітенціарних правил 2006 року, аналізує наявний стан вирішення цих питань на матеріалах Республіки Польща, а також обґрунтовує конкретні нові підходи щодо удосконалення правового механізму регулювання суспільних відносин у цій сфері. Звертається увага на такі теоретико-прикладні питання, які потребують першочергового вирішення у пенітенціарній доктрині. Окрема увага приділяється проблемі розбудови нових, сучасних пенітенціарних установ, здатних на більш високому рівні забезпечити реабілітаційний вплив покарання у вигляді позбавлення волі.

The author gives careful consideration to the efficiency, or rather lack of it, of the rehabilitation of condemned persons, the foundations of the system crisis and wavering faith in the rehabilitative impact of penalty, as well as analysing the causes of this state of affairs and a possible and desirable course of action to remedy the current situation.

The author agrees with the criticism of detention, while pointing to the fact that no elimination of penitentiary institutions is feasible, since they handle the objectives of general prevention; he also makes conclusions on the purpose, form and definition of rehabilitation, the re-integration model of serving the sentence and the ways and methods of use of penitentiary measures.

In the central part of his work, the author refers to the international instruments and stresses the invariable and vital standards and principles adopted in the European Prison Rules of 2006 on the execution of custodial sentence by inmates; detention must concentrate on instructing the prisoners on bearing responsibility for their fate, offer the opportunity of social integration, and above all furnish such life conditions that might be likened to being free, so that the inmate will not be accus-

¹ Z. Lasocik., Organizacja i zasady działania więziennictwa (w) System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce (Pod red) T. Bulendy i R. Musidłowskiego. Instytut Spraw Publicznych .Warszawa 2003 r. s. 219.

tomed to being a prisoner, but rather be stimulated to participate in the re-integration programme offered by the system.

The article also points out that the question concerning the prospects of imprisonment in the context of normative regulations should be judged against the assumed objectives, which are discussed in detail.

In the concluding part of the article, the author asserts that the penitentiary science comes to terms with the truth that no rehabilitation of all inmates serving at a given time in penitentiaries is workable; moreover, the existing forty-thousand queue of the convicted individuals waiting to start detention, which is attributed to overcrowding, translates into a decline of law and disregard for the principle of humane execution of custodial sentence.

The solution to overcrowded prisons and remands may be the construction of new penitentiaries; however, the author stresses that such measures will only improve the situation in the short-term, because a more reasonable solution is possible, namely to diminish the proportion of imprisonment for persons who committed minor, though socially harmful offences.

One of the final conclusions is to attract the reader's attention to the need to alter the overall approach to inmates.

Michał Halasa

Department of Commercial Law

Faculty of Law, Canon Law and Administration

Catholic University Lublin of John Paul II

Economic Interests of the State and Principles of Corporate Supervision over Companies with State Treasury Shareholding in Poland

There is no precise definition of the corporate supervision in the Polish legal system. There are two names used interchangeably in practise: “nadzór właścicielski” (literally: ‘owner’s supervision) and “nadzór korporacyjny” (literally: ‘corporate supervision’).

Most commonly, the corporate supervision over companies with state treasury shareholding in Poland is understood as the collection of internal and external control mechanisms which guarantee the successful monitoring of such subjects and minimize the conflicts of interests existing between a company’s managers and its shareholders.

In the Polish legal system, regulations concerning corporate supervision are dispersed throughout many legal acts. The basic source of these regulations is the Act from the 15th of September 2000 *Code of commercial companies* [Dz.U.2000 no. 94, item 037, with later changes), according to which the direct supervision over companies is executed by supervisory boards, and to some extent by a partner’s plenipotentiary. The prescriptive ground for the functioning of supervisory boards is Art 219 § 1 (as far as the limited liability companies are concerned) and Art 382 § 1 (as far as the joint-stock companies are concerned). In accordance with these regulations *Supervisory board conducts the constant supervision over a company’s performance in every aspect of its activity*. Moreover, members of a supervisory board should take care of their duties resulting from the professional character of their work.

As far as companies with state treasury shareholding are concerned, the Act from the 30th of October 1996 on *commercialization and privatization* [Dz.U.2002 no. 97, item 1397, with later changes) makes these regulations more precise.

The important role in developing rules on the corporate supervision has the Act from the 30th of October 1996 on *commercialization and privatization* [Dz.U.2002 no. 97, item 1397, with later changes). This Act is

not valid anymore, but it has regulated the rules of transforming public ownership companies into commercial ones and the rules on privatisation of the companies with state treasury shareholding.

The process of commercialisation and privatisation of the public companies, lasting for 20 years, has actually come to an end, and so we can now perceive the need of implementing a unified and effective mechanism of execution the state treasury's rights in companies and privatisation of publicly co-owned companies.

The current system grants not only the state treasury minister and public organs with the supervisory and ownership competencies over trade companies with state treasury shareholding, but also other principal and central organs of the government administration, and even public agencies. We can thus observe the phenomenon of public possessions supervision dispersion, which is accompanied by functioning of the organisational units executing the same tasks on behalf of the state but acting in different procedure and organizational standards in the government administration and in public agencies.

The state treasury supervision poses many practical difficulties. As the state treasury is an anonymous body and what is more, governments and political options change so often, the supervision is always executed in isolation from the personal responsibility of responsible people. Most often, when the political option changes, the management team responsible for a company with state treasury shareholding changes. After the elections, the changes in the management team are not made due to the company's real needs, but for a political reason. It can be perceived that creating the owner's supervision is connected with the current fiscal policy of the country. The common phenomenon is thus using a position in a supervision board in the companies with state treasury shareholding as a bargaining card during negotiations with potential coalition partners, as a 'premium' granted in return of some particular support or a 'political retirement'. We can only regret though, that as a rule being a member of surveillance board in the companies with state treasury shareholding is dictated by political connections and is not connected with the factual knowledge of a person appointed.

Taking into consideration the information above, we can agree that it is necessary to develop a new supervision system which is not dependant on political factors. A solution to these problems could be the implementing regulations of a Legal Act nature providing the complex solution to this

matter. Especially, there is a need of implementing effective competition procedures so that the management board is not politically motivated and well-perceived in the eyes of the market. In order to eliminate the stipulations as to the political interference to the company, it seems useful to implement the rules of openness of the legal actions on the fixed assets.

Such an attempt was undertaken in the spring of 2011 when the Parliament was voting for the first time on the Legal Act project on the rules of performing some of the state treasury's rights. Still, the project was handed over to the parliament state Treasury commission, but there was no second voting.

At present, the state treasury ministry have tried to solve these problems and acting on behalf of the Act from the 8th of October 1996 on the rules of performing the rights by the state treasury (the unified text Dz.U. 2012 item 1224) have made a decision entitled: *Rules of the corporate surveillance over the Companies with State Treasury Shareholding in Poland* (complemented by the *Order number 3 by the State Treasury Minister from the 28th of February Rules of the corporate surveillance Companies with State Treasury Shareholding* and *Order number 6 from the 7th of March 2013*, here referred to as *Rules of surveillance*)

This order constitutes the expression of the public organ's expectations, which is responsible for the protection of the state treasury interests as far as the execution of the supervision policy by the organizational units and physical persons engaged in executing procedures connected with the activity of companies with state treasury shareholding and state treasury as a shareholder/partner. According to the order we need to separate functions of dominium and imperium of the state in the economic policy, which enables us avoiding the arguments between the public organs responsible for shaping and executing public policy with the use of public regulatory instruments and Minister responsible for the state treasury matters who represents the state treasury as the participant of the turnover which exists now. This document does not constitute a commonly binding normative act of the public administration (the legal acts does not allow the State Treasury Minister to issue such an act). It is to be treated as the basis for all the subjects engaged in the process of surveillance, for preparing unified procedures, taking into consideration the specificity of subject under surveillance.

The order implemented was primarily to improve the quality of management in the companies with the state shareholding. This goal should have been achieved especially by providing people positions of surveillance

with the needed level of knowledge, and elimination of a possibility to serve it by random people or the optimization of management costs and in consequence some saving of money for the public budget.

Taking into account the instructions in the attachment, the basic competences and tasks of the supervisory boards in companies are: control over the company's board, monitoring of the financial situation of a company and making the development strategy and later verification of its realization.

According to the instructions, the formal premise for serving the function of state treasury's representative in the surveillance organs of the subjects with the state treasury shareholding is having the entitlement to become a member of the surveillance boards achieved by passing the exam for candidates for members of the surveillance boards, of which we can read in the Article 12 Section 2 of the Act from the 30th of October 1996 on *commercialization and privatization* [Dz.U.2002 no. 97, item 1397, with later changes) or having the entitlement allowing not to pass this exam indicated in § 5 point 2 and 3 of the Government order from the 7th of September 2004 concerning the trainings and exams for candidates for the members of surveillance boards with the State Treasury as the only Shareholder (Dz. U. number 198. position 2038, with later changes), i.e. having the Doctor of Science in Law or Economics Degree, or being a certified Legal Adviser, Advocate, Auditor or Investment Advisor.

If the company is in a difficult financial situation or the size of its activity and employment constitutes an economic justification to appoint the partner's plenipotentiary, the surveillance board can be replaced by the plenipotentiary in the limited liability company by means of commercialisation. such an plenipotentiary can be appointed in the one-person limited liability companies of stated treasury ensuing from commercialization, can be appointed if: he is an micro entrepreneur or a small entrepreneur according to the article 104 or 105 of the Act on the *economic activity freedom* (Dz.U. from 2010 number 220 item 1447 with later changes) or a medium entrepreneur according to the article 106 of the Act from the 2nd of July 2004 on the *economic activity freedom* or has accomplished the growing financial loses in the last two accounting years, which has caused a decrease in equity.

The rules of appointing the plenipotentiary result from an assumed ownership policy. The state treasure minister can appoint the surveillance board instead of the partner's plenipotentiary especially in the case of termination of the premises of its functioning.

In order to eliminate abuse, commonly functioning legal regulations determine the maximum amount of surveillance board member's and partner plenipotentiary's remuneration, which cannot be higher than the average monthly remuneration and 1,4-times average monthly remuneration in the sector of companies without paying the bonuses from profits in the fourth quarter of the prior year, published by the President of the Main Statistics Office.

In order to execute the control tasks properly, surveillance boards and plenipotentiaries cooperate with auditors. The choice of the objective and independent auditor is in the competence of the surveillance board or a plenipotentiary, if the statute/contract of the company does not specify it differently.

The supervision board or plenipotentiary chooses an offer of a company's financial statement after executing preceding of providing the choice of an independent and objective auditor or a choice of an offer, of which the price includes the of work of an auditor, his position on the auditor's service market and his knowledge on the company's market sector.

A certified auditor, able to research the financial statement of the company is understood as a subject specified in the Article 47 of the Act from the 7th of May 2009 on *certified auditors and their self-management, subjects allowed to investigate the financial statements and public surveillance* (Dz.U. number 77 item 649). The surveillance board presents to the auditor its notices on the matters important for the proper functioning of the company and cooperates with his actively in all the stages of the conducted research. The opinion of the certified auditor on the given financial statement together with the report is compulsory to present to the board or the surveillance board/partner's plenipotentiary. As part of creating in the company so called *early notification system* the surveillance board can in a specific scope take advantage of the advisory service of the independent certified auditor during the financial year. The auditor cannot be a subject serving the function of a certified auditor in a company or subjects dependent on it.

According to the Surveillance Rules the link between the State Treasury Minister and the surveillance boards or the partner's plenipotentiary is the given control unit. Such units serve the organizing, administrative and controlling functions over the surveillance boards in the scope of the correctness and promptness of delivering the non-legal statutory duties. The information gathered constitute the grounds for making the proper assessment of the work of the surveillance board or partner's plenipotentiary. The employees of the proper units keep in the close contact with members

of the surveillance board or partner's plenipotentiary, especially in the special situations – demanding the quick information exchange or an opinion.

It seems though, that the rules presented above are not sufficient. Firstly, since they are only the instructions and there are no legal instruments guaranteeing the verification of its execution. Secondly, the scope of the regulations seems insufficient. As an example, we can present the choice of candidates to the surveillance board/partner's plenipotentiary giving rise to the public controversy. The order determines only a candidate's minimum competencies, and does not regulate the specific criteria of the selection. The important drawback is not taking into account the qualifications of candidates. There are many controversies over there being no limitations of being a member supervisory boards in a few companies.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕЦЕНЗІЇ

НОВА КОНЦЕПЦІЯ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Теорія держави і права давно визнана фундаментальною й основоположною наукою, що інтегрує знання про конституційність і законність, правотворчість і правореалізацію, правомірну поведінку і правопорушення, зрештою про взаємозв'язок таких феноменів, як держава, суспільство, право, політична система, інші суміжні з ними явища та концепти державно-правової матерії.

Основне призначення цієї галузі знань полягає у максимально широкому охопленні класичних і новітніх наукових напрацювань, теоретичних поглядів і підходів, позицій і доктрин, а також ґрунтовному осмисленні й оцінці державно-правових, суспільно-політичних, соціально-економічних, морально-етичних та інших явищ і процесів, що загалом дозволяє у науковому пізнанні заглиблюватися в суспільні основи, витоки буття людини й водночас перебувати у полі результативності її вчинків і дій. Одним із основних об'єктів для вивчення у сфері державо- і правознавства науковці виокремлюють юридичні механізми в межах державно-правового процесу нормореалізації з урахуванням загальних та особливих характеристик правовідносин. І монографія* О. І. Левченкова власне стала одним із найбільш комплексних і цілісних досліджень регулятивно-правових аспектів суспільних відносин, адже авторові вдалося сформулювати загальнотеоретичну й методологічну основу для пізнання складного механізму впорядкування та координації спільної життєдіяльності соціальних суб'єктів у сучасних умовах.

* Левченков О. І. Проблеми правового регулювання суспільних відносин: загальнотеоретичні аспекти: монографія / О. І. Левченков. – Луганськ, 2012. – 528 с.

Особливістю цієї праці є використання надбань різних наук для найбільш ефективного вивчення об'єкта дослідницької зацікавленості. Тут проявилася так звана «наукова» глобалізація та трансграничність, що демонструє масштабність підходу автора до досліджуваних проблем. Це дало змогу порушити необговорювану досі проблему втрати правом ефективності, а отже, й пріоритету в управлінні суспільних відносин, поступового позбавлення його першопочаткового призначення як основного регулятора співіснування соціальних суб'єктів.

Цілком справедливо автор монографії ставить на чолі всіх індикаторів спроможності права регулювати суспільні відносини сприйняття його людиною, визнання як усезагальної цінності. Відповідно, нівеляція цієї аксіологічної ознаки права, як справедливо зазначає дослідник, призводить до приниження ролі правових норм через їх ігнорування або й невиконання, що ускладнює, а іноді й унеможлиблює реалізацію права в суспільстві. А саме в такій ситуації опинилося зараз українське суспільство.

О. І. Левченков пропонує нове для українських реалій та наукових тенденцій концептуальне вирішення цієї проблеми, розвиваючи філософсько-теоретичні засади подальшого прогресивного розвитку української правової дійсності. Зважаючи на динаміку модернізації суспільних відносин, учений запроваджує цікаву й, основне, дієву концепцію оновлення права з урахуванням специфіки перехідного періоду становлення державно-правової практики.

Автор не тільки демонструє методологічні й теоретичні основи пізнання проблем правового регулювання суспільних відносин, а й вказує на їх залежність від типів праворозуміння і вводить у контекст наукового осмислення правове передбачення як адекватну оцінку реальної ситуації в державі та вироблення дієвого механізму її виправлення. Хоча монографія вийшла у світ понад рік тому, положення, що викладені в ній, не втрачають свою актуальність і зараз, адже йдеться про варіанти прогресивного правового розвитку держави, ефективного регулювання суспільних відносин, уникнення (чи радше в умовах сьогодення – подолання) вбивчих соціальних конфліктів і збереження правом свого домінування як соціального регулятора.

Особливо цінне у науковій праці виокремлення людського виміру права як одного з основних (автор навіть виводить його у ранг системотворчих) принципів правового регулювання суспільних відносин. Ідеться про безумовне врахування інтересів суб'єктів правовідносин, що об'єктивно зумовлені та формуються на основі суспільних

потреб, визначаються становищем соціального суб'єкта в системі суспільних координат. Дослідник доволі чітко демонструє помилковість позицій своїх попередників – науковців, які обстоюють пріоритет економічних і глобалізаційних гарантій прав пересічного громадянина України. Ці аспекти, на думку О. І. Левченкова, не вирішують проблеми соціальної, а тим більше матеріальної рівності людей; він обґрунтовує необхідність надання правилам установаження обмежень універсального характеру.

Важливим аспектом у вирішенні проблеми визначення основних параметрів правового регулювання як різновиду соціального регулювання виявився авторський порівняльний аналіз особливостей механізмів правового регулювання, правового впливу та дії права, що демонструє співвідношення та спорідненість цих понять. На основі такого аналізу автор наголошує на одновекторності їх дії, хоча й описує три варіанти такого вектору: 1) працювати на обстоювання інтересів насамперед держави (у перехідний період розвитку), 2) орієнтуватися на людину (в демократичних державах), 3) узгоджувати домінування держави й людини одночасно (в державах демократичного спрямування).

Практична значущість монографії, звичайно, у розкритті поняття та загальних і спеціальних критеріїв ефективності правового регулювання. Очевидно, передбачаючи ймовірність виникнення соціально-політичної кризи в українському суспільстві, автор цілком справедливо приділяє значну увагу процесам євроінтеграції та глобалізації, їх безсумнівному й щоразу сильнішому впливу на ефективність правового регулювання в Україні, моделюючи потенційні перспективи становлення нашої держави як повноцінного й рівноправного суб'єкта міжнародних відносин.

Така авторська позиція не лише дозволяє сформувати цілісне уявлення про загальний напрям наукового пошуку дослідника, а й демонструє новаторський підхід до вирішення однозначно актуальної та насущної для вітчизняної реальності проблеми.

О. М. Балинська,

*професор кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент*

МЕТОДОЛОГІЯ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРАВА ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРАКТИКИ РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Монографія* А. В. Хірсіна – спроба комплексного, узагальненого й систематизованого філософсько-правового аналізу проблеми легітимізаційної методології, мотивована назрілою потребою у її узгодженні із суттєвими змінами у картині сучасного світу. Такий аналіз насамперед спрямовується автором на суттєвий перегляд домінуючих наразі підходів до обґрунтування правових інститутів і норм, зважаючи на новітні тенденції динаміки політико-правових реалій, котрі вже не «вписуються» у контекст характерних для класичного праворозуміння смислових основ правової нормативності. Окрім того, монографія містить авторські пропозиції щодо визначення та формулювання методологічних засад оптимізації моделей обґрунтування права в умовах розгортання інтеграційних процесів регіонального та глобального масштабів. Концептуальні засади згаданої оптимізації визначаються та аргументуються на основі здійсненого у цій роботі аналізу логіко-методологічних недоліків та неузгодженостей, виявлених під час вивчення структурно-функціональних характеристик низки найбільш поширених методів оцінки «виправданості» юридичного закону.

Тож розглядувана монографія відзначається доволі високим ступенем актуальності. Проблема обґрунтування права, як слушно зауважується у передмові наукової роботи, «є однією з центральних і, так би мовити, «неминущих» проблем у сфері філософсько-правової методології. Вона пов'язана з низкою питань, котрі не можуть мати яких-небудь «остаточних» своїх вирішень і потребують постійного узгодження підходів до їх аналізу з тенденціями й динамікою розвитку самої суспільної дійсності, що регулюється правом» [с. 5]. Адже право не є тією реальністю, сутнісний зміст і дієвість якої можна було б розглядати відірвано від людської волі, а тому завжди потрібна переконлива аргументація стосовно того, чому саме певну суб'єктивну волю, піднесену до закону, слід вважати насправді *правовою* і забезпечувати її виконання відповідними обов'язками інших суб'єктів.

* Хірсін А. В. Методологія обґрунтування права: від класики до сучасності: монографія / А. В. Хірсін. – К.: НВП «Інтерсервіс», 2013. – 380 с.

Значущість досліджень такої проблематики особливо зростає в контексті здійснення правових реформ та удосконалення чинного законодавства. Зокрема, це стосується вітчизняного законодавства, нішнше реформування якого здійснюється з огляду на умови та перспективи вступу України до європейських і світових економіко-політичних структур.

Головну мету свого монографічного дослідження автор формує як «спробу визначення, принаймні, ключових метаметодологічних підвалин оптимізації підходів до обґрунтування правової нормативності в контексті динаміки сучасного світу» [с. 6]. У досягненні цієї мети у роботі, по-перше, виявляються ключові логіко-генетичні тенденції в історії розвитку форм постановки та способів вирішення проблеми смислових основ права, а також аналізуються методологічні колізії і обмеженість традиційних підходів до обґрунтування права в умовах сучасності (цим завданням присвячено перший розділ книги). По-друге, тут досліджуються основні суперечності глобалізаційних процесів та їхній вплив на структурно-функціональні характеристики правової реальності, на підставі чого з'ясовуються базові чинники та орієнтири спрямування парадигмальних змін у сфері сучасного праворозуміння, крізь призму якого визначається та виправдовується юридична нормативність (розділ 2). По-третє, здійснюється комплексний аналіз методологічних альтернатив у сучасних підходах до обґрунтування права, де оцінюється їхня адекватність об'єктивним тенденціям розвитку суспільства у напрямі набуття ним форм системно-динамічної «відкритості» (розділ 3). По-четверте, на підставі результатів згаданого аналізу та з урахуванням росту комплексності й багатимірності нинішньої суспільно-політичної реальності досліджено потенційні шляхи оптимізації методології обґрунтування правових інститутів і норм (розділ 4). По-п'яте, у роботі визначаються методологічні засади вдосконалення та взаємоузгодження національних правових систем в умовах регіональної та світової інтеграції (з точки зору якої наразі передусім обґрунтовується нормативно-інституційний зміст права), аналізується вплив цих процесів на функціональну специфіку таких систем; досліджуються умови їх взаємної гармонізації, досягнення функціональної єдності національного й міжнародного права; окреслюються об'єктивно та суб'єктивно виправдані напрями національного й глобального правового розвитку (розділ 5).

Поряд із теоретичною та практичною значущістю досліджуваних у монографії проблем, варто відзначити суттєву наукову новизну

отриманих автором результатів і запропонованих ним методологічних інновацій. Зокрема, у цьому плані заслуговують на увагу міркування про те, що в контексті нинішніх суспільно-структурних змін трансформуються уявлення про джерела смислових орієнтирів права, на підставі яких належить здійснювати легітимаційну оцінку юридичного закону. Такі джерела дедалі менше асоціюються з тими чи іншими традиціями та звичаями (оскільки їх «усталеність» і локально-культурна відносність не завжди є релевантними щодо динаміки та глобального характеру сучасного світу). Також ці джерела, як переконливо аргументує автор, не можуть обмежуватися інститутами централізованої державної влади та представницької демократії (через надто значну їх віддаленість від умов репрезентативності реального співвідношення суспільних інтересів навіть у межах окремої нації). Тож джерела права «відкритого» суспільства варто шукати у сферах дії тих інтерактивних механізмів взаємоузгодження людських запитів, що синхронно функціонують і на рівні децентралізованих структур громадської самоорганізації (локальної, національної чи міжнародної), і на рівні офіційних міжурядових відносин. Національно-державна нормотворча діяльність, будучи «відкритою» суспільству, коригується «знизу» відповідно до результатів широкомасштабного громадського дискурсу, а «зверху» – шляхом її узгодження з договірною практикою й нормативністю наднаціональних (регіональних і всесвітніх) політико-правових організацій» [с. 147].

У зв'язку з цим на сторінках монографії подається розроблена автором матрично-фреймова модель обґрунтування права, пов'язана з побудовою методологічних матриць визначення «рамки легітимності», в діапазоні яких на кожному правотворчому рівні уможливорюється досягнення прийняттого балансу між індивідуальною свободою, суспільною згодою, державною необхідністю, а також національною, міжнародною та екологічною безпекою. Відзнакою такої моделі є насамперед уможливлення реалізувати на її основі ідеї так званої «двопорядкової легітимації»: адже право не тільки повинно відповідати певним значущим «смісловим цінностям» людини, але й згадані цінності мають бути виправдані з точки зору забезпечення злагодженості й стабільності «глобального порядку» [с. 276–277].

Окрім того, в роботі цілком переконливо аргументовано, що ефективним засобом блокування виявів «волонтаристської» міжнародно-правової політики економічно розвинених держав щодо менш успішних учасників глобалізаційних процесів є пошук тих об'єктивно-

онтологічних підвалин, що не залежать від волі зацікавлених сторін, і на базі яких обґрунтовується і нормативний зміст міжнародного права, і його примат щодо національно-правових систем. Автор викладає слушні методологічні рекомендації щодо ефективного здійснення такого пошуку (підрозділ 5.2).

У контексті методології взаємоузгодження національних правових систем при виробленні стратегій обґрунтування внутрішньодержавного права автор демонструє, що така методологія «може бути суттєво раціоналізованою завдяки орієнтації конвергентних та легітимацийних процедур на низку «резонансних ефектів» взаємного стимулювання та підтримання між транснаціоналізацією відносин, з одного боку, та нормативно-інституційними запозиченнями, паралельними інноваціями й посиленням координованості функціонування правових систем – з іншого» [с. 322].

Загалом же основним здобутком роботи є те, що у підсумку багатопланового філософсько-правового аналізу актуальних проблем нормативного регулювання відносин в умовах новітніх суспільно-політичних реалій та тенденцій структурної динаміки сучасного світу автором сформульовано концептуальні засади оптимізації методологічних моделей обґрунтування права. Ключовою характеристикою таких засад є орієнтація на перехід від парадигми легітимациї на основі узагальнення результатів виявлення попередньо сформованої особистої волі суб'єктів правотворчого процесу до парадигми вираженого дискурсивного *формування спільної волі* з урахуванням об'єктивних умов функціонування та ступеня «мультивекторності» сучасного права.

Підвищення згаданого ступеня пов'язано навіть зі збільшенням кількості проблем, вирішення яких є недосяжним на рівні лише національно-державного регулювання. Відтак наразі здійснюється динамічне формування того «світового правопорядку» (попри відсутність єдиної «глобально-політичної системи»), з огляду на який доводиться оцінювати організаційну виправданість національно-правових систем. Тож нормативно-інституційні складові національного права мають легітимуватися не тільки з позиції певних внутрішньодержавних критеріїв, але й у площині їх адекватності об'єктивним тенденціям становлення системності наднаціональних стосунків регіонального та світового масштабу, а також умовам підтримання злагодженості у міжнародних взаємовідносинах. В обґрунтуванні сучасного права, пріоритетним критерієм, згідно з яким має коригуватися нормативність, сформована на основі «мажоритарно-суб'єктивної згоди», пропонується

визнати сприяння пошукові шляхів протидії тим асиметриям та диспропорціям глобалізації, що несуть цілком об'єктивно реальні загрози людству та стають джерелом кризових феноменів у фінансово-економічній, політичній, соціальній, демографічній, екологічній, гуманітарній та інших сферах суспільного життя.

Особливо відзначено високу аналітичну культуру викладення автором своїх міркувань, логічну досконалість і переконливість аргументацій та критичних коментарів, поданих на сторінках монографії. Автор не просто постулює власну позицію, а послідовно вибудовує її згідно з логікою вирішення тих суперечностей, що виявляють себе в контексті альтернативних методологічних підходів.

Хоча монографія й не обмежується суто теоретичними міркуваннями, подекуди демонструючи технологію застосування пропонованих автором концептуальних моделей до конкретних ситуацій правотворчої діяльності та практики реформування чинного законодавства, однак, гадається, що ця робота значно б збагатилася у разі розширення подібних ілюстративних матеріалів. Адже тоді читацький інтерес до неї не обмежувався б переважно аудиторією фахівців у галузі теорії та філософії права, а значно розширився б через приєднання до неї більшої кількості юристів-практиків.

В цілому ж представлено у монографії А. В. Хірсіна дослідження актуальних проблем сучасної методології обґрунтування права виконано на високому науково-теоретичному рівні та характеризується актуальністю, новизною і практичною значущістю.

Матеріали цієї роботи можуть бути використані у законотворчій діяльності (під час розробки загальної концепції та визначення шляхів здійснення правових реформ, розроблення пропозицій щодо удосконалення нормативної бази правового регулювання, його узгодження з тенденціями європейського та глобального політико-правового й культурно-економічного розвитку); у правореалізації (як засіб підвищення рівня правової культури населення, формування його свідомого й обґрунтованого ставлення до сучасних правових реалій, а також у якості методологічного підґрунтя правозастосовної діяльності щодо забезпечення не просто законного, але й дійсно правового її характеру); у науково-дослідній роботі (під час подальших досліджень проблематики, пов'язаної з інтерпретацією змісту та шляхів обґрунтування права, визначенням критеріїв виправданості його нормативних засад, розробкою методології взаємоузгодження права та закону, вивченням кореляції онтологічних та деонтологічних аспектів права, специфіки та

базових орієнтирів правового розвитку в умовах нинішніх інтеграційних процесів в економічній, політичній, культурній та інших сферах суспільного життя, методологічних засад гармонізації національного та наднаціонального законодавства тощо); у навчальному процесі (для викладання таких дисциплін, як філософія права, теорія та історія права, соціологія права, конституційне право, міжнародне право, юридична деонтологія, політологія та ін.; у розробці навчально-методичних матеріалів, посібників і підручників із згаданих дисциплін і спеціалізованих курсів з актуальних проблем методології права, правової онтології, правової антропології та правової аксіології).

М. М. Цимбалюк,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
Академік наук вищої освіти України*

НАШІ АВТОРИ

Балинська О. М.

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ.

Башта І. І.

здобувач кафедри оперативнорозшукової діяльності та спеціальної техніки Львівського державного університету внутрішніх справ.

Блавацька-Калінська О. М.

здобувач кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ.

Гула Л. Ф.

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри оперативнорозшукової діяльності та спеціальної техніки Львівського державного університету внутрішніх справ.

Гула Н. Л.

здобувач кафедри оперативнорозшукової діяльності та спеціальної техніки Львівського державного університету внутрішніх справ.

Дмитрик А. Б.

викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.

Довгань-Бочкова Н. В.

аспірантка кафедри кримінального права і кримінології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Долинська М. С.

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарсько-право-

Єсімов С. С.

вих дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.

Захаров В. П.

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Львівського державного університету внутрішніх справ.

Зачек О. І.

кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики та інформаційних технологій в діяльності ОВС Львівського державного університету внутрішніх справ.

Іщук С. І.

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Національного університету «Острозька академія».

Карчевський М. В.

доктор юридичних наук, доцент, перший проректор Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка з навчально-методичної та наукової роботи.

Кісіль Р.-В. В.

викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.

Ковалів М. В.

кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.

Ковальчук В. Б.

доктор юридичних наук, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Національного університету «Острозька академія».

- Когут Н. І.** слухач магістратури ФПФПС Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Когут Я. М.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кондратюк О. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Крамар С. І.** здобувач кафедри теорії та історії держави і права Національного університету «Острозька академія».
- Кучер В. О.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри цивільного права та процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лешкович Н. О.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії Центральної та Східної Європи Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Липитчук О. В.** доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Лисюк Ю. В.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділення юридичного забезпечення Одеського державного університету внутрішніх справ.
- Лозинський Ю. Р.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Малишенко Є. Л.** здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Мелех Л. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Мельник Н. В.** здобувач кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Назар Ю. С.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Нестерович В. Ф.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного та міжнародного права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.
- Новіков В. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Поляк С. П.** курсант ФПФПКМ Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Пряхін Є. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сабан І. Д.** аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Савчин Г. Я.** здобувач кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Саміло А. В.** старший викладач кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.
- Серета В. В.** кандидат юридичних наук, доцент, в. о. ректора Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сиймовський Р. М.** старший слідчий слідчого управління ГУМВС України у Львівській області.
- Сливка С. С.** доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка».
- Старосольська С. П.** аспірантка кафедри кримінального права і кримінології Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Стахура І. Б.** кандидат юридичних наук, начальник факультету заочного навчання працівників ОВС Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Тимчишин Т. М.** кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Фальшовник Д. В.** здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Львівського державного університету внутрішніх справ.

Хатнюк Ю. А.

кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.

Чистоклетов Л. Г.

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.

Шишко В. В.

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ.

Ярема О. Г.

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.

Halasa Michal

Department of Commercial Law Faculty of Law, Canon Law and Administration Catholic University Lublin of John Paul II.

Migdal Jerzy

Catholic University Lublin of John Paul II.

З М І С Т

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Відкликано та вилучено статтю на підставі заяви співавторів за рішенням Вченої ради ЛьвДУВС (протокол № 8 від 31 січня 2024 року)	3
Ковальчук В. Б. Правові засади функціонування громадських організацій у процесі становлення громадянського суспільства в Україні	13
Кондратюк О. В. Щодо мовного питання здійснення судочинства на території Галичини у складі Австро-Угорщини	25
Крамар С. І. Самоврядування руської (української) громади Кам'яця у XV–XVII ст.	35
Липитчук О. В., Лешкович Н. О. Суд і судочинство в Росії після судової реформи 1864 року	44
Мельник Н. В. Шляхи формування громадянського суспільства в Україні	55
Савчин Г. Я. Співпраця органів виконання покарань з органами державної безпеки у боротьбі з бандитизмом (на матеріалах Західної України 1944–1953 рр.)	63
Сливка С. С. Фінансово-економічне становище західноукраїнських земель у роки Першої світової війни: історико-правовий аспект	72

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Ішук С. І. Державне регулювання економічної діяльності інститутів громадянського суспільства в Україні	81
Нестерович В. Ф. Громадськість як суб'єкт впливу на прийняття нормативно-правових актів: аргументи «за» і «проти»	92

Чистоклетов Л. Г.

Досвід європейських країн у адміністративно-правовому забезпеченні безпеки діяльності суб'єктів господарювання..... 101

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО, ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО, НОТАРІАТ

Долинська М. С.

До питання допуску до складання кваліфікаційного іспиту осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю..... 111

Кучер В. О., Поляк С. П.

Визначення розміру компенсації моральної шкоди..... 120

Мелех Л. В.

Правові аспекти реєстрації земельних ділянок і прав на них за чинним законодавством..... 132

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Дмитрик А. Б.

Забезпечення адміністративного позову у справах про оскарження рішень щодо застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства..... 144

Єсімов С. С.

Окремі аспекти удосконалення інституту доменних імен в інформаційному праві України..... 154

Ковалів М. В., Стахура І. Б.

Участь громадськості у забезпеченні охорони громадського порядку та боротьбі з правопорушеннями..... 164

Когут Я. М.

Визначення кола суб'єктів поліцейської діяльності..... 173

Назар Ю. С.

Підстави застосування повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету..... 181

Новіков В. В.

Основні форми релігійної діяльності в Україні..... 190

Середа В. В.

Щодо питання кваліфікації правопорушень, за які передбачено дисциплінарну відповідальність..... 201

Сиймовський Р. М.

Взаємодія ОВС із Міністерством економічного розвитку і торгівлі України щодо застосування спеціальних санкцій..... 211

Тимчишин Т. М.

Окремі аспекти діяльності громадських формувань як суб'єктів протидії правопорушенням на залізничному транспорті..... 220

Хатнюк Ю. А.

Особливості профілактичної діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з рейдерством в Україні..... 229

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Башта І. І.

Окремі аспекти удосконалення організації оперативно-розшукової діяльності щодо виявлення злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів..... 241

Гула Н. Л.

Теоретико-правова характеристика сфери цільових спеціалізованих державних фондів..... 251

Довгань-Бочкова Н. В.

Окремі проблеми визначення змісту погрози як способу вчинення злочинів за чинним КК України..... 263

Карчевський М. В.

Особливості кваліфікації шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки..... 272

Малишенко Є. Л.

Профілактика службових злочинів і корупційних проявів в органах внутрішніх справ..... 281

Сабан І. Д.

Історичний розвиток теоретичних уявлень щодо превентивної ролі покарання у протидії злочинності..... 290

Старосольська С. П.

Поняття та система покарань, непов'язаних з ізоляцією особи..... 301

Фальшовник Д. В.

Рейдерство як різновид протидії законній господарській діяльності..... 312

Ярема О. Г.

Фінансово-правове регулювання валютної системи України..... 322

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Гула Л. Ф.

Легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, що вчиняються організованими групами, як одна з форм економічної загрози фінансовому ринку..... 331

Захаров В. П., Зачек О. І.

Можливості застосування біометричного методу ідентифікації за геометрією обличчя в системах відеоспостереження правоохоронних органів..... 343

Лисюк Ю. В.

Деякі питання участі обвинуваченого у судовому провадженні..... 351

Пряхін Є. В., Когут Н. І.

Застосування паралінгвістики під час допиту..... 358

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Балинська О. М.

Семіотика права: історія становлення в Україні та Росії..... 371

Блавацька-Калінська О. М.

Трактування поняття «злочин» у філософсько-правовому вченні Г. Гегеля..... 382

Кісіль Р.-В. В.

Онтологічний аспект дослідження проблематики впливу феномена корупції на фундаментальні засади забезпечення конституційного правопорядку в Україні та світі..... 389

Саміло А. В., Шишко В. В., Лозинський Ю. Р.

Розуміння тероризму в контексті правової антропології..... 399

ТРИБУНА ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ

Migdal Jerzy

Perspectives on Imprisonment Penalty in the Light of European Prison Rules (2006)..... 409

Halasa Michal

Economic Interests of the State and Principles of Corporate Supervision
over Companies with State Treasury Shareholding in Poland..... 426

НАУКОВЕ ЖИТТЯ..... 432

НАШІ АВТОРИ..... 441

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Відкликано та вилучено статтю на підставі заяви співавторів
за рішенням Вченої ради ЛьвДУВС
(протокол № 8 від 31 січня 2024 року) 3

Ковальчук В. Б.

Правовые принципы функционирования общественных организаций
в процессе становления гражданского общества в Украине..... 13

Кондратюк А. В.

Относительно языкового вопроса ведения судопроизводства на
территории Галичины в составе Австро-Венгрии..... 25

Крамар С. И.

Самоуправление русской (украинской) общины Каменца XV–
XVII ст. 35

Липитчук О. В., Лешкович Н. О.

Суд и судопроизводство в России после судебной реформы
1864 года..... 44

Мельник Н. В.

Пути формирования гражданского общества в Украине..... 55

Савчин Г. Я.

Сотрудничество органов исполнения наказаний с органами
государственной безопасности в борьбе с бандитизмом (на
материалах Западной Украины 1944–1953 гг.)..... 63

Сливка С. С.

Финансово-экономическое состояние западноукраинских земель в
годы Первой мировой войны: историко-правовой аспект..... 72

КОНСТИТУЦИОННОЕ И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Ищук С. И.

Государственное регулирование экономической деятельности
институтов гражданского общества в Украине..... 81

Нестерович В. Ф.

Общественность как субъект влияния на принятие нормативно-правовых актов: аргументы «за» и «против»..... 92

Чистоклетов Л. Г.

Опыт европейских стран в административно-правовом обеспечении безопасности деятельности субъектов хозяйствования..... 101

**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО, ЗЕМЕЛЬНОЕ ПРАВО,
НОТАРИАТ**

Долинская М. С.

К вопросу допуска к сдаче квалификационного экзамена лиц, которые намерены заниматься нотариальной деятельностью..... 111

Кучер В. О., Поляк С. П.

Определение размера компенсации морального вреда..... 120

Мелех Л. В.

Правовые аспекты регистрации земельных участков и прав на них по действующему законодательству..... 132

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

Дмитрик А. Б.

Обеспечения административного иска по делам обжалования решений о применении мер воздействия за нарушение бюджетного законодательства..... 144

Есимов С. С.

Отдельные аспекты усовершенствования института доменных имен в информационном праве Украины..... 154

Ковалив М. В., Стахура И. Б.

Участие общественности в обеспечении охраны общественного порядка и борьбе с правонарушениями..... 164

Когут Я. М.

Определение круга субъектов полицейской деятельности..... 173

Назар Ю. С. Основания применения возвращения бюджетных средств в соответствующий бюджет.....	181
Новиков В. В. Основные формы религиозной деятельности в Украине.....	190
Середа В. В. К вопросу о квалификации правонарушений, за которые предусмотрена дисциплинарная ответственность.....	201
Сиймовский Р. Н. Взаимодействие ОВД с Министерством экономического развития и торговли Украины по применению специальных санкций.....	211
Тимчишин Т. М. Отдельные аспекты деятельности гражданских формирований как субъектов противодействия правонарушениям на железнодорожном транспорте.....	220
Хатнюк Ю. А. Особенности профилактической деятельности органов внутренних дел в борьбе с рейдерством в Украине.....	229

КРИМИНАЛЬНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ, КРИМИНАЛЬНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

Башта И. И. Отдельные аспекты усовершенствования организации оперативно-розыскной деятельности относительно выявления преступлений, связанных с незаконным обращением наркотических средств.....	241
Гула Н. Л. Теоретико-правовая характеристика сферы целевых специализированных государственных фондов.....	251
Довгань-Бочковая Н. В. Некоторые проблемы определения содержания угрозы как способа совершения преступлений за действующим УК Украины.....	263
Карчевский Н. В. Особенности квалификации мошенничества, совершенного путем незаконных операций с использованием электронно-вычислительной техники.....	272

Мальшенко Е. Л. Профилактика служебных преступлений и коррупционных проявлений в органах внутренних дел.....	281
Сабан И. Д. Историческое развитие теоретических представлений о превентивной роли наказания в противодействии преступности.....	290
Старосольская С. П. Понятие и система наказаний, не связанных с изоляцией лица.....	301
Фальшовник Д. В. Рейдерство как разновидность противодействия законной хозяйственной деятельности.....	312
Ярема О. Г. Финансово-правовое регулирование валютной системы Украины....	322

**КРИМИНАЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС
И КРИМИНАЛИСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

Гула Л. Ф. Легализация доходов, полученных преступным путем, которые осуществляются организованными группами, как одна из форм экономической угрозы финансовому рынку.....	331
Захаров В. П., Зачек О. И. Возможности использования биометрического метода идентификации геометрии лица в системах видеонаблюдения правоохранительными органами.....	343
Лысюк Ю. В. Некоторые вопросы участия обвиняемого в судебном производстве.	351
Пряхин Е. В., Когут Н. И. Использование паралингвистики во время допроса.....	358

ФИЛОСОФИЯ ПРАВА

Балинская О. М. Семиотика права: история становления в Украине и России.....	371
--	-----

Блавацкая-Калинская О. Н.

Трактовка понятия «преступление» в философско-правовом учении Г. Гегеля..... 382

Кисиль Р.-В. В.

Онтологический аспект исследования проблематики воздействия феномена коррупции на фундаментальные базисы обеспечения конституционного правопорядка в Украине и мире..... 389

Самило А. В., Шишкок В. В., Лозинский Ю. Р.

Понимание терроризма в контексте правовой антропологии..... 399

Трибуна Зарубежных Ученых

Migdal Jerzy

Perspectives on Imprisonment Penalty in the Light of European Prison Rules (2006)..... 409

Halasa Michal

Economic Interests of the State and Principles of Corporate Supervision over Companies with State Treasury Shareholding in Poland..... 426

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ..... 432

НАШИ АВТОРЫ..... 441

CONTENTS

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

The article was withdrawn and removed based on the statement of the co-authors by the decision of the Academic Council of LvSUIA (protocol No. 8 of January 31, 2024)	3
Kovalchuk V. B. Legal principles of public organizations in the making of civil society in Ukraine.....	13
Kondratyuk O. V. In relation to language question of conduct of rule-making on territory of Galychyna in composition Austria-Hungary.....	25
Kramar S. I. Self-government of Rusky (Ukrainian) community of Kamianec in XV–XVII centuries.....	35
Lypytchuk O. V. Leshkovych N. O. Court and sudoproyzvodstvo in Russia after the 1864 reform sudovoy year.....	44
Melnyk N. V. Ways of forming civil society in Ukraine.....	55
Savchyn G. Ja. Cooperation of punishment execution organs with organs of state security in a fight against gangsterism (on materials of Western Ukraine in 1944–1953).....	63
Slyvka S. S. Historic and legal principles of the financial and economic policy realization in the western Ukrainian national republic.....	72

CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Ishchuk S. I. Government control of economic activity of civil society institutes in Ukraine.....	81
---	----

Nesterovych V. F. Public as an influence on the adoption of regulations: the arguments «for» and «against».....	92
Chystokletov L. G. European experience in the administrative and legal framework for security of the entity.....	101

CIVIL LAW, LAND LAW, THE NOTARY

Dolynska M. S. On the question of admission to a qualification examination persons who intend to engage in the notary's.....	111
Kucher V. O., Polyak S. P. Determine the amount of compensation of moral harm.....	120
Melekh L. V. Legal aspects of registration of land and rights to them by applicable law	132

ADMINISTRATIVE LAW

Dmytryk A. B. Provide administrative action in cases of appeal against decisions of enforcement for violations of the budget legislation.....	144
Yesimov S. S. Some aspects of the improvement of the Institute of domain names in the information wrong Ukraine.....	154
Kovaliv M. V., Stahura I. B. Public participation in ensuring public order and combat crime.....	164
Kogut Y. M. Defining the scope of the subjects of policing.....	173
Nazar Y. S. Ground application return budget funds to the relevant budget.....	181
Novikov V. V. Main forms of religious activity in Ukraine.....	190

Sereda V. V. On the Issue of the qualification of offences for which disciplinary liability is prescribed.....	201
Symovskyy R. M. The interaction of police with the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine on the application of specific sanctions.....	211
Tymchyshyn T. M. Some aspects of community groups as subjects of combating offenses in rail transport.....	220
Khatnuk Yu. A. Features preventive work of the police in the fight against raiding in Ukraine.....	229

**CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY,
CRIMINAL LAW ENFORCEMENT**

Baschta I. I. Some aspects of the improvement of operational activities to identify crimes related to drug trafficking.....	241
Gula N. L. Theoretical legal description of sphere of the having a special purpose specialized state funds.....	251
Dovgan-Bochkova N. V. Selected issues of defining the threat as a mean of committing a crime under the current Criminal Code of Ukraine.....	263
Karchevskiy M. V. Fraud qualification peculiarities committed with the way of illegal transactions with electronic devices use.....	272
Malushenko Y. L. A Prophylaxis of official crimes and corruption displays is in organs of internal affairs.....	281
Saban I. D. Historical development of theoretical concepts of a preventive role of a punishment as a counterwork against criminality.....	290

Starosol's'ka S. P. Concept and system of punishments not connected with isolation of person.....	301
Falshovnyk D. V. Raiding as a kind of counter to the legitimate governmental activities of households.....	312
Yarema O. H. Financial and legal regulation of the monetary system Ukraine.....	322

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINOLOGY, OPERATIONAL ACTIVITIES

Gula L. F. Legalization of proceeds from crime committed by organized groups, as a form of economic threats to financial market.....	331
Zakharov V. P., Zachek O. I. Possibilities of using of the biometric method of facial geometry identification in video surveillance systems of law enforcement bodies....	343
Lysiuk I. V. Some questions of accused participation in the proceedings.....	351
Pryakhin E. V., Kohut N. I. Using paralinguistics during the interrogation.....	358

PHILOSOPHY OF LAW

Balynska O. M. Semiotics of law: becoming history in Ukraine and Russia.....	371
Blavatska-Kalinska O. M. Interpretation of the concept of «crime» in the philosophical and legal doctrine G. Hegel.....	382
Kisil R.-V. V. Ontological aspect of corruption effect on main constitutional-legal basics of public order scientific research.....	389

Samilo A. V., Shyshko V. V., Lozinskij U. R. Understanding terrorism in the legal anthropology.....	399
---	-----

TRIBUNE FOREIGN SCIENTISTS

Migdal Jerzy Perspectives on Imprisonment Penalty in the Light of European Prison Rules (2006).....	409
Halasa Michal Economic Interests of the State and Principles of Corporate Supervision over Companies with State Treasury Shareholding in Poland.....	426
SCIENTIFIC LIFE	432
AUTHORS	441

Вимоги до оформлення та подання статей у Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, згідно з Положенням про організацію редакційно-видавничої роботи Львівського державного університету внутрішніх справ, затвердженим наказом № 447 від 29 грудня 2011 р.

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ – це збірник наукових праць (статей), у якому публікуються матеріали й результати теоретичних та експериментальних досліджень наукових, науково-педагогічних працівників, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів університету.

У Віснику можуть бути опубліковані аналогічні дослідження представників інших вищих навчальних закладів МВС і МОН України, практичних працівників органів внутрішніх справ, інших правоохоронних структур за відповідним клопотанням.

Автор має право на публікацію в одному випуску Вісника один раз; другий раз (навіть у співавторстві) – у виняткових випадках, за спеціальним рішенням редколегії.

Вісник видається у трьох серіях – юридичній, економічній і психологічній.

Вимоги до статей

До публікації приймаються рукописи наукових статей, що **відповідають тематичній спрямованості (серії) збірника.**

Рукописи статей, відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1, **мають містити:**

- індекс УДК;
- прізвище, ім'я, по батькові автора та назву статті українською, російською, англійською мовами;
- анотації статті українською, російською та англійською (не менше 500 знаків);
- ключові слова українською, російською, англійською;
- такі структурні елементи:

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними або теоретичними завданнями (5–10 рядків).

Мета статті і завдання, які необхідно вирішити для її досягнення.

Стан дослідження. Охоплює аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спирається автор; виокремлюються не вирішені частини загальної проблеми, яким присвячена стаття. Цьому слід приділити належну увагу, адже саме на підставі аналізу публікацій попередників автор може фахово сформулювати мету своєї наукової розробки.

Вклад основних положень. Ця частина у рукописі охоплює майже 90% його обсягу. Тут автор має висвітлити окреслену в назві тему на підставі власних досліджень, аналітичних спостережень чи роздумів щодо висловлених іншими науковцями гіпотез, положень. Під час такого аналізу, зазвичай, вказу-

ються підходи інших дослідників, тому важливо належно їх цитувати, зазначаючи посилання. Вони у тексті подаються у квадратних дужках, де вказується порядковий номер джерела і цитованої сторінки (наприклад [12, с. 17]).

Висновки. Завершальна частина рукопису статті має відображати підсумок розглянутих, обґрунтованих, запропонованих автором в основному тексті положень, гіпотез, рекомендацій.

Список використаних джерел подається наприкінці тексту, має бути оформлений відповідно до державних стандартів. Повинен охоплювати всі наведені в тексті посилання. Джерела подаються в порядку згадування їх у статті.

Обсяг рукопису статті не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (12 сторінок машинописного тексту); текст має бути набраний через 1,5 інтервала і віддрукований на папері формату 210x297,5 мм (А4), на сторінці – не більше 30-ти рядків, кегель 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків.

Рукопис має бути підписаний автором.

Стаття подається зі супровідними документами:

– для авторів без наукового ступеня – із завіреною позитивною рецензією фахівця з науковим ступенем і витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку;

– довідкою про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, контактний телефон, електронна адреса;

– електронним варіантом статті;

– для авторів, які не є працівниками ЛьвДУВС, – квитанцією про оплату публікації на розрахунковий рахунок університету:

Код ЄДРПОУ **08571995**

МФО **825014**

ГУДКСУ у Львівській області

р/р **31255201100729**

Вартість: 17,32 грн / 1 стор.

Призначення платежу: за публікацію у збірниках наукових праць.

Примітка:

Рукописи, подані з порушенням зазначених вимог і суттєвими мовностилістичними огріхами, до друку не приймаються.

Редакційна колегія зберігає за собою право, в разі необхідності, скорочувати і редагувати тексти статей або відхиляти їх від опублікування.

Телефони для довідок:

Відділ організації наукової роботи: 258-65-72

Редакційно-видавничий відділ: 233-61-95

e-mail: vonr@lvduvs.edu.ua

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВИЙ
ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія юридична

Випуск 1
(виходить з 1995 р.)

Редагування *А. С. Кузьмич. О. Б. Міхновська*

Редактор текстів англійською мовою *І. Ю. Сковронська*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *Н. Я. Ганущак*

Підписано до друку 09.04.2014 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 26,97.
Тираж 100 прим. Зам. № 18-14.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.